

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

İNSAN ODAKLI AKILLI KENTLEŞME: TÜRKİYE İÇİN BİR ÇERÇEVE ÖNERİSİ

**HAZIRLAYAN
Pelin BABAOĞLU
1940203013**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Çiğdem AKMAN**

ISPARTA-2024

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “*İnsan Odaklı Akıllı Kentleşme: Türkiye İçin Bir Çerçeve Önerisi*” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

İmza
Pelin BABAOĞLU
11/06/2024

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Pelin BABAOĞLU
Öğrenci Numarası	1940203013
Enstitü Ana Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi A.B.D.
Programı	Doktora
Programın Türü	() Tezli Yüksek Lisans (X) Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Doc. Dr. Cizdem AKMAN
Tez Başlığı	İnsan Odaklı Akıllı Kentleşme: Türkiye İçin Bir Çerçeve Önerisi
Turnitin Ödev Numarası	2393309975

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 296 sayfalık kısmına ilişkin olarak 11/06/2024 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesininin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı:

Kaynaklar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;

% 7'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

- (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orjinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.
- () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı konusunda ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orjinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı konusunda olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

11/06/2024
(İmza)
Doc. Dr. Cizdem AKMAN

ÖZET

2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisinin bir sonucu olarak kentlerde yaygınlaşan dijital teknoloji kullanımı gözetim ve mahremiyet başta olmak üzere söz konusu teknolojilerin insan haklarına etkisi bakımında tartışılmaya başlamasına neden olmuştur. Söz konusu tartışmalar, 2021 yılında BM tarafından başlatılan “İnsan Odaklı Akıllı Kentler Programı” akıllı kentlerde dijital hakların korunmasına dikkat çekmiştir. BM öncülüğünde başlatılan bu girişim, AB ve diğer uluslararası kuruluş ve koalisyonların bu yöndeki girişimlerini güçlendirmiştir.

İnsan odaklı akıllı kentler en genel tanımıyla uluslararası insan hakları normlarının etik bir standart olarak kabul edilerek yerelde insan haklarının korunması ve geliştirilmesi başta olmak üzere akıllı kentlerde dijital haklara duyarlı bir kentleşme yaklaşımını ifade etmektedir. Günümüzde yer yönetimler, uluslararası insan hakları rejiminin dikey aktörlerinden biri olarak görülmekte ve sundukları hizmetler dikkate alınarak yerelde insan haklarının korunması konusunda sorumlu oldukları kabul edilmektedir. Bu açıdan 90’lı yılların sonundan itibaren insan hakları kenti yaklaşımı akıllı kentlerin gelişme seyriyle beraber insan odaklı akıllı kent yaklaşımına doğru genişlemiş ve dünyada birçok kent, akıllı kent stratejilerini bu yönde oluşturmaya başlamıştır.

2023 yılında ikinci ulusal akıllı kentler stratejisini yayınlayan Türkiye’nin de dünyadaki eğilimlere paralel olarak teknoloji odaklı bakış açısından toplumsal-etik boyutları da dikkate alan daha geniş perspektifli bir akıllı kentleşme anlayışını ön plana çıkardığı görülmektedir. Akıllı kentlerin etik boyutuna ilişkin sınırlı bir ulusal literatür olduğu göz önüne alındığında insan odaklı bir akıllı kentleşme için Türkiye’ye yönelik bir çerçeve önerisi sunmayı amaçlayan çalışmanın orta vadede hem ilgili literatüre hem de ulusal akıllı kentleşme stratejisine katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Akıllı Kent, İnsan Hakları, Dijital Haklar, Kentli Hakları, İnsan Hakları Kenti, İnsan Odaklı Akıllı Kentler.

ABSTRACT

The widespread use of digital technologies in cities following the Covid-19 pandemic, which gripped the world in 2020, has sparked discussions about their impact on human rights, particularly surveillance and privacy. These discussions highlighted the importance of protecting digital rights in smart cities, as emphasized by the UN's "People-Centered Smart Cities Program" launched in 2021. This UN-led initiative strengthened similar efforts by the EU and other international organizations.

People-centered smart cities represent an approach to urbanization sensitive to digital rights. They prioritize protecting and promoting human rights at the local level by adopting international human rights norms as an ethical standard. Local governments are now seen as key actors in the international human rights regime, responsible for safeguarding these rights through their services. Consequently, the human rights city approach, evolving since the late 1990s, has broadened to encompass the people-centered smart city concept alongside the rise of smart cities.

Turkey, unveiling its second national smart cities strategy in 2023, reflects this global trend by adopting a broader perspective on smart urbanization. This approach moves beyond a technology-focused lens to consider social and ethical dimensions. Given the limited national literature on the ethical aspects of smart cities, this study aims to propose a framework for people-centered smart urbanization in Turkey. It is expected to contribute to both the literature and the national smart city strategy in the medium term.

Key Words: Digitalization, Smart City, Human Rights, Digital Rights, Citizens' Rights, Human Rights City, People-Centered Smart Cities.

ÖNSÖZ

Doktora sürecim boyunca ve tezimde desteğini her zaman yanımda hissettiğim danışman hocam sayın Doç. Dr. Çiğdem AKMAN'a sonsuz teşekkür ederim. Tez izleme komitemde bana fikirlerimi özgürce ifade etme ortamı sağlayan, bilgi ve tecrübelerini sakınmadan benimle paylaşarak destek olan değerli hocalarım Prof. Dr. Murat OKCU ve Doç. Dr. H. Emre ZEREN'e teşekkür ederim. Tez savunma jürimde yer alarak katkılarıyla tezimi zenginleştiren değerli hocalarım Prof. Dr. Hüseyin GÜL, ve Doç. Dr. Levent MEMİŞ'e teşekkür ederim.

Doktora gibi uzun ve meşakkatli bir sürece başlamamda beni cesaretlendiren ve başarılı olmam konusunda tüm desteğini ortaya koyan değerli eşime teşekkür ederim. Henüz kısacık ömürlerinin dört senesinde annelerinin tüm yoğunluğuna rağmen sabırla ve anlayışla yanımda olan sevgili oğullarım Abdullah Arel BABAOĞLU'na ve Ali Kemal BABAOĞLU'na teşekkür ederim.

Zorlu doktora sürecimde tüm iş yoğunluğum ve sorumluluklarıma rağmen yükümü azaltmak için her ihtiyaç duyduğumda yanımda olan annelerim Zehra TAYLAN ve Ayten BABAOĞLU başta olmak üzere başarılarımla her zaman gurur duyarak beni motive eden hayatımdaki tüm kadınlara sonsuz teşekkür ederim.

Öğrenciliğim ve tez yazım sürecinde her başım sıkıştığında bilgi ve deneyimlerini benden esirgemeyen, umutsuzluğa kapıldığım her anda beni cesaretlendiren yol arkadaşım Dr. Duygu AKSU'ya teşekkür ederim.

Lisans öğreniminden itibaren bilgileriyle aydınlandığım, iyi bir akademisyen olabilmek konusunda bana rol model olmuş, şimdiye kadar üzerimde emeği olan tüm hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Son olarak doktora gibi uzun bir yola çıkma konusunda cesaret gösterebildiğim, tüm zorluklara rağmen bu yolda yürümekten vazgeçmediğim, kimi zaman içine düştüğüm umutsuzluğa rağmen pes etmeyerek bu süreci tamamladığım için kendime teşekkür ederim.

Pelin BABAOĞLU

Isparta, 2024

Kıymetli yavrularım
Abdullah Arel BABAOĞLU ve
Ali Kemal BABAOĞLU'na

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLOLAR DİZİNİ.....	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiii
GÖRSELLER DİZİNİ.....	xiv
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xv
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

DİJİTALLEŞME, DİJİTAL DEVLET VE AKILLI KENTLER

1. DİJİTALLEŞME VE DİJİTAL DÖNÜŞÜM	6
2. DİJİTAL TEKNOLOJİLER	9
2.1. Büyük Veri	9
2.2. Açık Veri.....	12
2.3. Yapay Zekâ.....	14
3. DİJİTALLEŞME VE DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN DEVLETTEKİ YANSIMALARI	16
3.1. E-Devlet'ten D-Devlete	17
3.2. Dijital Kamu Hizmeti.....	21
3.3. Dijital Vatandaş	24
3.4. Dijital Yönetişim	26
4. AKILLI KENTLER	28
4.1. Akıllı Kent Bileşenleri	32
4.2. Dünyada Akıllı Kentlerin Gelişimi.....	36
4.3. Türkiye'de Akıllı Kentlerin Gelişimi	42
4.3.1. Kalkınma Planları.....	46
4.3.2. Strateji Belgeleri ve Eylem Planları	48
5. BÖLÜM ÖZETİ	50

2. BÖLÜM

DİJİTALLEŞME VE İNSAN HAKLARI

1. İNSAN HAKLARI KAVRAMI VE TARİHSEL ARKA PLAN	52
2. EVRENSEL VE BÖLGESEL DÜZEYDE İNSAN HAKLARININ KORUNMASI	55
3. TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARININ KORUNMASI VE KAMU İDARECİLERİNİN İNSAN HAKLARINA UYMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ ...	59
4. İNSAN HAKLARININ GELİŞİM SÜRECİ	63
4.1. Birinci Kuşak Haklar: Sivil-Siyasi Haklar	63
4.2. İkinci Kuşak Hakları: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar	64
4.3. Üçüncü Kuşak Haklar: Dayanışma Hakları	65
4.3.1. Kent Hakkı ve Kentli Hakları	66
4.4. Dördüncü Kuşak Haklar.....	71
5. DİJİTALLEŞME ÇAĞINDA İNSAN HAKLARI: DİJİTAL HAKLAR ...	72
5.1. Gizlilik	75
5.1.1. Yapay Zekâ ve Mahremiyet İhlali.....	77
5.2. İfade Özgürlüğü.....	79
5.3. Bilgiye Erişim.....	80
5.4. Siber Güvenlik.....	82
5.5. Çevrimiçi Ayrımcılık	83
5.5.1. Yapay Zekâ Temelli Ayrımcılık	85
6. DİJİTALLEŞMİŞ BİR DÜNYADA İNSAN HAKLARININ KORUNMASI: ULUSLARARASI VE ULUSAL ÇERÇEVE	88
6.1. Birleşmiş Milletler	89
6.2. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)	92
6.3. Avrupa Birliği.....	93
6.4. Türkiye	96
7. BÖLÜM ÖZETİ	97

3. BÖLÜM

İNSAN ODAKLI AKILLI KENTLER

1. VATANDAŞ ODAKLI KENTLERDEN İNSAN HAKLARI ODAKLI KENTLERE: İNSAN HAKLARI PERSPEKTİFİNDEN KENTLERİ YENİDEN DÜŞÜNMEK	100
2. İNSAN HAKLARI KENTLERİ	105
2.1. İnsan Hakları Kenti Kavramı	106
2.2. İnsan Haklarına Dayalı Kentler Yaklaşımının Kurumsallaşması: Temel Politika Belgeleri	113
3. İNSAN HAKLARI KENTİ ÖRNEKLERİ.....	117
3.1. Graz.....	118

3.2. Barselona.....	121
3.3. Lund	128
3.4. Viyana	131
3.5. York	134
4. DİJİTAL HAKLAR VE KENTLİ HAKLARI BAĞLAMINDA AKILLI KENTLERİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: İNSAN ODAKLI AKILLI KENTLER.....	136
4.1. Birleşmiş Milletler İnsan Odaklı Akıllı Kentler Programı.....	141
4.2. Dijital Haklar İçin Kentler Koalisyonu	143
4.3. Dijital Hümanizm Üzerine Viyana Manifestosu	147
5. İNSAN ODAKLI AKILLI KENT ÖRNEKLERİ	148
5.1. Portland	149
5.1.1. Dijital Katılım Ağı Projesi (DIN)	149
5.1.2. Portland Dijital Eşitlik Eylem Planı	151
5.1.3. Dijital Kapsayıcılık Ağı.....	153
5.2. Viyana	156
5.2.1. Viyana Dijital İlkeleri.....	159
5.3. Barselona.....	162
5.3.1. Barselona’da Dijital Dönüşüm İçin Etik Standartlar.....	163
5.3.2. Dijital Vatandaş Katılımı: Decidim.Barcelona	166
5.3.3. Vatandaş Kaynaklı Adem-i Merkezi Veri Ekosistemi (DECODE)	170
5.3.4. Dijital Kapsayıcılık: STEAM BCN ve Connectem Barcelona	171
6. BÖLÜM ÖZETİ	173

4. BÖLÜM

İNSAN ODAKLI AKILLI KENTLEŞME: TÜRKİYE İÇİN BİR ÇERÇEVE ÖNERİSİ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	175
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE TEKNİĞİ	177
3. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ	180
4. ARAŞTIRMANIN VERİ KAPSAMI VE KISITLARI.....	181
5. ARAŞTIRMANIN SORULARI.....	182
6. İNSAN ODAKLI AKILLI KENTLEŞME: TÜRKİYE İÇİN BİR ÇERÇEVE ÖNERİSİ	183
6.1. Türkiye’de İnsan Hakları Kenti Örneklerinin Genel Görünümü	183
6.2. Çerçevenin Oluşturulma Gerekçesi	188
6.3. İnsan Odaklı Akıllı Kentlerin Tanımlanması ve Temel Değerler	192
6.4. İnsan Odaklı Akıllı Kentlerde Yönetişim Modeli	197
6.4.1. Merkezi Yönetim	200
6.4.2. Ulusal İnsan Hakları ve Ombudsmanlık Kurumları.....	201
6.4.3. Üniversiteler.....	202

6.4.4. Sivil Toplum Kuruluşları.....	203
6.4.5. Uluslararası Kent Koalisyonları.....	204
6.4.6. Özel Sektör	204
6.4.7. Kent Sakinleri	205
6.5. İnsan Odaklı Akıllı Kentlerde Temel Süreçler.....	206
6.5.1. Niyet Beyanında Bulunma.....	207
6.5.2. Eylem Planlarının Oluşturulması	208
6.5.3. Kurumsal Yapıların Oluşturulması	212
6.5.3.1. İnsan Hakları Ofisi.....	215
6.5.3.2. Ayrımcılıkla Mücadele Ofisi.....	216
6.5.3.3. İnsan Hakları Eğitim ve Araştırma Ofisi	217
6.5.3.4. İnsan Odaklı Teknoloji Ofisi.....	217
6.5.4. İzleme, Değerlendirme ve İyileştirme	219
6.6. İnsan Odaklı Dijital Dönüşüm: İnsan Hakları Etki Değerlendirme Sürecinin Oluşturulması.....	220
DEĞERLENDİRME	225
SONUÇ.....	235
TARTIŞMA.....	237
KAYNAKÇA.....	239
ÖZGEÇMİŞ	265

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Vatandaş ve Kamu Kurumları Arasındaki İleşimin Geleneksel Devlet ve E-Devletteki Mukayesesi.....	20
Tablo 2. Yönetişim ve Dijital Yönetişim Arasındaki Farklar.....	27
Tablo 3. Akıllı Kent Bileşenleri.....	35
Tablo 4. Akıllı Kent Evrimi.....	37
Tablo 5. Yüksek Olgunluk Seviyesine Sahip Akıllı Kentlerde Akıllı Kent Bileşenleri ve Temel İlkeler	39
Tablo 6. Akıllı Kent Politikalarının Gelişmesinde Etkili Olan Politika Belgeleri.....	49
Tablo 7. Kentli Haklarının Gelişimi Açısından Önemli Uluslararası Anlaşmalar/Gelişmeler.....	70
Tablo 8. İnsan Hakları Kentleri Önemli Politika Belgeleri	115
Tablo 9. Barselona Kenti İnsan Hakları Ana-akımlaştırılması Kronolojik Gelişmeler.....	127
Tablo 10. İnsan Odaklı Akıllı Kentler İçin Genel Çerçeve	142
Tablo 11. Kentte Dijital Haklar Yönetişim Çerçevesi	146
Tablo 12. “Portland Dijital Eşitlik Eylem Planı (2014-2016)” Portland Kenti Dijital Katılım Ağı Planı Kapsamında Belirlenen Hedefler ve İhtiyaçlar	150
Tablo 13. Portland Dijital Adalet Planının Unsurları.....	154
Tablo 14. İnsan Hakları Kenti Türkiye Projesi Pilot Belediye Uygulamaları.....	185
Tablo 15. Örnek Kentlerde Kentte İnsan Hakları Ana-akımlaştırılmasına Yönelik Kurumsal Yapılar.....	213

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Dünyadaki 170 Kentin Akıllı Kentler Olgunluk Düzeyi	41
Şekil 2. Akıllı Kentlere İlişkin Üst Düzey Politikalar ve Tematik Stratejiler.....	45
Şekil 3. İnsan Hakları Kenti Çerçevesi.....	110
Şekil 4. Kentte İnsan Haklarının Ana-akımlaştırılması	111
Şekil 5. Barselona Hakları Kenti Hükümet Programı Çalışma Prensipleri	126
Şekil 6. Kentler İçin Dijital Haklar Koalisyonu Manifestosu	144
Şekil 7. Kavramsal Çerçeve	178
Şekil 8. İnsan Odaklı Akıllı Kentler	194
Şekil 9. İnsan Odaklı Akıllı Kentlerde Temel Değerler	195
Şekil 10. İnsan Odaklı Kentlerde Yönetişim Modeli	200
Şekil 11. Kentte İnsan Haklarının Ana-akımlaştırılmasına Yönelik Süreçler	207
Şekil 12. Eylem Planı Oluşturma ve Uygulama Döngüsü	209
Şekil 13. Kentte İnsan Hakları Ana-akımlaştırılmasına Yönelik Kurumsal Yapılar.....	214
Şekil 14. İnsan Odaklı Teknoloji Etki Değerlendirme Unsurları	223

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 1. Portland Akıllı Kent Adalet Ağı PDX.....	153
Görsel 2. Portland Açık Veri Ağı.....	155
Görsel 3. Barselona Açık Veri Portalı.....	167
Görsel 4. Decidim.barcelona Arayüzü	168
Görsel 5. Bustia Etica Arayüzü.....	169
Görsel 6. DECODE Arayüzü.....	171

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
AHİS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AK	: Avrupa Konseyi
AÖO	: Ayrımcılığı Önleme Ofisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BEDK	: Bilgi Edinme ve Değerlendirme Kurulu
BİT	: Bilgi ve İletişim Teknolojileri
BKH	: Bin Yıl Kalkınma Hedefleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BPS	: Portland Kent Planlama ve Sürdürülebilirlik Ofisi
CEDAW	: Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi
CFDREU	: Avrupa Birliği Temel Dijital Haklar Şartı
CCDR	: Cities Coalition for Digital Rights
DDO	: Dijital Dönüşüm Ofisi
DEAP	: Portland Digital Equity Action City Plan
DECODE	: Decentralised Citizens Owned Data Ecosystem
DIN	: Digital Inclusion Network
ECRI	: Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu
EHRIA	: Equality and Human Rights Impact Assessment
EU	: European Union
EC	: European Commission
FRA	: European Union Agency For Fundamental Rights
GANHRI	: Global Alliance of National Human Rights Institutions
GDPR	: General Data Protection Regulation
GRETA	: Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Uzmanlar Grubu
HRİA	: İnsan Hakları Etki Değerlendirmesi
IULA	: Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği
IULA-EMME	: Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği Doğu Akdeniz ve Ortadoğu Bölge Teşkilatı
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
İHED	: İnsan Hakları Etki Değerlendirmesi
İHEP	: İnsan Hakları Eylem Planı
İHK	: İnsan Hakları Kurumları
KDK	: Kamu Denetçiliği Kurumu
KEFEK	: Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu
KVKK	: Kişisel Verileri Koruma Kurumu
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

UCLG	: United Cities and Local Governments
UN-HABITAT	: The United Nations Human Settlements Programme
PAM	: Barselona Belediye Eylem Planı
PBAS	: Portland Bölgesi İnternet Benimseme Araştırması
PYB	: Portland YouthBuilders Projesi
RWI	: Raoul Wallenberg Istitute
SALAR	: Swedish Association of Local Authorities and Regions
SHD	: Sivil Haklar Departmanı
SKH	: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİHEK	: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
OEHR	: Equity and Human Rights
UYZSB	: Ulusal Yapay Zekâ Strateji Belgesi
WNED	: Wiener Netzwerk Demokratiekultur und Prävention
YHRCN	: York Human Rights City Network
YZ	: Yapay Zekâ

GİRİŞ

Günümüzde kentleşme, çağımızın bir gerçekliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmalar, Sanayi Devrimi'nden bu yana kentleşme hızının katlanarak arttığını ve bu eğilimin devam edeceğini ortaya koymaktadır. Oldukça heterojen bir demografik, ekonomik ve toplumsal yapıya sahip olan kentler, 21. yüzyılın risk toplumunda hem küresel hem de yerel krizlerle başa çıkmak zorunda kalmışlardır. Çözüm arayışları, günümüzde teknolojik ilerlemelerin mümkün kıldığı olanakların kentlere entegre edilmesi eğilimini arttırmış ve akıllı kentlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bugün akıllı kentler, doksanlı yılların sonundan itibaren yerel yönetimler arasında yükselen bir eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çağımızın hızlı kentleşme sürecinde yerel yönetimler, bir yandan daha yaşanabilir ve sürdürülebilir kentler için fiziksel, çevresel ve yönetsel sorunlarına hızlı ve verimli çözümler üretmeye çalışırken diğer yandan küreselleşmenin getirdiği baskılarla ekonomik rekabetçiliklerini güçlendirmek ve neo-liberal politikaların derinleştirdiği toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi arasındaki dengeyi gözetmek durumunda kalmaktadırlar. Seksenli yıllarda neo-liberalizm etkisinde değişim gösteren kamu yönetimi anlayışı yönetim kavramını hızla yönetsel süreçlere dahil ederken yerel yönetimlerin özerkleşmesi yönündeki talepleri arttırmış ve hesap verebilirlik, katılım, şeffaflık, verimlilik gibi kavramların iyi yönetim standardı haline getirilmesi yönündeki etkisini arttırmıştır. Aynı zamanda üçüncü kuşak haklar içinde kategorize edilen kentli hakları, insan onurunu önceleyen bir kentte yaşama talebini gündeme getirerek yerel kamusal hizmetlerle insan hakları arasında güçlü bir bağlantı kurulmasını sağlamıştır.

Halka en yakın yönetim birimi olarak yerel yönetimlerin, sundukları hizmetler açısından insan odaklı bir hizmet standardı oluşturma çabası içine girmeleri kaçınılmazdır. Kentlere, dolayısıyla da yerel yönetimlere yüklenen ve etik çerçevesinin evrensel insan hakları normlarına dayandırıldığı bu süreç iki binli yıllardan itibaren insan hakları kentlerinin ortaya çıkmasını sağlarken, iyi yönetim ilkelerinin de insan hakları ekseninde genişlemesi sonucunu doğurmuştur.

Yerel yönetimler için tanımlanan bu yeni misyon kentleri, hızlı kentleşmeye bağlı sorunların bir parçası olmanın yanı sıra çözümün de bir parçası olmaları konusunda sorumlu hale getirmiştir. Çevresel, ekonomik, toplumsal açıdan sürdürülebilir, yaşanabilir ve rekabetçi kentler haline gelebilme yönündeki bu baskı yerel yönetimleri yeni arayışlara yönlendirmiş ve teknoloji, sorunların çözümünde cezbedici bir unsur haline gelerek akıllı kentlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dünya çapında artan bu eğilim, akıllı kentleşmeyi ülkelerin dijitalleşme stratejilerinin önemli bir parçası haline gelmiştir.

Yerel yönetimlerin akıllı kentleşmeye gösterdikleri yoğun ilgi kentleri hızla teknolojinin ana tüketicileri haline getirirken teknoloji şirketleri için de arzın merkezi haline dönüştürmüştür. Akıllı kentlerin ortaya çıktığı ilk yıllarda göz ardı edilen bu durum, verinin giderek metalaşması yoluyla kentlerin teknoloji şirketleri için bir pazar ve kent sakinlerinin veri üreticileri haline getirilmesiyle beraber teknolojiye bağlı diğer etik riskler insan odaklı bir dijital dönüşümün kentlerde nasıl mümkün olacağına ilişkin tartışmaların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Teknolojinin insan onuruna yönelik potansiyel tehlikeleri dördüncü kuşak insan hakları içinde olduğu kabul edilen dijital hak taleplerini beraberinde getirmiştir. 2020 yılında yaşanan Covid-19 pandemisi dijital teknolojilerin hayatımıza nüfuzunu beklenmedik bir şekilde arttırırken bu süreçte yaygınlaşan gözetim teknolojileri başta olmak üzere, otomatik karar alma sistemleri, büyük veri, yapay zekâ gibi birçok teknolojinin başta mahremiyet ve ayrımcılık olmak üzere insan hakları üzerinde yıkıcı bir potansiyele sahip olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur.

Yaşanan pandemi süreci teknolojinin insan refahının arttırılmasına yönelik kullanımının sağlanması ve risklerin sınırlandırılmasına yönelik etik ve yasal çerçevenin oluşturulması yerel, ulusal ve uluslararası kuruluşların en önemli gündem maddeleri arasında hızla yerini almıştır. Kentler, akıllı kentlerde yaygın olarak kullanılan söz konusu teknolojilerin yarattığı risklerin dijital haklar bağlamında tartışıldığı insani yaşam yerleri olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan odaklı akıllı kentler bir yandan teknoloji şirketlerinin eline geçen kent egemenliğini yeniden kent sakinlerine verilmesi ve algoritmaya veri üretenler olarak tanımlanan kent sakinlerinin yeniden karar vericiler konumuna getirilmesi yönünde bir çabayı ifade eden insan

odaklı akıllı kent yaklaşımı, diğer yandan dijital teknolojilerin beraberinde getirdiği ayrımcılık ve mahremiyet riski karşısında dijital hakların korunmasını içermektedir.

İnsan odaklı akıllı kentler özünde insan haklarına dayalı bir kentleşme standardı ortaya koyarken özelde dijital hakların korunması çabasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. İki binli yılların başından itibaren ortaya çıkan insan hakları kentleri son yıllarda dijital dönüşüm stratejilerinin de insan odaklı hale getirilmesi konusunda açık beyanda bulunmaktadır. 2018 yılında kurulan Kentler İçin Dijital Haklar Koalisyonu (Cities Coalition for Digital Rights) bugün dünyada elliden fazla üyeye sahiptir ve bu gelişme BM ve AB programları destekleriyle genişlemeye devam etmektedir. Yapay zekâ ve diğer dijital teknolojilere bağlı risklerin azaltılması, ulusal ve uluslararası hukuk normlarının oluşturulması için artan çabalar da sürecin teknik boyutu kadar etik boyutunun da önemli hale geleceğinin bir göstergesidir.

Türkiye’de de iki binli yıllardan itibaren bilgi toplumuna geçiş için önemli gelişmeler yaşanmış, son yıllarda da BİT, yapay zekâ, açık veri gibi araçlarla akıllı kentlere ilişkin bütüncül politikaların hayata geçirilmesine ağırlık verilmiştir. İlk kez 2020 yılında yayımlanan “Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi 2021-2025” içinde yapay zekâ alanındaki gelişmelerin etik boyutuna da dikkat çekilirken son olarak 2023 yılında kamuoyuyla paylaşılan 2024-2030 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi Taslak Planı’nda akıllı kentleşme sürecinde teknik boyut kadar etik boyutun da dikkate alındığı bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir.

Bu çalışmanın ana problemi, odağında insanın yer aldığı bir akıllı kent dönüşümünün nasıl mümkün olabileceğidir. Bu kapsamda yeni gelişmekte olan bir yaklaşım olarak insan odaklı akıllı kent yaklaşımının kentlerde nasıl ana-akımlaştırılacağına ilişkin Türkiye için bir çerçeve önerisi sunmaya çalışılmıştır. Tezin kavramsal çerçevesi insan hakları, dijitalleşme ve akıllı kentler olmak üzere üç ana kavram üzerine kurulmuştur. İnsan hakları kent yaklaşımı iyi yönetim ilkelerinden daha kapsamlı olarak yerel yönetimleri uluslararası insan hakları rejiminin bir parçası olarak kabul ederken bu rejime ait normları yerel hizmet standardının etik çerçevesi olarak belirlemektedir. İnsan odaklı akıllı kent yaklaşımı ise kentlerde hızla yaygınlaşan dijital teknolojiler ve algoritmik karar almaya bağlı olumsuz çıktılar karşısında dijital haklar ve kentli haklarının korunmasına ilişkin taleplerle ilgilidir.

Dolayısıyla çalışmada dijitalleşme kavramı mekânsal olarak akıllı kentler üzerinden ele alınırken dijitalleşmenin etkileri insan hakları perspektifinden dijital haklar ve kentli hakları perspektifinden tartışılmaktadır.

Tezin amaçları doğrultusunda incelenen kent örnekleme dünyada insan hakları kenti ve insan odaklı akıllı kent yaklaşımını yerel yönetim süreçlerine entegre edebilmiş kentler arasında yer alan iyi uygulama örnekleri içinden belirlenmiştir. Bu kentler süreç, uygulama ve kurumsal yapılanma açısından ele alınarak incelenmiştir. Örneklem kapsamında incelenen kentlere bakıldığında kentte insan haklarının ana-akımlaştırılmasına yönelik yöntem, uygulamalar ve kurumsal yapılanmalarda farklılıklar görülmesine karşılık süreçlerin benzer olduğu görülmüştür. Söz konusu farklılıkların kentlerin öznel kırılganlıkları çerçevesinde farklılaşan öncelik alanları, kurumsal ve yönetsel kapasitelerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Benzer bir sonuca insan odaklı akıllı kentler kapsamında incelenen kentler için de ulaşıldığını söylemek mümkündür. İnsan odaklı akıllı kentlerde süreç, uygulama ve kurumsal yapılanmaya ilişkin farklılıklar görülse de dijital kapsayıcılık, dijital eşitlik, güvenlik ve güvenilirlik dijital dönüşüm gibi başlıca alanların ortak bir standart oluşturduğu görülmüştür.

Türkiye’de de 2018 yılında başlatılan İnsan Hakları Kentleri Projesi kapsamında yedi farklı pilot belediye seçilmiş ve bu belediyelerde insan haklarının ana-akımlaştırılmasına yönelik girişimler olmuştur. Örneklem kapsamında incelenen bu kentler için insan hakları kenti olma yönündeki süreçlerin yeterli olgunluk seviyesinde olmadığı görülmüştür. Diğer yandan Türkiye’de Kentler İçin Dijital Haklar Koalisyonu içinde yer alan tek belediyenin Balıkesir Belediyesi olduğu görülmektedir. Buna karşılık belediye bünyesinde insan odaklı akıllı kentleşmeye ilişkin bir strateji ortaya konduğu görülmemiştir. Dolayısıyla insan odaklı akıllı kentlere ilişkin Türkiye’den bir örneklem elde etme şansı olmamıştır. Bu kısıt, Türkiye’de akıllı kentler üzerine yapılmış olan araştırmaların literatür taramasından elde edilen veriler ile üst politika belgelerinin incelenmesiyle giderilmeye çalışılmıştır. Söz konusu bu kısıt aynı zamanda çalışmanın özgün değerini de ortaya koymaktadır. Tezde ortaya konan çerçeve önerisinin, Türkiye’nin orta vadeli ulusal akıllı kent stratejileri için bir öneri niteliği taşıması bakımından önemli olacağı düşünülmektedir.

Alanda akıllı kentler üzerine yapılmış olan yüksek lisans ve doktora tezlerine bakıldığında sürecin dijital haklar boyutuna ilişkin herhangi bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Dijital teknolojilerin beraberinde getirdiği risklere ilişkin etik tartışmaların hızla büyüdüğü günümüzde akıllı kentler özelinde insan odaklı bir yaklaşımın nasıl mümkün olacağına ilişkin taleplerin giderek artacağı beklenmektedir. Özgün değerini, Türkiye’de akıllı kentleri dijital haklar temelinde ele alan ilk akademik çalışma olmasından alan tezin amacı Türkiye’deki yerel yönetimlere yönelik insan odaklı bir akıllı kent stratejisi için çerçeve önerisi ortaya koyabilmektir. Araştırma, akıllı kentler alanında ortaya koyulan akademik çalışmalar için insan hakları ve etiğe dayalı bir perspektif sunarak alandaki bilimsel bilgi birikimine katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma dijital teknolojilerin insan onurunun korunmasına yönelik hem bir fırsat hem de bir tehdit olduğunu kabul etmektedir. Yaşadığımız çağın, Beck’in değimiyle giderek “risk toplumuna” dönüştüğü bir zaman diliminde sadece gündelik sorunlarımızın çözümünü değil aynı zamanda gelecek kuşakların varoluşsal tehditlerle karşı korunmasını da gerekli kılmaktadır. Teknoloji, bu gereklilik karşısında önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşılık teknolojik ilerlemelerde geldiğimiz aşamada elde etmiş olduğumuz bu gücün insanlık yararına nasıl kullanılacağı ve buna kimin karar vereceği, beraberinde getirdiği risklerin nasıl bertarafedileceği gibi başka sorulara da ortak bir akılla yanıt vermemiz gerekmektedir. Çalışma, bu ortak akıl için evrensel insan hakları normlarının bir çerçeve sunabileceğini kabulüne dayanmaktadır. Söz konusu bu çerçevenin nasıl işlevsel hale getirilebileceğine ilişkin sorunun yanıtı ise akıllı kentler özelinde aranmaktadır.

1. BÖLÜM

DİJİTALLEŞME, DİJİTAL DEVLET VE AKILLI KENTLER

Son birkaç on yıldır bilgi toplumu, toplum 5.0, ağ toplumu gibi kavramların anlam dünyamızda yerini almasını sağlayan en önemli değişim dijitalleşmedir. Ses, görüntü, belge, resim gibi pek çok öğelerin bir veri olarak bilgisayarlara aktarımına yarayan bu teknoloji, bugün hayatımızın tüm yönlerini etkisine alan dijital teknolojilerin mümkün hale gelmesini sağlamıştır. Dijitalleşme olarak adlandırılan bu sürecin devlet ve toplum üzerindeki yansımalarını incelemeye geçmeden önce, kavramsal çerçevenin oluşturulabilmesi adına, dijitalleşme ve dijital dönüşüm kavramlarına yakından bakmakta yarar vardır.

1. DİJİTALLEŞME VE DİJİTAL DÖNÜŞÜM

Digit (sayı) kavramından türeyen bir kelime olan dijitalleşme (digitalization-sayısallaştırma) sesli veya görsel bir takım analog öğelerin, bilgisayarlar tarafından tanınabilmesi, taşınabilmesi ve işlenebilmesi için 0'lar ve 1'ler ile ifade edilen belli bir yapıda kodlanması anlamına gelmektedir (Gencer ve Aktan, 2021, s. 1148). Dijitalleşme kavramının bu yöndeki bir tanımı daha çok “dijitalleştirme” kavramı ile yakından ilişkilidir. Dijitalleştirme, fiziki bir öğeye (resim, video, belge, ses kaydı, ortam vb.) ait işlemleri ve iş akışlarını bilgisayarın tanıyabileceği bir formata dönüştürme, dijital hale getirme ve otomatikleştirme amacıyla analogdan dijital formata dönüştürülmesidir (Atmaca ve Karaçay, 2020, s. 263). Örneğin bir kişinin elinde bulunan bir belgeyi tarayıcı (scanner) kullanarak taratıp bilgisayar ortamına aktarması ve taşınabilir belge formatı olan PDF şeklinde saklaması, dijitalleştirme olarak ifade edilebilir.

Dijitalleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerinin değiştirdiği çevreye uyum sağlamak isteyen işletmelerin, bu yeni çevrenin gelir ve değer üretme fırsatlarından yararlanmak için iş modellerini değiştirmesi ve yeni dijital teknolojilerin kullanılması olarak tanımlanabilir (Atmaca ve Karaçay, 2020, s. 263). Özcan ve Keskin (2020) ise dijitalleşmeyi, bilginin zaman ve mekâna bağlı olmadan sunulması ve yine zaman ve mekâna bağlı olmadan bilgiye erişilmesi olarak tarif etmişlerdir (Özcan ve Keskin,

2020, s. 263). Yapılan tanımlara bakıldığı zaman dijitalleşme konusunda ortak bir fikir birliğinin olmadığı görülmektedir. Ancak buna rağmen dijitalleşme konusunda paylaşılan müşterek husus, fiziki olarak elde tutulan, taşınan ve işlenen verilerin bilgisayarlar ve ağlar vasıtasıyla tutulması, taşınması veya işlenmesi olduğudur.

Dijital dönüşüm kavramı da dijitalleşme kavramı ile benzerdir. Nasıl ki analog materyallerin dijitalleştirilmesi ile dijital olandan söz etmek mümkün olabiliyorsa; söz konusu materyallerin ve iş süreçlerinin dijitalleştirilmesi ve bu sayede eskiden fiziki ortamda yürütülen işlerin bilgisayar ve internet ortamında yürütülebilir hale gelmesi ise “dijital dönüşüm (digital transformation)” kavramı ile ifade edilmektedir (Sarıtürk, 2022, s. 574). Dolayısıyla dijitalleşmenin dijital dönüşüm için en önemli basamak olduğu söylenebilir (Yankın, 2019, s. 11).

Dijital dönüşüm, analog verilerin dijitalleştirilmesinin yanı sıra bir işletmenin veya kamu kurumunun (devletin bazı fonksiyonlarının da denebilir) faaliyetlerini dijital ortamdan/internet ortamından sürdürür hale gelmesi şeklinde ifade edilebilir. Bir diğer ifadeyle eskiden fiziki ortamda gerçekleştirilen rollerin, ilişkilerin, süreçlerin ve stratejilerin dijitalleşmesi, dijital dönüşüm kavramı ile ifade edilmektedir (Gencer ve Aktan, 2021, s. 1148). Dijital dönüşümün bu tanımı dikkate alındığında, dijitalleşmenin tek taraflı gerçekleşebilir olduğu anlaşılmaktadır. Yani bir birey veya işletme örneğin muhasebe defterini dijital ortama aktarabilir ve dijitalleş(tir)ebilir. Ancak dijital dönüşümde ise karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Örneğin bir süper marketin ürünlerini dijital ortama yüklemesi dijitalleşme olarak adlandırılabilirken, dijital ortam vasıtasıyla alışverişi mümkün hale getirmesi ve müşterileriyle dijital ortamda da buluşabilmesi “dijital dönüşüm” olarak nitelenebilecektir. Dolayısıyla dijital dönüşüm, karşılıklı bir etkileşimi mümkün hale getiren dijitalleşme olarak ifade edilebilir.

Dijital teknolojilerin insan hayatını değiştirmesi ile birlikte ortaya çıkan dijital dönüşüm, dijital teknolojileri benimseyen ve faaliyetlerini dijital ortama eklemeyen iş, eğitim, sağlık ve genel olarak toplumsal hayatın dönüşümü şeklinde de anlaşılabilir (Yankın, 2019, s. 15).

Yukarıda da ifade edildiği gibi bireyleri, işletmeleri ve devletleri dijitalleşmeye ve dijital dönüşüme zorlayan asli unsurun bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan

hızlı gelişmeler olduğu söylenebilir. Ancak bazı zamanlarda meydana gelen olağandışı hadiseler de dijitalleşmenin ve dijital dönüşüm için önemli fırsat pencereleri aralayabilmektedir. Örneğin Covid-19 pandemisi birçok özel sektör ve kamu hizmetinin dijitalleşmesini ve dijital dönüşümünü hızlandırmıştır (Babaoğlu ve Kulaç, 2020, s. 422). Fiziki alanlarda bulunmanın insan sağlığı açısından tehlikeli hale geldiği zaman dilimlerinde hem işletmeler hem de kamu kurumları dijitalleşmeye ve dijital dönüşüme hız vermişler ve bu sayede insan sağlığını korumaya yönelik tedbirler alabilmişlerdir. Pandemi döneminde başta eğitim olmak üzere alışveriş, kültür-sanat aktiviteleri (online konserler gibi) ve birçok kamu hizmeti dijital ortam vasıtasıyla yürütülür hale gelmiştir. Dolayısıyla dijitalleşme ve dijital dönüşüm kavramlarına işletmeler ve kamu kuruluşları açısından sadece değişen çevreye uyum sağlamak, müşterilerin/vatandaşların istekleri doğrultusunda hareket etmek veya maliyetleri azaltmak perspektifinden değil, zorunluluklar perspektifinden bakmak da yararlı olacaktır.

Dijitalleşme, dijital teknolojilerin insan yaşamının her alanına gün geçtikte daha çok yayılmasıyla gelişen ve yine insan yaşamının her alanında kendini hissettiren bir süreçtir (Atatanır, 2022, s. 78). Dijitalleşmenin bir süreç olması, bir kez yapılmakla bitmediği ve tekrar eden bir doğasının olduğunu göstermektedir. Bu süreç sonunda ulaşılan destinasyon dijital dönüşüm olarak ifade edilebilir. Ancak bu destinasyon son durak olmayıp, belirlenen ihtiyaçlara göre dijitalleşmenin devam edeceği söylenebilir.

Dijitalleşme ve dijital dönüşüm, devletin ve toplumun her alanında (yargı, güvenlik, maliye, eğitim ve çalışma hayatı gibi) kullanılan bir yenilik hareketidir (Sarıtürk, 2022, s. 573). Dijitalleşme, bugün hayatımızın pek çok noktasında kullanılan bazı teknolojilerin gelişmesi için büyük bir adım olmuştur. Söz konusu bu teknolojilerin bugün hem iş yapış biçimlerimiz hem de karar alış metotlarımız üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Söz konusu teknolojilerin etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi adına yapay zekâ, büyük veri ve açık veri gibi dijital teknolojilerin ne olduğunun detaylı bir şekilde ele alınması sonraki bölümlerde değinilecek olan risklerin anlaşılabilmesi adına faydalı olacaktır.

2. DİJİTAL TEKNOLOJİLER

Dijitalleşme bugün hayatımızın birçok alanında kullanılan başka teknolojik araçların geliştirilmesini mümkün kılmıştır. Söz konusu bu teknolojiler ve uygulamalar bir yandan iş yapma, karar alma biçimlerimiz üzerinde etkili olurken diğer yandan dijitalleşmiş bir topluma yönelik yeni tehditlerin ortaya çıkmasını sağlayarak etik tartışmaların da öznesi haline gelmiştir. Büyük veri, yapay zekâ, açık veri, blok zincir, sanal gerçeklik, arttırılmış gerçeklik, dijital ikiz, bulut bilişim, robotik teknolojiler, otonom sistemler, sosyal medya bu teknoloji ve uygulamalardan bazılarıdır. Çalışma kapsamında özellikle dijitalleşme ve insan odaklı akıllı kentler bağlamında büyük veri, açık veri ve yapay zekâ uygulamaları sıklıkla zikredileceğinden, bu teknolojiler ayrıca ele alınmıştır.

2.1. Büyük Veri

Büyük veri kavramı ilk kez doksanlı yılların ortalarında John Mashy tarafından büyük veri setlerinin analizi olarak tanımlanmıştır. 2001 yılında Laney, büyük verinin üç temel özelliği olduğunu öne sürmüştür: hacim, hız ve çeşitlilik. Günümüze kadar büyük veri, pek çok farklı özelliği ile tanımlanıyor olsa da en basit anlamıyla eş zamanlı olarak üretilebilen, yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış çok büyük miktarlarda veri yığını olarak tanımlamak mümkündür (Kitchin ve McArdle, 2016, s. 1). Mauro vd. (2015) büyük veri ile ilgili kavramsallaştırmaların bilgi, teknoloji, yöntem ve etkisi bağlamında ele alındığını öne sürmektedir. Bu açıdan büyük veri, bir değere dönüştürülmek üzere analitik olarak işlenen; hacim, hız ve çeşitlilik açısından geleneksel teknolojilerle işlenmeyecek kadar olağanüstü veri kümeleri olarak tanımlanmaktadır (Mauro vd., 2015, s. 103).

Büyük veri, temel nitelikleri olarak kabul edilen 3V'ye (volume, velocity, variety) ek olarak farklı nitelikler eklenerek tanımlanmaktadır. Büyük verinin öne çıkan en temel niteliği hacimdir (volume). Günümüzde başta sosyal medya ve sensörler aracılığıyla çok büyük miktarda veri çok kısa süreler içinde üretilebilir hale gelmiştir. Hız (velocity), büyük veri için tanımlanan bir diğer önemli niteliktir. Veri hızındaki artış verinin transferi ve işlenmesi adına fark yaratıcı bir rekabet unsuru olarak görülmektedir. Bu özellik, birçok ülkenin daha hızlı ağ yapısına sahip olmak

adına büyük hacimli altyapı yatırımları yapmasına neden olmaktadır. Büyük veri yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış birçok veriden oluşmaktadır (variety). Farklı kaynaklardan alınan farklı veriler arasında ilişkilendirme ve anlamlandırma, veriyi analiz ederek verim sağlama konusunda önemli bir avantaj sağlamaktadır (Okuyucu ve Yavuz, 2020, s. 41-42). Temel niteliklerinin yanı sıra büyük veri kapsamlılık, çözünürlük, dizinsellik, ilişkisellik, genişleme ve ölçeklenebilirlik gibi kavramlarla da ilişkili olarak nitelendirilmektedir (Kitchin ve McArdle, 2016, s. 1).

Bir olguya ilişkin verinin niceliksel ve niteliksel özellikleri etkin kararlar alabilmenin anahtarıdır. Bu açıdan veri, en doğru kararın verilmesinde temel bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Memiş, 2023, s. 101). Küresel veri üretimi dijitalleşmenin etkisiyle her geçen gün daha fazla artmaktadır. Dijital veri hacmindeki bu artış veriden faydalanma konusunda başta devletler olmak üzere özel sektör ve kısmen açık erişimle sınırlı olarak halk tarafından kullanımını olanaklı hale getirmiştir. Günümüzde veri kullanımı insanlar, işletmeler ve kurumlar için karar alma, karmaşık sorunlara çözüm üretme, yaşam kalitesini iyileştirme gibi birçok amaçla kullanılabilir. Açık veri, söz konusu unsurlar tarafından bu amaçlarla kullanılabilen erişilebilir kamusal veriler olarak tanımlanmaktadır. Büyük veri ise oluşan bu devasa veri yığınlarının analiz edilmesi ile dünyayı anlamlandırmak, analiz etmek, kontrol edebilmek ve değiştirebilmek için çok güçlü bir potansiyel sunmaktadır (Rojas vd., 2014).

Veriye ya da bilgiye dayalı karar almak, uygulamaların çıktılarını öngörebilmek ve süreçleri kontrol edebilmek konusunda büyük önem taşımaktadır. Artan veri üretimi bilgiye dayalı karar alma konusunda önemli fırsatlar sunmaktadır. 21. Yüzyıla geldiğimizde karşılaştığımız problemler son derece karmaşık, kapsamlı ve kapsayıcı çözümlerin hızla üretilmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle sorunların çözümü için daha fazla değişkenin ve farklı türdeki değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlı hale gelmesi bu sorunlarla mücadele için daha etkin yöntemlerin kullanılabilmesini olanaklı kılmaktadır. Büyük verinin sunmakta olduğu bu potansiyel onu, çağımızın en önemli teknolojik yeniliklerden biri haline getirmektedir. Bu potansiyel büyük veri sistemlerinin pek çok sektör tarafından hızla benimsenmesine ve kullanılmasına neden olmaktadır. Sağlık, eğitim, tarım, kamu güvenliği, afet

yönetimi, üretim planlamaları gibi birçok farklı alanda büyük veri kullanımının ön plana çıktığı görülmektedir.

Büyük verinin kamu sektöründe kullanımını vatandaş istek, beklenti ve ihtiyaçlarını anlamada önemli bir araç haline gelmiştir. Böylelikle hizmet sunumunun hızını, kalitesini ve kapsayıcılığını olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca büyük veri ile daha etkin planlama, etkisiz yatırımların azalmasına, şeffaflığın artmasına ve maliyetlerin düşmesine yol açmaktadır (Maciejewski, 2017). Yönetişimi arttırarak toplulukları güçlendirebilir, mevcut hizmetlerdeki kalite artışına ve daha etkin ve kapsayıcı hizmetlerin geliştirilmesine olumlu katkı sağlayabilir. Kanıta dayalı karar alma süreçlerini güçlendirerek kamu politikaların daha etkili hale gelmesini sağlayabilir. Kamu sektöründe etkin denetimin önemli bir aracı olarak daha şeffaf bir yönetim sağlayabilir (Yavuz, 2020, s. 44; Memiş, 2023, s. 102). Verinin serbest erişimi ve dolaşımı şeffaflık, yönetim, yenileşimcilik, ekonomik kalkınma başta olmak üzere yönetsel, ekonomik ve sosyal olarak iyileşme için büyük bir potansiyel sunmaktadır (Açık Veri ve Teknoloji Derneği, 2022, s. 3).

Büyük verinin nesnelerin interneti, yapay zekâ, geniş bant ve makine öğrenimi gibi yenilikçi teknolojilerle beraber sağladığı avantajlar daha fazla veriye dayalı karar alma süreçlerinin etkin hale getirilmesi konusunda ülkeler için teşvik edici olmuştur. Küresel çapta birçok ülkenin büyük veriyi kamu politikası yapımında etkin bir biçimde kullanmak üzere yeni yatırımlar ve projeler geliştirdiği görülmektedir. Örneğin ABD 2009 yılında faaliyete geçirdiği Teknoloji Kurulu Başkanlık Ofisi ile dünyada bu alanda ofis açan ilk ülkedir. Bunun yanı sıra Birleşik Krallık, Avusturalya, Fransa, Çin, Rusya ve Almanya gibi birçok ülkenin büyük veriyi hızla kamu sektörüne entegre edecek yatırımlar yaptığı ve veriye dayalı yönetim sistemlerini yaygınlaştırdığı görülmektedir (Yavuz, 2020).

Kentsel ölçekte ise büyük veri gelişmiş dijital olanaklar aracılığı ile farklı mekânlarda eş zamanlı, hızlı ve sürekli olarak üretilen karar alma ve politika oluşturma aşamasında kullanılabilmesine olanak sağlayan büyük çaplı kentsel veri olarak tanımlanmaktadır. Kentsel büyük veri, kent yönetimine dair karar alma süreçlerinin veriye dayalı hale gelmesini mümkün kılan temel unsurlardan biridir (Okcu vd., 2019, s. 304). Böylece kentsel ihtiyaçlar tespit edilebilir, kentsel değişme izlenebilir,

gelişmiş öngörü ve çıkarımlara ulaşılabilir. Bu konfor, günümüzde kentlerin değişen ve çeşitlenen ihtiyaçları karşısında daha etkili, verimli ve eş zamanlı politikalar üretilmesi ile kentlerin daha “akıllı” hale gelmesini olanaklı kılar.

Büyük verinin sürekli genişleme eğilimi ve verinin giderek artan değeri onun mümkün olduğunca veri sahiplerinin kullanımına açılması ve değer üretiminin topluma yayılması yönündeki girişimleri beraberinde getirmiştir. Açık veri başlığı altında açık verinin ne olduğu, neden önem arz ettiği ve açık veriye ilişkin çalışmalar bir sonraki başlık altında detaylı şekilde ele alınmıştır.

2.2. Açık Veri

Açık veri yasal, teknik ve finansal açıdan hiçbir sınırlama olmaksızın kamunun erişimine açık veri setleri olarak tanımlanmaktadır (Van Loenen vd., 2018, s. 4). Bu açıdan bir veri setinin açık olup olmaması bazı niteliklere sahip olmasını gerektirir (opendefinition.org):

- Veriler herhangi bir maddi, yasal ve finansal engel olmaksızın tüm kamuya açık olmalıdır.
- Veri setinin tüm bileşenleri açık erişim kapsamında olmalı ve teknolojik olarak okunabilir bir formatta mevcut bulunmalıdır.
- İzinler, veri setinin herhangi bir bölümünün ya da tamamının çalışılmasına, yeniden dağıtımına ve üzerinde değişiklik yapılmasına açık olmalıdır.
- Tüm izinler herhangi bir toplumsal grup ya da kişinin erişimine sınır getirmemelidir.

Açık verinin oluşturulması ve dağıtımı belli bir döngü içinde gerçekleşmektedir. Verinin oluşturulması ile başlayan döngü toplama, depolama ve üretme süreçlerinden meydana gelmektedir. Toplanan veri, hiçbir kısıtlama olmaksızın kullanıcıların erişimine açılır. Kullanıcılar, veri setlerini belirli amaçlar doğrultusunda kullanır ve geri bildirimde bulunurlar. Geri bildirim hizmetin iyileştirilmesi veya beklentilerin tespit edilebilmesi için önemli bir veri sağlar (Köseoğlu, 2020, s. 13). Açık veri döngüsü içindeki yapıyı oluşturan temel unsurlar ise veri sağlayanlar, veriyi yönetenler ve veriyi kullananlar olarak sınıflandırılmaktadır (Memiş, 2023, s. 105). Günümüzde

açık veri, kamu sektörü için de “açık devletin” bir parçası olarak görülmektedir. Kamu tarafından üretilen verilerin devlet aracılığı ile toplanarak kamunun erişime açılması olarak tanımlanan “kamusal açık veri”, devlet-özel sektör-STK ilişkisi için önemli bir zemin sağlamaktadır (Köseoğlu, 2020, s. 13).

Açık veri herkes tarafından serbestçe erişim sağlanabilen, yeniden kullanılmaya ve dağıtılmaya uygun olabilen veriler olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde açık veri, değer üretmenin bir aracı olarak görülmektedir (Memiş, 2023, s. 110). Açık verilerin özellikle şu noktalarda önemli fırsatlar sunduğu düşünülmektedir (Dinov, 2018; Longo ve McNutt, 2018; Yiu, 2012):

1. Vatandaşların karar süreçlerine katılması;
2. Geliştirilecek performans göstergeleri ve geri bildirimler yoluyla verimliliğin artırılması;
3. Çıktılar ve süreçler sürekli izlendiği için hizmet kalitesinin artırılması;
4. Yöneticilerin hesap verebilirliğinin sağlanması;
5. Yerel ve ulusal düzeyde geliştirilecek yeni fikirlerle sosyal sermayenin gelişmesi ve
6. Üretim kalitesi, verimlilik ve sosyal sermayenin gelişmesiyle birlikte ekonomik kapasitenin güçlenmesi.

Açık veri ile ilgili çalışmalar 2003 yılında Avrupa Birliği (AB) tarafından başlanmış, ancak beklenen hızı yakalayamamıştır. Bu alanda 2009 yılında veri kaynaklarının açılmasını sağlayan Amerika ve İngiltere kamu sektöründe açık veri hareketinin öncüleri haline gelmiştir (Jaakkola vd., 2014). ABD’de, 2009 yılında hizmete giren “data.gov” açık veri portalıyla farklı kamu hizmetlerine ya da uygulamalarına dair kırk yedi veri kümesi açık erişime sunmuş, 2019 itibarıyla on sene içerisinde sunulan veri kümesi sayısı 250 bine ulaşmıştır. İngiltere’nin de benzer bir girişimle 2009 yılında başlattığı çalışmalarla “data.gov.uk” adresi üzerinden açık veri paylaşımını başlatmış ve 2019 yılı itibari ile yaklaşık 50 bin açık veri kümesini hizmete sunmuştur. Türkiye’de benzer girişimlerin 2010 yılında gündeme geldiği görülmüş, “veri.gov.tr” adresinde bir portal kurulması çabaları birkaç kez gündeme gelmiş ancak yeterli başarı sağlanamamıştır (Babaoğlu, 2021, s. 39-40).

Büyük çaplı veriler işlendiği ölçüde değer yaratmaktadır. Bu açıdan günümüzde veri işleme ve veriden değer yaratmaya ilişkin teknolojilerin en önemlisi yapay zekâ teknolojisidir. Taşıdığı potansiyel ve etkileri göz önüne alındığında yapay zeka teknolojisi çalışmanın en önemli kavramlarından biri olup aşağıda ele alınmıştır.

2.3. Yapay Zekâ

20. yüzyılda Dr. Alan TURING ve Dr. John MCCARTHY'nin “insan gibi düşünen makinelerin varlığının mümkün olup olamayacağı” yönündeki soru ve çalışmaları bugün yapay zekâ olarak adlandırılan teknolojinin doğması için atılan ilk temelleri oluşturmuştur. En basit tanımıyla kendine verilen amacı gerçekleştirmek için veri toplayarak işleyebilen ve sorunun çözümüne ilişkin özgün çözümler üretebilen sistemler olarak tanımlanabilmektedir (Türkiye Bilişim Derneği, 2020, s. 14). Dolayısıyla yapay zekâ sistemleri karışık problemleri insan müdahalesi olmadan çözebilen sistemlerdir (Cisco, 2023). Söz konusu sistemler *dinamik ve belirsiz ortamlarda akıl yürütme, anlam keşfetme, genelleme veya geçmiş deneyimlerden öğrenme gibi insana özgü bilişsel kabiliyetlere sahip* gelişmiş teknolojik sistemlerdir (UYZSB, 2021, s. 14).

Yapay zekâ tarafından çalıştırılan makinelerin ortaya çıkışı, 21. yüzyılda dünyayı güçlü bir şekilde etkilemiştir. Yapay zekâ, insan zekâsının insan gibi düşünmeye ve hareket etmeye programlanmış makinelerde simülasyonunu ifade eder. Bu akıllı makineler, kalıpları tanıma, karar verme ve problem çözme gibi çeşitli görevleri yerine getirmek üzere eğitilebilir. Yapay zekâ genellikle toplumda, ekonomide ve kamu sektöründe özel ilgi toplayan ve çeşitli yeni fırsatlar açan disiplinler arası bir araştırma alanı olarak tanımlanır (Reis vd., 2019).

Belirli bir görevi yerine getirmek için tasarlanmış dar veya zayıf yapay zekâ ve bir insanın yapabileceği herhangi bir görevi yerine getirmek için tasarlanmış genel veya güçlü yapay zekâ dâhil olmak üzere çeşitli yapay zekâ türleri vardır: machine learning, computer vision, speech recognition, natural language processing ve robotics gibi. Bu türler ile örneğin, karmaşık insan eylemi süreçleri, görevleri yerine getirirken insanları destekleyebilen otomasyon sistemlerine aktarılmaktadır. Benzer şekilde insanlar için görevleri yerine getirebilen yazılımlar ile konuşma analitiği, bilgisayar

görüntüsü, yazılı veri girişi yoluyla kullanıcıyla etkileşime giren bilgisayar tabanlı sistemler yaratılmaktadır. Diğer yandan insan davranışını belirlemek ve ilgili duygulara yanıt vermek için duygusal hesaplama ile bağlantılı elektrikle çalışan otonom araçlar yapılmaktadır (Wirtz vd., 2019). Bu açıdan yapay zekâyı çözüme yönelik amaçları ve çalışma mekanizmalarının farklılığı temelinde çeşitli kategorilere ayrılabilir (Köse, 2021, s. 11).

Yapay zekâ belirli bir amaç için programlanabilen, tahmin ve öneri üretebilen bu özelliği ile karar alma süreçlerinde etkili olabilen sistemler olarak akıllı kent yönetiminde öne çıkan teknolojiler arasında yer almaktadır. Temel olarak verili veri ya da sensörler aracılığı ile toplanmış veri ile beslenen bu teknoloji farklı senaryolar için modelleme yapabilme özelliğine sahiptir. Yapay zekânın sahip olduğu bu esneklik, kentin hızla değişen dinamiklerine hızlı ve etkili çözümler üretebilmesi açısından önemlidir (Aslan, 2022, s. 35). Özellikle 2010 yılından itibaren kamu politikası oluşturma süreçlerinde etkin ve yaygın bir biçimde kullanılmaya başlayan yapay zekâ teknolojisi kamu politikası oluşturma süreçlerinde de önemli bir metodolojik anlayış değişikliğine neden olmuştur. Kanıta dayalı kamu politikası oluşturma yaklaşımından veriye dayalı kamu politikası oluşturma anlayışına geçişe referans eden bu kırılma farklı tartışmaları beraberinde getirmiş olsa da günümüzde artan bir biçimde hem kamu hem de özel sektörde önemli yatırımlar yapıldığı, gelecek projeksiyonlarının önemli bir kısmını kaplayan bir alan haline gelmiştir. Bu açıdan pek çok ülkenin ulusal ve uluslararası düzlemde yapay zekâ politikası oluşturma girişimlerinin yaygınlık kazandığı görülmektedir.

Yapay zekâ hükümetler arası girişimler açısından da önemli bir başlık haline gelmiştir. Bu açıdan OECD tarafından yayımlanan Yapay Zekâ Konseyi Tavsiye Kararı etkili ve güvenilir bir yapay zekâ politikası için temel ilkeleri belirleyen ilk hükümetler arası belge olması açısından önemlidir (Okcu ve Akman, 2020, s. 74-75). Türkiye’de yapay zekâ alanında değer ve ilkelerin oluşturulması, yapay zekâ alanındaki kamu politikalarının yönlendirilmesi amacıyla 2018 yılında Dijital Dönüşüm Ofisi kurulmuş ve ilk ulusal yapay zekâ strateji belgesi 2021 yılında yayımlanmıştır. 2021 tarihi itibarı ile dünya üzerinde altmıştan fazla ülkenin ulusal yapay zekâ strateji belgesi yayımladığı görülmektedir (UYZSB, 2021, s. 20).

İnsanlar tarafından günümüze kadar geliştirilmiş birçok teknolojiden farklı olarak ilk defa bir ürün “gelecekte insanlığın yerini alabilir mi?” sorusunu gündeme getirmiştir. Henüz bu alandaki gelişmeler insan yerine konabilir bir teknoloji yaratamamış olsa da prensip olarak yapay zekâ insan eylemlerinin yerini alabilme ve insan yerine eyleyebilme potansiyeline sahiptir. Bu özelliği nedeniyle yalnızca sunduğu potansiyel açısından değil, yaratabileceği sosyal ve etik sorunlar açısından da oldukça tartışmalı bir teknolojidir (Köse, 2021, s. 3)¹. Örneğin OpenIA şirketi 2023 yılında ChatGPT-4’ü kullanıma açmış ve sahip olduğu potansiyel nedeniyle etik açıdan tartışmalara neden olmuştur. Makale ve kod yazabilme, edebi ve sanatsal ürün üretebilme gibi pek çok işlevi yerine getirebilen bir teknoloji olarak ChatGPT-4’ün yapay zekânın öngörülenden çok daha hızlı gelişim gösterdiğini ortaya koymuştur. Toplumsal, hukuki ve etik açıdan hazır bulunuşluğumuzun çok daha ötesinde nitelendirilen bu gelişmelerin “*insanlığa ve topluma yönelik öngörülemeyen potansiyel riskleri göz önüne alınarak*” YZ alanındaki çalışmaların bir süre durdurulması çağrısında bulunulmuştur².

Dijital teknolojilerin gücü ve yayılma hızı başta özel sektör olmak üzere kamuda ve toplumsal hayat içindeki pek çok değişimin tetikleyicisi olmuştur. Söz konusu teknolojiler hayatımıza hızla nüfus etmekte ve hem kurumları hem de toplumu aynı hızda değişime zorlamaktadır. Bu açıdan teknolojinin yarattığı bu etkileri devlet ve toplum özelinde ele almaya ihtiyaç duyulmuştur.

3. DİJİTALLEŞME VE DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN DEVLETTEKİ YANSIMALARI

Dijitalleşme, kamusal hizmetlerin görülmesinde de köklü değişikliklere neden olmuştur. Bu değişim kamusal hizmetlerin giderek artan biçimde çevrimiçi platformlar üzerinden hizmet sunumuna yönelmesine neden olmuş ve E-devlet, M-devlet gibi kavramlarla tanımlanan süreçlerin ortaya çıkışını sağlamıştır. Diğer yandan bu değişim vatandaş kavramını değiştirirken ve vatandaşla-devlet arasındaki etkileşimin

¹ Bkz.: 02.06.2023 tarihli “ABD Ordusunun Testinde 'Kan Döküldü': Yapay Zekâ, Komutanı Öldürdü” başlıklı Sputnik Haberine göre ABD ordusuna ait YZ simülasyonunda İHA’ların vur emrini iptal eden komutanın YZ tarafından sanal olarak öldürüldüğüne yer verilmektedir. Erişim Adresi: <http://sputniknews.com.tr/20230602/abd-ordusunun-testinde-kan-dokuldu-yapay-zeka-komutani-oldurdu-1071918422.html>, Erişim Tarihi: 04.06.2023.

² Bkz.: Future of Life Institute tarafından yayımlanan bildiriye 1000’den fazla yapay zekâ geliştiricisinin imza attığı görülmektedir. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/articles/ck5eerj8d61o>, Erişim Tarihi: 04.06.2023.

de çevrimiçi ortamlar üzerinden genişlemesini sağlamıştır. Bu bölümde dijitalleşmenin devlet, vatandaş, katılım üzerine yansımalarının yanı sıra toplumun geneline yönelik etkileri üzerine bir çerçeve sunulmaktadır.

3.1. E-Devlet'ten D-Devlete

İlk olarak belirtmelidir ki elektronik devlet (e-devlet) kavramı karmaşık bir yapıya sahiptir ve Türkçe literatürde aslında e-devlet kavramı ile aynı hususu anlatmak isteyen ancak dijital devlet (Arabacı, 2021) ve dijital hükümet (Sarıtürk, 2022) gibi farklı isimler de bulunmaktadır. Bu çalışmada genel olarak e-devlet kavramı üzerinde durulacak ve kısaca dijital devlet ve mobil devlet (m-devlet) kavramlarından da bahsedilmiştir.

İlgili tanımlara göz atıldığında e-devlet, *“vatandaşların kamu ve bireyler ile iletişim kurma, işlemsel düzeyde faaliyetlerde bulunmalarını sağlama, kamu yönetimi işlemlerinde verimlilik, etkinlik ve etkililiği gerçekleştirmeye yarayan uygulamalardır”* (Warkentin vd., akt. Ateş ve Yavuz, 2018, s. 157) şeklinde tanımlanmaktadır. Hernon'dan aktaran Yıldız (2003, s. 306) ise e-devleti, *“basitçe devlet hizmetlerini müşterilere haftanın yedi günü, günün 24 saati bilgi teknolojileri yoluyla sunmaktır. Söz konusu müşteri bir vatandaş, bir özel şirket ve hatta bir devlet kurumu olabilir”* şeklinde tarif etmiştir.

Kamu kuruluşlarının internet siteleri tasarlamaları ve buradan duyuru yapmaları “dijitalleşme” kavramı ile ifade edilebilir. E-devlet kavramı ise kamu kurumlarının sadece internet sitesi tasarlamalarını ve yapılacak duyuruları bu internet siteleri aracılığıyla vermeleri anlamına gelmemektedir. Bundan ziyade e-devlet, kamu hizmet sunumunda bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanıldığı bir yaklaşımı ifade etmektedir. E-devlet, kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi, şeffaflığın ve hesap verebilirliğin artırılmasında etkili olurken toplumsal katılımın teşvik edilmesinde de önemli bir rol oynamaktadır (Astawa, 2023, s. 30). Yönetim süreçlerinin dijitalleştirilerek entegre hale getirmek, bilgi ve hizmet sunum mekanizmalarını geliştirerek kamu politikası oluşturulması, BİT'lerin kullanımı yoluyla halkın karar alma süreçlerini desteklemek e-devletin en önemli özellikleri arasında karşımıza çıkmaktadır (Mua'ad, vd., 2023; Karasoy ve Babaoğlu, 2020, s. 116). Aynı zamanda

kamu kurumlarının diğerk kamu kurumları, özel şirketler ve vatandaşlar ile ilişkilerinde alışılmışın dışına çıkan önemli değişimler meydana getirebilme durumunu ifade etmektedir (Yıldız, 2003, s. 305-306). Devletin dijital dönüşümü, kamu hizmetlerinin dijital ortam (internet ortamı) vasıtasıyla sunulması ve devlet ile vatandaşlar, işletmeler ve diğerk kamu kurumları arasındaki ilişkilerin dijital ortam vasıtasıyla gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Dijital dönüşümün ise en somut hali, neredeyse tüm dünya literatüründe kendisine yer bulan e-devlet (e-government) uygulamalarıdır (Göçoğlu, 2020, s. 619). Bu yönüyle e-devlet kavramının dijital dönüşüm kavramı çerçevesinde düşünülmesi daha uygun görünmektedir.

Devletin dijital dönüşümünün, başka bir ifadeyle e-devletin ortaya çıkmasının altında yatan faktörler üç grupta ifade edilebilir (Yıldız, 2003, s. 30): Bunlardan ilki olan çevresel faktörler, küresel ekonominin lokomotifini oluşturan ülkelerin üretim odaklı olmaktan çıkıp bilgi odaklı hale gelmesi, bir başka ifadeyle bilgiye dayalı üretim yapar hale gelmesidir. Bunun yanı sıra bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler de devletin dijital dönüşümüne ivme kazandıran hususlardandır. İkinci faktör yönetsel faktörlerdir. Yani geleneksel kamu bürokrasilerinin hantallıklarından şikâyetçi olan ve özel sektörün sanal (dijital) ortamda sunduğu hizmetlerden memnun olan vatandaşlardan gelen talepler ve bu vatandaşların beklentileri devletin dijital dönüşümüne giden yolda belirleyici bir faktör olmuştur. Son olarak ise politik faktörler sayılabilir ki bu da vatandaşların beklentileri ile ilişkilendirilebilecek bir faktördür. Yani vatandaşlardan gelen ve devletin daha şeffaf, hesap verebilir, saydam yönetilmesi yönündeki beklentiler, devletin dijital dönüşümünün (başka bir ifadeyle e-devlet uygulamalarına geçişin ve bu uygulamaların sayısının gün geçtikçe daha da artmasının) arkasındaki en önemli itici güçler arasında yer almaktadır.

Dijitalleşme bir süreç olarak sürekli gelişmekte ve dönüşmekte olan bir kavramı ifade etmek için kullanılmaktadır. Kabaca 80’li yılların sonralarından itibaren kamusal hizmetlerin dijital ortamlara aktarılmasıyla başlayan bu süreç günümüzde salt tek yönlü hizmet sunumu ile değil aynı zamanda kamu, özel sektör ve vatandaşlar arasındaki entegre ve etkileşimli bir süreç halini almıştır. Bu dönüşüm, başlangıçta e-devlet olarak adlandırılan sürecin günümüzde daha kapsamlı bir dönüşümü ifade eden

dijital devlet kavramıyla ifade edilmesi sonucunu doğurmuştur (Karasoy ve Bababoğlu, 2020, s. 119-122).

2000'li yılların başları ile kıyaslandığında günümüzde internete ulaşmak ve bireylerin internet ile olan etkileşimleri mukayese kabul etmeyecek derecede artmıştır. Özellikle akıllı telefonların icadı ve hızla yayılımı d-devlet dönüşümünde etkili bir araç olarak kabul edilmektedir. Bilgisayar ve internetin cep telefonunda buluşması olarak ifade edilebilecek akıllı telefonlar sayesinde mobil cihazlar vasıtasıyla e-devlet hizmetlerine ulaşma imkânı tanımış ve bazı e-devlet hizmetleri akıllı telefon uygulamaları ile de sunulur olmuştur. Bunun sonucunda literatüre bir kavram daha girmiştir: Mobil devlet (m-devlet). Yani akıllı telefonlar e-devleti m-devlete dönüştürmüştür (Ateş ve Yavuz, 2018, s. 165).

Farklı adlarla anılsa da (e-devlet, dijital devlet, m-devlet, akıllı devlet vb.) devletin dijitalleşmesi bilgi ve iletişim teknolojilerinin bir ürünüdür ve hepsinde de ortak nokta, kamu hizmetlerinin dijital ortamda sunulması, devlet ile vatandaşın dijital ortamda etkileşime girmesidir (Arabacı, 2021, s. 4). 2023 yılı itibarıyla dünya genelinde yaklaşık 30 yıllık bir geçmişi bulunan e-devlet uygulamaları sonucunda tecrübe edilen bir takım yararlar şu şekilde özetlenebilir (Ateş ve Yavuz, 2018, s. 160-161):

- E- devlet sayesinde vatandaşlar, ihtiyacı olan hizmetlere zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın erişim imkânı kazanmış, diğer yandan kamu kurumlarının sunduğu hizmetlerde etkinlik ve verimlilik artmıştır.
- E-devlet ile birlikte devlet ile vatandaşlar arasındaki etkileşimin yoğunluğu da artmıştır. Vatandaşların karar alma mekanizmalarına aktif olarak katılabilmesi ve idarenin uygulamaları konusunda fikir beyan edebilmesi daha hızlı ve kolay hale gelmiştir.
- E- devlet uygulamaları ile birlikte kamu sektörüne en fazla yapılan eleştiriler arasında yer alan kırtasiyecilik ve bürokratik hastalıkların da önüne geçilebilmiştir.
- E-devlet uygulamaları ile birlikte hizmet sunumunda zaman ve mekân sınırlaması olmadığı ve fiziki evrak kullanılmadığı için önemli bir kaynak ve zaman tasarrufu da sağlanmış olmaktadır.

- E-devlet uygulamaları ile birlikte kamu yönetiminde artan saydamlık ve hesap verebilirlik sayesinde vatandaşların idareye olan güveni de artmıştır.

E-devlet uygulamalarının bu gibi olumlu yönlerine rağmen, bir takım zayıf yönlerinin olduğu da bilinmektedir. E- devletin bu zayıf yönleri kısaca ifade edilecek olursa şunlar söylenebilir (Ateş ve Yavuz, 2018, s. 161):

- Ülkedeki bilgi işlem altyapısının yetersiz olması önemli bir engel ve güvenlik tehdididir. E-devlet uygulamalarına geçiş ve bu uygulamaların sayısındaki artış, internet ortamında şayet gerekli güvenlik önlemleri (siber güvenlik için) alınmadığı takdirde, faydadan çok zarar getirebilir.

- Toplumun bütün kesimlerinin dijital okuryazarlığı bulunmamaktadır. Bu durum da e-devlet hizmetlerine erişimde fırsat eşitsizliğine neden olabilmektedir.

- Kamu bürokrasilerinin değişime karşı dirençli oldukları bilinmektedir. Dolayısıyla e-devlet uygulamalarına geçişte de bürokratik engellerle karşılaşılabilir.

- Yukarıda birinci maddede de belirtildiği gibi gerekli siber güvenlik önlemlerinin alınmaması ve ülkenin siber güvenlik uzmanlarının da sayı, bilgi ve yetenek bakımından yetersiz olması e- devlet uygulamaları için önemli bir eksiklikler.

E- devlet kavramını daha iyi anlayabilmek adına vatandaşlar ve kamu kurumları arasındaki ilişkinin e-devlet öncesi ve e-devlet dönemindeki durumunu bilmek yararlı olacaktır. Buna göre vatandaş ve kamu kurumları arasındaki ilişki açısından şu şekilde bir mukayese yapılabilir:

Tablo 1. Vatandaş ve Kamu Kurumları Arasındaki İleşimin Geleneksel Devlet ve E-Devletteki Mukayesesi

Geleneksel Devlet	E- Devlet
Pasif yurttaş	Aktif yurttaş
Kâğıt temelli fiziki iletişim	Elektronik temelli dijital iletişim
Tek tip hizmet	Kişiye göre farklılaşabilen hizmet
Belirli mesai saatlerine ve günlere dayalı/kesintili hizmet	Sürekli/kesintisiz hizmet
İşlem maliyetlerinin (iş yapma maliyetlerinin) yüksekliği	İşlem maliyetlerinin düşüklüğü
Yukarıdan aşağıya tek yönlü iletişim	Karşılıklı etkileşim
Kamunun verimsiz büyümesi	Verimlilik yönetimine verilen önem
Nakit para transferi	Elektronik para transferi

Kaynak: Demirel, 2006, s. 86

Tablo 1’de de ifade edildiği gibi e-devlet vatandaşlar açısından daha fazla katılım (bu husus ileriki sayfalarda “dijital yönetim” başlığı altında ele alınacaktır), kamu kurumlarıyla iletişimdeki hız, verimlilik ve karşılıklı etkileşimi getirmektedir.

Devletin dijitalleşmesi ve dijital dönüşümü merkezi kamu bürokrasisine bakan yönüyle e-devlet anlayışı getirdiği gibi, yerel yönetimlere bakan yönüyle ise e-belediye anlayışını ortaya çıkarmıştır (Arabacı, 2021, s. 5). Tıpkı e-devlet uygulamalarında olduğu gibi, e-belediyecilik uygulamaları sayesinde de yerel yönetimler ve vatandaşlar arasındaki ilişkiler iyileşmiş, karşılıklı etkileşim halini almış; yerel yönetimlerin sundukları hizmetlerde şeffaflık ve hesap verebilirlik anlayışı tesis edilebilmiştir (Özyardımcı, 2022, s. 40).

Özetle ifade edilirse dijitalleşmenin ve dijital dönüşümün devlete yansıması genel olarak e-devlet kavramıyla ifade edilmektedir. E-devlet kavramıyla kamu hizmetlerini sunan devletin yaşadığı dönüşüme atıfta bulunmaktadır. Buna ek olarak dijitalleşme ve dijital dönüşüm kamu hizmetinin muhataplarını (vatandaşları) ve bu muhatapların kamu hizmeti sunum süreçlerine ve idari karar alma mekanizmalarına katılımını (yönetişimi) da etkilemektedir. Aşağıda, dijitalleşmenin ve dijital dönüşümün devlete yansımasını ifade eden ve bir anlamda e-devlet anlayışının türevleri de denilebilecek olan konu başlıklarına değinilecektir.

3.2. Dijital Kamu Hizmeti

Dijitalleşme ve dijital dönüşümün devlete yansıması “e-devlet” veya “dijital devlet” kavramlarıyla ifade edilmekteyken, dijital devletin sunduğu kamu hizmetleri de “dijital kamu hizmeti” olarak adlandırılmaktadır. Kavram olarak dijital kamu hizmeti, *“kamu hizmetinin dijital ortamda, açık internet ağı üzerinden ya da belirli kullanıcıların erişebileceği kapalı ağ ortamında yazı, ses ve görüntü gibi verilerin iletilmesi, işlenmesi ve depolanarak korunması yoluyla sunulabilmesi”* anlamına gelmektedir (Bincan, 2022, s. 108). Literatüre bakıldığında zaman akıllı devlet (smart government) ve dijital devlet (digital government) olarak da adlandırılan e-devlet kavramı ile devletin vatandaşlarına karşı sunmakla yükümlü olduğu görev ve hizmetler ile vatandaşların da devlete karşı yerine getirmekle mükellef olduğu

yükümlülükleri karşılıklı olarak, haftanın 7 günü ve günün 24 saati internet ortamından yerine getirebilmeleri ifade edilmek istenmektedir (Demirel, 2006, s. 84).

Dijital kamu hizmeti, kamu kurumlarının internet üzerinden hizmet vermesi şeklinde de anlaşılabilir. Dijital kamu hizmetleri sayesinde, öncesinde bir kamu kurumuna gidilerek alınabilen hizmetler bilgisayar vasıtasıyla istenilen yerden alınabilir hale gelmiştir (Göçoğlu, 2020, s. 619). Kamu hizmetlerinin dijital dönüşümü idare ve vatandaş arasındaki ilişkiyi daha kolay ve daha az maliyetli hale getirecek; sağlık ve eğitim gibi alanlarda hizmet alımı kolaylaşabilecektir (Özcan ve Keskin, 2020, s. 2218).

Kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi kapsamında akla ilk gelen örnekler, belirli bir kamu kurumuna gitmeye gerek kalmadan edinilebilen adli sicil kâğıdı ve mezuniyet belgesi gibi belgeler ile vergi gibi belirli ödemelerin yapılabilmesi şeklindedir (Göçoğlu, 2019, s. 619). Ancak zamanla dijital kamu hizmetlerinin de kapsamı genişlemiş, eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetleri de internet ortamına aktarılmıştır.

Eğitimin dijitalleşmesi veya dijital dönüşümü, “çevrimiçi eğitim” veya “uzaktan eğitim” kavramı ile ifade edilmektedir. Her ne kadar uzaktan eğitim kavramını tarihi geçmişi 20.yüzyılın ortalarına kadar gitse de özellikle Covid-19 pandemisi döneminde internet ortamında verilen eğitim “uzaktan eğitim” şeklinde adlandırılmıştır. Uzaktan eğitim, herhangi bir mekan sınırlaması olmaksızın (dersler canlı değilse zaman sınırlaması da olmaksızın) eğitim faaliyetlerinin yürütülebilmesi anlamına gelmektedir (Işıklı, 2015, s. 31). Özellikle Covid-19 döneminde pandemiyle mücadelede bir kurtarıcı olarak görülen uzaktan eğitim, yükseköğretimi uluslararası düzeye taşıması gibi avantajlarıyla da dikkat çekmiştir (Babaoğlu ve Kulaç, 2021, s. 422).

Sağlık hizmetlerinde dijitalleşme ise hastane dışındaki süreçlerin internete taşınarak otomatikleştirilmesi, önceden geleneksel yöntemlerle toplanan verilerin internet ortamında toplanması gibi uygulamaları içermektedir (Akalin ve Verenyurt, 2020, s. 134). Sağlıkta dijitalleşme sayesinde birey, kendi sağlık durumunu internet vasıtasıyla takip edebilmekte; hasta randevu, raporlama ve evde bakım gibi hizmetler internet ortamında yürütülebilmekte; sağlık hizmetlerinde yapay zekâ

uygulamalarından yararlanma oranı artmaktadır (Akalın ve Verenyurt, 2020, s. 133). Dömbekci ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada sağlıkta dijitalleşme, örneğin kâğıt-kalem gibi kırtasiye malzemelerinden tasarruf, işgücü ve emek tasarrufu sayesinde iş ve işlemlere hız kazandırması yönüyle olumlu değerlendirilmiştir (Dömbekci, Güzel ve Kılıç, 2023, s. 82).

Devletin ve kamu hizmetlerinin dijitalleşme ve dijital dönüşümü bağlamında düşünüldüğünde üzerinde durulması gerek bir kavram daha vardır: “Akıllı kent”. Sanal kent veya dijital kent olarak da ifade edilen akıllı kent, dijital teknolojilerin kent sakinlerinin yararına ve kent sakinlerinin hayatını kolaylaştıracak şekilde kullanımı olarak tarif edilebilir (Karasoy ve Kırac, 2021, s. 58). Devletin dijitalleşmesi ve dijital dönüşümü gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin ürünü olan akıllı kent uygulamaları sayesinde sensörler ve monitörler sayesinde kentin işleyişi, toplu taşıma araçlarının durumu ve yolların durumu mütemadiyen izlenebilecek, daha çevre dostu enerji kaynakları kullanılabilir ve kentlerdeki olası kriz durumlarına daha ivedi müdahale edilebilecektir (Göçoğlu, 2020, s. 623). Dolayısıyla dijitalleşme ve dijital dönüşüm sayesinde hem kentler hem de kamunun sunduğu hizmetler daha “akıllı” hale gelmektedir (Ün, 2022).

Kamu hizmetlerinin dijitalleşmesinin bir başka boyutu da enerji, finans, tedarik zinciri, iletişim ve ulaşım gibi altyapıların dijitalleşmesi ve internet ortamında birbirine bağlanmasıdır. Bu sayede önemli ölçüde verimlilik artışı sağlanabilmekte ve özellikle enerji tesislerinden zararlı madde salınımı azaltılabilmektedir (Karasoy, 2021, s. 27). Finans, sağlık, enerji, tedarik zinciri, iletişim, ulaşım ve sulama gibi kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi ve dijital dönüşümü, günümüz modern toplumsal hayatın idamesi açısından “kritik” öneme sahiptir (Darıcılı ve Çelik, 2022, s. 260). Dolayısıyla kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi ve dijital dönüşümü, söz konusu hizmet altyapısını korumayı daha ehemmiyetli hale getirmektedir.

Dijitalleşmenin ve dijital dönüşümün devlet ve devletin sunduğu kamu hizmetlerine etkisini inceledikten sonra sırada sunulan hizmetlerin muhatapları olan vatandaşlar üzerindeki etkisi incelenmiştir. E devlet ile d devlet arasında bariz bir fark yok o zaman.

3.3. Dijital Vatandaş

Devletin dijitalleşmesi ve dijital dönüşümü, bir devletin en önemli unsurlarından bir tanesi olan vatandaşların da dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Dijital devlet kavramına karşılık gelen dönüşümü ifade eden “dijital vatandaş” kavramı, interneti ve mobil teknolojileri kullanabilen bireyleri ifade etmektedir. Dijital vatandaşlık ise “*topluma çevrimiçi olarak katılma yeteneği*” olarak tanımlanmaktadır (Akdağ ve Şiraz, 2021, s. 83). E-devlet, vatandaşları fiziki kimlikleriyle değil, sanal, başka bir ifadeyle dijital kimlikleriyle tanır. Vatandaşın sanal kimliğine, kullandığı dijital aletin (bilgisayarın veya akıllı telefonun) ve internet sağlayıcıların kimlikleri de eşlik etmektedir. E-devlette vatandaşlar kamu kurumlarıyla, bu kurumlardaki memurların çoğu zamanki sert ve somurtkan tavırlarıyla karşılaşmazlar. E-devlet uygulamaları sayesinde insanların fiziksel yeterlilikleri veya yetersizlikleri (engellilik durumları) bir dezavantaj olmaktan çıkmakta ve dijital ortamda böylelikle eşitlik sağlanmaktadır. Kısacası e-devlet, devletin sanal dünyaya (internete) adaptasyonu ve devletin dijital dönüşümüdür (Işıklı, 2015, s. 31).

Bincan (2022) ise dijital vatandaş ve dijital vatandaşlık kavramlarını daha geniş perspektiften ele almakta ve dijital vatandaşın sadece internet ve mobil teknolojileri kullanabilen kişileri ifade etmediğini, bunları kullanırken aynı zamanda güvenlik ve sorumluluk bilincinin de farkında olup etik kurallar çerçevesinde hareket eden kişileri ifade ettiğini belirtmiştir (Bincan, 2022, s. 108-109). Dolayısıyla her sosyal medya veya internet kullanıcısı dijital vatandaş sıfatıyla ifade edilemez. Dijital vatandaşlık, çevrimiçi insan sayısının artması değil, gerçek kimlik ile internet vasıtasıyla yapılabilecek işleri yapan kişilere denmektedir (Işıklı, 2015, s. 35). Daha geniş bir tanımla ele alındığında ise dijital vatandaşlık, vatandaşların dijital haklarıyla beraber dijital sorumluluklarının da farkında olarak teknolojiyi güvenli, güvenilir bir araç olarak kullanırken aynı zamanda teknolojinin getirdiği fırsatlardan da yararlanabilme kabiliyetini ifade etmektedir (Yılmaz, 2020, s. 129).

Devletin ve kamu hizmetlerinin dijital dönüşümü ile birlikte bu hizmetlerden faydalanabilmek için geleneksel vatandaş anlayışının da dijital vatandaş anlayışına evrildiğini söylemek mümkündür. Devletin dijital dönüşümünün getirdiği kolaylıklardan yararlanılabilmesi, arzulanan verimlilik ve etkinliğin sağlanabilmesi ve

kaynakların daha ölçülü kullanılabilmesi vatandaşların da “dijital” dönüşümüne bağlıdır. Yoksa dijital teknolojileri kullanamayan, bir başka ifadeyle dijital okuryazarlığı olmayan, vatandaşlar ile dijital ortamda sunulan hizmetlerden yararlanmak söz konusu olamayacaktır.

Dijital vatandaşlık kapsamında vatandaşların sadece dijitalleşen kamu hizmetlerinden yararlanması söz konusu olmamakta, aynı zamanda oy verme ve dilekçe yazma gibi bir takım vatandaşlık haklarını da dijital ortam vasıtasıyla kullanması mümkün olmaktadır. Örneğin oy kullanmada elektronik araçların kullanımını içeren seçimler “e-oylama (elektronik oylama)” olarak tarif edilmektedir. E-oylama, vatandaşların demokratik süreçlere daha kolay katılımı şeklinde de anlaşılabilir. E-dilekçe ise, (dijital) vatandaşların siyasi sistemin dikkate almasını istediği bir konuyu gündeme getiren dilekçelerdir (Sözen, 2022, s. 158-160). Dolayısıyla devletin ve vatandaşın dijitalleşmesi ve dijital dönüşümü sayesinde, vatandaş ve idare arasındaki elektronik kanalların arttığı söylenebilir (Karasoy, Sezer ve Yıldırım, 2018).

Bu açıdan başta kamu hizmetlerinden faydalanma olmak üzere eğitim, bireysel ve ekonomik yönden gelişme, kültürel, siyasi ve sosyal hayata katılma gibi birçok fırsata sahip olunmasını sağlayan internetin, günümüzde bir insan hakkı olup olmadığı konusundaki tartışmaların başlamasına neden olmuştur. Birçok farklı insan hakkını etkileyen potansiyeli açısından baktığımızda da dijital vatandaşlık kavramının ne denli önemli olduğu bir kez daha görülmektedir. Bu kapsamda 2016 tarihinde yayımlanan BM İnsan Hakları Komisyonu Genel Yorumunda devletlerin çevrim içi insan haklarının korunması konusunda uyulması gereken ilkelerin neler olduğuna ilişkin genel bir çerçeve ortaya konmuştur. Bu hakları şu şekilde özetlemek mümkündür (Yılmaz, 2020, s. 130):

- Devletler, internetin evrensel erişim ve insan haklarının gerçekleştirilmesi için bir araç olduğu hedefiyle kapsayıcı ve şeffaf politikalar üretmelidir.
- Günümüzde internet, ifade özgürlüğü için çevrimiçi bir alan yaratmıştır. Devletler bu temel hakkın gelişmesini sağlamalıdır.

- İnternetin evrensel ve özgür karakteri Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin (SKH) gerçekleştirilmesinde önemli bir güçtür.
- Devletler Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin (BİT) gelişimini teşvik etmeli ve kolaylaştırmalıdır.
- İnternet, nitelikli bir eğitim için güçlü bir araçtır. Bu kapsamda devletler bilgiye erişimi kolaylaştırırken dijital okuryazarlığı teşvik etmelidir.
- Evrensel internet erişimi için dezavantajlı grupların BİT'lere erişimini arttıracak önlemler alarak dijital eşitliği sağlamalıdır.
- Devletler çevrimiçi ortamlarda da örgütlenme, ifade özgürlüğü, mahremiyet hakkı olmak üzere diğer insan haklarının korunma altına alınmasını sağlamak için gerekli önlemleri almalıdır.
- Devletler, çevrimiçi ortamlarda da ayrımcılık, şiddet ve nefret söylemlerinin önlenmesine yönelik tedbirler almalıdır.

Dijital vatandaşlık kapsamında vatandaşların yönetime daha aktif katılımı da söz konusu olabilmektedir. Bu husus aşağıda “dijital yönetim” başlığı altında ele alınacaktır.

3.4. Dijital Yönetişim

Yönetişim, kamusal alanda pasif, himaye edilen, görüşlerine çok az (seçimden seçime) başvuru alan bireyi içinde bulunduğu bu konumdan çıkarmakta ve kamusal alanda etkin ve eylemde bulunma kudretine sahip bir konuma getirilmesini ifade etmektedir (Çukurçayır, 2003, s. 262). Başka bir ifadeyle yönetim, devletin karar alma sürecinde yukarıdan aşağıya dikey yönde ve tek taraflı bir karar almayı değil, vatandaşların da aktif katılımının bulunduğu ve dolayısıyla vatandaşların da taleplerini dikkate alan yönetime aktif bir katılımı ifade etmektedir (Eryılmaz, 2015). Okçu'ya göre (2007) yönetim, son yıllarda devletin değişen işleyişi, kapasitesi ve sınırlarına ilişkin geleneksel yapısına bir başkaldırıdır. Kavram, daha demokratik, şeffaf ve hesap verebilir bir devlet anlayışının nasıl mümkün olabileceğine yönelik bir cevap arayışı olarak sunulmaktadır (Okcu, 2007, s. 309). Günümüzde ise teknolojik gelişmelere paralel olarak dijitalleşme de yönetişimin sağlanması için yeni bir düzlem yaratmış ve dijital yönetim kavramı son yıllarda en çok dikkat çeken kavramlar arasında yerini almıştır.

Dijitalleşmenin ve dijital dönüşümün yönetim sürecine katılım üzerindeki etkilerinin bir yansıması olan dijital yönetim (e-yönetişim kavramı ile de ifade edilmektedir), BİT’lerin kullanımı yoluyla daha katılımcı ve demokratik bir yönetim sürecini ifade etmekte ve yine BİT’lerin sağladığı kolaylık vasıtasıyla toplumun farklı aktörlerini karar alma sürecine (daha çok) dahil eden bir demokratik yönetim modelini ifade etmektedir (Atmaca ve Karaçay, 2020, s. 266). Yönetişim ve dijital yönetim arasındaki farklar aşağıdaki tablo yardımıyla daha iyi anlaşılabilir:

Tablo 2. Yönetişim ve Dijital Yönetişim Arasındaki Farklar

Yönetişim	Dijital Yönetişim
Dilekçe ve bilgi edinme hakkı	e-dilekçe ve diğer elektronik kanallar
Seçim ve referandum gibi demokrasi uygulamaları	e-demokrasi, e-oylama gibi online uygulamalar
İdarenin faaliyetlerinin karar ve denetim aşamasına vatandaş katılımının sağlanması	Karar sürecine vatandaşların çevrimiçi katılımı ve faaliyet sürecinin elektronik ortamda denetlenebilme imkânı
Devlet kurumlarına mesai saatlerinde erişim	Mesai saatlerine bağlı olmayan e-devlet uygulamaları
İdareden vatandaşlara doğru tek yönlü iletişim	Sosyal medya ve web tabanlı uygulamalar sayesinde çift yönlü iletişimin sağlanması
Vatandaşların konferans ve forum gibi toplantılar yoluyla sınırlı katılımı	İnternet ortamı ve sosyal ağlar vasıtasıyla vatandaş talep ve beklentilerinin daha açık yansıtılması

Kaynak: Atmaca ve Karaçay, 2020, s. 266

Tablo 2’de dikkate alınacak olursa, dijital yönetim sayesinde vatandaşların yönetim sürecine katılımları önünde daha çok fırsat penceresinin açıldığı görülecektir. İdare ve vatandaşlar arasında yukarıdan aşağıya ve tek yönlü olarak gerçekleşen iletişim, dijital yönetim ile vatandaşların tepkilerinin de anlık ölçülebildiği bir sürece evrilmiştir. Dolayısıyla günümüzde idarenin kararları karşısında kamuoyunun tepkisini ölçmek daha kolay hale gelmiş; vatandaşlar açısından bakıldığında ise idarenin kararları karşısında seslerini duyurabilme olanakları artmıştır.

Dijitalleşmenin ve dijital dönüşümün devlete olan yansımalarının ardından yerel düzeydeki kent uygulamalarını yansıması olan akıllı kentler incelenmiştir.

4. AKILLI KENTLER

2007 yılında ilk defa kentsel alanlarda yaşayan insan nüfusu kırsal alanlarda yaşayan insan nüfusunu geçmiş ve sanayileşmeye bağlı olarak çarpıcı biçimde artan kentleşme hızı çağımızın en önemli olgularından biri olarak kabul edilmiştir. BM tarafından (2019) ortaya konan kentleşme hızı tahminleri 2050 yılına kadar dünya nüfusunun %80'nin kentlerde yaşayacağı öngörmektedir.

Ortaya çıktığı ilk çağlardan bu yana kentler ekonomik, kültürel, siyasi faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı karmaşık sistemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde de kentlerin öne çıkan bu özellikleri insanlar için bir cazibe merkezi olarak görülmekte ve kentsel alanlar yoğun göç karşısında giderek kalabalıklaşmaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısını barındıran kentlerin yüz ölçümü olarak bakıldığında kapladığı alan yaklaşık olarak %4'tür. Bu kadar dar bir alanda bu kadar geniş bir nüfusun barınması siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel birçok soruna neden olmakta ve kentlerin yönetimi giderek zorlaşmaktadır (Gürsoy ve Ömürgülşen, 2021, s. 49).

Dünya nüfusunun hızla kentlere yoğunlaşmaya başladığı düşünüldüğünde var olan kentsel sorunların büyüyerek çeşitlendiği ve bu sorunlara hızlı, düşük maliyetli, insan odaklı ve sürdürülebilir çözüm önerileri geliştirmek oldukça öncelikli bir amaç haline gelmektedir (Yıldız ve Özçubuk, 2021, s. 170).

Yoğun kentleşmenin çevre ve kaynaklar üzerinde yarattığı aşındırıcı baskı, iklim değişikliği, artan enerji ihtiyacı ve hava kirliliği gibi birçok kritik unsur sorunların çözümü ve sürdürülebilir bir kalkınmanın tahsisi “akıllı kentlerin” bir yaklaşım olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur (Örselli ve Bayrakçı, 2021, s. 108). Kentsel büyümenin yarattığı baskı sonucunda ortaya çıkan olumsuzluklara karşı teknolojiden yararlanarak kalıcı çözümler bulmak bu açıdan akıllı kentleri tanımlayan önemli bir unsur olmuştur (Erdoğan, 2020, s. 918). Kent yönetiminin yeniden tanımlanan bu amacına ulaşabilmesi için günümüzde gelişen teknolojiler önemli bir araç haline gelmiş ve akıllı kent tasarımının gerçekleştirilmesini mümkün kılmıştır.

Günümüzde artan kentleşme hızı 21. yüzyılın “kentler yüzyılı” olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Akıllı kent vizyonu, içinde bulunduğumuz yüzyılda sürdürülebilir ve ideal bir kent yaklaşımı olarak sunulmakta, çevreye saygılı,

sürdürülebilir ve kapsayıcı bir anlayışla şekillenmektedir (Örselli ve Bayrakçı, 2021, s. 108).

Akıllı kent kavramı, ortaya çıktığı 1990'lı yıllardan bu yana pek çok farklı biçimde tanımlanmıştır. En basit tanımıyla akıllı kentler artan kent nüfusuna bağlı olarak gelişen kentsel sorunların çözümü ve kentsel ihtiyaçların karşılanması amacıyla BİT'lerden yararlanan kentler olarak tanımlanabilir (Pektaş, 2021, s. 73, Nam ve Pardo, 2011, s. 185). Farklı bileşenler ve temel unsurlarıyla sürekli etkileşim halinde olan bütüncül bir yapı olan akıllı kentler bu özelliği nedeniyle farklı yaklaşımlar temelinde farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Türkiye'nin ilk Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı'nda akıllı kentler *"Paydaşlar arası işbirliği ile hayata geçirilen, yeni teknolojileri ve yenilikçi yaklaşımları kullanan, veri ve uzmanlığa dayalı olarak gerekçelendirilen ve gelecekteki problem ve ihtiyaçları öngörerek hayata değer katan çözümler üreten daha yaşanabilir ve sürdürülebilir kentler"* olarak tanımlanmaktadır.

Avrupa Parlamentosu tarafından akıllı kentler, yerel yönetimler öncülüğünde çok paydaşlı bir yapıyla kamusal sorunlara BİT temelli çözümler üretebilen kentler olarak tanımlanmaktadır (EU, 2014, s. 17).

Akıllı kentler, sürdürülebilir kalkınma, sağlıklı çevre, katılımcı ve kapsayıcı bir toplum ile toplumsal refahın artırılması amacını gerçekleştirmek üzere yüksek teknolojiden yararlanarak kentsel paydaşlarıyla işbirliği içinde belirlenmiş kurallar ve hedeflerin uygulanmasına dayalı şekilde organize olan coğrafi bölgelerdir (Dameri, 2013, s. 2549).

OECD; vatandaşların refahını arttırmak ve daha verimli, sürdürülebilir ve kapsayıcı kentsel hizmetler için tüm paydaşlarının katılımıyla beraber dijitalleşmeyi etkin bir biçimde kullanan girişimler ve yaklaşımlardır (OECD, 2020, s. 8). OECD tarafından akıllı kent kavramında öne çıkan başlıklar şu şekilde belirtilmektedir (OECD, 2020, s. 8):

- Kent sakinlerinin hayat standartlarını arttırmak için yaygın kentsel sorunlara çözüm sunmaya devam edilmesi,

- Yerel yönetimlerde paydaşların ve kent sakinlerinin karar alma süreçlerine katılımı (vatandaş katılımı, geri bildirim, vatandaş merkezli hizmetler ve katılım platformları vb.),
- Özel sektör, kamu ve vatandaşlar ve ulusal, bölgesel ve yerel arasında işbirliğini arttırmaya yönelik açık beri uygulamaları,
- Kent yönetişimi, planlanması ve altyapı yatırımları gibi kentsel zorlukların çözümünde dijitalleşmeye dayalı entegre ve bütüncül bir yaklaşıma duyulan ihtiyaç.

Dameri (2013), akıllı kentlerin tanımlanmasına ilişkin henüz bir görüş birliği bulunamamasını olgunun, aşağıdan yukarı ya da yukarıda aşağı doğru farklı temellere dayandırılarak açıklanmasından ileri geldiğini savunmaktadır. Bir akıllı kent sistemi teknoloji, aktörler, proje inisiyatifler, hedefler, öngörüler, politikalar, kurallar ile yönetim aşamalarını takip eden bir silsileden meydana gelmektedir. Kavrama ilişkin açıklamalar genel olarak bu silsileyi farklı önceliklerle ele almakta, bu durum kavrama ilişkin çok çeşitli tanımlamaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dameri (2013), bir akıllı kentin en temel unsurunun teknoloji olduğunu ve farklı unsurların teknoloji temelinde geliştiğini ileri sürmektedir (Dameri, 2013, s. 2545).

Görüldüğü gibi her bir akıllı kent tanımı aslında akıllı kentlerin hangi unsurunun ön plana alınarak tanımlandığı ile yakından ilişkilidir. Bazı kavramsal açıklamaların ise akıllı kentlerin amaçlarına vurgu yaptığı görülmektedir. Özetle, tüm bu tanımlamalar içinde bazı kritik kavramların ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Akıllı kent tanımları inovasyon ve yaratıcılığa vurgu yapar. Yönetişim ve katılım akıllı kentleri tanımlayıcı özellikler arasında yer alır. Akıllı kent sürekli bir değişimi ifade eder. Bu nedenle öğrenme ve öğretme süreklilik içerir. Akıllı kentler için teknoloji önemli bir araçtır. Bu nedenle siber teknolojiler ve robotik yaygın olarak kullanılır. Akıllı kentlerde ihtiyaçların en verimli şekilde tespiti ve hizmet sunumunun değişen ihtiyaçlara göre yeniden düzenlenmesi temel amaçlar içinde yer alır. Bu nedenle izleme ve entegrasyon akıllı kent tanımının öne çıkan unsurları olarak karşımıza çıkar. İhtiyaçlar anlık olarak takip edilebilir ve gerekli hizmet, gerektiği zamanda ve hızla yerine getirilir. Bu nedenle otonom karar alma sistemleri akıllı kentlerin öne çıkan özellikleri arasındadır. Teknolojiler, yalnızca hizmetlerin sunumunda değil vatandaşların katılımı konusunda da önemli bir araçtır. Hizmetlerin

kapsayıcılığı için elektronik yönetim süreçleri akıllı bir kent tasarımının önemli bir unsurudur (Bozdoğan ve Palacıoğlu, 2021, s. 20).

Akıllı kentleri yalnızca teknoloji temelinde açıklamak yetersizdir. Akıllı kent, daha yaşanılabilir bir kent ve dünya için verimlilik, sürdürülebilir kalkınma, insan haklarına saygılı, kapsayıcı ve katılımcı bir yönetim anlayışını bilişim teknolojilerini etkili bir araç olarak kullanan kentlerdir. Dolayısıyla aslında akıllı kent, dijital kent, öğrenen kent, çevreci kent gibi birçok yaklaşımı bünyesinde barındıran kapsayıcı bir kavram olarak karşımıza çıkar (Bozdoğan ve Palacıoğlu, 2021, s. 22-41). Bir akıllı kent konseptinin amacı daha iyi ve rekabetçi bir ekonomi, daha sürdürülebilir bir kalkınma için kentin sahip olduğu tüm beşeri ve sosyal sermayenin BİT'lerin sunduğu imkânları kullanarak gerçekleştirilmesidir (Manville, C., Vd, 2014, s. 18). Bu açıdan bakıldığında akıllı kentler, kendine özgü bir politika ve yönetim süreçlerini de ifade etmektedir (Nam ve Pardo, 2011, s. 185). Bu bağlamda akıllı kentler bir yönüyle yönetişime vurgu yaparken diğer yönüyle teknolojik arka planına vurgu yapan (Yıldız ve Özçubuk, 2021, s. 172). Doğa ve insan sağlığının korunması, sosyal sermayenin güçlendirilmesi, etkin yönetişimin tahsisi ve kentsel hayat kalitesini arttırmak amacıyla olan kentlerdir (Bozdoğan ve Palacıoğlu, 2021, s. 20).

Kavram olarak akıllı kentlerin kapsamlı bir tanımı için belirli unsurların dikkate alınması gerekmektedir. Bu unsurlar bileşenler, sınırlar, kapsam ve terminolojidir. Akıllı kent bileşenleri: coğrafi bölge, Bilgi işlem teknolojileri, devlet ve vatandaşdır. Akıllı kentlerin dört temel hedefi olduğu görülmektedir. Bunlar: Çevresel sürdürülebilirlik, yaşam kalitesi ve refah, katılım, bilgi ve özel sermayedir (Dameri, 2013, s. 2549).

Kavramsal çerçevesi ne olursa olsun akıllı kent konsepti küresel ölçekte yükselen bir eğilim haline geldiği görülmektedir. Örneğin Çin'de 2012 yılında 90 olan akıllı kent pilot uygulamaları günümüzde 500'ü bulmaktadır. ABD'de yaklaşık 100 kentin akıllı kent projeleri yürüttüğü görülmektedir. Küresel ölçekte akıllı kent yatırımlarına ayrılan bütçenin 2022 yılında 158 milyar dolar olacağı beklenirken Pazar potansiyelinin 2026 yılına kadar 3,5 trilyon dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir (Law ve Lynch, 2023, s. 46-47).

Akıllı kent kavramı görüldüğü gibi oldukça farklı unsurun etkilendiği, dahil edildiği, karmaşık ve geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu açıdan akıllı kent kavramı, onu oluşturan bileşenlerin ne olduğu ve bu bileşenlerin özelliklerinin anlaşılmasıyla daha net ortaya konabilecek bir kavramdır. Akıllı kent kavramı, akıllı kent bileşenleri üzerinden daha net bir çerçevede sunulmaya çalışılmıştır.

4.1. Akıllı Kent Bileşenleri

Akıllı kent konusunda tanımların ve yaklaşımların muğlaklığı bir kenti “akıllı” kılan özelliklerin ya da bileşenlerin ne olduğu konusunda da farklı standartlar bulunmaktadır (Pektaş, 2021, s. 75). Bir akıllı kentin söz konusu bileşenlerden en az birinde girişimde bulunduğu görülmektedir (Beyaz Bülten, 2021, s. 18). Kentlerin içinde bulunduğu coğrafi bölge, barındırdıkları nüfus, ekonomik ve teknolojik imkânlar, yönetsel kapasitesi, öncelikleri ya da hedefleri gibi kente özgü nedenler bu bileşenlerden hangisinin belirleneceği ya da nasıl bir strateji izleneceği konusunda belirleyici olmaktadır. Bununla birlikte akıllı kent olgusunun da ortaya atıldığı ilk günden bu yana gelişim göstermekte olduğu ve buna bağlı olarak tanımlamaların değiştiğini gözlemlemek mümkündür (Erdoğan, 2020, s. 19-20). Bu açıdan akıllı kentlerin bileşenlerine ilişkin yaklaşımların ön plana çıktığı görülmektedir.

Örneğin Türkiye Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı kapsamında akıllı kent yönetimi ve akıllı kent uygulamaları olmak üzere iki temel başlık altında yirmi bir alt başlık tanımlanmıştır. Yönetişim, strateji yönetimi, politika yönetimi, bütüncül hizmet yönetimi ve iş yönetimi akıllı kentler yönetimi ana bileşenini oluşturan alt bileşenlerdir. Bununla beraber akıllı çevre, akıllı güvenlik, akıllı insan, akıllı yapılar, akıllı ekonomi, akıllı mekân yönetimi, akıllı sağlık, akıllı yönetim, bilgi teknolojileri, akıllı ulaşım, akıllı enerji, iletişim teknolojileri, bilgi güvenliği, akıllı altyapı, afet ve acil durum yönetimi ve coğrafi bilgi sistemleri akıllı kent uygulamaları ana bileşeni altında yer alan alt bileşenler olarak yer almaktadır (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2019, s. 22-23).

Akıllı kent planlaması ve gelişmesinin izlenerek etkin bir akıllı kent dönüşüm stratejisi için farklı yaklaşımlar bulunuyor olsa da literatürde çoğunlukla Cohen’in “Akıllı Kentler Çarkı” yaklaşımının ön plana çıktığı görülmektedir. Avrupa Birliği

tarafından da kabul edilen bu yaklaşımda altı temel bileşen tanımlanmaktadır (Manville vd., 2014, s. 18). Bu altı bileşeni aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür (İTÜ, 2017, s. 7-8):

- **Akıllı Hareketlilik/Ulaşım (Smart Mobility):** BİT entegre edilmiş çevre dostu, kapsayıcı ulaşım sistemlerini ifade eder. Akıllı ulaşım sistemleri sürücüler, operatörler ve hizmet yararlanıcıları için gerçek zamanlı trafik bilgisi üretmeye yardımcı olurlar.

Akıllı ulaşım sistemleri lojistik unsurların birbirine bağlı olmasını sağlayan, önceliğin temiz ve karbon salınımının en aza indirgeyen seçenekleri ön plana çıkaran, kullanıcıları için sağladığı eş zamanlı verilerle zaman ve maliyet tasarrufu sağlayan uygulamalardır (Manville vd., 2014, s. 28).

- **Akıllı Yaşam (Smart Living):** Akıllı kentler kent sakinlerinin yaşamını kolaylaştırarak yaşam standartlarının yükseltilmesi için daha sağlıklı ve güvenilir bir kent sunmayı amaçlarlar. Kültürel hayata aktif katılım, sağlıklı ve güvenli yaşama hakkı, güvenli konutlar, kültürel hayata katılımı sağlayacak olanakların çeşitliliği bu kapsamda değerlendirilir. Böylelikle sosyal uyum ve beşeri sermayenin gelişmesine katkı sunar. Dolayısıyla akıllı insan bileşeni davranışlar, yaşam tarzları ve tüketimle yakından ilgilidir (Manville vd., 2014, s. 28).
- **Akıllı Yönetişim (Smart Governance):** Akıllı kentler bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı avantajlardan yararlanarak kent paydaşları arasında etkin ve etkili bir iletişim kurulması yoluyla daha şeffaf daha katılımcı karar alma mekanizmalarının hayata geçirilmesini sağlar. Aynı zamanda açık ve ücretsiz veri politikalarını destekleyerek bir yandan şeffaflık sağlarken diğer taraftan kent sakinleri tarafından üretilen verilerden yüksek katma değerli ürün üretebilme potansiyeline destek olurlar. Akıllı yönetim kamu, özel ve sivil sivil toplumların katılımının yanı sıra ulusal ve uluslararası bağlantıları da kapsamaktadır. Deneyim ve bilgi akarımı ile işbirliklerinin geliştirilebilmesi için elektronik ortamların sağlanması ve açık veri uygulamaları bu bileşen altında değerlendirilir (Manville vd., 2014, s. 28).

- **Akıllı Çevre (Smart Environment):** Artan dünya nüfusu, ekonomik faaliyetlerin doğal kaynaklar üzerinde yarattığı baskı doğal çevre üzerinde önemli bir aşındırıcı etki yaratmaktadır. BM Habitat raporunda dünyadaki en büyük tehdidin küresel iklim krizi ve hızlı kentleşme olduğu belirtilmektedir. Küresel ölçekte insanlığın varoluş problemlerinden biri olarak görülen iklim krizinin en önemli aktörlerinden biri olan kentler, dünyadaki enerji kaynaklarının en büyük tüketicisiyken aynı zamanda iklim krizine neden olan sera gazı salınımının da en önemli aktörleri olarak görülmektedir (European Comission, 2019, s. 14-15). Akıllı kentler sürdürülebilir bir kalkınma için çevre dostu uygulamaları desteklerler. Böylelikle çevre dengesi ve yaşamın devamlılığı için gerekli olan çevresel kirlenmenin en aza indirmek ve sürdürülebilir bir kalkınma için yenilebilir enerji kaynaklarının kullanımını arttırmayı amaçlamaktadır (Bimay, 2021, s. 214).
- **Akıllı Ekonomi (Smart Economy):** *“Akıllı ekonomi, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla girdi ve çıktı optimizasyonu ve bunun sürdürülebilir hale getirilebilmesi için fırsatlar veya imkânlar yaratılmasıdır”* (Bimay, 2021, s. 213). Bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığı ile iş ve üretim süreçlerinde verimlilik artışı sağlamak, elektronik ticareti geliştirmek, akıllı üretim ve tedarik sistemlerinin hayata geçirilmesi, akıllı kümelenme, yaşayan laboratuvarlar ve iş ekosistemlerinin oluşturulması bu bileşene ait uygulamaların başında gelmektedir.
- **Akıllı İnsan (Smart People):** Akıllı kentler kentlerin sahip olduğu inan potansiyelinden en verimli şekilde yararlanmayı amaçlar. Bu açıdan dijital okuryazarlığı arttırmak, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımını geliştirmek, yaratıcı ve yenilikçi girişimleri özendiren bir toplum oluşturmayı hedefler. Esasen akıllı kentler iki temel yaklaşım üzerinden ele alınmaktadır. Bunlardan biri teknoloji odaklı yaklaşım diğer ise insan odaklı yaklaşımdır. Bilgi ve iletişim teknolojileri başta olmak üzere ilgili diğer tüm yüksek teknolojiler insan faktörü olmadan amaçlanan başarıyı sağlayamazlar. Bu nedenle hem gelişmiş becerilere sahip bir insan topluluğuna hem de meydana gelen teknolojileri kullanabilecek kadar bilgi ve beceriye sahip insan bileşenine muhtaçtır (Kummitha ve Crutzen, 2017, s. 43).

Akıllı kent tanımları trafikten çevre sorunlarına, güvenlikten enerjiye, atık yönetiminden yoksulluğa kadar kentlerde yaşanan pek çok sorunla yakından ilgilidir. Bu durum akıllı kentleri disiplinlerarası bir olgu haline getirmekte, gerek yeni teknolojilerin sürece eklenmesi gerekse de uygulamada çeşitlenen etkileri kavramın net bir biçimde tanımlanamaması sorununu beraberinde getirmektedir. Bu muğlaklık daha çok kavramı oluşturan unsurların ne olduğu, temel ve alt bileşenlerinin ortaya konma çabasıyla giderilmeye çalışılmıştır (Gürsoy ve Ömürgönülşen, 2021, s. 51).

Tablo 3. Akıllı Kent Bileşenleri

Kaynak: (Giffinger vd., 2007, s. 12)

Her ne kadar araştırmacılar, politika uygulayıcıları/yapıcıları, teknoloji sağlayıcıları ve kamu kurum ve kuruluşları tarafından farklı bakış açıları ekseninde akıllı kent bileşenlerini tanımlasalar da çoğunlukla ekonomi, hareketlilik, çevre, yaşam, insan ve yönetim genel kabul gören bileşenler arasında sayılmaktadır (Gürsoy ve Ömürgönülşen, 2020, s. 52-53).

Akıllı kentlerin bileşenlerine yönelik yaklaşımlar çoğunlukla benzer olmakla beraber ana ve alt bileşenlerin dayandığı üç temel unsur bulunmaktadır. Akıllı kentlerin en ayırıcı unsuru teknolojidir. Başta bilgi ve iletişim teknolojileri olmak üzere sanal teknolojiler, dijital şebekeler gibi gelişmiş teknolojiler akıllı kentlerin teknoloji unsuruyla ilişkilidir. Teknolojik olanakların kent yönetimine entegrasyonu, politikalar, yasal ve kurumsal düzenlemeler ve yönetim akıllı kentlerin kurumsal boyutunu

oluşturmaktadır. Sosyal sermaye ve insani alt yapı ise akıllı kentlerin insan unsuruyla ilgilidir (Bozdoğan ve Palacıoğlu, 2021, s. 23). Nam ve Pardo (2011) birbiriyle etkileşim halinde bulunan bu üç temel unsur temelinde akıllı kentlerin farklı şekillerde tanımlanabileceğini öne sürmektedir. Teknoloji boyutuyla dijital kent, akıllı kent, her yerde bulunan kent, kablolu kent, hibrit kent ve bilgi kenti olarak adlandırılabilir gibi insan boyutuyla yaratıcı kent, öğrenen kent, insancıl kent ve bilgi kenti; kurum boyutu ile ise akıllı topluluk ve akıllı büyüme olarak ifade edilebilmektedir (Nam ve Pardo, 2011).

Dünya ölçeğinde bakıldığında akıllı kentleşmenin her kentte aynı olgunluk düzeyine sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak akıllı kentleşmenin dünya ölçeğinde birçok kent için bir hedef olduğu ve hızla geliştiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan dünyadaki akıllı kent gelişiminin tarihsel olarak ana hatlarını anlamak, dünya ve Türkiye’deki akıllı kent eğilimlerinin ne şekilde biçimlendiğini ortaya koymak çalışmanın ilerleyen bölümleri için önemli görülmüştür.

4.2. Dünyada Akıllı Kentlerin Gelişimi

Altmışlı yıllardan itibaren internetin ve bilgisayarın icadı ile başlayan teknolojik devrimler iletişim ve bilgi teknolojilerinin hızla gelişmesini sağlamış ve 1980’li yıllarda ilk kez bilgisayarlar kent planlamalarında kullanılmaya başlamıştır. Böylelikle söz konusu teknolojilerin kent yönetiminde kullanılabileceği fikri teknoloji firmaları öncülüğünde akıllı kent teknolojilerinin geliştirilmesine yönelik bir pazar oluşturma eğilimi içine girmelerini sağlamıştır. 2010 yılında ilk kez IBM öncülüğünde başlatılan “Smart City Challenge” akıllı kent pazarının büyümesini hızlandırmıştır.

Günümüzde 820,7 ABD dolarına ulaşan piyasa büyüklüğünün 2026 yılına kadar 2,5 trilyon dolara ulaşması öngörülmektedir (UN HABITAT, 2021, s. 13). Cohen (2015)’in Akıllı Kent 1.0 olarak ifade ettiği bu dönem, akıllı kentlerin yerel yönetimler tarafından sahiplenildiği ve kent yönetiminde aktif biçimde akıllı kent teknolojilerinden yararlanıldığı Akıllı kent 2.0 Modeli ve son olarak kent paydaşlarının aktif katılımıyla genişlemesini sürdüren Akıllı kent 3.0 ulaşmıştır³. Bugün ise akıllı

³ Cohen, B. (2015), The 3 Generations Of Smart Cities: Inside the development of the technology driven city. Erişim Adresi: <https://www.fastcompany.com/3047795/the-3-generations-of-smart-cities>, Erişim Tarihi: 20.12.2023.

kent teknolojileri yalnızca yerel yönetimler tarafından kullanılan bir araç olmanın ötesinde küçük ölçekli teknoloji firmalarının hayata geçirdiği uygulamalar sayesinde kentsel yaşamı kolaylaştırdığı daha kapsamlı bir döneme girmiştir (UN HABİTAT, 2021, s. 13).

Tablo 4. Akıllı Kent Evrimi

Kaynak: (UN HABİTAT, 2021, s. 13)

McKinsey (2018) tarafından yayınlanan rapora göre akıllı kent teknolojileri ölümleri %8-10 oranında azaltmasını, acil müdahale sürelerini %20-35 oranında hızlandırmasını, kent içi ulaşım sürelerinin %15-20 oranında azaltılmasını hastalık yükünün %8-15 oranında azaltılması ve sera kullanımının %15-20 oranında azaltılmasını sağlayabilecek bir potansiyele sahiptir. Bu durum SKH'lerin %70 oranında gerçekleştirilebilmesi anlamını taşımaktadır (McKinsey, 2018, s. 4). Bu potansiyel, küresel ölçekte birçok kentin ulusal ve yerel stratejileri arasına akıllı kentleşmeyi temel bir gündem maddesi olarak değerlendirmesine neden olmaktadır.

Küresel düzlemde akıllı kentlerin gelişimini genel bir çerçeveden değerlendirmeden önce her kentin kentleşmeye bağlı olarak farklı sorunları farklı düzeylerde deneyimlediğini belirtmek gerekmektedir. Bu durum, akıllı kent stratejilerinin önceliklendirilmesi bakımından farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Günümüzde ulusal ve yerel düzeyde birçok akıllı kent stratejisinin olduğunu görmek mümkündür. Örneğin akıllı kentler strateji belgesini 2019 yılında ilk hazırlayan Amerika'yı, Hollanda, Sigapur, İngiltere ve Hong Kong takip etmiş, yerel düzeyde Paris, Berlin, Kopenhag, Barselona, Londra, Amsterdam, Viyana ve Toronto gibi kentlerin de kendi akıllı kentler strateji belgelerini oluşturmuşlardır (Bimay, 2020, s. 219).

Bir diğer farklılaşma ülkelerin akıllı kent stratejileri konusunda belirledikleri ulusal hedeflerindeki farklılıkların yerel düzlemde benzer eğilimleri ortaya çıkarmasıdır. Örneğin Avrupa bölgesi için sürdürülebilir yaşam kalitesi temel amaçken Amerika'da bireysel hareketlilik ve akıllı binaların; Asya bölgesinde ise bilişim ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi amacının öne çıktığı görülmektedir (Bimay, 2020, s. 218; Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2020, s. 122). Böylece kentler farklı akıllı kent bileşenlerine odaklanmakta ve farklı ilkeleri benimseyebilmektedir. Örneğin Gökalp ve Şenol'un (2021) çalışmalarında yüksek olgunluk seviyesine sahip kentlerdeki odak akıllı kent bileşenleri ve temel ilkeler üzerine yapmış oldukları araştırmanın sonuçlarına şu şekilde yer vermektedirler (Gökalp ve Şenol, 2021, s. 6):

Tablo 5. Yüksek Olgunluk Seviyesine Sahip Akıllı Kentlerde Akıllı Kent Bileşenleri ve Temel İlkeler

Akıllı kentin temel bileşenleri ve ilkeleri	Bileşenler						TD	İlkeler				Toplam
	Akıllı Ekonomi	Akıllı Hareketlilik	Akıllı Çevre	Akıllı Yönetişim	Akıllı İnsan	Akıllı Yaşam	BIT ve IoT	Sürdürülebilirlik	Enerji Verimliliği	Veri gizliliği ve Güvenlik	Kurumlar Arası İşbirliği	
Kent/Ülke												
Hong Kong/Çin												6 1 0
Barcelona/İspanya												6 0 2
Londra/İngiltere												5 0 0
Kopenhag/Danimarka												6 1 1
Helsinki/Finlandiya												6 1 2
Amsterdam/Hollanda												6 1 3
Masdar/BAE												6 1 2
Reykjavik/İzlanda												3 0 1
Toplam	7	8	8	8	7	6	5	4	5	0	2	

Kaynak: (Gökalp ve Şenol, 2021, s. 6)

Dünyadaki akıllı kent eğilimlerini tek bir düzlemde tanımlama olanağı yoktur. Ancak bu eğilimler işbirlikçi ve yukarıdan-aşağıya olmak üzere belirlenen iki büyük eğilim özelinde sınıflandırılabilmektedir. Daha geniş bir paydaş katılımını destekleyen kamuya açık bir akıllı kent ağına odaklanan eğilimler işbirlikçi olarak nitelendirilmektedir. Bu açıdan, Kuzey ve Güney Amerika, Afrika, Avrupa ve Avustralya ülkelerinde işbirlikçi bir eğilim içinde akıllı kent yaklaşımının geliştiği söylenebilir. Yukarıdan-aşağı şeklinde benimsenen akıllı kent yaklaşımında ise paydaşlardan ziyade tek merkezin gelişimde söz sahibi olduğu görülmektedir (Bimay, 2020, s. 2017).

Bir diğer önemli eğilim ise kentlerin giderek teknolojiye öncülük etme ya da teknoloji açısında bir cazibe merkezi haline gelerek kalkınmada kendilerine yer edinme çabalarıdır. Bu kentler arasında Barcelona, Amsterdam, Berlin, Manchester,

Edinburgh Southampton, San Diego ve San Francisco gibi kentler dikkat çeken örnekler arasında sayılabilir (Bimay, 2020, s. 2017).

Akıllı kentler dünya çapında hızla gelişmekte olan bir eğilim olmasına karşın her ülkenin akıllı kentleşme konusunda aynı olgunluk seviyesinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu durumun nedenleri arasında yeterli mali, teknolojik, beşeri ve idari yapıya sahip olmamak sayılabilmektedir (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021, s. 120):

1. Seviye: Planlayan Akıllı Kent: Belirli bir akıllı kent planlamasından yoksundurlar. Projeler birbirinden bağımsızdır.

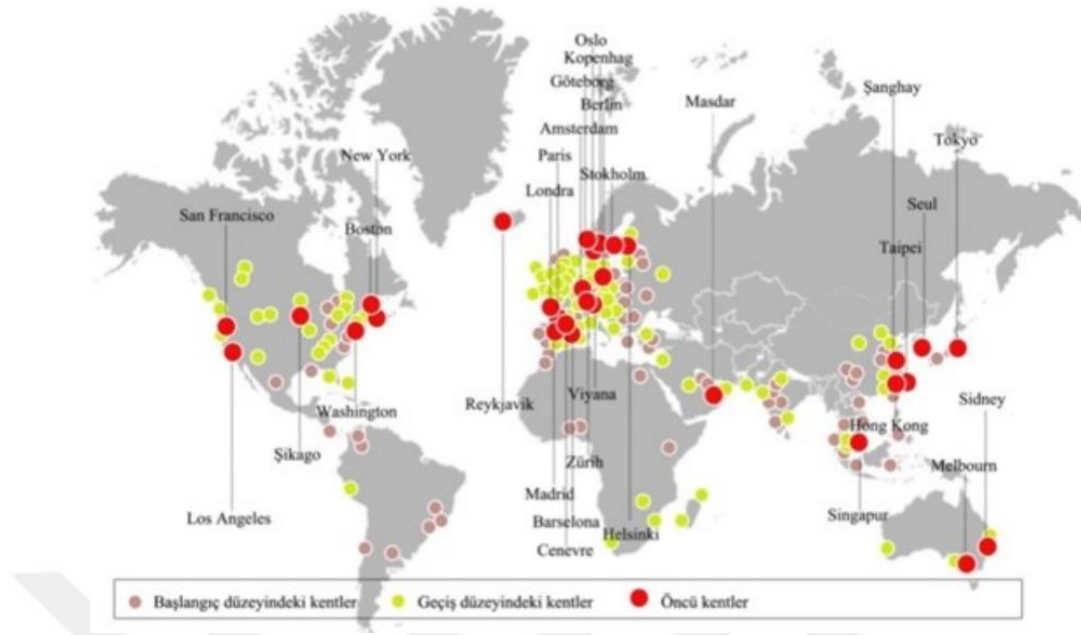
2. Seviye: Tanımlanmış Akıllı Kent: Bir akıllı kent planlamasına sahip olmasına karşın bütünleşik bir yapıdan yoksundur.

3. Seviye: Desteklenen Akıllı Kent: Kısmen birbiriyle ilişkili projelerin bulunduğu, açık bütçeli ve yerel yönetim destekli gelişim seyretmektedir.

4. Seviye: Uyumlu Akıllı Kent: Entegre projeler, tanımlı iş modelleri ve yerel yönetimlerle merkezi hükümet destekli aşamadır.

5. Seviye: Sinerji Oluşturan Akıllı Kent: Projeler birbiriyle tamamen entegre edilmiştir. Kendi içinde işleyen bir kent ekosistemine sahiptir.

Farklı kaynaklarda farklı olgunluk düzeyleri tanımlanabilmektedir. Örneğin Gökalp ve Şenol (2021) altı farklı akıllı kent indeksi üzerinden 170 farklı kenti tarayarak elde ettikleri sonuçlar 3 farklı olgunluk seviyelerine ait akıllı kentlerin dağılımını sunmaktadır (Gökalp ve Şenol, 2021, s. 5):

Şekil 1. Dünyadaki 170 Kentin Akıllı Kentler Olgunluk Düzeyi

Kaynak: (Gökalp ve Şenol, 2020, s. 5)

Sonuç olarak başta Avrupa ve Amerika kıtası olmak üzere dünyanın birçok kentinde akıllı kentler hızla artış göstermektedir. Bu durum ciddi bir akıllı teknolojiler pazarının da oluşmasını sağlamıştır. Özellikle yüksek olgunluk seviyesine sahip akıllı kentlerin sosyo-ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Benzer bir çıkarımla akıllı kent stratejisini belirlemiş kentlerin yüksek olgunluk seviyesine sahip olduğu çıkarımı da yapılabilmektedir. Yine yüksek olgunluk seviyesine sahip akıllı kentler nüfus yoğunluğu bakımından da benzer özelliklere sahiptir. Bu yoğunluk kentlerin akıllı hareketlilik bileşenine ağırlık vermelerine neden olduğu çıkarımını da sağlayabilir. Yine küresel iklim değişikliği ile mücadelenin akıllı kentler için akıllı çevre ve akıllı enerji alanlarında doğal ve zorunlu olarak öncelikli alanlar içinde değerlendirilmesine neden olmaktadır.

Dünya kentleşme eğilimlerine bakıldığında en hızlı kentleşen ülkelerden birinin Türkiye olduğu görülmektedir. Bir sonraki başlıkta Türkiye’de akıllı kentlerin gelişimi ve akıllı kent eğilimleri hakkında genel bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

4.3. Türkiye’de Akıllı Kentlerin Gelişimi

Kamudaki dijitalleşme eğilimleri tüm dünya ile benzer şekilde akıllı kentlerin gelişimine de öncü olmuştur. Kamusal hizmetlerde görülen dijitalleşme eğilimlerinin artışı E-devlet ve E-belediye gibi kavramların literatürde yerleşmesine neden olmuştur. Türkiye’deki dijitalleşme hareketinin 1990’lı yıllara dayandığı kabul edildiğinde akıllı kentlerin Türkiye’deki E-devletleşme pratiğinin 2000’li yıllardaki üçüncü dalgasının yereldeki izdüşümü olduğunu söylemek mümkündür (Demiral, 2018, s. 75).

Türkiye, kentleşme oranı bakımından dünyanın en hızlı kentleşen ülkeleri arasında yer almaktadır. Özellikle 2012 yılında çıkan 6360 sayılı kanun ile ülke nüfusunun büyük bir bölümünün belediyelerin görev ve sorumluluk alanları arasında yer almasına neden olmuştur (Pektaş, 2021, s. 71). Hızlı kentleşmeye bağlı sorunlar tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de acil çözüm bekleyen sorunlar arasında yer almaktadır ve yine dünyadaki gelişmelere paralel olarak akıllı kentlerin gelişimi ülkemizde de hız kazanmıştır. Akıllı kent olgusunun önemli bir gündem maddesi haline gelmesi bu alandaki akademik çalışmaların da yoğunlaşmasına neden olmuştur. Türkiye’deki literatürde de ülkemizdeki akıllı kentlerin gelişim seyrine ilişkin birçok çalışma yer almaktadır. Böylece ulusal düzlemdeki akıllı kent eğilimlerine ilişkin genel bir çerçeveye sahip olmak mümkün hale gelmiştir.

Akıllı kent uygulamalarının hangi alanda önceliklendirileceği kentlerin öznel ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmektedir. Bu önermeden yola çıkarak Türkiye’de akıllı kent uygulamalarına yön veren iki temel motivasyondan bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki, özellikle iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarına bağlı olarak azalan su kaynaklarının yönetiminde yaşanan aciliyet ve sel-su baskınlarının artışıdır. Belediyelerin temel hizmet alanları içinde yer alan bu su ve kanalizasyon hizmetleri bu sorunu yoğun şekilde yaşama potansiyeline sahip birçok belediye için doğal öncelikli bir alan haline gelmiştir. Diğer bir temel sorun ise Türkiye’nin aktif deprem kuşakları arasında yer almasıdır. Bu nedenle kentler, ciddi hasarlar yaratabilme potansiyeline sahip deprem riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu sebeple doğal afetle mücadelede bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı öncelikli bir alan haline gelmiştir (Pektaş, 2021, s. 85).

Türkiye Bilişim Vakfı (2018) tarafından hazırlanan raporda Türkiye’deki akıllı kentlere ilişkin tavsiyeleri arasında akıllı kent teknolojilerinin geliştirilmesi için sivil toplum-özel sektör ve yerel yönetim işbirliklerinin gelişeceği platformların kurulması, küresel ölçekte deneyim paylaşımının sağlanması için işbirliklerinin geliştirilmesi, milli akıllı kent teknolojilerinin geliştirilerek ihraç edilmesi tavsiyelerine yer verildiği görülmektedir. Akıllı kent yatırımlarının teşviki ve gelişmesi için gerekli idari, mali ve yasal düzenlemelerin yapılması gerekliliğine dikkat çekilmiştir (Türkiye Bilişim Vakfı, 2018, s. 64).

Örseli ve Akbay’ın (2019) çalışmalarında Türkiye’de akıllı kentlerin gelişimi konusunda merkezi idareler ve yerel yönetimler düzeyinde coğrafi bilgi sistemlerine ilişkin kapsamlı bir gelişim sergilenemediğine değinmişlerdir (Örseli ve Akbay, 2019, s. 235). Aynı çalışmada dünya ile benzer şekilde Türkiye’de de kentlerin gelir düzeyi ile akıllı kentleşme arasında pozitif bir korelasyon olduğunu ortaya koymuşlardır (Örseli ve Akbay, 2019, s. 237). Yine Memiş (2021), Bimay (2021) ve Perktaş’ın (2021) bulgularıyla benzer şekilde Türkiye’deki akıllı kent uygulamalarının genellikle akıllı trafik, akıllı park sistemleri, bilgilendirme servisleri, insansız hava araçları ile harita çizimi, engellilere yönelik uygulamalar, kısmen güneş enerjisi panellerinde elektrik üretim olduğunu belirtmektedir (Örseli ve Akbay, 2019, s. 237).

Türkiye’de ulaşım, enerji ve su başta olmak üzere (Örselli ve Bayrakçı, 2020: 118) ödeme sistemleri, yapılı çevre, sağlık ve sosyal hizmetler ile telekomünikasyon ve kamu emniyetine yönelik uygulamalar akıllı kentleşme içindeki genel eğilimi oluşturmaktadır (Pektaş, 2021, s. 92).

Akıllı kavşak sistemleri, akıllı duraklar, akıllı sulama, QR kodlu bina numaralandırma sistemleri, akıllı trafik sinyalizasyonları, harfiyat araç takip uygulamaları, akıllı şebeke ve yenilenebilir enerji sistemleri, akıllı yaşlı bakımı ve koordinasyon sistemleri, akıllı sayaçlar kent bilgi sistemleri ile mezarlık bilgi sistemleri uygulamaların yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir (Örselli ve Bayrakçı, 2020, s. 118).

Memiş (2020) ve Bimay (2020) çalışmasında Türkiye’deki akıllı kent uygulamalarının ilk örneklerinin ulaşım konusunda görüldüğünü ifade etmektedir (Memiş, 2020, s. 199; Bimay, 2020, s. 220). Bu kapsamda 2003-2023 yılları arasındaki

dönemi kapsayan ve Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları Strateji belgesi hayata geçirilmiştir. Aynı bakanlık tarafından 2014 yılında hazırlanmış olan Ulusal Akıllı Ulaşım Sistemleri Strateji Belgesi (2014-2023) ve ilişkili eki (2014-2016) ve bu planın hedef tarihinin dolmasının ardından revize edilen Akıllı Ulaşım Sistemleri (AUS) Strateji Belgesi ile 2020-2023 Eylem Planının hazırlanmasıyla birlikte akıllı ulaşım sistemlerinin ulaşım politikalarında merkezi bir rolde yer aldığını göstermektedir (Memiş, 2021, s. 199-200).

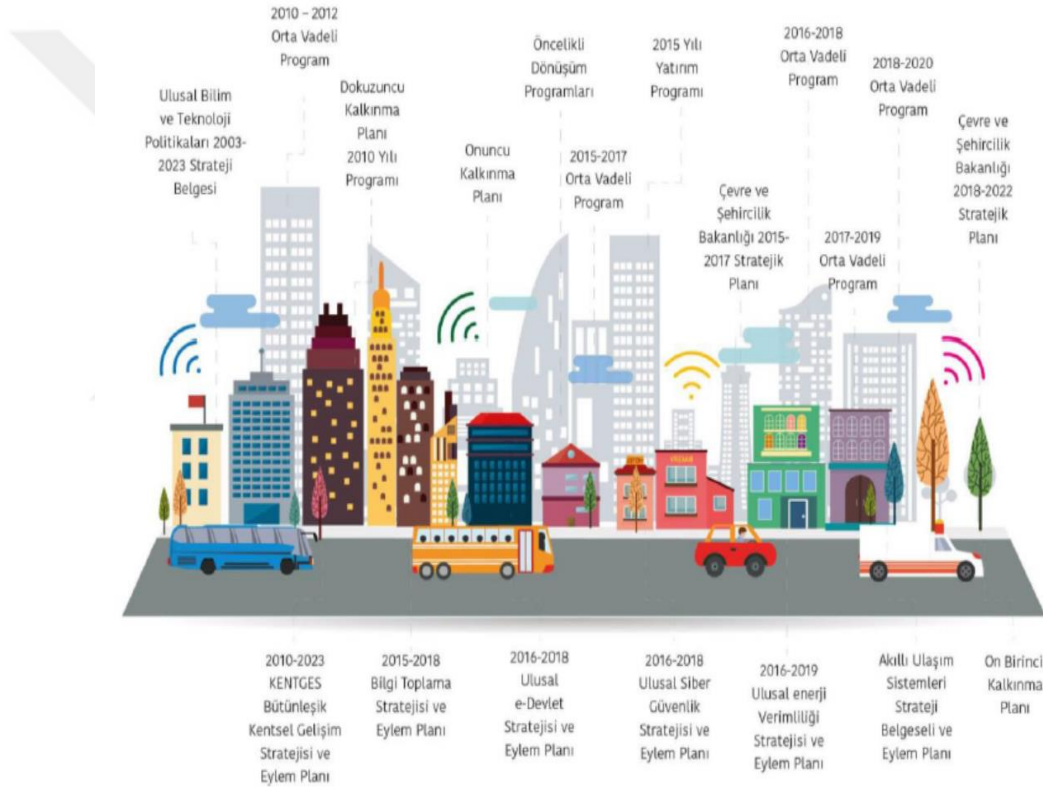
Kestellioğlu'nun (2022) yapmış oldu çalışmasında Türkiye'deki akıllı kentlerin iç politika belgeleriyle paralellik gösterdiğini ortaya koymakta ancak bu durumun her kentin ayrı gereksinimlerinin karşılanmasını temel alan öznel yaklaşımlar üretebilmesinin önüne geçtiğine dikkat çekmektedir (Kestellioğlu, 2022, s. 163). Yine çalışmasında, akıllı kentlerde örgütsel yapılanmaların güçlendirilmesi gerektiğine, akıllı kentlerin maddi olarak desteklenmesi gerekliliğine ve yerel halkta akıllı toplum bilincinin geliştirilmesi gerekliliğine vurgu yapmaktadır (Kestellioğlu, 2022, s. 151).

Nohutçu ve Akpınar (2022) tarafından 25 akıllı kent belediyesinin 2020-2024 stratejik planlarına ilişkin yaptıkları araştırmaya göre akıllı kent uygulamalarının temel politika belgeleriyle paralel şekilde gelişmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Yine aynı araştırmaya göre kentlerin, kendi öznel ihtiyaçları doğrultusunda akıllı kent uygulamalarına öncelik verdiğini göstermektedir. Çalışmanın önemli bulguları arasında araştırmaya konu olan kentlerde akıllı yönetim boyutunun yeterli gelişme seviyesine ulaşamamış olmasıdır. Araştırmada, yalnızca her beş belediyeden birinde akıllı kentlere dair bir örgütlenme kurulabildiği tespit edilmiştir (Nohutçu ve Akpınar, 2022, s. 18).

Ünsal ve Avcı'nın (2023) çalışmalarında Türkiye'deki akıllı kentlerde strateji ve eylem planlarının eksik olduğunu tespit etmiş, bu nedenle nesnel değerlendirme kriterlerinin konulamadığını ya da bunların açık bir şekilde kamuoyu ile paylaşılmadığına değinmişlerdir. Paydaş katılımı çerçevesinde yeni ve uyumlu değerlendirme modellerinin inşa edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Bir diğer önemli tespitleri arasında yönetimlerce akıllı kent idrakinin yerel akıllı kentlerin yalnızca teknoloji boyutuyla sınırlı kaldığı yönünde olmuştur (Ünsal ve Avcı, 2023, s. 100).

Mirghaemi (2019) Türkiye’deki akıllı kentler üzerine yürüttüğü alışmasında elde ettiği bulgular önceki araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Mirghaemi (2019) akıllı kent stratejisinin geliştirilmesine ilişkin politika belgelerinde yeni hedeflerin tanımlanması gerektiğine, yönetim ve katılımın desteklenmesi gerektiğine ilişkin sonuçlara yer vermiştir (Mirghaemi, 2019, s. 43).

Hizmetlerdeki kapsamın genişlemesi genel olarak dijitalleşmenin özel olarak da akıllı kentlerin gelişimlerinin planlanması, uygulanması ve hedeflerinin belirlenmesi amacıyla yerel ve ulusal stratejik belgelerde yerini almıştır. Türkiye’deki akıllı kent gelişimini politika belgeleri ve genel durum olarak ele almak mümkündür.

Şekil 2. Akıllı Kentlere İlişkin Üst Düzey Politikalar ve Tematik Stratejiler

Kaynak: (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2019)

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı’nda yer verdiği şekilde Türkiye’de akıllı kentlerin gelişiminde birçok politika belgesi, kalkınma planı ve orta vadeli programlar ekseninde gelişim göstermektedir. Yerel düzeydeki gelişmeler için kılavuz niteliği taşıyan söz konusu belgeler arasından kalkınma planları ve strateji belgelerine çalışmada yer verilmiştir.

4.3.1. Kalkınma Planları

Türkiye’de akıllı kent stratejisinin oluşmasına katkı sağlayan politika belgeleri Kalkınma Planları, Orta Vadeli Programlar ve Strateji ve Eylem Planları başlıkları altında izlenebilmektedir. Ulusal bir strateji haline gelmesi açısından en önemli girişimlerden biri 2019 yılında yayınlanan On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) kabul edilmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçildikten sonra yayınlanan ilk kalkınma planı olarak on birinci kalkınma planında *“sürdürülebilir bir kalkınma”* için *“beşeri sermayenin geliştirilmesi ve milli ekonomik hamlesinin”* hayata geçirilmesi temel bir hedef olarak ortaya konmaktadır (TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 1). Planın, küresel gelişmeler ve eğilimlere değinildiği kısmında akıllı kentlere özel bir atıfla *“yaşam kalitesinin artırılması, yerel ekonomiye katkısına”* dikkat çekilmiştir. Bu açıdan akıllı kentlerin *“akıllı kart sistemleri, entegre ücretlendirme sistemleri, akıllı hareketlilik teknolojileri”* ile *“akıllı enerji ve altyapı sistemlerine”* olan pozitif etkisine dikkat çekilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 10). Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı’na atıfla Türkiye’deki akıllı kentler için bir kılavuz olduğuna dikkat çekilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 13). Planın Ulaşım ve Lojistik alt başlığına yine akıllı ulaşım sistemlerinin (AUS) akıllı kentleri kapsayacak biçimde tamamlanması hedefi belirtilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 118). Kentleşme alt başlığı madde 683’te yerel yönetimler için *“öncelikli alanların belirlenerek kent özelinde akıllı kent stratejileri oluşturulmasına”*, *“akıllı kent teknolojilerinin geliştirilmesinde yerli ve milli teknoloji üretiminin”* teşvikine değinilmiştir.

2023 yılında yayınlanan On İkinci Kalkınma Planı’nda (2024-2028) Türkiye’nin *“yüksek gelir gurubundaki ülkeler”* ile *“yüksek insani standarda sahip ülkeler”* arasına girme hedefleri arasında *“akıllı ve sürdürülebilir”* kentler vurgusu yapılmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023, s. 51). Yine Plan çerçevesinde kentleşme hızındaki artışa değinilerek buna bağlı çevresel, ekonomik ve toplumsal sorunların çözümünde akıllı kentlerin küresel ölçekte ivme kazanan bir yaklaşım olduğuna değinilerek *“yenilenebilir akıllı enerji, entegre atık yönetimi, emisyon azaltımları, dijital dönüşüm, çocuk dostu kentler uygulamaları ve döngüsel ekonominin gerçekleştirilmesinde”* akıllı kentler işaret edilmektedir (T.C.

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023, s. 15). Planın 857, 857.1. ve 857.2. maddelerinde On Birinci Kalkınma Planıyla paralel olarak “*yerel yönetimlerin kent özelinde akıllı kent stratejilerinin belirlenerek hayata geçirilmesine*” ve “*akıllı kent uygulamalarını arttıracak yerli teknolojilerin geliştirilmesine*” yer verilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023, s. 208). Yine Planın Yerel Yönetimler alt başlığı altında “afete hazırlıklı, iklim değişikliğine dirençli, çevreye saygılı ve teknolojik gelişmelere uyum sağlayan” bir hizmet anlayışına sahip olmalarına yer verildiği görülmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023, s. 231).

Görüldüğü üzere akıllı kent teknolojilerinin kent ihtiyaçları özelinde oluşturulmuş belli bir strateji doğrultusunda geliştirilmesine verilen önem son iki kalkınma planları içinde net bir biçimde görülmektedir. Bununla beraber Dokuzuncu Kalkınma Planı’ndan itibaren bu gelişmeleri destekleyici bir temel oluşturulduğunu ifade etmek gerekmektedir. Örneğin Dokuzuncu Kalkınma Planı’nda doğrudan akıllı kentlere değinilmemiş olsa da “*hızlı kentleşmenin yaratacağı sorunlara*”, “*bilgi toplumunun rekabetçi yapısına*” ve “*sürdürülebilir bir ekonomi ve toplumun önemine*” dikkat çekildiği görülmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı’nda bir diğer öne çıkan gelişme ise “*kentlerin yaşam standartlarının yükseltilmesi ve sürdürülebilir gelişmenin sağlanması*” öncelikli politika alanı olarak belirtilmiş olması ve Sürdürülebilir Kentsel Gelişme ve Eylem Planı’nın hazırlanması hedeflenmiş olmasıdır (Bimay, 2020, s. 220). Yine Onuncu Kalkınma Planı incelendiğinde kalkınma planları arasında ilk kez akıllı kent uygulamalara yer verildiği görülmektedir (Aslan, 2022, s. 76). Bir önceki kalkınma planından farklı olarak akıllı kentlere ilişkin en kapsamlı çalışmanın Onuncu Kalkınma Planı’nda yer aldığı görülmektedir. Orta vadeli programda ve bakanlık stratejilerinin akıllı kent teknolojilerinin geliştirilmesinde söz konusu plana bağlı kalınacağı belirtilmiş olup, ilk defa Onuncu Kalkınma Planı kapsamında mümkün olmuştur (Bimay, 2020, s. 221). Bu plana ilişkin bir diğer önemli gelişme ise akıllı kent uyumlaştırılmasında kurumsal kapasite geliştirme, yönetim ve katılımcılığın güçlendirilmesi, akıllı kent teknolojilerine ilişkin geliştirme çalışmalarının desteklenmesidir (Bimay, 2020, s. 221).

2020 yılından itibaren Türkiye’de akıllı kentleşmeye ilişkin ulusal strateji planlarının oluşturulmaya başlandığı yıllar olmuştur.cümleyi düzelt Ulusal strateji belgeleri ülkelerin akıllı kentleşme eğilimlerinin sistematize edilmesi ve yönlendirilmesi açısından önemli politika belgeleri olarak kabul edilmektedir. Gelecekte akıllı kentleşme eğilimlerinde öne çıkan hedef ve stratejilerin belirlenmesi açısından bu belgelerin incelenmesi önem arz etmektedir.

4.3.2. Strateji Belgeleri ve Eylem Planları

Türkiye’de akıllı kent uygulamaların ilk girişimleri 2000’li yılların başında başlamıştır. Bu yıllarda hayata geçirilen kamu yönetimi reformları sonucunda tüm belediyelere “coğrafi bilgi sistemi” kurma sorumluluğu yüklenmiştir. Bu gelişmeyi takip eden yıllarda büyük kentler öncülüğünde akıllı kent girişimleri önemli bir gündem maddesi haline gelmeye başlamıştır (Pektaş, 2021, s. 85). Ancak bazı kaynaklar bu gelişmeleri ulusal akıllı kent stratejisinin oluşmasına öncüsü olarak görülen ve 1999 yılında Türkiye’nin bilgi toplumu stratejisinin temeli olarak kabul edilen TUENA Projesi’ne kadar temellendirebilmektedirler.

Ülke genelinde akıllı kentlere ilişkin girişimlerin ülke politikası haline getirilerek kurumsallaşması 2019 yılında yayınlanan 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Strateji Belgesi ve Eylem Planı’nın yayınlanmasıyla mümkün olmuştur. 2020 yılında Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından açıklanan 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı dünyada öncülerinden sonra açıklanan dördüncü ulusal eylem planı olması açısından önemlidir (Bimay, 2020, s. 219). Dolayısıyla Türkiye’deki akıllı kentleşme girişimi dünyanın geri kalan bölgeleri ile karşılaştırıldığında kentler bazında dünya ile paralel, kurumsallaşma anlamında daha geç bir zaman tarihlendiği görülmektedir (Pektaş, 2021, s. 85).

Ulusal Akıllı Şehirler Eylem Planı’nda gündeme getirilen bir diğer önemli gelişme ise Akıllı Şehirler Olgunluk Değerlendirme Modeli’nin uygulanmasıdır. Söz konusu model, kentlerin kendine özgü kabiliyetlerinin değerlendirilerek akıllı kent olgunluk seviyeleri tespit edilmesini sağlamaktadır. Akıllı Kent Endeksi ile amaçlanan sonuçları şu şekilde belirtilmektedir (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023):

- Kent olgunluk geliştirme programları ve rehberlik mekanizmasının hazırlanması,
- Elde edilen bilgi ve tecrübenin yaygınlaşması,
- Temel şehircilik alanındaki kent uygulama ve teknolojilerinin kullanımının ölçülerek kapasite artışının sağlanması.

Akıllı Şehir Endeksi ile elde edilen faydalar arasında kent özelinde ihtiyaç ve imkânların belirlenebilmesi, buna ilişkin hedeflerin belirlenmesi ve hedeflere ulaşmada kat edilen yolun ölçülebilmesi mümkün hale gelmiştir. Dolayısıyla kaynakların etkin, verimli ve nitelikli şekilde kullanılması yönünde önemli bir gelişme sağlanmıştır.

Türkiye’de akıllı kentlerin gelişmelerinde öncül olarak kabul edilen ve bu süreçteki politikaların geliştirilmesine direkt ya da dolaylı olarak etki eden diğer politika belgelerine aşağıda toplada yer verilmektedir:

Tablo 6. Akıllı Kent Politikalarının Gelişmesinde Etkili Olan Politika Belgeleri

Strateji ve Politika Belgesi	İlgili Kurum	e-Devlet ve Akıllı Kentlere Yönelik Katkısı
Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018)	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı	Bilgi toplumuna geçişin sürecinde uygun hukuki altyapının oluşturulması, Bilgi toplumuna geçişte beşeri kaynakların güçlendirilmesi gibi hususlara vurgu yapılmaktadır. Bilişim sektörünün güçlü ve rekabetçi yapısına dikkat çekilmektedir. Akıllı kentlere ilişkin doğrudan kavramsal referanslara ve dünyadaki uygulamalara yer verilmiştir.
2016-2019 Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı	Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı	Türkiye’nin dijital dönüşüm sürecinin yol haritası niteliğinde olan bu politika belgesinde “Etkin, Teknolojik, Katılımcı, İnovatif ve Nitelikli” bir strateji olarak tanımlanan dönüşüm, “ETKİN e-Devlet Ekosistemi” olarak kavramsallaştırılmıştır. Belge, akıllı kentler strateji belgeleri için önemli bir referans noktası olmuştur.
(2010-2023) KENTGES-Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı	Çevre, Kentcilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	Dengeli, sürdürülebilir ve yaşanabilir bir kentleşme için bütüncül bir strateji belgesi olma özelliğini taşıyan eylem planında CBS, KBS ve KBS gibi akıllı kent teknolojilerinin plan çerçevesinde belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesinde role vurgu yapılmaktadır.
2020-2023 Ulusal Akıllı Kentler Eylem Planı	Çevre, Kentcilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	Türkiye’nin ilk kapsamlı akıllı kent strateji planı olma özelliğine sahiptir. Akıllı kentlerin gelişmesinde ulusal ve yerel boyuttaki ihtiyaçların ele alındığı planda, akıllı kentleşme olgusuna ilişkin teknik, toplumsal, ekonomik boyutları kapsayan bir çerçeve sunmaktadır.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yerel akıllı kent stratejileri kentin, gelecekte kendine tanımladığı hedefleri akıllı kent bileşenlerini araçsallaştırarak nasıl ulaşacağını planlayan yönemselsel bir araçtır. Bu stratejiler sosyo-ekonomik, kurumsal ve çevresel ve stratejik mekânsal kararları içeren esnek bir yapılardır (Bimay, 2020, s. 219). Merkezi idare koordinasyonunda hayata geçirilen strateji belgeleri ve eylem planları Türkiye’de akıllı kentlerin gelişimine yön veren mihenk taşları olarak oldukça önemlidir. Türkiye’deki akıllı kentler üzerine yapılan araştırmalarda elde edilen bulgular da bu belgelerin hayata geçirilen uygulamalarla paralellik taşıdığını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra söz konusu belgeler, Türkiye’deki akıllı kentleşmenin yönü, amaçları ve mevcut olanakların tanımlanması açısından ölçülebilirliğe ilişkin bir parametre sunabilmesi açısından da değerlidir.

Türkiye’de akıllı kent literatüründeki genel duruma bakıldığında çalışmaların seçili kentler özelindeki akıllı kent uygulamaları veya akıllı kent bileşenleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu açıdan Türkiye’deki akıllı kentlerin gelişimine ilişkin daha kapsamlı ve genel çalışmalara ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Daha geniş bir açıyla Türkiye’deki akıllı kentlerin gelişimsel seyrine bakıldığında ortak bulgular politika belgelerini akıllı kent gelişiminde oldukça etkili olduğu yönündedir. Bununla beraber akıllı kent teknolojilerinin başta taşımacılık olmak üzere atık yönetimi, akıllı hareketlilik, atık yönetim sistemleri gibi belirli alanlarda yoğunlaştığı yaygın olarak tespit edilen bulgular arasındadır. Son olarak, gelişmelerin umut verici olmasına karşılık Türkiye’de akıllı kentlerin hala gelişme seviyesinde olduğu, gelişmenin idari, mali ve yasal düzenlemeler ile yönetim boyutundaki eksikliklerin giderilmesiyle hızlanabileceğinin altı çizilmektedir.

5. BÖLÜM ÖZETİ

Dijitalleşme bugün yaygın şekilde kullanılan ve yaşamın her alanında önemli değişimlerin başlamasına neden olan teknolojilerin hayata geçirilmesinde önemli bir faktör olmuştur. Söz konusu bu etkiler o kadar yaygın ve derinlemesine sonuçlar yaratmaktadır ki özel ve kamu sektörü başta olmak üzere toplumun daha mikro düzlemlerinde dahi bu değişime ayak uyduracak süreçleri yönetmek üzere gelişmelerin hız kazandığı görülmektedir.

Yalnızca birkaç on yıl önce fantastik bir evren tasvirinde karşımıza çıkan yapay zekâ, büyük veri gibi teknolojiler artık gündelik işlerimizin birer parçası olurken iş yapış biçimlerimizi, sosyal hayatımızı, karar alma süreçlerimizi alışlagelmişin dışında bir düzende değiştirmektedir. Bu değişim beraberinde dijital bir dünyada bireyin, örgütlenmenin, devlet-vatandaş arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır.

Dijitalleşmenin en çok etki ettiği alanların başında kamu yönetimi gelmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren kamusal hizmetlerin sunumuna hızla dâhil edilmeye başlanan dijital teknolojiler hizmet sunum biçimlerini, devlet-vatandaş arasındaki ilişkileri ve kamu politikası oluşturmaya yönelik paradigmaları değiştirmiş ve bugün d-devlet olarak adlandırılan kamusal dijital dönüşüm sürecini başlatmıştır.

Bu etkinin en yoğun görüldüğü yerlerden biri kentlerdir. Büyük veri ve yapay zekâ gibi teknolojilerin sağladığı olanaklar kentsel sorunların çözümü, sürdürülebilir kalkınma ve daha yaşanabilir kentsel alanların oluşturulması yoluyla kentleri ekonomik ve toplumsal açıdan güçlendirmek için önemli bir araç olarak görülmektedir. Akıllı kentlerin ortaya çıkışını sağlayan bu etki ve potansiyel, dünya çapında akıllı kentlerin hızla gelişmesini sağlamıştır. Devletlerin artan bir eğilimle bu gelişmeleri yönlendirerek yerel ve ulusal açıdan maksimum faydayı sağlamak, teknolojinin getirdiği olanaklardan en üst düzeyde yararlanmak isteyen ülkelerin ulusal akıllı kent stratejilerini hızla oluşturduğu görülmektedir.

Bununla birlikte teknoloji yalnızca potansiyel faydalarından oluşan bir değişken değildir. Çağımız kurumları ve toplumları teknolojinin sağladığı avantajlar kadar risklerine de maruz duruma gelmiştir. Teknolojinin olanaklarından en üst düzeyde faydalanılması bu risklerin yönetilmesiyle de yakından ilişki içindedir. Çalışmanın ikinci bölümünde dijitalleşmenin getirdiği riskler insan hakları bağlamında detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

2. BÖLÜM

DİJİTALLEŞME VE İNSAN HAKLARI

Dijitalleşmenin etkisi tüm hayatımızda köklü değişmelere sebep olurken diğer yandan insan onuruna yönelik yeni riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu kısımda dijitalleşmenin insan haklarına etkisi ele alınırken diğer yandan bir önceki kısımda ele alınan dijital teknolojilerin mahremiyet ve ayrımcılık temelinde doğurduğu risklere değinilmektedir.

1. İNSAN HAKLARI KAVRAMI VE TARİHSEL ARKA PLAN

Tarihsel süreçte doğal bir hak olarak insan hakları talebi yalnızca modern toplumlar için sınırlandırılabilir bir gelişme değildir. Başta yaşam ve özgürlük hakkı olmak üzere en temel insani haklar binlerce yıl boyunca farklı toplumlar içinde gasp edilmiştir. Doğal olarak bu gasp, farklı coğrafyalarda tarihin farklı sahnelerinde talep ve direnişe sahne olmuştur. Ancak günümüzde pozitif hukukun bir parçası olarak modern insan hakları olgusu düşünsel temellerini Aydınlanma Çağı'nda bulmuştur.

İnsan hakları düşüncesi 17. ve 18. yüzyılda şekillenmeye başlamış ve bugün modern anlamda bildiğimiz insan hakları kavramının felsefi temellerini oluşturmuştur. İnsan hakları düşüncesine katkı sunan birçok düşünürün adını zikretmek mümkün olsa da en başta Locke ve Rousseau'nun görüşlerinin temel insan hakları belgelerinde önemli bir yere sahip olduklarını söylemek mümkündür. Locke'a göre tüm insanlar eşit olarak yaratılmıştır ve yaşam, özgürlük, mülkiyet ve sağlık hakkına sahiptir. Locke'un doğal haklar olarak tanımladığı bu haklar insanın doğal durumunda sahip olduğu haklardır ve toplum sözleşmesi ile bu haklarının korunması sorumluluğunu gücün meşru kullanıcısı olan devlete devretmiştir (Hekimoğlu, 2033, s. 78). Yine Aydınlanma Çağı'nın en etkili düşünürleri arasında yer alan Rousseau, insanların özgür ve eşit olduğu doğal durumlarından toplum durumuna geçerken "Toplum Sözleşmesiyle" başta yaşam hakkının korunması olmak üzere güvenliğin ve diğer haklarının korunması amacıyla özgürlük ve eşitliklerinden vazgeçmişlerdir (Çüçen, 2003, s. 31). 18. yüzyılda ortaya çıkan başta Fransız İnsan Hakları ve Yurttaşlık Bildirgesi olmak üzere birçok hak talebinde Locke'un görüşlerinin etkisi görülürken,

Rousseau'nun görüşmeleri başta 1776 tarihli Virginia İnsan Hakları Bildirisi'nin oluşturulması olmak üzere Avrupa ve Amerika'daki birçok talebin tetiklenmesinde etkili olmuştur (Hekimoğlu, 2033, s. 79-80; Çüçen, 2003, s. 79; Daban, 2019, s. 168). 19. yüzyıl ve öncesinde bir talep olarak karşımıza çıkan doğal hakların, ideolojik ve felsefi bir düzlemden çıkarak modern anlamda bildiğimiz şekliyle pozitif hukukun bir konusu haline gelişi 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra mümkün olabilmektedir (Gürkaynak ve İren, 2016, s. 330).

Günümüzde felsefi bir zeminden çıkarak evrensel bir norm ve kurumsal bir yapı haline gelmesine karşın insan haklarının ne olduğuna ilişkin net bir tanım ortaya konabildiğini söylemek güçtür. Buna karşın uzlaşa sağlanmış en temel konu insan haklarının başka tip haklar, özgürlükler ve çıkarlar karşısında üstün görülmesidir. Öyle ki bazı temel insani haklar, kamu düzeni ve güvenliği söz konusu olsa bile ihlal edilemez olarak kabul edilmektedir (Uygun, 2011). Bu nokta bizi iki temel soruya yönlendirmektedir. Bunlardan ilki söz konusu bu hakları diğer haklardan üstün kılan özelliğinin ne olduğu, diğeri ise hangi hakların temel hak olarak kabul edildiğidir. Kuçuradi insanı, kendi türüne ait olan bazı özellikler nedeniyle diğer türlerden ayrılan; her bir bireyin, insanoğluna özgü bu özellikleri gerçekleştirme potansiyelini bünyesinde barındırmasından mütevellit bir değer olarak tanımlamaktadır. “İnsan onuru” veya “insanın değeri” olarak kavramsallaştırılan bu özellik, insanların dil, din, ırk, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin onur bakımından eşit sayılan insan hakları düşüncesinin özüdür (Kuçuradi, 2006, s. 100). Kuçuradi'ye göre (2018) bazı haklar insanın sahip olduğu olanaklar yığınıyla ilgiliyken –insan onurunun özü- diğer kısım bu olanakların ortaya çıkmasını sağlayacak temel koşulların talep edilmesiyle ilgilidir. Biri direkt olarak kişinin varlığının korunmasıyla ilgili olan “temel bir hak” iken diğeri ise söz konusu olanakların korunmasının ön koşullarını oluşturur ki bunlar eğitim, sağlık, çalışma gibi haklardır. Dolayısıyla temel insan hakları, devletten ve başka diğer insanlardan insanın değerine dokunmama istenciyle ilgilidir (Kuçuradi, 2018, s. 3-5).

Tanım üzerinde bir fikir birliğine varılmamış olmasına karşılık insan haklarının sahip olduğu bazı ortak nitelikler genel kabul görmektedir. Bunlar insan haklarının evrenselliği, kaynağını doğal haklardan alması, mutlaklık, vazgeçilmezlik, bireysellik, özgürlükçülük, temel nitelik ve devlete karşı olmasıdır. İnsan hakları evrenselidir çünkü zaman, mekân ve kültür fark etmeksizin tüm insanlar için bir haktır. Tüm

insanlar dil, din, ırk, cinsiyet fark etmeksizin sırf insan oldukları için bu haklara sahiptir. Bu nedenle insan hakları doğuştan gelen ve kaynağını doğal haklarda bulan haklardır. İnsan hakları yalnızca bir başka insanın hakkına tecavüz ettiği ölçüde sınırlanabilir. Bunun haricinde hiçbir ön koşul, hiçbir gerekçe gösterilerek sınırlanamaz. Bu açıdan mutlak bir özellik taşır. Hiçbir insan hiçbir koşul altında, kendi rızası dahilinde olsa bile bu haklardan vazgeçemez. İnsan haklarının öznesi bireylerdir. Bireylerin, kendi hayatını hiçbir dış müdahale olmaksızın hangi değer ve idealler ekseninde yaşayacağı insan haklarının özgürlük niteliğidir. İnsan haklarının temel nitelik olarak kabul edilmesi anayasal metinlerin insan hakları temelinde oluşması gerekliliğinden gelmektedir. İnsan hakları bireylerin devletten korunması esasına dayanır ve bu açıdan devlete karşıdır (Erdoğan, 2019).

Her hak kategorisinde olduğu gibi insan hakları da toplumsal bir talep olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanın, başka hiçbir öznel sınırlamaya ihtiyaç duymaksızın sadece varoluşundan kaynaklanan, ana rahmine düştüğü andan itibaren ölene kadar geçen süre boyunca devlet veya başka kişiler tarafından dokunulamayan haklar bütünü olarak ifade edilmektedir (Hekimoğlu, 2003, s. 77). Bu açıdan insan hakları doğal hukukun bir parçası olarak kabul edilmekte ve insanın varoluşundan beri olageldiği varsayılan bir hak olarak görülmektedir. Dolayısıyla insan hakları, devlet hukukundan üstündür ve devlet bu haklara saygı duymak zorundadır (Hakimoğlu, 2003, s. 78). Daha dar bir tanım olarak insan haklarının gerçekleştirilmesi ve güvence altına alınmasını yalnızca hukuksal bir mesele olarak pozitif hukukun dar çerçevesi içinde ele alan yaklaşımlar da mevcuttur (Hekimoğlu, 2003, s. 77). Oysaki Kuçuradi (2018), günümüzde yaygın olarak kabul edilen bir görüş olarak insan haklarının bir “hukuk” olduğu kabulüne karşılık onu, hukuk ve siyaset için etik ilkeler getirme girişimi olarak tanımlamaktadır (Kuçuradi, 2018, s. 61).

Sonuç olarak insan hakları kavramı felsefi, etik ve siyasi boyutları olan bir kavramdır. Kuçuradi (2018) bu durumu şöyle özetlemektedir: İnsan hakları felsefi bir sorundur çünkü kavramın neliğine ve bu hakların nasıl korunacağına ilişkin tartışmalar sona ermiş değildir. İnsan hakları korunması ya da çiğnenmesi karşılıklı ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkar ki bu özellik onu etik bir mesele haline getirmektedir. Son olarak insan hakları siyasal bir sorundur. Çünkü tüm yurttaşların insani olanaklarının

geliştirebilmeleri için uygun koşulları sağlamak doğrudan ya da dolaylı olarak devletin bir sorumluluğudur (Kuçuradi, 2018, s. 8).

Yirminci yüzyıl insan haklarının felsefesinin sınırlarından çıkarak uluslararası insan hakları hukukunun bir parçası haline getirmiştir. Özellikle Birleşmiş Milletlerin kuruluşu uluslararası insan hakları norm ve ilkelerinin belirlenmesi ve insan haklarının korunmasına yönelik kurumsal gelişmeleri hızlandırmıştır. Güncel perspektiften baktığımız zaman insan haklarının evrensel, bölgesel ve ulusal düzeyde korunması ve geliştirilmesine yönelik birçok kurumsal girişimin olduğu görülmektedir. Sonraki başlık altında bu gelişmeler ele alınmaktadır.

2. EVRENSEL VE BÖLGESEL DÜZEYDE İNSAN HAKLARININ KORUNMASI

İnsan hakları düşüncesinin felsefi gelişimi 17. yüzyılda başlamış olsa da insan haklarının uluslararası düzlemde kurumsallaşması 20. Yüzyılın ortalarında, 2. Dünya Savaşı'nın bitimiyle mümkün olmuştur (Çatal, 2018, s. 80). Dünya savaşları sırasında yaşanan tüm trajedilerin gelecekte önlenmesi ve telafisine yönelik uluslararası bir konsensüs oluşturma ihtiyacı 1945 yılında Birleşmiş Milletlerin kurulması için gerekli zemini hazırlamıştır (Daban, 2019, s. 171). Bu gelişme aynı zamanda insan haklarının bireysel ve toplumsal boyutu aşarak evrensel bir anlayış haline gelmesini sağlamıştır.

BM'nin kuruluş amaçlarının ilk iki maddesi uluslararası barışın sağlanması ve insan haklarının korunması olarak kabul edilmiş ve hemen ardından 1945 yılında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) ve 1948 yılında İnsan Hakları Komisyonu kurulmuştur (Gürkaynak ve İren, 2016, s. 341). Böylelikle uluslararası insan hakları koruma girişimlerinin öncü aktörü olma misyonunu da Birleşmiş Milletler üstlenmiştir (Kılıç, 2022, s. 3). İnsan haklarının korunmasını temel bir amaç olarak benimseyen uluslararası bir örgütün varlığı artık insan haklarının pozitif hukuk alanına girmesine ve ileride ulusal sınırları aşan bir insan hakları koruma mekanizmasının oluşmasına imkân sağlamıştır (Gürkaynak ve İren, 2016, s. 341). BM'nin kurulmasıyla başlayan bu süreç zamanla daha kapsamlı bir hal almıştır. Bugün insan haklarının korunmasında ulusal, bölgesel, uluslararası kurumların yanı sıra sivil toplum örgütleri de aktif bir biçimde rol almaktadır (Çatal, 2018, s. 80-81).

Evrensel boyutta insan hakları korumasına ilişkin ilk çalışmalar Birleşmiş Milletler bünyesinde başlamıştır. Her ne kadar BM sözleşmelerinin bağlayıcı bir hukuksal metin olma özelliği bulunmasa da insan haklarının korunmasına yönelik standartların oluşturulması açısından oldukça etkilidirler. BM 1966 tarihli Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ve 1977 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi de bu gelişmelerin BM düzeyinde yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır (Hekimoğlu, 2003, s. 81). Türkiye'nin de 1976 yılında imzaladığı sözleşmeler, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin (İHEB) üye devletler için bir kontrol mekanizması işlevi görerek bildirgenin bağlayıcı bir metin haline getirilmesinde etkili olmuştur (Çüçen, 2003, s. 32). BM Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi bağlayıcı bir metin olmamasına rağmen insan hakları alanında en etkili belgelerden biri olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin de taraf olduğu temel BM sözleşmeleri şu şekildedir (Sevindik, 2019, s. 565-566):

- BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948)
- Medeni ve Sosyal Haklar Sözleşmesi (1966)
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1977)
- Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (1969)
- İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muameleye ve Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (1984)
- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (1981)
- Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989)
- Bütün Göçmen İşçilerin ve Onların Aile Üyelerinin Haklarının Korunması Uluslararası Sözleşmesi (1990)
- Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunması Uluslararası Sözleşmesi (2006)
- Engelli Bireylerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme (2008)

Günümüzde BM kadar üye ve aday ülkelerde insan haklarının korunmasına ilişkin en etkili yapılardan biri Avrupa Konseyidir. Avrupa Birliği'nin kuruluş ilkeleri arasında yer alan insan haklarına saygı prensibi birlik içinde insan haklarının

korunmasına ilişkin yapıların ihdasına zemin hazırlamıştır. Takip eden başlık altında bu gelişmeler el alınmaktadır.

Ekonomik amaçlarla bir araya gelen bir örgüt olmasına karşın 1949 yılında Avrupa Konseyinin (AK) kurulmasıyla birlikte siyasi bir kimlik kazanmaya başlayan Avrupa Birliği (AB) kuruluş amaçları arasında özgürlüğe, demokratik değerlere, insan haklarına, temel özgürlüklere ve hukukun üstünlüğüne dayandığını beyan etmektedir (Oğuşgil, 2015, s. 258). Temel değerlerin dayandırıldığı maddelerin ihlali halinde üye devletlerin Birlikten atılması öngörülerek insan haklarına saygı bir ilke olmanın ötesinde yaptırıma bağlı bir sorumluluk olarak tanımlanmıştır (Tangör, 2001, s. 234).

Birlik üyeleri insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik ilk ciddi adımları Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AHİS) kabul edilmesi olmuştur. Böylece 1950 yılında kabul edilen AHİS, mevcut evrensel anlamdaki insan hakları sözleşmelerinin en kapsamlısı ve en etkili sözleşmesi olmuştur (Hekimoğlu, 2033, s. 80; Tangör, 2001, s. 235).

İnsan haklarının bağlayıcı bir hukuk metni haline gelmesi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesiyle (AHİS) mümkün olmuştur. Anayasal bir yargı düzleminde üstün bir hukuk değeri olarak referans bir norm haline gelişi 1954 tarihli Avrupa Konseyi İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Korumaya İlişkin Sözleşme ile mümkün olmuştur (Hekimoğlu, 2003, s. 81). Aynı yıl Türkiye'nin de taraf olarak yer aldığı sözleşme, BM sözleşmelerinden farklı olarak bir denetleme mekanizması ihdas etmiştir. Birlik, 1954 yılında üyelerine ilişkin faaliyetlerinin AHİS'e uygunluğunu denetlemek üzere Avrupa İnsan Hakları Mahkemesini (AİHM) kurmuştur (TİHEK, 2024, s. 40). Konsey içinde kurulan İnsan Hakları Komisyonu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) gibi mekanizmalar aynı zamanda bireylere de başvuru hakkı tanımaktadır (Çüçen, 2003, s. 33). AHİS'nin yanı sıra Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, İşkencenin ve Gayri İnsani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi gibi Türkiye'nin de taraf olduğu başka sözleşmeler de Konsey tarafından kabul edilmiştir (TİHEK, 2024, s. 40).

1990'lı yıllarda SSCB'nin dağılmasıyla birlikte sona eren Soğuk Savaş dönemi demokratikleşme hareketlerinin ivme kazandığı bir dönem olmuştur. Bu gelişme aynı zamanda evrensel insan hakları nosyonunun kurumsallaşması açısından da önemli bir

hadise olarak kabul edilmektedir. Nitekim bu gelişme, uluslararası insan hakları normlarının yerel düzeyde yapılandırılması için hızla ulusal insan hakları kurumsal mekanizmalarının ihdasını sağlamıştır. 1993 yılında kabul edilen iki önemli belge olan “Paris Prensipleri” ve “Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı” ile ulusal insan hakları kurumlarının yerelde insan haklarının korunması ve geliştirilmesi alanındaki yapıcı rolüne dikkat çekilmiş ve söz konusu kurumsal yapılanmalar için standartların belirlenmesi sağlanmıştır. Ulusal insan hakları kurumları uluslararası insan hakları hukukunun uygulanmasında giderek önemli bir aktör haline gelirken Avrupa Konseyi de ulusal insan hakları kurumlarının oluşturulmasını ve AB kurumlarıyla etkili işbirlikleri kurulmasını desteklemektedir. Günümüzde giderek yaygınlaşan ulusal insan hakları kurumları “Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel İttifakı (GANHRI)” çatısı altında birleşmektedir (Kılıç, 2022, s. 5-7).

Ulusal insan hakları kurumları (İHK) başta insan haklarının korunması ve geliştirilmesi olmak üzere hak ihlallerine ilişkin başvuru almak, alınan başvuruları incelemek, önlemek; insan haklarına ilişkin ulusal durum ve sorunlar üzerine raporlama faaliyetlerinde bulunmak; ulusal yasalar, mevzuat ve uygulamaları uluslararası standartlarla uyumlu hale getirmek; kamu kurum ve kuruluşları ile parlamentoya insan hakları durum raporlarını sunmak ve tavsiyelerde bulunmak; diğer ulusal İHK’lerle işbirlikleri oluşturmak gibi geniş bir yetki alanına sahiptirler (Oğuşgil, 2015, s. 258).

İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi hususunda devletlerin pozitif ve negatif yükümlülükleri bulunmaktadır. Devletler özellikle kamu hizmetlerinin sunulmasında insan haklarıyla ilişkili birçok faaliyette bulunmaktadırlar. Yeni kamu işletmeciliği yaklaşımıyla beraber gündeme gelen şeffaflık, verimlilik, hesap verebilirlik ve yönetim gibi ilkeler kamu hizmet sunumunun insan hakları yönünden ele alınışının da önünü açmıştır. Çalışmanın bir sonraki başlığında kamu idarecilerinin insan haklarına uyma yükümlülükleri ve Türkiye’de insan haklarının gelişimi üzerinde durulmaktadır.

3. TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARININ KORUNMASI VE KAMU İDARECİLERİNİN İNSAN HAKLARINA UYMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

İnsan haklarının korunmasına yönelik birincil sorumluluk ve yetki ulusların iç hukuk belgeleridir. Dolayısıyla insan hakları ilk olarak anayasal metinlerde koruma altına alınmaktadır (Çatal, 2018, s. 75). Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk anayasası olan 1924 Anayasası, ülkemizde insan haklarının koruma altına alındığı ilk anayasal belgedir. İnsan haklarının açık bir şekilde güvence altına alındığı ve “insan haklarına dayalı devlet” ibaresine yer verilmesi ise ilk defa 1961 Anayasası ile mümkün olmuştur (Albayrak, 2020, s. 136). 1982 Anayasası’yla beraber daha sınırlı bir anlayışın hakim olmaya başladığı görülse de ilk kez 1987 yılında Türk vatandaşlarına insan hakları ihlali iddiasıyla Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna, 1989 yılında da aynı iddiayla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuru yapma hakkı tanınmıştır (Albayrak, 2020, s. 137). AB adaylık süreci halen devam eden Türkiye, hukuki açıdan bağlayıcılığı bulunmasa da Avrupa Temel Haklar Şartı’na uyumlu anayasal düzenlemeleri yapmak ve kendi iç hukukunu bu Şarta uyumlu hale getirmek durumundadır. Bu açıdan eylemlerinde AHİM ve AHİS içtihatlarını dikkate almaktadır (Metin, 2002, s. 61).

Türkiye’de insan haklarının korunmasına ilişkin ilk kurumsallaşma sürecinin 1990’lı yıllarda başladığı görülmektedir. Bu kapsamda ihdas edilen ilk kurum, 1990 tarihli TBMM İnsan Hakları Komisyonu olmuştur. 2000’li yıllarda başlayan AB üyelik süreci bu yıllarda insan haklarının korunmasına yönelik kurumsal yapıların genişlemesini sağlamıştır. Bu tarihlerdeki en önemli gelişmelerden bir tanesi Başbakanlık bünyesinde İnsan Hakları Başkanlığının kurulmasıdır. Daha sonra 2001 yılında Başbakanlık bünyesinde İnsan Hakları Başkanlığı kurulmuştur. Ancak asıl kurumsallaşma süreci 2008 yılında AB Katılım Ortaklığı Sözleşmesi’nin imzalanması ile başladığı görülmektedir (Güneş, 2018, s. 174). Söz konusu belgeyle beraber Türkiye, Paris Prensipleri’yle uyumlu şekilde yeni kurumların ihdasına hız vermiştir. Bu gelişmelerden ilki İnsan Hakları Başkanlığının 2012 yılında Türkiye İnsan Hakları Kurumuna dönüştürülmesidir. 2016 yılında kapatılan kurum daha sonra Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) olarak yeniden açılmıştır.

Günümüzde Türkiye’de insan haklarının kurumsallaşmasına yönelik yasama ve yargı içinde farklı yapılanmaların olduğu görülmektedir. Bunlar arasında Anayasa Mahkemesi (AYM), TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (KEFEK) bulunmaktadır. İdare içinde yer alan kurumlar arasında ise TİHEK, Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), Kolluk Gözetim Komisyonu, Bilgi Edinme ve Değerlendirme Kurulu (BEDK) ve Kişisel Verileri Koruma Kurumu (KVKK) yer almaktadır. TİHEK, KVKK ve KDK kamu tüzel kişiliğine haiz ve bağımsız kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kurumların yanı sıra insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için aracı yapılanmalar olarak ilçe kaymakamlıklarına bağlı İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları da görev yapmaktadır (TİHEK, 2024, s. 46-47). Bağımsız ve özerk bütçeli kurumlar olan ulusal insan hakları kurumları yönetim hiyerarşisinin dışında ve idarenin de faaliyetlerini denetleyen bağımsız kurumlar olarak faaliyet göstermeleri bakımından önemlidirler (Altıparmak, 2007, s. 59).

Seksenli yıllardan itibaren küreselleşme ve neo-liberalizmle beraber kamu yönetimindeki Weberyen bürokrasi anlayışı terk edilmeye başlanmış ve doksanlı yıllardan itibaren kamu sektörünün piyasaya açılmasıyla yeni kamu yönetimi işletmeciliği anlayışı kabul görmeye başlamıştır. Yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı devletin toplum nezdindeki üstün konumunu da aşındırarak dikey yönetim anlayışından yatay bir yönetim anlayışına geçişin önünü açmıştır. Merkeziyetçilikten yerinden yönetime, mutlaklıktan yönetişime, katı bürokratik yaklaşımlardan esnekliğe doğru yaşanan bu kayma beraberinde kamu yönetiminde şeffaflık, verimlilik, hesap verebilirlik ve yönetişim gibi kavramların yer almasını sağlamıştır (İzci ve Sarıtürk, 2017, s. 179). Bu değişim, bireyleri devlet karşısında pasif birer hizmet alıcısı konumundan çıkararak yönetim süreçlerine katılan, devletten talepte bulunan aktif birer yurttaş olarak tanımlamıştır. Evrensel insan hakları ideolojisine uygun olarak vatandaşların, bir hak öznesi olarak devletten insan onuruna yaraşır bir hizmet talep etmesi hukuk devletinin bir gerekliliği olarak görülmüştür (Akyılmaz, 2018). Günümüzde demokratik ilkelere bağlı modern hukuk devletlerini tanımlayan özellikler arasında eylemleri için hesap verebilir, sorumlu, adil ve şeffaf olması yer almaktadır (Erdoğan, 2020, s. 223). Günümüzde bu kavramlar, iyi yönetimin

kapsamını da oluşturan temel unsurlardır. İyi yönetimin dayandığı temel ilkeler ise şu şekilde açıklanabilir:

İlkeler, Yasalar ve Hukuka Uygunluk: İdari makamların yetkileri hukuka uygun şekilde tanımlanmalıdır ve kararları tanımlanan yetkilere uygun şekilde olmalıdır. Keyfi uygulamalar kabul edilemez (Avrupa Komisyonu, 2018, s. 15). İdarenin kanunlara uygun hareket etmesi uluslararası evrensel hukuk ilke ve kurallarına, anayasa ve diğer iç hukuk belgelerinde belirlenen sınırlar çerçevesinde eylemde bulunmasını ifade etmektedir (KDK, 2019, s. 31).

Eşitlik ve Ayrımcılığın Önlenmesi: Nesnel bir gerekçeye dayanmadığı sürece idari makamlar aynı duruma sahip özel bireyler için eşit muamele göstermelidirler (Avrupa Komisyonu, 2018, s. 20). Kamu idaresi eşit muameleye dayalı hizmet verme sorumluluğunu taşımakla birlikte aynı zamanda eşitliğin hayata geçirilmesi için önlem alma ve eşitsiz durumları önlemekle de mükelleftir (KDK, 2019, s. 37).

Ölçülülük (Orantılılık): Bu ilke idarenin hukukla sınırları belirlenmiş amaçlarına ulaşmak için kullandığı yöntem ve araçlar arasındaki uygunluğu ifade etmektedir. Aynı zamanda kamu idarecileri gerçekleştirdiği eylemlerde bireysel ve kamusal menfaatlerin dengesini korumalıdır (KDK, 2019, s. 45).

Tarafsızlık: Kamu hizmetlerini yerine getiren kamu personeli siyasi, sosyal, ideolojik ve dini her türlü şahsi bakış açısından uzak bir şekilde yürütmekle sorumludur. Kamu hizmeti kamu yararına dayalıdır ve kamu görevlisi bu görevlerin ifasında tarafsız olmalıdır. Aksi bir durum eşitlik ilkesiyle çelişmektedir (TİHEK, 2024, s. 70).

Şeffaflık: Bu ilke iyi yönetimin temel ilkeleri arasında yer almaktadır. İdarenin, aldığı kararlara ve bu kararlara ilişkin uygulamalara ait her türlü bilgi ve belgenin zamanında ve güvenilir biçimde vatandaşların erişiminde olması anlamına gelmektedir (TİHEK, 2024, s. 89). Şeffaflık ilkesi kamu güveninin sağlanması, vatandaşların haklarının korunması ve katılımın güçlendirilmesi bakımından işlevseldir (Avrupa Komisyonu, 2018, s. 26).

Hesap Verebilirlik: Söz konusu ilke, idarenin tüm karar ve eylemlerinin kamuya açıklanabilir olması anlamına gelmektedir (KDK, 2019, s. 83). Hesap verebilirlik ilkesi tek taraflı olarak icra edilen bir ilke olmaktan ziyade daha çok hesap

veren ve hesap soran arasındaki karşılıklı ilişkinin tahsisiyle ilişkilidir. Dolayısıyla idarenin eylemlerinin hesap verebilir olmasını sağlayan mekanizmaların da ihdasını gerektirmektedir (İzci ve Sarıtürk, 2017, s. 179).

Gizlilik ve Kişisel Verilerin Korunması: Kişisel verilerin idari makamlar tarafından toplanması, işlenmesi ve saklanması gizliliğin sağlanması ve kişisel verilerin korunmasına yönelik önlemlerin alınması anlamına gelmektedir. Bu ilke aynı zamanda veri sahiplerinin verilerine erişiminde veya verileri üzerinde silme ve düzeltme gibi işlemlerin yapılabilmesini kapsamaktadır (Avrupa Komisyonu, 2018, s. 29).

Bireyler günlük yaşam akışları içinde yaptıkları pek çok eylemde idari makamların karar ve politikalarına maruz kalırlar. Bu karar ve politikalar bireylerin ekonomik ve toplumsal refahlarını direkt olarak etkileyecek sonuçların doğmasına neden olur. Dolayısıyla başta hukuk sistemi olmak üzere idari makamların uygun ve adil işleyişi, kamu güveninin sağlanması ve korunmasında etkilidir (Avrupa Komisyonu, 2018, s. 9). Yerel yönetimler, hizmet kapsamlarının doğal sonucu olarak halka en yakın hizmet birimleridir ve faaliyetleri insan haklarıyla direkt ya da dolaylı olarak ilişkili birçok faaliyette bulunmaktadır. Kamu yönetiminin değişen paradigması içinde yerel yönetimler merkezi yönetimin belirlediği ilke ve standartlara bağlı kalmak koşuluyla karar almada bağımsız, kendi mali kaynaklarına sahip, aldığı kararları kendi uygulayabilen ve bu uygulamaları halkın denetimine açan idari birimler olarak kurgulanmaktadır (Erdoğan, 2020, s. 223). AB uyum sürecinde de ön plana çıkan yerel yönetimler için iyi yönetim ilkeleri şu şekilde ifade edilmektedir (Erdoğan, 2020, s. 231):

- Karar alma süreçlerine STK'lar ve vatandaşların katılımının desteklenmesini önceleyen bir yerel yönetim sisteminin temini,
- Bilinçli vatandaşlık kavramının güçlendirilmesi,
- Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi,
- Yerel yönetimler için şeffaflık, öngörülebilirlik ve hesap verebilirlik ilkelerinin uygulanması,
- Kamu kaynaklarının kullanımında verimlilik esasının uygulanması,

- Kamu güvenliği ve temel hak ve özgürlükler arasındaki dengenin sağlanması ve toplumsal cinsiyet eşitliği ve adil gelir dağıtımının gözetilmesidir.

Kamuda benimsenen iyi yönetim ilkelerinin ombudsmanlık ve insan hakları gibi kurumların ihdasının getirdiği bir eğilim sonucunda günümüzde insan hakları ilkelerine dayalı hale getirilerek genişletildiğini söylemek mümkündür.

4. İNSAN HAKLARININ GELİŞİM SÜRECİ

İnsan hakları kurumsallaşmaya başladığı 20. yüzyıldan bu yana gelişmekte olan dinamik bir kavramdır. Çünkü insan haklarının niteliği tarihsel koşullara göre değişiklik göstermektedir. Hak taleplerindeki değişimleri tarihsel düzlemde sebep-sonuç ilişkisi içinde sınıflamaya ve ortaya çıkan yeni taleplerin niteliklerine göre sınıflandırılmasını sağlayan bu yaklaşım ilk defa Karel Vasak (1979) tarafından ortaya atılmıştır (Boyar ve Kama, 2019, s. 603). Evans'a göre (2007) birinci kuşak haklar prensip inşa etme, ikinci kuşak haklar insan haklarında standart oluşturma, üçüncü kuşak haklar yeni dünya düzeniyle başa çıkma ve dördüncü kuşak haklar ise hakları gerçekleştirme aşaması olarak kabul edilmektedir (Evans, 2007, s. 1-12, Akt. Gündüzözü). Başka hak sınırlandırmalarının yapıldığı görüşler de literatürde yer alsa da bu çalışmada temel olarak Vasak'ın yaklaşımı benimsenmiştir.

4.1. Birinci Kuşak Haklar: Sivil-Siyasi Haklar

Birinci kuşak hakların ortaya çıkışında modernizmin düşünsel temellerinin ilk defa bir talep olarak yöneltilmesinin altında yatan birey ve toplum anlayışının etkileri bulunmaktadır. 1789 Fransız İhtilali'nin toplumsal, ekonomik ve ideolojik dönüşümü temelde liberal bireyci doktrin dünyanın açıklanması ve düzenlenmesinde odağını dinden bireye kaydırmaktadır. Ulus-devlet düşüncesinin hızla yükselişe geçtiği bu dönemde artık dinsel kuralların yerini giderek insan merkezli hukuk kuralları almaya başlamıştır (Üskül Engin, 2014, s. 206-207). Temel olarak bir aristokrasi-burjuvazi çatışması olmasına karşın Fransız Devrimi'nin eşitlik, özgürlük ve adalet talepleri yalnızca bireysel değil tüm insanlar için ortak bir talep olarak ortaya çıkmıştır (Üskül Engin, 2014, s. 207; Çüçen, 2003, s. 31). Dolayısıyla modern anlamda insan hakları

düşüncesinin anayasal güvenceye kavuşması insanın, insan olmaktan kaynaklı devredilmez, dokunulmaz ve vazgeçilmez hakları olduğu düşüncesinin temelleri Aydınlanma düşüncesinin bir sonucudur (Gürkaynak ve İren, 2016, s. 330).

Bu önermeye paralel olarak 18. yüzyılın sonlarında karşımıza çıkan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız Yurttaşlık Hakları Bildirgesi gibi temel metinlerde özgürlük, mülkiyet hakkı, güvenlik, baskıya karşı direnme, fikir ve vicdan hürriyetinin tüm insanlar için eşit ve zorunlu haklar olduğu belirtilmektedir. Bu açıdan birinci kuşak haklar daha çok devletin gücünün sınırlanması ve bireyin kendine devlet karşısında yer açma haklarıdır (Hekimoğlu, 2033, s. 82-83). Kişisel ve siyasi haklar kaynağını doğal haklardan alırlar. Bu açıdan devletin var olmasından çok önce tüm insanların sahip olduğu bu haklar devlet üstüdür ve devlet, bu haklara saygı duymak ve bu haklara uygun hareket etmek zorundadır (Hekimoğlu, 2003, s. 79).

Birinci kuşak hakların temel özelliği bu hakların devlet veya toplum tarafından müdahale edilemez olmasıdır. Bu özellikleri nedeniyle kimi zaman “özgürlük hakları” olarak da anılmaktadırlar. Bu kuşakta sınırlanan haklar daha çok burjuvazinin aristokrasiye karşı talep ettiği haklardır ve dolayısıyla itici mekanizması ticaret sınıfıdır (Boyar ve Kama, 2019, s. 604). Ancak sanayi devrimiyle beraber değişen ekonomik ve sosyal hayattaki koşullar nedeniyle işçi sınıfının hak talepleriyle karakterize olduğu görülmektedir. Sanayi Devrimi’nin ardından gelişmeye başlayan hak talepleri ikinci kuşak haklar kategorisi içinde ele alınmaktadır.

4.2. İkinci Kuşak Hakları: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar

Birinci kuşak haklarla beraber başta düşünce ve fikir özgürlüğü, can ve mal güvenliği gibi hakların elde edilmesiyle birey, devlet karşısında kendine açmış olduğu alanın net sınırlarını ortaya koyabilmiştir. Ancak 19. yüzyılda Sanayi devrimiyle beraber ekonomik ve sosyal hayatta yaşanan gelişmeler çalışma, yaşam ve ekonomik koşullar birinci kuşak hakların bazı temel insani gereksinimlerin asgari düzeyde karşılanmadan hiçbir geçerliliğe sahip olmadığı ve yalnızca toplumun belli bir kesiminin sahip olabileceği bir hak olarak kalması gerçekliğini ortaya koymuştur (Uygun, 2011). Bu durum insan haklarının sadece bir özgürlük istenci olmaktan çıkarak hakların, aynı zamanda hizmet isteme yetkisi veren haklar olarak

genişletilmesine neden olmuştur (Uygun, 2011). Böylece ikinci kuşak haklar, temelde eşitlik idealine dayanan ve işşi sınıfının talepleri doğrultusunda karakterize olan haklar olarak karşımıza çıkmaktadır (Boyar ve Kama, 2019, s. 604).

İnsan haklarının gerçekleştirilebilmesinin ilk koşulu şüphesiz insani bir yaşam standardına sahip olmaktır. Bu standart iki koşulla sağlanmaktadır. Bunlardan ilki bireyin zgr iradesiyle seçim yapabilme ve eylemde bulunabilme olanaklarının sağlanması; diğeri ise hastalık, yoksulluk, evsizlik gibi nedenlerden dolayı ıstırap içinde olmamasıdır. Yeterli gıda, barınma ve eğitim gibi başlıca sosyal gereksinimlerin yanı sıra kişinin özgürce karar alıp eyleyebilmesi için gerekli olan yeterli ve doğru bilgiye erişim gibi ihtiyaçlar bu koşulların sağlanması için gerekli olan araçlardır (Akkan, s. 154). Sosyal gereksinimlerin karşılanması talebi beraberinde refah devleti politikalarının gelişmesini sağlamış ve çalışma, eğitim ve sağlık hakkı gibi pek çok temel hakkın devlet eliyle karşılanmasıyla sosyal devlet anlayışının güçlenmesini sağlamıştır. Diğer yandan birinci kuşak haklarda devletin negatif olarak müdahale etmeme sorumluluğu ikinci kuşak haklarla beraber devletin, birinci kuşak hakların korunması ve geliştirilmesi için uygun koşulları yaratması sorumluluğu nedeniyle pozitif bir yükümlülük haline gelmiştir (Hekimoğlu, 2003, s. 85-86).

19. yüzyılda gelişen ikinci kuşak haklar, birinci kuşak haklarla beraber ilk kez 1948 tarihli BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile somutlaşmıştır. Takip eden yıllarda 1966 tarihli BM Medeni ve Siyasi Haklar Konvansiyonu ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Konvansiyonu çerçevesinde bağlayıcı hale getirilmiştir (Gündüzöz, 2015, s. 23). Tarihsel olarak ikinci dünya savaşına kadar olan dönem içinde ele alınan ikinci kuşak haklar, ikinci dünya savaşı sonrasında yaşanan gelişmelerle üçüncü kuşak hak taleplerinin ortaya çıkmasıyla insan hakları yeni bir safhaya geçmiştir.

4.3. nc Kuşak Haklar: Dayanışma Hakları

20. yüzyıl art arda iki büyük dünya savaşına tanıklık etmiş, bu süreçte Almanya’da faşizmin etkisi, Japonya’da yaşanan atom bombası faciası milyonlarca insanın ölmesine, sakat kalmasına veya yerinden edilmesine neden olurken pek çok kent ölümcül bir yıkıma sahne olmuştur. Bununla beraber artan sanayileşme ve çarpık kentleşmenin beraberinde getirdiği sorunlara bağlı çevresel ve kültürel tahribat,

toplumsal refahın eşit şekilde paylaşılması talebi ve 20. yüzyıla ait trajediler insan onuruna yönelik yeni tehditleri, dolayısıyla da yeni talepleri beraberinde getirmiştir. Böylece “Dayanışma Hakları” ya da “Kolektif Haklar” olarak da bilinen üçüncü kuşak hak talepleri içinde öne çıkan haklar çevre hakkı, kendini geliştirme hakkı, insanlığın ortak mirasına saygı hakkı ve barış hakkı olmuştur (Uygun, 2011). Daha insancıl bir toplum yaratma ereği taşıyan üçüncü kuşak haklar bu ereğin gerçekleştirilmesinde yalnızca devleti değil aynı zamanda toplumda yaşayan her bir bireyin katılımını gerektirmesi bakımından da diğer haklardan ayrılmaktadır (Boyar ve Kama Işık, 2019, s. 605). Söz konusu bu haklar içinde çevre hakkı, kentli hakları, barış hakkı, kültürel miras hakkı (insanlığın ortak mirası hakkı), kadın hakları, kalkınma hakkı sayılabilir (Gündüzözü, 2015, s. 24). Bu dönem yalnızca hak taleplerinin değişen niteliği açısından değil aynı zamanda insan haklarının kurumsallaşması ve evrensel bir norm haline gelmesini sağlayacak gelişmelerin yaşanması açısından da önemli bir özelliğe sahiptir.

Çalışma, üçüncü kuşak haklar içinde yer alan kentli haklarıyla sınırlandırılmıştır. Bu açıdan kent hakkı kavramında başlamak üzere kentli hakları kavramının ne olduğu, bir talep olarak ortaya çıkma gerekçesine değinmek çalışmanın bütünlüğü açısından faydalı olacaktır.

4.3.1. Kent Hakkı ve Kentli Hakları

Kentler, ortaya çıktığı ilk zamanlardan itibaren ticaretin, zanaatın, sanat ve politikanın merkezi olarak görülmüştür. Ancak Sanayi Devrimi ile birlikte üretimin odak noktası haline gelen kentler hızla modern toplumun kilit unsuru haline gelmiştir. 19. yüzyılından itibaren kentleşme olgusu, bir yandan sanayiye dayalı üretimin kalbi haline gelirken diğer yandan artan nüfusla beraber bilim, kültür ve medeniyetin hızla üretildiği yaşam alanları haline gelmiştir. Diğer yandan kentler sosyal eşitsizliklerin, çevre sorunlarının, insan hakları ihlallerinin, tarihsel ve kültürel bozulmanın yaşandığı sorun alanları olarak da kabul edilmektedir. Kentin giderek kaotikleşen yapısı 21. yüzyılda da kenti en önemli tartışma konularından biri haline getirmiştir.

Lebevfre (2020), sanayileşmeyi modern toplumun bir özelliği olarak tanımlar. Sanayileşme ile kent arasındaki ilişki ise bir belirleyen-belirlenen ilişkisine dayansa

da kent, sanayileşmeden önce de var olan bir olgudur. Bugün ise kentin sahip olduğu toplumsal gerçeklik, sanayi toplumunun ötesinde bir kent toplumu kavramsallaştırmasına götürmektedir (Lebevre, 2020, s. 21). Ancak sanayileşme, günümüz kentleri üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahiptir. Kentle kırsal arasındaki ilişki, kentin kültürü, her türlü kentsel üretim, kentin mekânsal tasarımı sanayileşmenin doğurduğu egemen sınıfların çıkarları doğrultusunda gelişir ve dönüşür. Egemen sınıflar lehine işleyen bu dönüşüm, kenti bir metaya dönüştürerek diğer toplumsal sınıfların kenti dönüştürme, ondan faydalanma hakkını gittikçe gasp eder (Lebevre, 2020). Lebevre, kent hakkını her şeyden önce bir çağrı olarak tanımlar. Bu çağrı kentlinin özgürlük hakkını, toplumsallaşma içinde bireyselleşme hakkını, yerleşme ve yerleşim hakkı, eser hakkı, edinim ve erişim hakkı kent hakkının ayrılmaz bir parçasıdır (Yıldırım, 2020, s. 21). Bununla beraber kent hakkı, ayrıca bir itirazı beraberinde getirir. Bu itiraz, egemen sınıflar haricindeki tüm sınıfların sermaye yönelimli kentleşmenin ortaya çıkardığı tüm eşitsiz ilişkilerin doğurduğu sonuçlara tepkidir. Herkes için daha yaşanabilir bir kent isteme ve kentin dönüşümünde hak sahibi olma talebi kent hakkının özünü oluşturur (Akkoyunlu Ertan, 2014, s. 66). Bu hak talebi kente katılım hakkını beraberinde getirir. Kenti dönüştürme, kentte alınacak kararlarda söz sahibi olma ve kentsel alanın sağladığı tüm olanaklardan faydalanma hakkı katılım hakkının unsurları içinde yer alır (Akkoyunlu Ertan, 2014, s. 71). Lebevre'nin kente yönelik kavramsallaştırması ve kent hakkına ilişkin görüşlerinden de anlaşılacağı üzere kent, toplumsal bir çıktı olarak kabul etmektedir. Sosyal ilişkileri bir soyutlama olarak kabul ederken mekânları, bu sosyal ilişkilerin somutlaştırıldığı mekân olarak görmektedir. Dolayısıyla mekânın siyasi örgütlenmesi, sosyo-kültürel ilişkiler üzerinde ve nihayet mekânın örgütlenmesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir (Özdemir Metlioğlu, 2021, s. 194).

Kent hakkı konusunda önde gelen bir diğer isim ise David Harvey'dir. Harvey, günümüzde kent hakkının hem politik olarak hem de etik bir talep olarak ortaya çıktığını savunur. Kent hakkı, yalnızca kentte yaşayan bireylerin ya da grupların kent kaynaklarına erişimine indirgenemez. Ona göre kent hakkı kenti yeniden dönüştürme hakkıdır. Kentsel süreçler üzerindeki kolektif bir eylem olarak kent hakkı bu nedenle bireysel bir haktan öte kolektif bir haktır (Harvey, 2008). Dolayısıyla kent hakkı,

kentsel süreçlerin değişimine, belirlenimine ve dönüştürülmesine katılma hakkıdır (Yıldırım, 2020, s. 28-29).

Peter Marcuse ise kent hakkını kentin yoksulları, hoşnutsuzları ve dışlanmışlarının hakları olarak tanımlar. Kent hakkı onların, “temiz su, temiz hava, konut, ulaşım, eğitim, kararlara demokratik katılım hakları gibi onurlu bir hayat sürmenin ihtiyaçlarının karşılanması” hakkından fazlasıdır. Bu talep, bireysel olarak görünen ancak içinde sosyal adaleti içeren ahlaki bir taleptir. Böylece kentin sunduğu tüm potansiyel olanaklardan yararlanmayı isteyen daha insani bir hayat talebi idealini taşıyan temel bir haktır (Yıldırım, 2020, s. 32). Marcus, aynı zamanda kent hakkının bugünün kentleri için değil geleceğin kentin kent hakkı olduğunu vurgular. Bu kent hakkı ideali “adalet, hakkaniyet, demokrasi, güzellik, erişilebilirlik, kamusal alan, topluluk, çevresel kalite, insan potansiyelinin ve yeteneklerinin gerçekleştirileceği koşullar, tüm kentliler için ihtiyaca göre ve herkesten olanaklarına göre, insani farklılıkların tanındığı, sürdürülebilir ve çeşitlilik barındıran” gibi temel ilkelere sahiptir (Yıldırım, 2020, s. 33).

Günümüzde ise kent hakkı kavramı, daha az radikal bir söylem haline bürünerek kent sakinlerinin kamusal hizmetlere erişimi şeklinde tanımlanmaya başlamıştır. Bu nedenle kent hakkı kavramı ile kentsel haklar (urban rights) kavramı birbirinden farklı içerikleri karşılamaktadır (Kaymaz, 2021, s. 761). Daha çok insani yaşam kalitesi ile ilişkili olan kentsel haklar kavramı, kent sakinlerinin hem bir insan olarak sahip olduğu insan hakları hem de parçası olduğu kentin bir sakini olarak kentsel ve çevresel değerleri kapsamaktadır (Yalçın ve Negiz, 2022, s. 132). Kentli hakları kavramı temel insan hakları ile ekonomik, toplumsal ve kültürel hakların kentsel mekân üzerinde somutlaşmasıdır. Bu nedenle denebilir ki kentli hakları, uluslararası bir düzlemde soyut bir kavram olarak inşa edilen insan hakları idealinin daha mikro düzeyde, kent sakinlerinin bir hak sahibi olarak talep ettikleri hakların tümüdür. Daha sağlıklı ve güvenli bir çevrede yaşama, yeterli barınma, sosyal ve ekonomik hayata katılma, eşit işe eşit ücret gibi hak taleplerinin tümü kentli haklarının unsurlarındandır. Kent sakinleri, bu hakların talep edilmesi kadar gerçekleştirilmesinden de sorumludur. Bu açıdan kentli hakları, kent sakinlerini bir hak öznesi olarak tanımlarken aynı zamanda sorumluluk sahibi olarak da tanımlar (Karasu, 2008, s. 38-39).

Kentli haklarının ise 3. Kuşak Haklardan olan Dayanışma Hakları arasında yer aldığı yaygın olarak kabul edilmektedir. Kentli hakları, kent sakinlerinin insan onurunu önceleyen bir kentte yaşama hakkını ifade eder. Sosyal, ekonomik ve kültürel hakların kapsamı içinde bulunan kentli hakları hem devlete hem de kent sakinlerine sorumluluk yüklemektedir (Dalgıç, 2023, s. 79). Kentli hakları, yeni bir hak kategorisi olmanın dışında evrensel, soyut ve genel bir ideal olarak tasvir edilen insan haklarının kent özelinde somut karşılığıdır (Savaş Yavuzçehre ve Altıntaş, 2021, s. 570). Uygarlıkların geliştiği, yoğun siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerin görüldüğü mekanlar olarak kentler, günümüzdeki hızlı kentleşmeyle beraber olumsuz sosyal koşullarında en bariz şekilde yaşandığı yerler olarak önemini korumaktadır (Savaş Yavuzçehre ve Altıntaş, 2021, s. 564-565).

Kentte insanların yaşamak için ihtiyaç duyduğu ve yerel yönetimlerin temel görevleri arasında bulunan güvenlik, sağlıklı çevre, temiz su, güvenli barınma ve gıdaya erişim gibi pek çok talep insan haklarıyla direkt ya da dolaylı olarak ilişkilidir (Gönüllü, 2014, s. 33). Kentlerdeki yaşam kalitesinin insan haklarının korunması ve gerçekleştirilmesi ile yakından ilgili iken ideal kent, bu hakların güvence altına aldığı kentlerdir (Negiz ve Yalçın, 2018, s. 329). Bu nedenle denebilir ki kentler, fiziksel ve yönetsel açıdan insan haklarının ortaya çıktığı, uygulandığı ve ihlal edildiği insan yerleşimleridir (Gönüllü, 2014, s. 37). Birleşmiş Millet ve Avrupa Konseyi de yerel yönetimlerin merkezi hükümet tarafından alınan kararların yereldeki uygulayıcısı olarak her gün insan haklarını doğrudan etkileyen kararlar verdiğini ve yerelin istek ve ihtiyaçlarını bilme konusunda merkezi yönetimlerden çok daha iyi bir konumda olduklarını belirtmektedir (BM, 2015, s. 3, Pr. 8). Dolayısıyla insan haklarının gerçekleştirilmesi ve ihlal edilmesi noktasında yerel yönetimler büyük etkiye sahiptirler (Şeneşen vd., 2021, s. 15).

Buna karşılık direkt olarak kentli haklarını koruma altına alan herhangi bir uluslararası bağlacı bir hukuk metni yoktur. Bu nedenle kentli hakları, insan hakları konusunda birinci ve ikinci kuşak insan haklarını düzenleyen temel metinlerde dolaylı ya da dolaysız olarak kenti haklarıyla ilişki içinde bulunan maddeler bulunmaktadır (Karasu, 2008, s. 41). Kentli haklarıyla ilgili direkt ya da dolaylı olarak ilişkili maddeleri bulunan uluslararası sözleşmeler ile bu hakların gelişmesine katkı sunan önemli gelişmeler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 7. Kentli Haklarının Gelişimi Açısından Önemli Uluslararası Anlaşmalar/Gelişmeler

YIL	Kentli Hakları Açısından Önemli Uluslararası Anlaşmalar/Gelişmeler	Kentli Haklarıyla Doğrudan ya da Dolaylı Olarak İlgili Maddeler
1933	Atina Anlaşması	
1948	İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi	Md.1, Md.3, Md. 21/1,2,Md.25,Md.26, Md.27
1950	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	M.2, Md.5, Md.8, Md.10, Md.11, Md.14.
1961	Avrupa Sosyal Şartı	Md.1, Md.5, Md.10, Md.11, Md.12, Md.14, Md. 15, Md. 16, Md.17, Md. 20, Md. 21, Md. 22, Md.23.
1965	Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması için Uluslararası Sözleşme	Md. 5
1966 (1976 yürürlüğe giriş tarihi)	Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşme	Md.3, Md.6, Md. 9, Md. 12, Md. 17, Md. 18, Md. 19, Md., Md. 21, Md. 22, Md. 25.
1966 (1976 yürürlüğe giriş tarihi)	Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi	Md.6, Md.7, Md. 8, Md.9, Md.11, Md.12, Md. 13, Md.14, Md.15
1972	Stockholm Bildirgesi	Md.1, Md.5, Md.20,
1972	Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi	
1976 (HABITAT I)	Habitat Gündemi İnsan Yerleşimleri Vancouver Bildirgesi	
1978	BM İnsan Yerleşimleri Merkezi'nin Kurulması	
1985	Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi	
1985	Avrupa Yerel Özerklik Şartı	
1987	Brundtland Raporu	
1989	BM Çocuk Hakları Sözleşmesi	Md. 27/1, Md.27/3,Md.31/1, Md. 32/1, Md.32/2,.
1990	Paris Şartı	
1990	BM Sürdürülebilir Kentler Programı	
1992	AB Yerel Gündem 21	
1992	Avrupa Kentsel Şartı I	
1994	Avrupa Kentte Kadınlar Şartı	
1996 (HABITAT II)	İstanbul Bildirgesi	
1999	Sürdürülebilir Kentler Bölgesel Konferansı	
2000	BM Küresel Konut Stratejisi	
2000	BM Binyıl Zirvesi	
2000	Avrupa Kentte İnsan Hakları Koruma Şartı	
2004	Dünya Kent Hakkı Şartı	
2008	Avrupa Kentsel Şartı II	
2012	BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı	

Kaynak: (Akkoyunlu Ertan, 2014, s. 87-142)

Kentli haklarının açık bir biçimde korunduğu bir hukuki metin olmamakla birlikte kentte yaşam, eğitim, kültürel hayata katılma, çevre, sağlık, katılım ve kentsel yönetim başta olmak üzere kente ilişkin pek çok sözleşmenin yürürlükte olduğu görülmektedir. Özellikle 80’li yıllardan itibaren kentleşme ve küreselleşme etkisiyle kentlerin ve kent hakkının giderek ön plana çıktığı görülmektedir.

Teknolojinin insan haklarına olan etkileri bağlamında kategorize edilen dördüncü kuşak haklar yeni nesil hak talepleriyle ortaya çıkmıştır. Dördüncü Nesil Haklar çalışma kapsamında yer alan dijital hakların da içerisine dahil edildiği bir hak kategorisidir. Bu nedenle bir sonraki başlık altında dördüncü kuşak haklara ve dijital hakların ayrıntılı olarak ele alınmasına yer verilmiştir.

4.4. Dördüncü Kuşak Haklar

Dördüncü kuşak insan haklarının ortaya çıkışındaki temel unsur teknoloji olmuştur. Teknolojinin toplumun her alanında artan etkisi insan onuruna yönelik yeni tehditleri beraberinde getirmiştir. Dördüncü kuşak haklar için henüz net bir tanımlama yapılamamış olsa da bu haklar içine siber uzay hakkı, biyoetik haklar, su hakkı, ayırım gözetmeksizin tüm yurttaşların temsil edildiği demokratik siyasal rejimde yaşama hakkı, farklı olma hakkı gibi haklar dahil edilmektedir (Gündüzözü, 2015, s. 25). Buna ek olarak 1989 tarihli BM Konvansiyonu’nun çocuk hakları arasına aldığı “ihmal, kıyım, sömürü ve ayrımcılığa karşı koruma hakkı”, “zorunlu ve bedelsiz eğitim hakkı”, “akıl ve fizik sağlığı hakkı”, “oyun hakkı”, “engelli çocukların özel eğitimden yararlanma hakkı” da dördüncü kuşak insan hakları arasına dahil edilmektedir (Yılmaz ve Özcan, 2022, s. 482).

Dördüncü kuşak hakların ortaya çıkışında en önemli unsurların biyoteknoloji ve YZ alanındaki gelişmelerin etkili olduğu söylenebilir. Bu süreçte tehlike altına giren hakların başında mahremiyet hakkı gelmektedir. Özel yaşamın gizliliği çerçevesinde geçerli bir neden olmaksızın kişisel verilerin gizliliği hakkı BİT’lerdeki gelişmelerle birlikte verinin artan değeri kamu ve özel sektör başta olmak üzere kişisel verilerin toplanması, depolanması ve işlenmesi için bir kaynak haline gelmiştir (Boyar ve Kama Işık, 2019, s. 606). Günümüzde kişiler, bir yandan dijital teknolojiler aracılığıyla yaptıkları her türlü eylem için dijital ayak izlerini oluştururken diğer taraftan gözetim sistemleri de kamusal alanda bireyi bir veri haline dönüştürmek için sürekli

izlemektedir. Algoritmik karar alma sistemlerinin hızlı yükselişı verinin başlı başına bir meta haline gelmesine yol açarken diğer yandan veri oluşturmaının temel unsuru olan insanı da teknik açıdan bir veri üreticisi konumuna indirgemektedir.

Diğer yandan son yirmi yıldaki YZ gelişmelerine paralel olarak biyoteknoloji ve nörofarmakoloji alanında gerçekleştirilen devrim niteliğinde ilerlemeler insanın basitçe hastalıklarının tedavi edilmesinin çok ötesinde insan türünün “iyileştirilmesine” imkân verecek teknik olanaklara sahip hale gelmiştir. 2000’li yıllarda insan genomunun çıkarılması insanın klonlanabilmesinin ve genetik iyileştirmeyle modifiye edilmesinin önünü açmıştır. Gelişmeler Huxley’in Cesur Yeni Dünya distopyasını bir kurgu olmaktan çıkarabilecek denli güçlüdür (Uygun, 2011). Sonuç olarak dördüncü kuşak haklar, teknoloji temelinde insan onuruna yönelmiş olan tehditlere karşı bir duruş ortaya koymaktadır.

Çağımızda biyoteknoloji ve yapay zekâ alanındaki gelişmeler başta olmak üzere farklı alanda hızlı bir gelişme gösteren ileri teknolojiler farklı açılardan insan onuruna yönelik ciddi tehditler barındırmaktadır. Bu tehditler ayrımcılık ve mahremiyet başta olmak üzere şimdi ve gelecek kuşakların insan hakları açısından farklı tehditleri beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla dördüncü kuşak haklar kategorisi içinde birçok farklı hak talebini görmek mümkündür. Çalışma, bu hak kategorisi içinde yer alan dijital haklarla sınırlandırılmıştır. Bu açıdan sonraki kısımda dijitalleşmenin insan haklarını etkisi tartışıldıktan sonra dijital haklar daha detaylıca ele alınmıştır.

5. DİJİTALLEŞME ÇAĞINDA İNSAN HAKLARI: DİJİTAL HAKLAR

Dijitalleşme ve bağlı teknolojiler insan haklarının ve temel özgürlüklerin gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesi için çeşitli imkânlar ve zorluklara sahiptir. Dijital teknolojiler bir yandan birey ve gruplar için etkileşim alanını genişleterek temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasını kolaylaştırırken diğer yandan dijital otoriterlik, dezenformasyon, siber tehditler, zorbalık ve ayrımcılık risklerini de arttırmaktadır (Bellasio vd., , 2021, s. V). Dünya Ekonomik Forumunun (WEF) 2023 yılına ilişkin raporunda bu risklere dikkat çekilmiş, kısa ve uzun vadedeki global risk tahminleri

arasında siber güvenlik, hassas verilerin korunması, dijital bölünme ve dijital gücün tekelleşmesine yer verilmiştir (WEF, 2023).

Dijitalleşme, sanalla gerçek arasındaki sınırın bulanıklaşmasına neden oldukça gerçek dünyada tanımlanmış olan hakların sanal ortamlarda da korunması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır (Bellasio vd., 2021, s. V). 2021 yılında BM İnsan Hakları Konseyi dijitalleşmenin bu özelliğini dikkate alarak insan haklarının gerçek hayatta olduğu gibi dijital ortamlarda da geçerli olduğunu ve korunması gerektiğinin altını çizmektedir (Bussiek, 2022, s. 2). Kişiler, başkalarının haklarını gasp etmediği sürece dijital dünyanın sağladığı ifade özgürlüğü, bilgiye erişim, kendini geliştirme gibi haklardan özgürce faydalanabilmelidir (Bussiek, 2022, s. 2).

Günümüzde internete erişim hakkının bir insan hakkı olup olmadığına ilişkin tartışmalar sürmektedir. Buna karşı internet erişiminin bir temel insani hak olmamasına karşılık onun dünyamızı şekillendirme konusundaki güçlü etkisi bilgi edinme, ifade özgürlüğü, eğitim, kültürel hayata katılma gibi pek çok temel hakkın gerçekleştirilmesi noktasında önemli bir araç olduğunu göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında tersi bir biçimde internet erişiminin olmaması direkt ya da dolaylı olarak insan haklarının ihlal edilmesi için başlı başına bir sebep haline gelmiştir (Mathiesen, 2014, s. 5). İnternetin bir hak olduğuna ilişkin yaklaşımlar kişilerin medeni, siyasi ve sosyal haklarının gerçekleştirilmesinde bir araç olduğu görüşü ile desteklenmektedir. Buna karşılık Oyedemi (2015), internetin bir hak olarak kabul edilmesinin devlete yükleyeceği maliyetler açısından politika yapıcı aktörler tarafından kabul edilmeyen bir yaklaşım olduğunu ileri sürmektedir (Oyedemi, 2015, s. 461).

Görüldüğü gibi dijitalleşme çağında insan hakları kavramıyla kastedilen dijitalleşmeyle beraber yeni insan haklarının ortaya çıkışı değil, dijitalleşmenin insan haklarına yönelik olarak beraberinde getirdiği yeni tehditlerdir. Bu açıdan dijital insan hakları, çevrimiçi ortamlarda da insanların hak ve özgürlüklerinin korunmasını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Aziz vd., 2016, s. 29). Dijital çağda insan haklarına yönelik tehditler gizlilik, ifade özgürlüğü, bilgiye erişim, siber güvenlik ve çevrimiçi ayrımcılık altında toplanabilmektedir (Aziz vd., 2022, s. 34).

Temel insan haklarının ne olduğuna ilişkin tanımlamalara yer verilen bölümde de değinildiği üzere bazı haklar –ki temel insan hakları olarak kabul edilmektedir-

insanların varoluşlarını sürdürmelerini olanaklı kılmakla ilgiliyken bazı haklar insan olmanın taşıdığı potansiyelin gerçekleştirilmesine ilişkin olanaklara sahip olma hakkıyla ilgilidir. Günümüzde internet, eğitimden kültüre, ifade özgürlüğünden ekonomik bağımsızlığa kadar insan potansiyelinin gerçekleştirilmesine aracılık eden bir teknolojidir. Bu açıdan bakıldığında dijital dünyaya erişim gittikçe insan haklarının bir parçası haline gelmektedir.

Dolayısıyla burada ortaya çıkan iki temel sorun bu hakka yani dijital araçlar ve internet bağlantısına erişimin herkes için nasıl erişilebilir hale getirileceği ve devletlerin bu hakkı sağlama ve kişilerin bu hakları dijital ortamlarda da özgürce kullanabilmesi yönündeki pozitif yükümlülüklerinin ne şekilde geliştirilebileceğidir. İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi yönündeki sorumluluklarına dijitalleşme özelinde bakıldığında kişilerin devlet müdahalesi olmaksızın çevrimiçi içeriğe erişme özgürlüğüne saygı göstermesi, bu özgürlüğü engelleyici her türlü tehlikeyi bertaraf etme zorunluluğu ve vatandaşların internete ucuz ve yaygın şekilde ulaşabilmelerini kolaylaştıracak gerekli düzenlemeleri sağlama zorunluluğudur (Mathiesen, 2014, s. 8). Söz konusu düzenlemelerin yapılamaması ulusları, kürenin her geçen gün dijital dünyaya erişebilenlerle erişemeyenler arasındaki ayrımı derinleştirerek sanal düzlemde yaşanan dijital uçurumun gerçekte toplumsal eşitsizlikleri daha da derinleştirmesinin getireceği sorunlarla baş etmek riskiyle karşı karşıya bırakacaktır.

Dijital çağda insan haklarının korunmasına ilişkin bir takım zorluklar bulunmaktadır. Bunlar arasında verilerin toplanması, kullanılması ve işlenmesine yönelik yasal çerçevenin yeteri kadar oluşturulamamış olması yer almaktadır. Bu durum kişisel verilerin kötü amaçlı kullanımı ve mahremiyet ihlali riskini beraberinde getirmektedir (Aziz vd., 2016, s. 30). Diğer bir zorluk ise söz konusu teknolojilerin küresel bir nitelik taşımasıdır. Bu durum, ulusal ve uluslararası yasal çerçevelerin uyumlaştırılması konusunda sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu alandaki gelişmeler, dijital hakların korunmasında uluslararası çerçeve başlığı altında daha detaylı ele alınmaktadır.

Dijital teknolojiler insan hakları sözleşmelerinde koruma altına alınmış olan mahremiyet hakkı ve ayrımcılıkla ilişkili olarak direkt veya dolaylı olarak tehdit

oluşturabilmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında dijital teknolojilerin insan haklarına ilişkin potansiyel tehditleri açısından ele alınmaktadır.

5.1. Gizlilik

Dijital teknolojilerin sağladığı olanaklar çok sayıda verinin üretilmesi, toplanması, işlenmesi ve saklanmasına imkân vermektedir. Bu işlemler kişiler tarafından gerçekleştirilebildiği gibi kamu ve özel sektör tarafından da gerçekleştirilebilmektedir. Ne yazık ki bu süreçler konusunda yeterince şeffaflık sağlanamaması ve yasal çerçeve eksikliği yoğun şekilde gizlilik riski doğurmaktadır.

Dijitalleşmenin ve dijital dönüşümün devlet ve topluma bakan en önemli yönü ise bu süreçte devletin vatandaşlarını daha fazla gözetleyebilecek olanaklara kavuşması, dijitalleşmenin getirdiği nimetlerden yararlanmak isteyen vatandaşların da kendileri üzerindeki bu gözetim faaliyetlerini zımni olarak kabul etmiş bulunmasıdır. Yani dijital dönüşüm ile birlikte toplum, adeta bir “gözetim toplumuna” dönüşmüştür. Nasıl ki dijitalleşme analog verilerin 0 ve 1’den oluşan ikili kod sistemiyle bilgisayar ortamına aktarılması ise, benzer şekilde dijital dönüşüm neticesinde bireyler de 0 ve 1’ler olarak veri tabanlarında kayıtlı konuma gelmişlerdir. Toplumun dijitalleşmesi ve dijital dönüşümü bir anlamda bireylere daha fazla bağlantılı olma ve özgürlük veriyormuş gibi görünse de aslında toplum daha fazla kontrol altına alınmakta ve özgürlük alanı gittikçe de kısıtlanmaktadır (Avcı, 2015, s. 255; Çokluk ve Bal, 2021, s. 106).

Mahremiyet kavramının net bir biçimde sınırlarını çizmek mümkün olmasa da kavram genellikle “kişisel gizlilikle” alakalıdır. Kültürel, zamansal ve kişisel bağlamı içinde sınırlarının değişkenlik gösterdiği bu kavram bireylerin kendilerine ait bilgilerin dağıtımına ilişkin çizdiği sınırlar ve bu sınırları ne şekilde yönettiği ile ilişkilidir (Coşan, 2022, s. 2644). Örneğin bundan yirmi sene önce kişilerin şahsi yaşamlarına ilişkin mahrem olarak kabul edilen pek çok ayrıntı sosyal medyanın etkisiyle kişiler tarafından rahatlıkla dolaşıma sokulabilmektedir. Mahremiyet, yalnızca bir şeyin gizlenmesi ya da ya da açığa vurulmasıyla ilgili olmayıp aynı zamanda bireyin kendini gerçekleştirebilmesi ve birey olarak var olabilmesi için de gerekli bir unsurdur (Eryılmaz, 2023, s. 14).

Bilgi iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler gözetim, iletişimin dinlenmesi ve verilerin saklanması geniş imkânların elde edilmesini sağlamıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni bir risk türü de kişisel verilerin otomatik karar alma sistemleri tarafından işlenebilir hale gelmesi olmuştur (AHİM, 2022). Teknolojik gelişmelerin etkileri bakımından ele alındığında mahremiyet ihlalinin yalnızca kişiler ve devlet tarafından değil, BİT’lerin geliştiricisi ve faydalanıcısı olarak özel kuruluşları tarafından da gerçekleştirilmesi tehlikesi doğmuştur (Eryılmaz, 2023, s. 15).

Kişisel verileri koruma hakkı müstakil bir hak olarak güvence altına alınmamış olsa da özel hayat ve aile hayatına saygı hakkı ile konut ve haberleşme hakkının kullanılmasıyla yakın ilişki içindedir (AHİS, md. 8). AHİS kişisel verileri “kimliği belirli ya da belirlenebilir bir bireyle ilişkili herhangi bir veri” olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda kişisel veri, bir bireyin direkt olarak tanımlanmasını sağlayan ad, soy ad gibi temel verilerin ötesinde IP adresi gibi kişiyi dolaylı yoldan tanımlayan diğer bilgiler için de geçerlidir (TİHEK, 2024, s. 96). Kişisel verilerin korunması yalnız bireylerle ilişkili olmayıp tüzel kişileri de kapsayan bir kavramdır. Bir diğer önemli husus ise kişisel verilerin kamuya açık olması veya kamu tarafından erişilebilir olmasının özel hayatın gizliliği açısından bir farklılık doğurmamasıdır (AHİM, 2022). YZ teknolojilerinde mahremiyet hakkının ihlali en çok gözetleme teknolojilerine ilişkin uygulamalarla gündeme gelmektedir (AHİM, 2022, s. 575).

Kişisel veriler risk derecesine göre farklı şekilde kategorize edilebilmektedir. Bu kapsamda yüksek risk teşkil eden veriler “hassas veri” olarak kabul edilmektedir. Bu veriler ırk ve etnik kökene ilişkin veriler; siyasi, felsefi ya da inanca ilişkin veriler; genetik ve biyometrik veriler; sendika verileri; sağlık, cinsel yaşam ve cinsiyet yönelimine ilişkin veriler; cezai suç ve mahkûmiyete ilişkin verilerdir (AHİM, 2022, s. 11-15).

AHİM bazı istisnai durumlarda kişisel verilerin kamu otoriteleri tarafından toplanılmasını özel hayatın gizliliğinin ihlali kapsamında değerlendirmemektedir. Bu durumlar otomatik işleme tabi tutulan verilerin hukuka uygun şekilde toplanıp işlenmesi, meşru bir amaca yönelik olarak (kamu güvenliği, diğer kişilerin haklarının korunması, ekonomik refahın korunması vb.), müdahalenin meşru amaçlarla orantılı

olması, meşru amaçlara dayansa bile toplanan veri miktarının en az olacak şekilde sınırlandırılması, verilerin doğrulanması ve güncellenmesi, veri kullanımının amaca göre sınırlandırılması, toplanan verilerin gerekenden uzun süre saklanmaması ve veri işleme prosedürünün şeffaflığıdır (AHİM, 2022, s. 24-30). Dolayısıyla veri toplama sürecinin insan haklarına uygunluğu müdahalenin şeffaf, ölçülü, hukuka uygun, dürüst ve hesap verebilir olmasıyla ölçülmektedir. Diğer önemli bir husus ise insanların verileri üzerinde denetim hakkına sahip olmalarıdır (Eltimur, 2022, s. 577).

Kişisel verilerin korunmasına ilişkin yasal düzenlemelerde bölgesel anlamda yaklaşım farklılıkları olduğu görülmektedir. Örneğin Avrupa bölgesinde kişisel veriler daha çok insan hakları/kişilik hakları ekseninde şekillenmektedir. Anglo-Sakson gelenek içinde ise kişisel veriler, bireyin kendine ait birer ürün olarak kabul edilmektedir (Abudureyimu ve Oğurlu, 2021, s. 769). Avrupa Konseyi Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunmasına İlişkin 108 Sayılı Sözleşme'ye uygun olarak Türkiye'de kişisel verilerin korunması, 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında ele alınmaktadır.

Dijital teknolojiler söz konusu olduğunda bazı risklerin kesişimsel olduğu görülmektedir. Örneğin adil seçim hakkı, mahremiyet hakkı ve ifade özgürlüğü gibi haklar kişisel verilerin toplanması suretiyle bireyin kararlarına ilişkin gözetim, müdahale ve manipülasyon riskini arttırabilmektedir. Bu müdahale bilinçli olabileceği gibi algoritmalarının çalışma prensiplerinden kaynaklı şekilde bilginin “seçili” şekilde kişilere ulaştırılması yoluyla da yapılabilmektedir (Bellasio vd., 2022, s. 12).

Gizlilikle ilgili olarak temel risklerden biri mahremiyet ihlalidir. Özellikle yapay zekâ temelli karar alma sistemleri veriye duydukları ihtiyaç nedeniyle farklı boyutlarda mahremiyet ihlali yaratacak sonuçlar doğurabilmektedir. Sonraki kısımda bu riskler üzerinde durulmaktadır.

5.1.1. Yapay Zekâ ve Mahremiyet İhlali

Büyük verinin henüz imkan dahilinde olmadığı dönemlerde veriler analog olarak depolanmakta ve verilerin imhası bireysel kontrole dahilinde gerçekleştirilmesini olanaklı kılmaktadır. Ancak gelişen teknoloji, büyük veri olarak tabir edilen çok büyük miktarlardaki verinin anlık olarak toplanması, depolanması ve

işlenmesine olanak sağlarken veri sahiplerinin veriler üzerindeki sahipliğini zayıflatmıştır. Veri kalıcılığı olarak ifade edilen bu durum, toplanan verinin büyük teknoloji firmaları tarafından elde edilmesinden sonra veriler hakkındaki akıbetin bilinemez oluşunu ifade etmektedir (Eryılmaz, 2023, s. 17).

Kişilerin internete erişimlerini kolaylaştıran teknolojilerin artması aynı zamanda çevrimiçi ortamda çok daha fazla ayak izi bırakmalarını sağlamaktadır. Aynı zamanda tüm bu “izleri” toplamayı, depolamayı ve işlemeyi kolaylaştıran teknolojilerin gelişmesi daha fazla kişi hakkında daha fazla kişisel verinin elde edilmesine imkan sağlamaktadır. Çoğu zaman veri sahipleri bu verilerin ne şekilde ya da ne için işlendiği bilmenin ötesinde toplandığının bile farkında olmamaktadırlar (Mathiesen, 2014, s. 14; UNDP HRC, A/HRC/32/38, 2016).

Büyük veri kümeleri üzerinden sürekli olarak test edilen algoritmaların geçerliği daha fazla veri kümesinin oluşturulmasına, dolayısıyla daha fazla verinin toplanmasına bağlıdır. Buna karşılık her geçen gün veri üretiminin artmasına katkı sağlayacak yeni teknolojilerin kullanıma girmesi, daha fazla veriyi daha çabuk şekilde işleyebilecek teknolojilerin gelişmesi de bugün toplanan/işlenen veri miktarının çok yakın bir gelecekte toplanan/işlenen veri kapasitesinin çok küçük bir kısmı olarak kalabilir. Büyük verinin zamansal rölativitesi farklı zamanlarda farklı sonuçlar elde edilmesini sağlayarak yeni bir risk potansiyeli ortaya çıkarır (Okuyucu ve Yavuz, 2020, s. 41). YZ'nın test edilmesi ve eğitilmesi için gerekli olan bu süreç giderek bireylerin mahremiyet hakları üzerinde baskı oluşturur. Covid-19 pandemisinde giderek yaygınlaşan yüz tanıma, biyometri ve video gözetim sistemleri pek çok ülkede yaygın bir şekilde kullanıma sokuldu. Pandeminin hızlı ve yaygın etkisi kamu sağlığı ve güvenliği gerekçesiyle normalleştirilen sistemlere karşılık mahremiyet, ayrımcılığın, ifade özgürlüğü, bilgiye erişim gibi hakların korunmasına ilişkin yasal düzenlemelerin çok ilerisinde bir gelişme haline gelirken bu hakların ihlal edilmesini yüksek riskli hale getirmiştir (UNDP, 2023, s. 1).

İnsan hakları kapsamında yer alan ifade özgürlüğü dijital teknolojilerin sağladığı birçok imkân doğrultusunda gelişme gösterme potansiyeline sahiptir. Bununla beraber bazı açılardan bu hakkın engellenmesi potansiyeli de oldukça yüksektir. Bir sonraki başlıkta bu tehlikeler ele alınmaktadır.

5.2. İfade Özgürlüğü

İfade özgürlüğü hakkı özgürlük başta olmak üzere gizlilik, barışçıl toplanma ve örgütlenme, bilgi edinme ve basın-medya özgürlüğü ile ilişkilidir ve hem ulusal hem de uluslararası insan hakları sözleşmeleri kapsamında güvence altına alınmıştır (Council of Europe, CM/Rec(2022)). Dijital teknolojiler ifade özgürlüğü için oldukça geniş imkânlar ve özgür bir çerçeve sunma imkânına sahiptir. Buna karşılık başta hükümetler ve özel sektör olmak üzere internet erişiminin sınırlandırılması suretiyle engellenebilmektedir. İfade özgürlüğü sadece bireysel bir temel hak değil aynı zamanda çoğulculuğun korunması ve demokrasinin ana unsurlarından biridir. Bu sebeple gerek uluslararası insan hakları sözleşmelerinde gerekse de anayasal metinlerde güvence altına alınmıştır. Bu kapsamda kişiler, kaynağı fark emeksizin bilgiye ulaşma, saklama ve yayma yoluyla fikirlerini özgürce paylaşma hakkına sahiptirler. Bu hak aynı zamanda kişilerin internete ve dijital teknolojilere ulaşma ve onlardan yararlanma hakkıyla da direkt ilişkili olarak kabul edilmektedir (Bellasio vd., 2022, s. 11).

İfade özgürlüğü hakkı internet ve çeşitli dijital medya platformlarına erişim hakkı kimi zaman ulusal güvenlik tehdidi gerekçesiyle devletler tarafından engellenebilmektedir. Devletler yasayla belirlenmiş, makul ve orantılı bir müdahale hakkına sahip olmasına karşın dünyada pek çok ülkede bu müdahalenin sınırlarına ilişkin yasal bir düzenleme bulunmamaktadır (Bussiek, 2022, s. 3).

Günümüzde çevrimiçi ortamda ifade özgürlüğüne yönelik olarak kullanılan araçların başında sosyal medya platformları bulunmaktadır. Milyarlarca aboneye sahip bu platformlar bir yandan ifade özgürlüğü hakkına erişimi kolaylaştırırken diğer yandan yanlış bilgilendirme yoluyla bu hakka zarar da verebilmektedir. Bu durumun bir diğer sonucuysa sosyal medya platformlarına ve genel olarak internet erişimini sağlayan şirketlerin bu konudaki rollerinin artmasıdır (UN, A/HRC/32/38, 2016, s. 3).

Bilgiye erişimin diğer bir boyutuysa bilginin dolaşıma sokulmasında başka olumsuzluklar yaratarak üçüncü kişilerin hakları üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir. Son yıllarda siber zorbalık ve çevrimiçi nefret söylemi gibi kavramlar hızla hayatımıza girerken diğer taraftan dolaşıma sokulan yanlış bilgilerin engellenememesi ciddi hak ihlallerine sebep olabilmektedir.

Günümüz toplumlarının birer ağ toplumu haline gelmesinde önemli rol oynayan sosyal medya, orantılı kullanılmadığı zaman özellikle gençler üzerinde bir takım problemlere neden olabilmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir (Gencer ve Aktan, 2021, s. 1157): Bireylerin gizlilik ve mahremiyetlerinin ihlali; ekran karşısında kontrolsüz zaman tüketimi; çevrimiçi taciz, çocuk istismarı, siber zorbalığa maruz kalma; toplumdan uzaklaşma ve sosyalleşmenin kaybolması; sosyal medyada yaşanan gelişmeleri kaçırma korkusu gibi. Bunlara ek olarak toplumun müşterek olarak paylaştığı genel ahlaka mugayir ve canlılara karşı şiddet içeren paylaşımların sosyal medya platformları aracılığıyla toplumun geniş kesimlerine ulaşabilmesi de insanların zihinsel sağlıkları üzerinde olumsuz bir etki bırakabilmektedir (Özcan ve Keskin, 2020, s. 2220).

İfade özgürlüğüyle ilişkili olan bir diğer başlıkta bilgiye erişim hakkıdır. Şeffaflık, hesap verebilirlik gibi ilkelerle de ilişkili olan bu hakkın kullanımına ilişkin etkiler diğer başlık altında ele alınmaktadır.

5.3. Bilgiye Erişim

Dijital teknolojiler bilginin üretilmesi ve bilgiye erişim açısından geniş imkânlar sunmakla birlikte başta internet erişimi, gerekli teknik olanaklara erişim ve dijital beceri yoksunluğu “dijital bölünme” olarak ifade edilen olgu temelinde bilgiye erişim asimetrisi yaratarak toplumsal eşitsizlikleri arttırmaktadır.

Devletin dijitalleşmesi ve dijital dönüşümü neticesinde kamu hizmetlerinin de dijitalleşmeye başlaması, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimi olmayan kişilerin dijital kamu hizmetlerine erişimini de kısıtlamakta ve adına “dijital bölünme” denilen bir kavramı gündeme getirmektedir (Tayanç, 2021, s. 141). Dijital bölünme, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimi olanlar ile olmayanlar arasındaki farkı ve söz konusu teknolojilerin kullanımı hakkında bilgi sahibi olanlar ile olmayanlar arasındaki farkı ifade etmektedir (Bincan, 2022, s. 118). Dolayısıyla bilgi ve iletişim teknolojilerini kullananlar ile kullanmayanlar veya bu teknolojilere erişimi olanlar ile olmayanlar gibi toplumda yeni sınıflar da doğabilecektir. Özellikle internet bağlantısına erişim halen daha dünyanın birçok kesimi için oldukça maliyetlidir. BM tarafından belirlenen internet erişim maliyetlerinin 1 gigabayt internet için gelirin %2’si olduğu yönündedir.

Afrika bölgesinde kişi başına yaklaşık 5 gigabaytlik bir erişim kişilerin aylık gelirinin tamamına denk gelebilirken Amerika bölgesinde bu maliyet gelirin %2,5'lik kısmına denk gelmektedir (Bussiek, 2022, s. 2).

Dijital bölünme küresel bir sorun olarak karşımıza çıkmakla beraber bölünme, uzun yıllar geniş ağ bağlantısına dayalı bir sorun olarak görülmüştür. Ancak bu alanda yapılan çalışmalar, geniş ağ bağlantısının sağlanmasına karşılık sorunun büyümeye devam ettiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bu sonuç, dijital bölünmenin nedenlerinin düşünülen çok daha fazla değişkene bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmaların derinleşmesiyle dijital bölünme kavramı artık çok daha geniş bir perspektifi içine alacak biçimde tanımlanmaktadır (Bozkanat ve Başol, 2021, s. 590).

Dijital eşitsizliklere en çok maruz kalan gruplar arasında yaşlılar bulunmaktadır. Yaşlılar bir yandan teknolojinin kullanımına ilişkin bilgi ve beceri eksikliğinden muzdarip olurken diğer taraftan yaşlılığa bağlı sosyo-ekonomik gerileme sebebiyle teknolojik araçlara erişimde de ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Özellikle Covid-19 pandemisiyle daha belirginleşen bu eşitsizlik ilerleyen süreçte dikkat çekici bir sorun haline gelmiştir. Tuncer (2021) yılında yapmış olduğu araştırmanın verilerine göre gelir ve eğitim eksikliği dijital teknolojilere karşı isteksizliğin yaştan daha önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır (Tuncer, 2021, s. 1358).

Dijital bölünme, kamusal hizmetlerin hızla dijitale aktarıldığı bir çağda kişilerin temel kamusal hizmetlerden yararlanabilme hakkını ciddi şekilde etkilemektedir. Örneğin 2021 yılında Arnavutluk hükümeti kamusal hizmetlerin %95'inin tek bir dijital kanal aracılığıyla gerçekleştirileceği E-Arnavutluk sistemine geçildiğini duyurmuştur. Bu dönem ülke içinde internet erişim verilerine bakıldığında nüfusun %88,3'ünün internet erişimine sahip olduğunu göstermektedir. Ancak kamusal hizmetlerin daha verimli ve hızlı hale getirilmesi öngörülen hizmet, 65-74 yaş arasındaki vatandaşların %51,1'nin hiç internet kullanmamış olmasıyla yaş temelinde dijital bölünmeyle sonuçlanmıştır (EC, 2022).

Dijital becerilerin toplumsal cinsiyet eşitliğine olan etkisini araştırdıklarında kadınların yüksek düzeyde dijital becerilere sahip olmasının toplumsal cinsiyet eşitliği

üzerinde olumlu bir etki yarattığını ortaya koymuştur. Aynı çalışmada kadın okuryazarlığının artırılmasının da dijital becerilerin artmasına pozitif yönlü etki ettiği ortaya konmuştur (Bozkanat ve Başol, 2021, s. 598-599).

Bilgiye erişim hakkıyla ilişkili diğer dijital haklar ise internete erişim hakkı, gizlilik hakkı, kişisel verilerin korunması hakkı, anonimlik hakkı, elektronik katılım hakkı, elektronik oylama ve kamusal hizmetlere katılım hakkıdır (Tillaboev, 2024, s. 46).

Her geçen gün bireysel, kamusal ve sektörel düzlemde dijital teknolojilere olan bağımlılığın arttığı görülmektedir. Çok fazla sayıda hassas verinin giderek dijital ortama aktarılması siber güvenliğe ilişkin tehlikeleri de beraberinde getirmektedir. Dijital çağın en büyük risklerinden biri olarak kabul edilen siber güvenlikle ilişkili riskler takip eden başlık altında ele alınmaktadır.

5.4. Siber Güvenlik

Dijital teknolojiler sayesinde bugün birçok bilgi dijital ortama aktarılabilmekte ve verilen hizmetler giderek dijital ortama taşınırken birçok hizmet de dijital düzlemde birbiriyle ilişkili hale gelmektedir. Bu özellik bir yandan iş ve işleyişin gerçekleşmesinde önemli bir kolaylık sağlarken diğer yandan ülkeleri siber güvenlik tehdidi ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Devletin ve toplumun dijitalleşmesi ve dijital dönüşümü, kamu hizmetlerinin üretilmesi ve sunulması ile toplumun işleyişinde bir takım değişiklikler meydana getirirse de aynı zamanda bu alanlarda karşılaşılan problemlerin veya tehditlerin boyutunu da değiştirmiştir (Bincan, 2022, s. 118). Dijitalleşme ve dijital dönüşüm neticesinde kamu hizmetlerinin sunulabilmesi, toplumun sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi, halkın sağlığı ve refahı giderek daha fazla siber altyapıya bağlı hale gelmektedir (McCarthy vd., 2009, s. 549). Dijitalleşme ve dijital dönüşüm, devleti ve toplumu daha savunmasız hale getirmektedir (Dupuy vd., 2021).

Yukarıda da bahsedildiği gibi elektrik, petrol hattı, finans ve sağlık sistemi gibi altyapıların dijitalleşmesi ve dijital dönüşümü neticesinde verimlilik sağlanabilmektedir (Dupuy vd., 2021). Ancak bu altyapıların dijitalleşen komuta ve kontrol merkezlerine (SCADA- Merkezi Denetim ve Veri Toplama olarak bilinir)

yapılacak bir siber saldırı, bir ülke açısından son derece tehlikeli olabilmektedir (Andress ve Winterfield, 2011, s. 125). Örneğin 2021 yılı Mayıs ayında ABD'nin en büyük petrol boru hattını yöneten Colonial Pipeline aslı şirkete yapılan bir siber saldırı neticesinde akaryakıt transferi devre dışı kalmış ve akaryakıt, karayoluyla taşınmak durumunda kalmıştır. Günde 2 buçuk milyon varil akaryakıtın kara yoluyla taşınması ise ülkedeki akaryakıt fiyatlarını arttırabileceğinden endişe edilmiştir (Russon, 2021).

Enerji altyapılarının dijitalleşmesinde olduğu gibi sağlık hizmetlerinin de dijitalleşmesi, siber saldırıların insan sağlığı açısından da bir tehdit haline geldiğini ifade etmektedir (Barnett vd., 2013, s. 44). Şöyle ki siber saldırılar neticesinde bireylerin sağlık bilgilerinin kayıtlı olduğu sistem başkaları tarafından ele geçirilebilmekte, hastanenin sağlık sistemi çökebilmekte ve teknik sıkıntılar nedeniyle sağlık hizmetleri aksayabilmektedir (Dömbekci, Güzel ve Kılıç, 2023, s. 83). Örneğin, Almanya'da bulunan Düsseldorf Üniversite Hastanesi'ne yapılan bir siber saldırı neticesinde hayati bir müdahaleye ihtiyacı olan bir hasta hayatını kaybetmiştir (CHIP, 2020).

Son olarak devlette ve toplumda dijitalleşme ve dijital dönüşümün dünyayı daha güvensiz hale getirmekte olduğu söylenebilir. Bu kapsamda devletler, dijital altyapıya bağlı olan hizmetlerinin siber tehditler karşısında güvende olduğundan emin olmaya, bireylerin ise devletin veya özel şirketlerin sakladığı kişisel verilerinin güvende olduğundan emin olmaya daha çok ihtiyaçları vardır (Schneider, 2022). Devlet için siber güvenlik riski tıpkı kara, hava ve deniz sınırlarının korunması kadar önemli bir unsur haline gelmektedir.

5.5. Çevrimiçi Ayrımcılık

Ayrımcılık kavramının net bir şekilde tanımlanması zor olmakla birlikte ötekileştirme, önyargı ve tahakküme dayalı hiyerarşik bir ilişki içerisinde gerçekleşen, çok boyutlu ve evrensel bir olgu olarak karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla ayrımcılık kavramı eşitlik ve adalet gibi diğer kavramlarla da yakından ilişkilidir. Hukuksal bir ilke olarak ayrımcılık, somut bir ortak nokta aranmaksızın tüm insanları “insan olma” paydasında eşit olduğu kabulüne dayanır. Modern hukuk devleti de insan hakları ideolojisi de temelde bu sayıltı üzerine kurulmuştur.

(Göregenli, 2012, s. 18). Ayrımcılığın en kötü biçimi olarak karşımıza çıkan soykırım, İkinci Dünya Savaşı'nda görülen en kötü trajedilerden biri olarak daha sonra BM'nin kurulmasında etkili olan sebepler arasında yer almaktadır. Başta BM bünyesinde olmak üzere AK'nin birçok sözleşmesi temelde ayrımcılığın önlenmesi temelinde şekillenmiştir (Gül, 2012, s. 119).

Ayrımcılık her zaman net bir şekilde ortaya konabilecek bir durum olmayabilir. Örneğin bazı durumlarda herkese eşit muamele etmek bile başlı başına bir ayrımcılık doğurabilir. Ayrımcılığın bağlamsal doğası farklı ayrımcılık türleri altında sınıflandırılması sonucunu doğurur. En yaygın ayrımcılık türleri doğrudan ve dolaylı ayrımcılıktır. Doğrudan ayrımcılık bir kişi veya gruba etnik köken, cinsiyet, dini inanış, engellilik veya siyasi görüş nedeniyle kişilere, benzer durumda bulunan kişilerle kıyaslandığında olumsuz bir şekilde farklı davranılmasını içerir. Dolaylı ayrımcılıkta ise şartlar herkes için eşit görünse de uygulamanın kendi içinde bir ayrımcılık doğurması durumudur. Bunlar haricinde taciz, ayrı tutma ve makul uyumlaştırma da diğer ayrımcılık türleri arasında yer almaktadır (Gül, 2012, s. 124).

Ayrımcılıkla ilişkili öne çıkan diğer kavramlar arasında maddi ve şekli eşitlik yer almaktadır. Şekli eşitlik, eşit durumdaki kişilere eşit muamele yapılmasına dayanan, evrensel eşitlik ilkesiyle ilişkilidir. Bu açıdan doğrudan ayrımcılıkla ilişkili bir kavramdır. Maddi eşitlik ise toplulukların veya bireylerin sahip oldukları dezavantajlı konumlarının yarattığı ayrımcılıktır. Bağlamsaldır ve süreç içinde ortaya çıkar. Devlet, bu durumda dezavantajlı konumların sürmesini sağlayan koşulları iyileştirmek, önlemek ve ortadan kaldırmakla yükümlüdür (TİHEK, 2023, s. 139-140).

Yapay zekâ, çalışma prensibi olarak verileri işler, anlamlı bir örüntü haline getirir ve oluşturduğu bu profilleme neticesinde karar almaya yönlendirilir. Bu süreç, yapay zekâ teknolojisinin hem veri setinin hazırlanmasında hem de karar verme sürecinde insan ya da makine kaynaklı olarak ayrımcılık risk potansiyeli taşımasına neden olmaktadır. Çalışmada yer verilen teknolojiler arasında yapay zekânın bu özelliği, ayrımcılık başlığı altında özel olarak ele alınması gereken bir kategori gerekliliğini doğurmuştur.

5.5.1. Yapay Zekâ Temelli Ayrımcılık

Algoritmik profillemeye, makine öğrenimi sistemlerinin kullanımı dahil olmak üzere kişisel verilerin her türlü otomatik işlenmesini kapsayacak şekilde çeşitli kalıpları tespit etmenin ve bunlara dayanarak tahminlerde bulunma olarak tanımlanmaktadır (Özgül, 2022, s. 89). Çalışma prensibi olarak algoritmik profillemeye verilerin farklılaştırılması, profillenmesi, derecelendirilmesi ve sınıflandırılması üzerine kurulu baştan “ayrımcılık” üzerine kurulan bir işleyişe sahiptir (West vd., 2019, s. 4).

YZ’ye bağlı otomatik karar alma sistemlerinin ortaya çıkardığı ayrımcılık nedenleri arasında modellemeye bağlı önyargılar, YZ’nin eğitim verilerinden kaynaklı önyargılar ve amaç dışı kullanıma bağlı önyargılar yer almaktadır (Ferrer vd., 2021, s. 72). Varona ve Suarez’in (2022) çalışmasına göre YZ temelindeki ayrımcılık hatalı algoritmalara bağlı olmanın ötesinde aynı zamanda veri toplama, veri ayıklama ve veri işleme gibi tasarımcının önyargılarına bağlı diğer süreçler içinde de ortaya çıkmaktadır (Varona ve Suarez, 2022, s. 11). Bu süreçler dolaylı ya da doğrudan ayrımcılık türlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

YZ sisteminin eğitilmesi için kullanılan verileri her zaman önyargılardan ayırmak mümkün değildir. Önyargılarla eğitilen bir sistem buna dayalı karar verme eğilimindedir (Singil, 2021, s. 11-12). Önyargılarla ilgili diğer bir husus ise tasarım aşamasının tasarımcının bireysel hayat deneyimleri ve önyargılarından etkilenme riskidir (Singil, 2021, s. 12). West ve diğerlerinin (2019) yaptığı çalışma, yapay zekâ alanındaki çalışmalarda cinsiyet temelli ve ırksal bir homojenleşme olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre yapay zekâ alanında çalışan akademisyenlerin %80’inden fazlası erkektir. Google’daki yapay zekâ çalışmalarının yalnızca %10’unu, Facebook şirketininse yalnızca %15’i kadınlardan oluşmaktadır. Irksal açıdan bakıldığında Google, Facebook ve Microsoft gibi sektörün önde gelen firmalarında çalışan siyahilerin oranı %2,5-4 arasında değiştiği görülmektedir (West vd., 2019, s. 3).

YZ temelindeki ayrımcılık, yalnızca teknik anlamda yarattığı ayrımcılığın ötesinde tasarlanması aşamasında da belirli ayrımcı tutumları beraberinde getirmektedir. YZ çalışmaları belli şirketler içinde yoğunlaşmış, Batılı, beyaz, tekniğe

odaklı ve varlıklı erkeklerin tekelindedir. Teknolojinin kimler tarafından üretildiği kime, neden, nasıl ve niçin üretileceği konusunda belirleyici olmaktadır (West vd., 2019, s. 4). Bu açıdan bakıldığında insanlık için büyük bir fırsat ve tehdit barındıran böylesi bir teknolojinin nasıl şekilleneceği belli bir azınlığın tekelinde bulunuyor görülmektedir. Böyle bir güç asimetrisi kötüye kullanım için uygun bir zemin yaratma potansiyeline sahiptir.

Önyargıya dayalı kalıpların bir kez oluşturulması YZ öğrenmesinin bir parçası haline gelerek mevcut ayrımcı tutumların derinleşmesine neden olabilmektedir. Örneğin Avrupa’da %7,7 kadın CEO bulunmasına karşın Google arama motoruna “CEO” yazıldığında yalnızca erkek resimleri gösterilmektedir. Benzer şekilde insan aktivitelerine ilişkin görsel sorgulaması yapıldığında görsellerdeki erkekler genellikle araba kullanmak gibi ev dışı aktivitelerde resmedilirken kadınlar alışveriş yapma, yemek yapma gibi eylemleri yaparken resmedilmektedir (Lütz, 2022, s. 37).

Algoritmik karar alma süreci bazen otomatik olabileceği gibi kimi zaman kısmen otomatik şekilde de devreye girebilir. Örneğin bir bankacının müşterisine kredi uygunluğu için yanıt verme yönündeki kararı kısmi otomatik karar almanın sonuçlarından etkilenebilir. İster otomatik ister kısmi olsun karar alma sürecindeki otomasyon kaynaklı olsun, bundan yararlanan kişiler açısından algoritmaya tam itimadı güçlendirerek “otomasyon yanlılığına” sebep olabilir. Diğer taraftan kişiler, verdikleri kararlardaki sorumluluğu üstlenmek istemeyebilirler (Zuiderveen, 2024, s. 8).

YZ’ye dayalı otomatik karar alma sistemleri kamusal hizmetlerin sunumunda da giderek popüler hale gelen bir kullanım eğilimine sahiptir. 2022 yılında Hollanda İnsan Hakları Kurumu aldığı şikâyetler sonrasında başlattığı soruşturmada Hollanda hükümetinin istifasıyla sonuçlanan bir dizi skandalın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Hollanda vergi dairesi dolandırıcılıkla mücadele için tahmine dayalı bir algoritmayı devreye sokmuştur. Söz konusu algoritma, çocuk yardımı için başvuran birçok ailenin dolandırıcılık suçlamasıyla büyük maddi kayıplar yaşamasına neden olmuştur. Hollanda İnsan Hakları Kurumunun gelen başvurular üzerine yaptığı soruşturma, farklı etnik kökene mensup ailelerin başka bir gerekçe olmaksızın algoritma tarafından ayrımcılığa maruz bırakıldığını ortaya çıkarmıştır (<https://equineteurope.org>).

Yapay zekâ uygulamalarının etkileri toplumsal bağlamı içinde ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan YZ, farklı toplumlarda, gruplarda ve bireylerde benzersiz etkilere sahip olabilmektedir (Singil, 2021, s. 10). Bununla beraber YZ, bazı haklara erişimde de olumlu bir rol oynayabilmektedir. Ancak çoğu zaman YZ'nin potansiyel etkilerini kestirebilmek oldukça güçtür (Raso vd., 2018, s. 4). Örneğin dünya çapında faaliyet gösteren Amazon şirketinin 2015 yılında işe alımlarda devreye soktuğu YZ sisteminin kadınların aleyhine karar verdiği tespit edilmiştir. Bu durum temel olarak YZ'yi besleyen veri setinin son on yılda işe başvuran kişilerin çoğunun erkek olmasından kaynaklandığı bulunmuştur (UNDP, 2023, s. 19).

Yapay zekâ sistemleri doğası gereği veriye açtır. YZ, veriyle kendini geliştirir bu nedenle performansı en fazla miktarda ve güncel veriyle orantılıdır. Dolayısıyla yalnızca YZ kullanımı değil, YZ sistemlerinin doğası gereği ihtiyaç duyduğu verinin üretilmesi, toplanması, saklanması ve işlenmesinin de önemli sosyal, politik, ekonomik ve yasal sorunlara yol açtığı ortaya konmaktadır (Bakiner, 2023, s. 1; Raso vd., 2018, s. 7). Bu durum YZ'nin risk potansiyelinin en temel ve karmaşık nedenlerinden biridir. YZ'nin veriye dayalı doğasının taşıdığı riskler yetersiz temsil, önyargıların yeniden üretimi, mahremiyet ve etiketleme gibi başlıklar altında sınıflandırılabilir. Özellikle sosyal medya gibi büyük veri kümeleri içinden çekilen verilere veya kentlerin farklı noktalarına yerleştirilmiş sensörler aracılığıyla toplanan verilere dayalı karar alma sistemleri örneklem açısından risklidir. Çünkü YZ'nin veri toplama süreci içinde hemen hemen her zaman bilinçli şekilde ya da bilinçsizce veya yeterli imkana sahip olmadığı için sistemin veri kümesine dahil olmamış bir grubun varlığı kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu kesim, karar alma süreçlerinin “doğal olarak” bir parçası olmazken etkileneni olmaktan çoğu zaman kaçamamaktadır. Bu açıdan özellikle toplum içinde sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel olarak dezavantajlı konuma düşmüş kesimler (yaşlılar, çocuklar, kadınlar ve engelliler gibi) için ayrımcılık riski barındırmaktadır.

Varona ve Suarez, (2022) güvenilir ve adil bir YZ tasarımı için dörtlü bir metodoloji önermektedir. Bunlar (i) Şeffaflık: özellikle algoritmayı oluşturan verilerin açıklanabilir ve hesap verebilir olması, (ii) Güvenlik: değişkenler için güvenilirlik ve mahremiyet, (iii) Proje Yönetimi: sürdürülebilirlik, yasalara uyum, toplumsal refah, sosyal etki, çeşitlilik ve katılım başlıklarının dikkate alınması, (iv) Bilgi aktarımı, veri

toplama ve YZ eğitiminde önyargı yönetimidir (Varona ve Suarez, 2022, s. 11). Benzer şekilde West vd.'nin çalışmalarında da YZ'nin önyargılardan arındırılabilmesi için temel gereksinim şeffaflık olduğu ifade edilmektedir. Diğer önemli bir başlıkta YZ'nin tüm yaşam döngüsü boyunca ortaya çıkarabileceği zararlara karşı etki değerlendirme süreçlerine tabi tutulması gerekliliğidir. Risk değerlendirmelerinin teknik bağlamın dışında toplumsal bağlam içinde de test edilme gerekliliği bulunmaktadır (West vd., 2019, s. 3).

Teknolojinin getirdiği faydaların maksimizasyonu beraberinde getirdiği tehditlerin yönetilebilir olmasıyla yakından ilişkilidir. Her bir teknoloji bir fayda amacıyla geliştirilmektedir. Ancak her faydanın insanlığın yararına olduğunu söylemek mümkün değildir. Dijital teknolojiler beklenmedik bir hızla gelişmeye ve öngörülemez tehditleri beraberinde getirmeye devam etmektedir. Bu durum son yıllarda teknolojinin sosyolojik ve felsefi boyutlarının da tartışılması gerekliliğini doğurmuştur. Uluslararası ve ulusal düzlemdeki arayışlar, teknolojiye bağlı risklerin önlenbilmesine ilişkin yasal sınırlar geliştirme çabasına yöneldikçe bu alandaki etik tartışmalar da ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan hala gelişme aşamasında olan bu çabalar uluslararası ve ulusal düzlemdeki gelişmeleriyle beraber ele alınmaktadır. Gelişmeler yalnızca dijital teknolojilerle sınırlı olarak ele alınmaktadır.

6. DİJİTALLEŞMİŞ BİR DÜNYADA İNSAN HAKLARININ KORUNMASI: ULUSLARARASI VE ULUSAL ÇERÇEVE

Dijitalleşen dünya ekonomik, toplumsal, bireysel, ticari ve kültürel hayatımızı hızla dönüştürürken bu dönüşümün düzenlenmesi bölgesel, ulusal, uluslararası düzlemde çabaları da beraberinde getirmektedir. Kurumlar, bir yandan dijital dünyanın getirdiği ekonomik ve toplumsal fırsatlardan yararlanmaya çalışırken diğer yandan yeni oluşan ve veri sayesinde kısa sürede büyük bir güce ulaşan tekno-politik sınıfı kontrol etmek, temel insan haklarının dijital dünyada korunmasını sağlamak amacıyla çeşitli düzenlemelere gitmektedirler. Düzenlemelere yönelik girişimleri iç hukuk belgelerinde, uluslararası kuruluşların belgelerinde takip etmek mümkünken bölgesel ve paydaşlar düzleminde de dijital hakların korunmasına ilişkin çalışmaları izlemek mümkündür. Bununla beraber çevrimiçi teknolojilerin yaygınlaşmasına bağlı olarak özel hayatın gizliliği, ayrımcılık, ifade özgürlüğü ve dezavantajlı gruplara karşı

belirginleşen riskler insan hakları konusunda devletler kadar teknoloji sağlayıcısı ve üreticisi olan şirketlerin de giderek taraf olarak kabul edilmesi sonucunu doğurmaktadır (Tanrıverdi, 2022). Çalışmanın bu kısmındaki düzenleme girişimleri Birleşmiş Milletler (BM), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü ve Avrupa Konseyi'nin dijitalleşme ve yapay zekâ alanındaki temel politika belgeleri ile sınırlandırılmıştır.

6.1. Birleşmiş Milletler

1945 yılında dünyanın ekonomik, sosyal, kültürel ve insani nitelikteki uluslararası sorunlarına ırk, dil, inanç ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm insanların temel insani hak ve özgürlüklerine olan saygının geliştirilip güçlendirilmesi için uluslararası bir dayanışma sağlamak iddiasıyla kurulmuştur (BM Şartı Md.13). Kurulduğu tarihte 51 olan üye sayısı 2024 itibariyle 193 üye sayısına ulaşmıştır (www.un.org). 2. Dünya Savaşı'ndan çok kısa bir süre sonra BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından yürütülen çalışmalar sonucunda ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948) bir tavsiye metni olmasına karşın insan hakları konusundaki en etkili belge haline gelirken siyasi ve fikri bakımdan oldukça etkili olmuştur. Evrensel bir insan hakları normu olma iddiasındaki Beyanname, günümüzde uluslararası ilişkilerde belirleyici olmuştur (Birinci, 2017, s. 50,52). Bu açıdan Birleşmiş milletler özelinde dijital insan hakları taleplerinin de dayandırıldığı temel metinler arasında yer almaktadır. Örneğin mahremiyet hakkıyla ilgili olan 12. Madde, fikir ve vicdan özgürlüğü ile ilgili olan 19. Madde, yönetime katılma hakkıyla ilgili olan 21. Madde, eğitim ve kendini geliştirme hakkıyla ilgili olan 26. Madde günümüzde dijital hakların dayandırıldığı temel haklar arasında yer almaktadır (www.hsk.gov.tr).

BM tarafından 2016 yılında yayınlanan İnternette İnsan Haklarını Geliştirme, Koruma ve Kullanma Raporu'nda (The Promotion, Protection and Enjoyment of Human Rights on The Internet) insan hakları, temel hak ve hürriyetleri koruma altına alan uluslararası sözleşmelerle Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne atıfla internetin pek çok açıdan insan haklarının geliştirilmesi veya ihlal edilmesiyle ilgili olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla

internet, bir insan hakkı olarak kabul edildiği gibi insanların çevrimdışı haklarının çevrimiçi ortamlarda da korunması gerektiğinin altını çizmektedir (BM, 2012; Fazlıoğlu, 2023, s. 13). Aynı zamanda internet erişiminin devlet politikalarıyla sağlanması gerekliliğinin de altını çizmektedir (Fazlıoğlu, 2023, s. 13).

BM yalnızca insan hakları belgeleriyle değil, uluslararası antlaşmalarla protokollerin devletler tarafından nasıl yorumlanması gerektiğine ilişkin tutumları BM İnsan Hakları Komitesi tarafından yayınlanan Genel Yorumlarla yönlendirmektedir. Örneğin dijital haklara ilişkin olarak BM tarafından yayınlanan Genel Yorum No. 16'yla Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966) mahremiyet hakkına ilişkin 17. Maddenin *“Kamu otoritelerinin, özel kişi veya kurumların bilgisayarlarda, veri bankalarında veya benzeri cihazlarda kişisel bilgileri toplaması veya saklaması hukuki düzenlemeye tâbi olması”* yönünde genişletilmesine karar vermiştir (BM İnsan Hakları Komitesi, Genel Karar no. 16, parag. 10).

BM Genel Kurulu tarafından dijital haklara ilişkin olarak alınan en önemli kararlardan biri 18 Aralık 2013 tarih ve 68/167 Sayılı “Dijital Çağda Mahremiyet” kararıdır. Özellikle kamu kurumlarınca çeşitli güvenlik gerekçeleri öne sürülerek mahremiyeti ihlal riski barındıran uygulamalarında devletlerin uluslararası insan hakları yükümlülüklerini dikkate alacak şekilde uygulamaları gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Kararda ayrıca dijital iletişimde de mahremiyet hakkının gözetilmesi, bu anlamda toplu gözetim ve dinlemede verilerin toplanmasına ilişkin usullerin ulusal mevzuatın uluslararası mevzuatla uyumlaştırılması, yeni ve bağımsız bir iç denetim mekanizması kurulması ve mevcut olanların etkinleştirilmesine ilişkin tavsiyede bulunmaktadır (Tanrıverdi, 2022).

BM İnsan Hakları Ofisi tarafından 2011 yılında yayınlanan İnsan Hakları ve İş Dünyası Rehberiyle özel sektörün faaliyetlerinde insan haklarına etkilerinin belirlenmesi, önlenmesi, hafifletilmesi ya da telafi edilmesine ilişkin sorumlu davranmaları gerektiğinin altını çizmektedir (BM, 2011). Özgül’e (2022) göre modern toplumların etrafında şekillendiği devlet kurumu, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için de ana sorumluluk sahibi olarak görülmektedir. Ancak günümüzdeki teknolojinin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatımızda artan etkinliği teknolojinin ana üreticisi ve verinin en büyük sahipleri olan teknoloji şirketlerinin gücünü

arttırmaktadır. Bu güç, çağımızda insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için şirketlerin de sorumlu birer özne olarak sürece dahil edilmeleri eğilimine neden olmaktadır (Özgül, 2022, s. 87). BM İnsan Hakları ve İş Dünyası Rehberi, bu ilişkiselliği ortaya koyan önemli bir çıktı olarak değerlendirilmektedir. Benzer yaklaşımlara diğer uluslararası ve bölgesel kuruluşların girişimlerinde de rastlanmaktadır. Bu çabaların ilerleyen bölümlerde değinildiği gibi AB bünyesinde yürütülen çalışmalarla da tavsiye niteliğinden çıkarak yaptırım olarak bağlayıcı hale geldiği görülmektedir.

BM İnsan Hakları Konseyinin 2019 tarihli Düşünce ve İfade Özgürlüğü Hakkının Geliştirilmesi ve Korunmasına İlişkin Özel Raportör Raporu'nda dijital gözetlemenin ifade özgürlüğüne ilişkin olumsuz etkileri değerlendirilmiş ve devletlerle özel sektör için çeşitli tavsiyelere yer vermiştir. Söz konusu teknolojilerin yalnızca kullanımı değil aynı zamanda ihracatı, satışı, kullanımı ve transferi konusunda da gerekli hukuksal düzenlemelerin gerçekleştirilerek uygulanması; şirketler tarafından gözetim teknolojilerinin tasarım ve kullanımı aşamasında ortaya çıkabilecek insan hakları ihlallerinin önlenmesine yönelik istişare süreçlerinin işletilmesi, doğacak hak ihlalleri konusunda sorumluluk almaları yönünde tavsiyelerde bulunmaktadır (UN Human Rights Council, 2019, s. 20-21).

Dijital teknolojiler artık yalnızca yetişkinlerin değil çocukların da hayatlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Çevrimiçi teknolojilerin çocuklara sağladığı faydalar kadar beraberinde getirdiği risklere dikkat çeken en önemli gelişme BM 2021 tarihli 25 Sayılı Genel Yorumuyla mümkün olmuştur. Çocuk Hakları Bildirgesi'ne dayanan Genel Yorum, çocukların çevrimdışı dünyada sahip olduğu haklara atıfla çevrimiçi alanda da çocuklara ayrımcılık yapmama, çocuğun üstün yararının gözetilmesi, kendini geliştirme kültürel yaşama katılma, çocuğa karşı şiddetin önlenmesi ve dezavantajlı çocukların dijital haklarının gözetilmesi konusunda üye devletlere tavsiyelerde bulunmaktadır (Akçay, 2022, s. 70).

Sonuç olarak BM, teknolojinin insan haklarının korunması ve geliştirilmesi konusundaki olumlu potansiyelini kabul etmekle beraber beraberinde getirdiği risklerin kontrol edilmesine ilişkin girişimlerin önemine dikkat çekmektedir. Diğer dikkat çekici bir durum ise özel sektörün bu süreçte önemli bir paydaş ve sorumlu bir

aktör olarak kabul edilmesidir. Benzer bir bakış açısını OECD ve AB tarafındaki gelişmelerde de izlemek mümkündür. Bu açıdan söz konusu örgütlerin bu alandaki çalışmalarına bakmak faydalı olacaktır.

6.2. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)

Kronolojik olarak ele alındığında yapay zekâya ilişkin ilk ilkesel düzenlemelerin OECD tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu gelişmelerden ilki, 1980 yılında çıkarılan ve 2013 yılında güncellenen Özel Yaşamın Korunması ve Kişisel Verilerin Sınır Ötesi Akışına İlişkin Rehber İlkelerdir (Bulut, 2020, s. 115). Metin, 1990 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan “Bilgisayarla İşlenen Kişisel Veri Dosyalarına İlişkin Rehber İlkeler” benzer, bağlayıcı olmayan tavsiye niteliğinde bir metindir (Kılınç, 20212, s. 76). YZ alanında veri korumaya ilişkin kabul gören ilk uluslararası ilkeler seti olması açısından önemlidir (Kaya, 2020, s. 1866). Teknolojik gelişmelere bağlı olarak veri akışının uluslararası hale gelmesi, bu verilerin işlenmesi, aktarılması ve korunmasına yönelik bir ilkesel çerçeve belirleme amacı taşımaktadır (Kılınç, 2012, s. 76). Metinde kabul edilen ilkeler olarak veri toplamanın sınırlandırılması (m. 7), veri kalitesi (niteliği, m. 8), veri toplama amacının açık ve net olması (m. 10), veri güvenliği (m. 11), açıklık (m. 12), bireysel katılım (m. 13) temel ilkelerin çerçevesini ortaya koymaktadır. Tüm bu ilkeleri kesen 14. Madde ise “hesap verebilirlik” ilkesidir. Metnin, 2013 yılında güncellenen versiyonunda da odak noktası “hesap verebilirlik” ilkesi olurken dikkat çeken özelliği genel yaklaşımın ilke temelliden risk temelli yaklaşıma doğru kaymış olmasıdır. Metnin güncel versiyonunda hesap verilebilirlik ilkesi mahremiyetin korunmasına ilişkin ilkelere uygun önlem alınması konusundan oluşabilecek risklerin tanımlanması, analiz, etki ve değerlendirme süreçlerinden geçirilmesi yönünde genişletildiği görülmektedir (Kaya, 2020, s. 1868).

OECD’nin 2019 yayınladığı “Dijital Ortamlarda Çocuk Haklarına İlişkin Tavsiyesinde” de BM 2021 tarihli 25 Sayılı Genel Yorumuyla paralel şekilde dijital teknolojilerin sosyal, eğitsel ve gündelik hayatlarına ilişkin her seviyede çocukların da hayatlarının önemli bir parçası olduğunu kabul etmektedir. Bununla beraber dijitalleşmenin çocuklar içinde benzersiz fırsatlar sunarken diğer taraftan bu gelişmelerin zararları konusunda daha savunmasız olduklarının altını çizmektedir. Bu

kabulle çocuklar için de güvenlik, veri koruma, mahremiyet gibi ilkelerin korunması gerektiği belirtilmektedir (oecd.ai).

Aynı yıl (2019) yayınlanan “Yapay Zekâya İlişkin Tavsiye Kararıyla” YZ’nin İHEB’de yer alan insan haklarına doğrudan veya dolaylı olarak ihlal edebilecek bir potansiyel taşıdığına dikkat çekilmektedir. Tavsiye kararında geliştiriciler, kullanıcılar olmak üzere tüm YZ aktörlerinin, tasarım, geliştirme ve uygulama süreçleri başta olmak üzere tüm döngü boyunca insan haklarına, hukukun üstünlüğüne ve demokratik değerlere sorumlu olma çağrısı yapılmaktadır (oecd.ai). Tavsiye niteliği taşıyan kararda uluslararası insan hakları hukuku temelinde tanımlanan ilkelere yer verilmiştir. Bu ilkeler kapsayıcı büyüme, şeffaflık, saydamlık, sürdürülebilir kalkınma ve refah, açıklanabilirlik, sağlamlık, güven ve güvenlik, insan merkezli değerler ve adalettir (Dost, 2023, s. 1303).

OECD ve BM’nin YZ’nin risklerinin önlenmesine yönelik kararları her ne kadar tavsiye nitelikli olsa da bu alandaki gelişmelere yön vermek açısından etkilidirler. Buna karşılık YZ risklerinin önlenmesi konusunda en etkili hukuki metinlere AB bünyesinde rastlanmaktadır. Bağlayıcı olmaları açısından önemli olan bu gelişmeler, Türkiye’deki mevzuat çalışmalarını da etkilemesi bakımından önemlidir.

6.3. Avrupa Birliği

Avrupa Konseyi bünyesinde kişisel verilerin korunmasına yönelik ilk uluslararası çalışmalar 1970’li yıllarda başlamış olmasına karşın teknolojinin gelişmesine bağlı olarak “modern” düzenlemeler 1980’li yıllardan itibaren hukuksal düzenlemelerde kendine yer bulabilmiştir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin ilk uluslararası düzenlemeler OECD bünyesinde yapılmıştır (1980 - Özel Yaşamın Korunması ve Kişisel Verilerin Sınır Ötesi Transferine İlişkin Rehber İlkeler). Avrupa Konseyi içinde benzer bir amaca yönelik olarak oluşturulan ilk hukuki belge ise Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunmasına İlişkin 108 Sayılı Sözleşmedir. Sözleşmenin amacı üye ülkeler nezdinde odağını mevzuatı uyumlaştırma ve ortak bir standart geliştirilmesinde bulmaktadır (Bulut, 2020, s. 115).

Avrupa bölgesinde kişisel verilerin korunmasına ilişkin gerçekleştirilen reformlar temel olarak iki gelişme ile sağlanmıştır. Bunlardan ilki olan AB Genel Veri Koruma Tüzüğü ve literatürde 108 Sayılı Sözleşme olarak kabul edilen Avrupa Konseyi Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesidir. 1981 yılında oluşturulan 108 Sayılı Sözleşme, daha sonraki yıllarda teknolojiye bağlı olarak güncellenerek 108+ adını almıştır. Söz konusu sözleşme, kişisel verilerin işlenmesi sürecinin hukuka uygun şekilde sürdürülmesi ve bu sürecin hukuka uygun olduğunun ispatına odaklanmaktadır. Bu açıdan birden fazla ilkeyle etkileşim içinde olan hesap verilebilirlik ilkesinin etkin bir şekilde yerine getirilmesi sağlanmak istenmiştir (Kaya, 2020, s. 1864-1865). Bağlayıcı nitelikteki belge birçok ülkenin taraf olmasıyla beraber uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Kişisel verilerin uluslararası dolaşımı rejimi için bir altyapı oluşturan sözleşmede verilerin niteliği (m. 5), hassas kişisel verilerin özel olarak korunması (m. 6), veri güvenliğinin sağlanması (m. 7), veri sahibi kişilerin bilgi alma, verilere erişme ve düzeltme yapma hakkına dayanan temel ilkelerden oluşmaktadır (Kaya, 2020, s. 1869).

Avrupa Konseyi özelinde temel kabul edilebilecek diğer bir hukuki belge ise 1953 yılında yürürlüğe giren İnsan Hakları ve Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'dir. Söz konusu Sözleşme, hassas kişisel verilerin korunması, işlenmesi, saklanması ve erişimine ilişkin direkt bir ifadeye yer vermemişse de AİHM'nin içtihatlarında sözleşmenin özel ve aile hayatına saygı gösterilmesini düzenleyen 8. Maddesi kişisel verilerin korunmasına ilişkin dolaylı bir koruma sağlamada etkili olmaktadır (Bulut, 2020, s. 117). Söz konusu maddeye göre bu hak yalnızca *“kamu otoritesinin müdahalesi, ancak milli güvenlik, kamu emniyeti, ülkenin ekonomik refahı, dirlik ve düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için”*, demokrasiye saygı ve yasayla öngörülmüş sınırlar dâhilinde müdahale edilebileceği belirtilmiştir (Kılınç, 2012, s. 1095).

YZ teknolojisi alanındaki hızlı gelişmelerin beraberinde getirdiği potansiyel tehditler ulusal ve uluslararası kaygıları arttırmış ve söz konusu teknolojinin etik boyutunun geliştirilmesine yönelik girişimler Avrupa Konseyi bünyesinde de karşılık bulmuştur. Konsey tarafından 2018 yılında hazırlanan “Güvenilir Yapay Zekâ

Sistemleri İçin Etik İlkeler Rehberi” bu kaygıların yönetilmesine ilişkin bir çerçeve metin olarak oluşturulmuştur (Singil, 2021, s. 8). Rehberde göre yapay zekâ sistemlerin insan haklarına dayalı etik çerçevesi için temel gereklilikler zararın önlenmesi ilkesi, özel hayatın gizliliği ilkesi, açıklanabilirlik ilkesi, adil muamele ilkesi ve toplumsal refahın sağlanması ilkesidir. Konsey, güvenilir bir YZ sistemini yürürlükteki yasa ve düzenlemelerle uyumlu, etik ilke ve değerlere saygılı, teknik ve sosyal bağlamı açısından güvenilir olarak tanımlamaktadır (digital-strategy.ec.europa.eu). Etik ilkelerin yayınlanmasının ardından pilot uygulamaların son bulmasıyla Avrupa Konseyi’nin İnsan Hakları Komiseri YZ’nin insan hakları üzerindeki olumsuz etkileri ve çözüm önerilerini konu edinen raporunu Mayıs 2019 yılında ilan edilmiştir. Bu gelişmenin ardından AK, YZ’nin ayrımcılık yasağına, biyoetik ve çocuk haklarına, kültür, veri güvenliği, eğitim, demokrasi, adalet, cinsiyet eşitliği ve yolsuzlukla mücadele üzerindeki potansiyel etkilerinin araştırılmasına yönelik olarak 2019 tarihinde Yapay Zekâ ve İnsan Hakları Uzmanlar Komitesini (Committee on Artificial Intelligence – CAHAI) ihdas etmiştir (Caygın ve Yavuz, 2020, s. 218).

Birlik, 2021 tarihinde yayınladığı “Avrupa Birliği Yapay Zekâ Tüzüğü Teklifi” (GDPR) ile YZ’yı kişi güvenliği başta olmak üzere temel haklar bakımından açık ve ciddi bir tehdit olarak kabul etmiştir. Özellikle kamu tarafından kullanılan yüz tanıma sistemleri, sosyal puanlama araçları gibi YZ teknolojilerinin kabul edilemez risk seviyesine sahip olan araçlar olarak nitelendirmektedir (Singil, 2021, s. 9). Teklif, 2023 yılında onaylanarak “Avrupa Birliği Yapay Zekâ Tüzüğü” (GDPR) adını alan dünyanın ilk yapay zekâ yasası olmuştur. Tüzük, Avrupa Birliği dışında olmasına rağmen AB vatandaşlarına mal ve hizmet sunan tüm kuruluşları kapsamaktadır.

AB bünyesinde gerçekleştirilen normatif düzenlemeler aday ülke konumunda yer alan Türkiye’de de bu alandaki yasal düzenlemeler için genel bir çerçeve oluşturmaktadır. Bununla beraber ulusal düzlemde YZ’nin risklerini önleme ve daha güvenli bir YZ stratejisi geliştirmeye yönelik çabaların da mevcut olduğu görülmektedir. Bir sonraki başlık altında söz konusu gelişmelere daha detaylı şekilde yer verilmiştir.

6.4. Türkiye

Türkiye’deki dijital dönüşüm süreci genel hatlarıyla AB uyum politikaları kapsamında yürütülen e-Devlet çalışmaları AB üye ülkeleri arasında kabul edilen “e-Avrupa” girişimiyle paralel biçimde tasarlanmış ve gelişmiştir (Uslu ve Aydın, 2023, s. 131). Benzer şekilde bu alanda oluşturulan yasal mevzuat da Avrupa Birliği mevzuatı ile uyumlu şekilde gelişim göstermiştir (UNDP, 2023). Bu örneklerden biri kişisel verilerin korunmasına ilişkindir. 2016 yılında kabul edilen Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) ile uyumlu şekilde 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu yürürlüğe girmiş ve kişisel verilerin korunmasına ilişkin ilk kurumsal yapılanma olan Kişisel Verileri Koruma Kurumu (KVKK) ihdas edilmiştir. Kurumun, kanunla sayılan yetkileri içinde Cumhurbaşkanlığı ve TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonuna yıllık olarak rapor vermektedir (Uslan ve Değirmenci, 2023, s. 29).

6698 sayılı kanunla birlikte Türkiye’de kişisel verilerin korunması müstakil bir hak olarak tanımlanmıştır. Kanun kapsamında kişisel verilerin işlenmesinde hukuka uygunluk, ölçülülük, hesap verebilirlik, veri transferi ve verilerin anonimleştirilmesi, silinmesiyle yok edilmesine ilişkin sınırlamalar getirildiği görülmektedir (Uslan ve Değirmenci, 2023, s. 35).

2023 yılında Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi (DDO) tarafından başlatılan Kamuda Açık Kaynak Kodlu Yazılım girişimi kapsamında kamu kurumlarındaki ticari lisanslı yazılımların açık kaynak kodlu yazılımlara dönüştürülmesi hedeflenmektedir. Bu süreç bir yandan lisanslı yazılım ürünlerinin kamuda yaratmış olduğu maliyet yükünün azaltılmasını sağlarken diğer yandan veri güvenliğinin sağlanması açısından da önemli bir gelişmedir (cbdd.gov.tr). Şeffaf ve hesap verebilirliğe olan pozitif etkisi projenin diğer bir önemli çıktısı olarak değerlendirilmektedir (UNDP, 2024, s. 15). Ofis, sürecin sağlıklı ilerletilebilmesi için 2023 yılında “Açık Kaynak Kodlu Yazılıma Geçiş Analiz Rehberini” yayımlamıştır (cbddo.gov.tr).

BM (2024) tarafından yayımlanan Türkiye İçin Veri Yönetim Çerçevesi Tavsiye Raporu’nda veri yönetim çerçevesi kapsamında insan unsuruna dikkat çekilmiş ve veri okuryazarlığı, veriden değer üretme, gizlilik ve güvenlik gibi

konularda beşeri kapasitenin güçlendirilmesine yönelik çabaların arttırılması ve bu süreçte STK, özel sektör ve üniversitelerle işbirliklerinin arttırılması yönünde tavsiyesinin dikkat çekici olduğu görülmektedir (UNDP, 2024, s. 8).

Türkiye’de 2000’li yılların başından itibaren YZ, veri koruma ve açık veri olmak üzere düzenleme çalışmaları devam etmektedir. DDO’nun kurulması teknoloji alanındaki ulusal girişimlerin koordine edilmesi, sistematik hale getirilmesi ve geliştirilmesi adına önemli bir girişim olduğu görülmektedir. Yine gelişmeler incelendiğinde bu alandaki düzenleme faaliyetlerinin Avrupa Birliği gelişmeleriyle paralel geliştiğini söylemek mümkündür.

7. BÖLÜM ÖZETİ

Kaynağını doğal hukuktan alan insan haklarının 20. yüzyıl itibariyle uluslararası düzlemde kurumsallaşma sürecine girdiği görülmektedir. Öncelikle bireyin devlet karşısında kendine bir alan açma ve bu alanı koruma altına almaya dönük olan insan hakları talebi daha sonra ekonomik ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak çeşitlenmiştir. Örneğin kentli haklarına ilişkin talepler artan kentleşme ve neo-liberalizmin getirdiği sonuçlara bağlı olarak gelişirken teknolojik ilerlemelerin getirdiği riskler dijital haklar olarak yeni bir talep serisini beraberinde getirmiştir.

YZ, büyük veri başta olmak üzere bağlı birçok teknoloji bizler farkında olmadan dahi eylem ve kararlarımızı etkileyebilmektedirler. Söz konusu teknolojilerin sınırsız veri ihtiyacı, karar alma süreçlerine hızla dahil edilmeleri gibi özellikler başta olmak üzere süreç içinde mahremiyet ihlali ve ayrımcılık gibi temel insani hakların ihlali riskini beraberinde getirmiştir.

Günümüzde teknoloji hayatlarımızın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmekteyken hızla ve derinden bireyleri, toplumları, kurumları ve hatta geleceğimizi şekillendirmektedir. Devletler bir yandan teknolojinin sağladığı olanaklardan en üst seviyede faydalanmaya odaklanırken diğer yandan teknolojinin beraberinde getirdiği riskleri yönetilebilir hale getirmeye çalışmaktadırlar. BM, AB ve OECD gibi uluslararası ve bölgesel kuruluşların bu düzenlemelere ilişkin direkt ya da dolaylı olarak etkide bulundukları görülmektedir. Risklerin yönetilebilir hale getirilmesine

yönelik girişimler teknolojinin etik ve sosyolojik açıdan ele alınmasını gerektiren, inter-disipline bakış açılarının oluşturulmasını giderek daha gerekli hale getirmektedir.

3. BÖLÜM

İNSAN ODAKLI AKILLI KENTLER

21. yüzyıl bir kentleşme yüzyılı olarak tanımlanmaktadır. Kentlerin antik çağlardan günümüze kadar siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan önem taşımış olmasına karşın içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar kentler, bu denli bir demografik yoğunluğa sahip olmamıştır. Kentleşme sürecinin gelecek yıllarda da artarak devam etmesi beklenmektedir. Bu eğilim kentlerin, 21. yüzyılda kentleşmenin önemli bir sorun halinde tartışılmaya başlamasına neden olmuştur. Kentsel alanlarda yaşanan çevre, yaşam kalitesi, barınma, beslenme, ulaşım, toplumsal eşitsizlikler gibi başlıca sorunlara nasıl çözüm üretilebileceğine ilişkin tartışmalar giderek daha da yoğunlaşmıştır. 90'lı yıllardan itibaren teknolojinin, bu sorunların çözümünde bir yanıt olabileceğine ilişkin görüşler, teknolojinin kentlerde yoğun olarak kullanımına ve yerel kamusal hizmetlerin karşılanmasında teknolojinin önemli bir araç haline gelmesini sağlarken akıllı kentlerin ortaya çıkışı için gerekli koşulları yaratmıştır.

Akıllı kentlerin gelişim dinamiği içinde ilk gelişmelerin “teknoloji” odağında geliştiği görülürken bugün geline aşamada yeni bir yaklaşım çerçevesinde giderek “insan odaklı” hale geldiği görülmektedir. Bu dönüşüm beraberinde “insan odaklı” bir akıllı kentleşmenin nasıl mümkün olabileceğine ilişkin tartışmaların gündeme gelmesini sağlamıştır. BM ve AB gibi örgütlerin insan odaklı akıllı kentler olarak tanımladığı bu yeni eğilim teknolojinin insan haklarıyla ilişkisi içinde akıllı kentlerin yeniden dizaynına referans etmektedir.

Kentlerin insan haklarıyla ilişkisi 90'lı yıllardan itibaren kurulmaya başlanmış ve bu yıllardan sonra kendini insan hakları kenti olarak tanımlayan birçok kentin ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Çalışmanın bu bölümünde insan hakları alanında kentlerin neden bir aktör olarak kabul edildiğine ilişkin tarihsel arka plan sunulduktan sonra insan hakları kenti kavramına daha yakın bir bakış sağlanmış, daha sonra akıllı kentlerin dijital haklarla bağlantısı kurularak insan odaklı akıllı kentlerin yaklaşımı açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak, tezin örnekleme içinde yer alan insan hakları kentleri ve insan odaklı akıllı kent örnekleri üzerinden süreç, yapı ve uygulamalara yönelik daha detaylı bir bakış açısı sunulmasına çalışılmıştır.

1. VATANDAŞ ODAKLI KENTLERDEN İNSAN HAKLARI ODAKLI KENTLERE: İNSAN HAKLARI PERSPEKTİFİNDEN KENTLERİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

18. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimi, tam anlamıyla kentlerin önlenemez yükselişi için bir dönem noktası olmuş, tarımsal üretimde çözünen tarımsal işgücü ve kentlerde hızla yükselen işgücü talepleri çok kısa sürelerde nüfusun kırsal alandan kentsel alana doğru akışına neden olmuştur (Coşkun, 2017, s. 4). 19. yüzyılın başlarında kentlerde hızla artan nüfusa bağlı sorunlar, erken kapitalizm döneminin sorunlarıyla birleşerek kentlerin çözüm bekleyen sorunlar yığını haline gelmesinde etkili olmuştur. Günümüz ise kentleşmenin ulaştığı boyutlar itibari ile bir kentleşme yüzyılı haline gelmiştir. 2017 yılı itibarıyla insanlık tarihinde ilk defa kentsel nüfus kırsal nüfusu geride bırakmıştır ve içinde bulunduğumuz yüzyılın ortalarında dünya nüfusunun %60'nın kentlerde yaşayacağı öngörülmektedir. Lefebvre'nin de belirttiği gibi "Geleceğin toplumu bir endüstri toplumu değil, kent toplumu olacaktır".

Kentler başta barınma, gıda, sağlık, güvenlik ve çevre olmak üzere pek çok temel insan gereksiniminin karşılandığı mekânlardır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kentleşme hızı göz önüne alındığında yaşanan sorunlara dikkat çekmek ve uluslararası düzlemde çözüm bulmak amacıyla BM tarafından 1976 yılında HABITAT I konferansı gerçekleştirilmiş ve hemen ardından 1978 yılında BM İnsan Yerleşimleri Merkezi (UN-HABITAT) kurulmuştur. İlk toplantısında küresel ölçekte Birleşmiş milletlerin insan yerleşimleri özelinde uluslararası araştırma ve çözüm üretme merkezi olarak görev alan komisyon sağlıklı çevre, ortak kültürel miras, kalkınma, barınma ve temel insan hakları gibi konuları ön plana çıkarmıştır (Yaylı ve Gönültaş, 2018, s. 872).

1976 yılında gerçekleştirilen ilk HABITAT toplantısından 1996 yılında gerçekleştirilen HABITAT II toplantısına kadar geçen süreçte Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporu (1987), Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Yeryüzü Zirvesi) (Rio de Janeiro, 1992), Sürdürülebilir Gelişme Komisyonu'nun kurulması (1993) ve BM Nüfus ve Kalkınma Konferansı (Kahire-1994) BM açısından ikinci toplantının gündemini belirleyen önemli gelişmeler arasındadır. Bu gelişmeler özellikle "sürdürülebilirlik" kavramının değişmez bir gündem olarak hayatımıza

girmesinde etkili olmuştur. İlk defa Brundtland Raporu ile gündeme gelen “sürdürülebilirlik” kavramı büyümenin ekonomik çıktılarına bağlı olarak sürdürülemezliği ve gelecek kuşakların refah ve yaşam kalitesinin güvence altına alınmasına ilişkin vurgusu raporun ana gündemini oluşturmaktadır. Raporda yer verilen “sürdürülebilir kalkınma” kavramı *“gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneğinden ödün vermeden, bugünün ihtiyaçlarını karşılayan bir gelişme”* olarak tanımlanmıştır (UN, 1987, s. 15-17). Kavram, özellikle son 20 yıldır artan küresel çevresel sorunlara bağlı olarak günümüzde en çok kullanılan kavramlardan biri haline gelmiştir (Erbay ve Özden, 2018, s. 256).

Raporun teorik anlamda bir çerçeve sunmasına karşılık uygulama anlamında zayıf kalması 1992 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio de Janeiro, 1992) toplanmasında temel gündem olmuştur. HABITAT I hedeflerinin gerçekleştirilememiş olması, çevre ve kalkınma arasında giderek büyüyen açmazın etkileri, küresel yoksulluk ve açlığın dikkat çekici boyutlara ulaşmasına bağlı olarak acil bir eylem planı çağrısı ile “Gündem 21” olarak adlandırılan mutabakatın oluşturulmasını sağlamıştır. İnsanlığın tarihsel bir dönüm noktasında olduğu tespiti ile başlayan eylem planında “sürdürülebilir bir kalkınma” için yerelleşme ve çok aktörlü yönetim/yönetişim kavramları ön plana çıkarılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri için yerel kalkınma sorunlarına çözüm üretmeye yönelik uzun dönemli stratejik plan ve uygulanmasına yönelik katılımcı ve çok paydaşlı bir süreç olarak “Yerel Gündem 21” söz konusu metnin temel unsurları arasında yer alır (Ökmen ve Görmez, 2019, s. 112). “Gündem 21” hedeflerinin gerçekleştirilmesinde halka en yakın yönetim kademesi olarak yerel yönetimlerin oynadığı role vurgu yapılırken temel hedefler şu şekilde belirtilmektedir (mfa.gov.tr):

- Her ülkedeki yerel yönetimlerin, kendi belde halkları ile katılımcı bir süreci başlatmaları ve kendi kentleri için bir Yerel Gündem 21 konusunda görüş birliği sağlamaları;

- Uluslararası topluluk ile yerel yönetimler arasındaki işbirliğinin artırılması ve uluslararası ölçekte yerel yönetimler arasındaki işbirliğini güçlendirici adımların atılması;

- Deneyim ve bilgi alış-verişini zenginleştirmek amacıyla, yerel yönetim birlikleri ve diğer yerel yönetimlerin temsilcileri arasındaki eşgüdüm ve işbirliği düzeyinin geliştirilmesi;

- Her ülkedeki yerel yönetimlerin, karar alma, planlama ve uygulama süreçlerine kadınların ve gençlerin etkin olarak katılımını sağlayacak programlar geliştirmeleri ve uygulamaları.

BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın hemen ardından Gündem 21 kararlarının uygulanma ve gelişmelerini takip etmek, ulusal ve uluslararası işbirliklerinin kurulmasına destek vermek amacıyla BM bünyesindeki Ekonomik ve Sosyal Konsey içerisinde Sürdürülebilir Gelişme Komisyonu'nun kurulması konferansın önemli çıktılarından biridir. Gündem 21 kararları daha sonraki dönemde BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun da temellerini oluşturmuştur (Yiğitbaşıoğlu, 1998, s. 23).

1994 yılında Kahire'de gerçekleştirilen BM Nüfus ve Kalkınma Konferansı'nın ana gündemini kırdan kentlere yaşanan yoğun göç hareketleri, gelişmekte olan ülkelerde artan kentleşme hızına bağlı olarak yaşanan sorunlar ile üretim-tüketim dengesizliğinin sürdürülebilir bir kalkınma hedefi için yarattığı tehlike oluşturmaktadır. Çevre ve kaynakların eşitsiz kullanımına bağlı olarak dünyada artan yoksulluk ve kıtlığa dikkat çekilirken bu durumun beraberinde getirdiği sorunlar uluslararası gündeme taşınmıştır. Söz konusu konferans Rio Deklarasyonu ve Gündem 21 gibi iki önemli belgenin ortaya konmuş olması bakımından da önemlidir (Yiğitbaşıoğlu, 1998, s. 23).

1996 yılında ikincisi düzenlenen HABITAT II Konferansı'nın ana gündem maddesi herkes için yeterli konut ve sürdürülebilir insan yerleşimleri olarak belirlenmiştir. Kentsel ve kırsal alanları daha yaşanabilir, güvenli, sağlıklı ve insan haklarına dayalı bir hale getirme (BM, 1996) amacıyla toplanan konferans insan yerleşimlerinin sağladığı her türlü ekonomik, sosyal ve kültürel faydadan toplumun tüm dezavantajlı kesimlerinin eşit bir biçimde faydalanması hakkına dikkat çeker (BM, 1996, Md.7). Belirlenen bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde yerel yönetimlerin rolüne dikkat çekilirken yerelleşme ve katılım teşvik edilmiştir. Bunun yanı sıra

şeffaflık, kapsayıcılık, sorumluluk ve katılım unsurları yönetişimin temel çerçevesini oluşturur (Ökmen ve Görmez, 2019, s. 114).

HABITAT II Konferansı'na doğru dünya önemli siyasi ve ekonomik konjonktürel değişimin etkileri altına girmiş, küreselleşme ve neo-liberal politikalara geçişin etkileri konferansta alınan kararlarda ve sonraki gelişmelerde kendini göstermiştir (Yaylı ve Gönültaş, 2018, s. 875; Coşkun, 2017, s. 29). 2016 yılında yapılan HABITAT III Konferansı ise 2050 yılına kadar iki katına ulaşması beklenen dünya nüfusunun kentleşme üzerindeki baskıları arttırarak kentlerdeki barınma, gıda, altyapı, kamusal hizmetler, istihdam, güvenlik, eğitim, sağlık ve doğal kaynaklar üzerine yapacağı baskının yeni dönemin en büyük krizlerinden biri olacağı kabulüyle toplanmıştır. Toplantıda kentlerdeki mekânsal ayrışma ve toplumsal dışlanmanın en önemli sorunların başında geldiğine dikkat çekilmektedir. Sürdürülebilirlikle ilgili tüm çabalara rağmen başta BM İHEB ve ilgili tüm sözleşmelerde yer alan temel insani hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilebileceği koşulların sağlanması zorunluluğundan bahsedilmektedir (Keleş, 2017, s. 24).

HABITAT Konferanslarının temel argümanı daha demokratik, eşitlikçi, sürdürülebilir bir kalkınma için insan yerleşimlerinin önemine dikkat çekmektir. Yerel Gündem 21, bir çevre ve yaşam kalitesinin geliştirilmesi programı niteliğini taşımaktadır. Gündem 21 ve HABITAT gündeminde sürdürülebilir kalkınma kavramının demokrasi, insan hakları, hesap verme ve yerel yönetişimin diğer vazgeçilmez kavramlarıyla kaynaştırılması üzerindeki vurgu dikkate alındığında, Yerel Gündem 21'in altındaki kent projelerinin aynı zamanda bir demokratikleşme projesi olduğu netlik kazanmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren hızla gerçekleşen küreselleşmeye bağlı etkiler, neo-liberal politikaların yükselişiyle ters orantılı olarak aşınan refah politikaları ve bağlı nedenlerle ortaya çıkan küresel çevresel sorunlar, hızlı kentleşme ve artan yoksulluk beraberinde yeni açılımlar için arayışları hızlandırmıştır (Ekşinat, 2016, s. 267). 21. yüzyılın bu kendine has sorunlarının çözümü için önemli bir kaynak haline gelen kentler “sürdürülebilir kalkınma” olarak tanımlanan bu yeni küresel hedefin lokomotifi olarak giderek ön plana çıkmıştır (Karakuzulu, 2010, s. 397). Yerel Gündem 21 kararları bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik küresel bir uzlaşma ve politik taahhüdün güçlü bir yansıması olarak görülmektedir (Eroğlu, 2010, s. 45).

1980’li yıllardan itibaren kapitalizmin yeni evresi olarak küreselleşme, birçok ekonomik, sosyal ve çevresel eşitsizliğin derinleşmesine neden olmuştur. Yaşanan tüm ekonomik ve teknolojik gelişmelere rağmen artan küresel eşitsizlikler ve derinleşen yoksulluk, iklim krizinin etkileriyle yüzleşmeye başlayan dünya için yeni ve daha sürdürülebilir bir gelecek için küresel bir politik iradenin ortaya konması gerekli hale getirmiştir. Bu gelişmeler ışığında BM, 2000 yılında dünyadaki açlık ve yoksulluğun ortadan kaldırılması temel amacıyla toplanmış ve 2015 yılına kadar gerçekleştirilmesi planlanan 8 ana hedeften oluşan Bin Yıl Kalkınma Hedeflerini (BKH) ortaya koymuştur (Akyıldız, 2011, s. 41). Az gelişmiş ülkelerde açlık ve yoksulluğun azaltılması, demokrasi ve insan haklarının tahsisi ve kalkınmanın sağlanmasına dayanan bu hedefler 189 ülkenin katılımıyla kabul edilmiştir. Kalkınma, demokrasi ve insan hakları konusunda küresel sorumluluğa dikkat çeken bildiride özgürlük, hoşgörü, eşitlik, dayanışma, doğaya saygı ve ortak sorumluluklar temel değerler olarak kabul edilmektedir (UN, 2000). Hedeflerin gerçekleştirilmesinde devletlerle beraber yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları arasındaki güçlü ilişkilerin kurulması bir yöntem olarak “yönetişimin” benimsendiğini ortaya koymaktadır.

Bin Yıl Kalkınma Hedeflerinde yakalanan umut verici gelişmeler ışığında BM, sonraki 15 yılın hedefleri olarak belirlediği 2030 Ajandasını açıklamıştır. BKH’den daha kapsamlı olan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH), 17 SKH ve 169 ara hedeften oluşmaktadır. Bu amaç ve hedefler, sürdürülebilir kalkınmaya giden yolun kolektif bir yolculuk olarak alınması gerektiği anlamına gelen “kimseyi geride bırakmama” (leaving no one behind) taahhüdüne odaklanmaktadır. Kimseyi geride bırakmama yönündeki genel hedef, küresel ölçekte oldukça güç görülse de dünyadaki herkesi sürdürülebilir kalkınmaya dâhil etme noktasında kentler önemli aktörler olarak devreye girmektedir (Kjaerum vd., 2018). SKH, tüm ulusal hükümetlere dünyadaki açlık, yoksulluk, çevresel sürdürülebilirlik, barış ve refahın tahsisi için yapılmış bir çağrı mahiyetindedir. Bu kapsamda SKH, insan haklarının gerçekleştirilmesi ile yakından ilgilidir (Sitorus, t.y., s. 2).

1970’lerden bu yana yoksulluk, konut sorunu, negatif çevresel çıktılar, kalkınma konuları için kentler, mekânsal anlamda ön plana çıkan yerler olmuştur. 1980’li yıllardan itibaren ise değişen ekonomik, ideolojik ve siyasi konjonktür, yükselen kentleşme hızı ve bağlı sorunlar küresel bir mahiyet kazanırken kentler 21.

yüzyılda sorunların önemli bir kaynağı haline gelmiştir. Özellikle 2000’li yıllardan başlayarak dünya ölçeğinde kentsel nüfusun kırsal nüfusu hızla geçmesi, insanlığı var oluşuna yönelik bir tehdit olarak küresel iklim krizi, artan eşitsizliklere bir çözüm ve sürdürülebilir kalkınmanın lokomotifleri olarak kentlerin önemli bir aktör olarak kabul edilmesine neden olmuştur (Kjaerum vd., 2018, s. 4).

Diğer yandan sürdürülebilir bir kalkınmanın salt bir ekonomik kalkınma ile mümkün olamayacağı, bunun yanı sıra eşitlik, demokrasi ve insan haklarının gelişmesinin sürdürülebilir bir kalkınma için vazgeçilmez unsurlar olduğu fikrinin de giderek önem kazandığı görülmektedir (Akyıldız, 2011, s. 40-41). Bu değişim BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’nde net bir şekilde görülebilmektedir. Bin Yıl Kalkınma Hedefleri çok daha niceliksel hedeflere odaklanırken SKH’lerde eşitlik, demokrasi, insan hakları vurgusu çok daha nettir (Winkler and Williams 2017, s. 1024-1025). Üstelik SKH içinde yalnızca 11. Hedefin direkt olarak kentlerle ilgili olmasına karşılık diğer pek çok hedef kentlerle dolaylı olarak yakından ilgilidir (Kjaerum, vd., 2018, s. 6). Örneğin su ve sanitasyon, barınma, halk sağlığı, eğitim ve enerji gibi hedefler yerel yönetimler tarafından sunulan hizmetlerin başında gelmektedir ve her biri temel bir insani hak olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla yerel yönetimler doğal olarak yerel hizmet sunumunda insan hakları prensipleriyle doğrudan ilişki içindedir. Bu durum kentleri SKH’nin gerçekleştirilmesi özelinde ve genelde insan haklarının gerçekleştirilmesinde vazgeçilmez bir aktör haline getirmektedir (Davis, 2020, s. 976-977).

Kentler, bugün küresel olarak her biri ciddi birer sorun olarak kabul edilen pek çok başlığın nedeni, merkezi ve çözüm için önemli bir kaynaktır. Aynı zamanda bu sorunların insan haklarıyla ilişkisi giderek daha fazla kabul gören bir yaklaşımdır. Bu açıdan “insan hakları kent” yaklaşımının giderek kurumsallaşarak ön plana çıktığı görülmektedir.

2. İNSAN HAKLARI KENTLERİ

1990’lı yıllardan itibaren görünürlük kazanmaya başlayan insan hakları kenti yaklaşımı 1997 yılında Arjantin’de bulunan Rosario kentinin ilk insan hakları kenti olduğunu ilan ettiği tarihten bu zaman geçen süre içerisinde dünya üzerinde yüzlerce

kent kendini insan hakları kenti olarak ilan etmiştir. Yerel yönetimler arasında yükselen bu eğilim, yerel yönetim hizmetlerinin insan haklarıyla ilişkisi ve kentlerin, uluslararası insan hakları rejiminin dikeyde kurumsallaşma süreciyle beraber yerel yönetimlerin rolünün ön plana çıkmasıyla yakından ilişkilidir. Bu bölümde insan hakları kenti kavramı açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1. İnsan Hakları Kenti Kavramı

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından insan hakları rejimi günümüze kadar üç önemli dönüşüm geçirmiştir. Bunlardan ilki savaş sonrasında uluslararası insan hakları yasal ve kurumsal çerçevesinin belirlenmesi, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle daha kapsayıcı bir insan hakları için küresel bir uzlaşma zemininin oluşması ve son olarak kentlerin insan haklarının gerçekleştirilmesine yönelik bir araç haline dönüşümüdür (Kjaerum vd., 2018, s. 16). Bu dönüşüm insan haklarının korunması ve gerçekleştirilmesinde kentleri odak noktasına almış ve insan hakları kentleri yaklaşımının küresel ölçekte yayılımına neden olmuştur. 20. yüzyılda kentler, sivil ve ulusal haklardan insan haklarına geçişte stratejik bir konuma gelmiştir (Grigolo, 2017, s. 77).

BM öncülüğünde uluslararası düzlemde kurumsallaşmaya başlayan insan hakları rejimi 90'lı yılların sonundan itibaren yerel bir nitelik kazanmaya başlamıştır. 1999 yılında BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme'nin ulaşılabilir sağlık standardına ilişkin yorumunda gıda, beslenme, sanitasyon ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanması ile güvenli ve sağlıklı bir çevrenin teminin mümkün kılınmasıyla gerçekleştirilebileceğine vurgu yapmıştır. Yerel yönetimlerin temel hizmet alanları içine giren bu başlıklar insan haklarına ilişkin sorumlulukların yerine getirilmesinde merkezi hükümetlerin hizmet sunumunda en önemli aktörlerinden olan yerel yönetimlere dikkat çekilmesini sağlamıştır. Yine 2000 yılında Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konferansında insan haklarının korunması ve geliştirilmesi noktasında yerel yönetimlerin sorumluluğuna dikkat çekildiği görülmektedir. Yine AHİS içtihatlarında benzer vurguların olduğu görülmektedir (Berg ve Oomen, 2014, s. 12). Diğer taraftan küreselleşmeyle beraber gelişen âdemi merkeziyetçi yönetim anlayışı, kentlerin

kalkınmada artan rolü kent ve insan haklarının birbirine yakınlaşmasında önemli faktörler haline gelmiştir.

BM (2015) yerel yönetimleri merkezi yönetiminin tamamlayıcı bir parçası olduğunu vurguladığı raporunda tıpkı merkezi yönetimler gibi yerel yönetimlerin de insan hakları konusundaki sorumluluklarına dikkat çekilmektedir. Bu sorumluklar haklara saygı gösterme, hakları koruma ve hakların kullanılmasını sağlama olarak ifade edilmektedir (BM, 2015, Pr. 27):

- *Haklara Saygı Gösterme:* Yerel yetkililerin eylemleriyle kent sakinlerinin haklarını ihlal etmemesidir. Farklı etnik ve dini kökene mensup kentlilerin kültürel ve dini ritüellerinde kamusal alanların kullanımının engellenmemesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.
- *Hakları Koruma:* Üçüncü kişilerden kaynaklı olarak kent sakinlerinin haklarını kullanmasının engellenmemesi. Kadınların güvenliğinin sağlanmasına yönelik kentsel tasarımların hayata geçirilmesi bu sorumluluğa örnek teşkil etmektedir.
- *Hakların Kullanılmasını Sağlama:* Yerel yönetimlerin kent sakinlerinin sahip olduğu hakları kullanması hususunda gerekli desteği göstermesi ve desteklemesidir. Örneğin kadınların eğitim ve çalışma hakkının desteklenmesine yönelik uygulamaları hayata geçirmesi bu sorumluluğa örnek teşkil eder. Bunun yanı sıra yurttaşların bu haklarını kullanması sırasında ayrımcılığa uğramalarını engellemeye yönelik olarak ayrımcılığın önlenmesi birimleri kurma ya da yerel ombudsmanlık kurumlarıyla işbirlikleri kurması da bu sorumluluğun gerçekleştirilmesine yönelik örnek teşkil eder.

İnsan hakları kenti kavramı, kent ile insan haklarını bir araya getiren, kentleri insan haklarının korunması ve güçlendirilmesi konusunda önemli aktörler olarak tanımlayan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu amaçla, insan hakları kentleri en genel ifadesiyle yerel düzeyde evrensel insan hakları norm ve standartlarının referans olarak kabul edilerek politikalar, uygulamalar, kararlar ve planlamalarında anaakımlaştırılmasıdır. İnsan hakları kenti kavramı ilk kez 1990'lı yılların sonlarında İnsan Hakları Eğitiminde Halkın 10 Yılı olarak bilinen İnsan Hakları Öğrenme Halk

Hareketi (People's Movement for Human Rights Learning - PMHRL) isimli sivil toplum örgütü tarafından başlatılmıştır. UNESCO tarafından İnsan Hakları Kentleri Programı İHEB'nin 50. yılında düzenlenen toplantılar sırasında ortaya çıkmıştır. 1997 yılında ilk insan hakları kenti Arjantin olmuş ve program diğer Güney Amerika kentleri, Afrika kentleri ve Avrupa kentlerine doğru yayılmıştır (Grigolo, 2019).

İnsan hakları kentleri ilk olarak sivil toplum ve toplumsal hareketler, insan hakları eğitimi ve daha iyi bir yaşam standardının insan haklarıyla ilişkisi açısından ele alınsa da zamanla kavram genişlemiş ve günümüzdeki anlamıyla yerel politika, yasa ve uygulamalarında insan haklarına dayalı bir konseptin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Jansen, 2018, s. 97). İnsan hakları kentleri yaklaşımı, yerel yönetim hizmetlerini, insan hakları ile ilişkilendirerek, belediyelerin yasal yetkileri dâhilinde yükümlülüklerini yerine getirmek üzere katılımcılık, eşitlik, ayırım gözetmeme, kapsayıcılık ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda yöntemler sunarak kapasitelerinin geliştirilmesini ve kent yaşamının iyileştirilmesini destekler (Kjaerum vd., 2018, s. 14). Sürdürülebilir kentler, çocuk dostu kentler, akıllı kentler, yaş dostu kentler, yaşanabilir kentler gibi pek çok kent tanımı kentsel yaşanabilirlik standartlarıyla yakından ilişkilidir. Bu kentler çevresel ve kentsel yaşamın iyileştirilmesine odaklanırken bu amaç sağlık, barınma, çevre gibi temel ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla iç içe ve ilişkilidir. Dolayısıyla insan hakları kenti yerel düzeydeki uygulama ve politikalarla insan haklarının hayata geçirilmesini hedefleyen bir çatı kavram niteliğindedir (Şeneşen vd., 2021, s. 12).

BM 2015 tarihli İnsan Haklarının Desteklenmesi ve Korunmasında Yerel Yönetimlerin Rolü Hakkındaki Araştırma Temelli Raporu'nda kavram, kentleri insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde kilit birer aktör olarak kabul eden, insan haklarını yerelleştirmeyi amaçlayan ve bu amaç doğrultusunda yerel yönetsel süreçleri ahlaki ve yasal olarak insan hakları ilkelerine göre biçimlendiren küresel ölçekli bir girişim olarak tanımlamaktadır (BM, 2015, Pr.42).

Berg ve Oomen, (2014) insan hakları kentini politikalarında, uygulamalarında ve planlamalarında uluslararası insan hakları normlarını referans olarak kabul ederek beyan eden kentler olarak tanımlamaktadır (Berg ve Oomen, 2014, s. 13).

Jansen (2018)'in tanımıyla insan hakları kenti yerel düzeyde insan haklarının uygulanacağını resmi bir taahhütte bulunan kentler veya belediyeler, insan hakları kentleri olarak kabul edilmektedir. Söz konusu bu taahhüt, yerel yönetimlerin tüm yönetsel süreçlerinde insan haklarını mümkün olan en iyi seviyede gerçekleştireceği yönündeki kararlılığını ifade etmektedir (Jansen, 2018, s. 40).

Grigolo (2017) insan hakları kentini kişi ve kurumların örgütlenmesinde ve hizmet sunumunda insan hakları normlarını yönetim standardı olarak belirleyerek uygulayan kentlere insan hakları kenti olarak tanımlamaktadır (Grigolo, 2017, s. 69). Sitorus (t.y.)'a göre insan hakları kentleri sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda insan haklarının yerelleştirilmesidir (Tisnanta vd., 2019, s. 2).

Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı'nın (2022) "Avrupa Birliğinde İnsan Hakları Kentleri – Pratik Kılavuzda" ise insan hakları kenti, yerel yönetimlerin uluslararası insan hakları belgelerindeki norm ve standartlara bağlı olacağını beyan yoluyla ilan ettiği, söz konusu bu standartlara uygun şekilde hak temelli politikalar geliştirerek insan haklarının korunmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunan kentler olarak tanımlanmaktadır (FRA, 2022, s. 2).

Şeneşen ve diğerlerinin (2021) İnsan Hakları Kentleri Göstergeleri raporunda insan hakları kenti "*uluslararası insan hakları sözleşmelerine atıfta bulunarak yerel politikalarında, plan ve programlarında, kurumsal yapılanmalarında, faaliyet ve hizmetlerinde uluslararası insan hakları ilkeleri ve standartlarını kendine kılavuz edinen katılımcı, kapsayıcı, eşitlikçi, hesap verebilir ve demokratik yerel yönetimler olarak tanımlanabilir.*" (Şeneşen vd., 2021, s. 12).

Tüm bu tanımlar ışında İnsan Hakları Kentinin Özelliklerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (FRA, 2022, s. 12):

- İnsan Hakları Kentleri politika ve eylemlerinin tümünde insan haklarına dayalı bir yaklaşım sergileyeceklerini taahhüt eder.
- İnsan hakları kentleri dezavantajlı kent sakinleri başta olmak üzere onların haklarına saygı gösterir ve bu hakların korunmasını sağlar.
- İnsan hakları kentleri kentin tüm paydaşlarının kentin yönetimine anlamlı katılımlarını teşvik eder ve bu paydaşlar arasında insan hakları bilincinin yerleşmesine katkıda bulunur.

- Kentte insan hakları standartlarının uygulanması ve hesap verebilirliğin sağlanması için insan haklarına ilişkin tüm girişimleri senkronize hale getiri ve işbirliğini teşvik eder.
- İnsan Hakları kentleri diğer kentlerle ağlar oluşturarak uygulama ve bilgi alışveriş süreçlerini güçlendirir.

Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı'nın (2022) "Avrupa Birliğinde İnsan Hakları Kentleri – Pratik Kılavuzda" bir kentin insan haklarını bir değer olarak benimsemesine ilişkin süreçleri dört temel başlık altında incelemektedir:

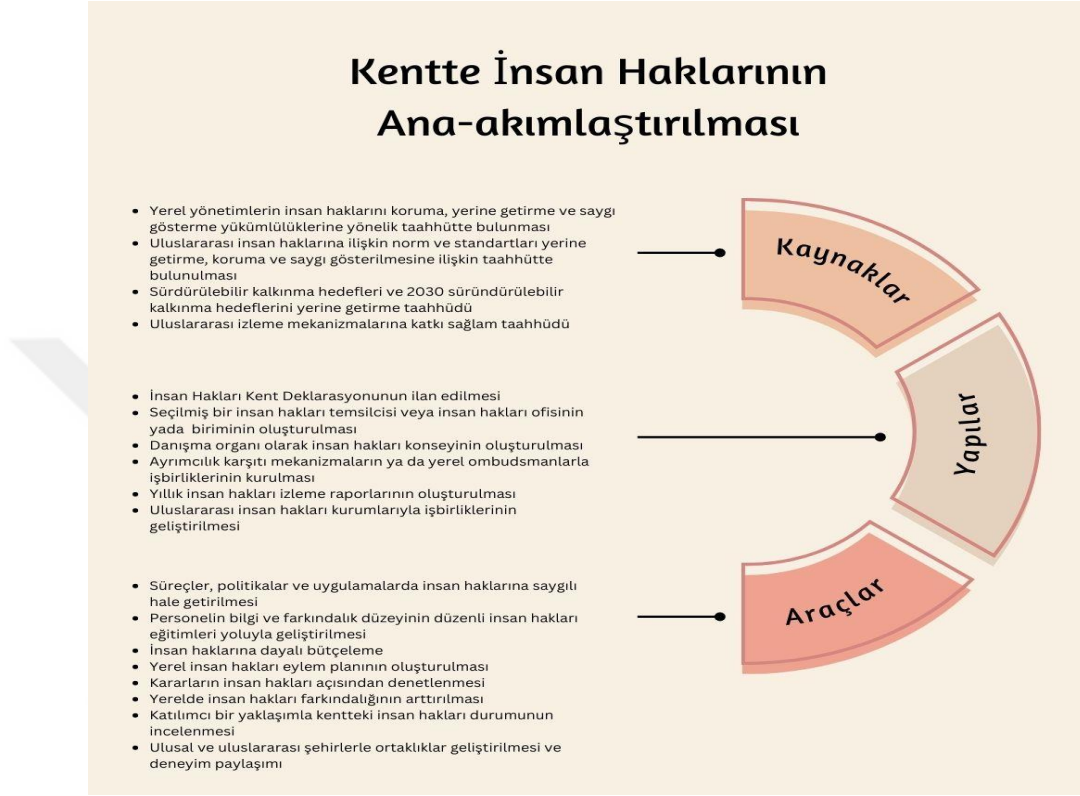

Şekil 3. İnsan Hakları Kenti Çerçevesi

Kaynak: (FRA, 2022, s. 8)

Aynı raporda çizilen çerçevenin uygulanmasına yönelik olarak insan hakları kentleri için bir yöntem önerisi sunmaktadır. Yapılar, kaynaklar ve araçlar başlığı altında toplanan bu çerçeve ana başlıklar altında yer alan farklı göstergeler bütünü

olarak gösterilmekte olan bu yöntem, sürdürülebilir ve bütünsel bir yaklaşım sunmaktadır. Söz konusu bu yaklaşımın kentlerin sahip olduğu farklı sınırlılık, beklenti ve odak noktalarına yönelik olarak tasarlanmış esnek bir yol olduğu belirtilmektedir (FRA, 2022, s. 9).

Şekil 4. Kentte İnsan Haklarının Ana-akımlaştırılması

Kaynak: (FRA, 2022, s. 9)

İnsan hakları kenti tanımlamalarının ortak noktası kentlerin, yereldeki tüm uygulamaları ve süreçlerinde insan haklarının en yüksek seviyede gözetilmesine ilişkin niyet beyanına dayanmasıdır. Dolayısıyla bir insan hakları kentinde meydana gelen tüm süreçlerinde ne yaptığı kadar nasıl yaptığıyla da ilişkilidir. Yerel yönetim hizmet politikasında insan hakları yaklaşımının entegrasyonu tüm öncelikler, eylemler ve ilişkili tüm mekanizmaların dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının insan hakları perspektifinden ele alınması ve tüm süreç çıktılarına bağlı etkilerin dikkate alınmasını ifade eder (Akay, 2015, s. 10). Yerelde insan hakları normlarına bağlılığını duyuran bir kent öncelikle kent sakinlerini birer hak sahibi olarak görme taahhüdün bulundur. Bu kabul yereldeki sakinlerin, toplumsal grupların ve sivil toplumun taleplerini dinleme, ihtiyaçlarını belirlemesiyle şekillenir ve onları yönetsel süreçlere dahil eder.

Dolayısıyla pek çok yaklaşım insan haklarının yerelleşmesiyle yereldeki insanların yetkilendirilmesi arasında pozitif bir korelasyon olduğunu öne sürmektedir. Bu varsayım daha kapsayıcı, daha sürdürülebilir ve daha iyi bir kamu yönetiminin anahtarı olarak görülmektedir (RWI, 2018, s. 3). Jansen (2018) insan hakları kentlerinin insan haklarının yerel düzeyde uygulanmasının yerel yönetimler ve sivil toplum arasındaki diyalogun geliştirilmesi için önemli bir platform sunduğunu ileri sürmektedir. Böylece insan hakları çerçevesinin meşruiyetinin ve etkinliğinin sağlanması için önemli bir fırsat yaratmaktadır (Jansen, 2018, s. 55).

İnsan hakları kentleri girişimi uluslararası insan hakları normlarının yerelleşmesi açısından önemli fırsattır. Böylece bu normlar yerel düzeyde uygulanabilir hale gelmektedir. Diğer yandan kentler için önemli birer politika aktörü haline gelmelerine olanak sağlayarak âdemi merkezîyetçiliğin güçlenmesini sağlamaktadır. Bir diğer açıdan yerelde insan haklarının gelişmesi ve sosyal adaletin sağlanmasına yönelik olumlu etkileri bulunmaktadır (Van Lindert ve Lettinga, 2014, s. 8). Yerel yönetimler insan haklarının gerçekleştirilmesi konusunda merkezi yönetimlerin eksik bıraktıkları noktaları tamamlamak açısından oldukça etkilidirler. Yerel yönetimlerin insan hakları merkezli bir yönetim anlayışına yaklaştıkça diğer taraftan insan hakları da yerel yönetimlerin de güçlerini arttıran bir unsur haline gelmektedir (Grigolo, 2017, s. 68). Dolayısıyla insan haklarına dayalı bir yönetim anlayışını belirlemek bir yandan sunulan hizmet kalitesini arttırırken diğer taraftan yönetsel kapasitenin de güçlenmesine katkı sunmaktadır.

Uluslararası insan hakları rejimi içinde kabul edilen temel aktörler olarak merkezi yönetimler ya da devletler küresel hareketler ve kentleşmede yaşanan hızlı artışla beraber yeni çözümleri ve aktörleri gerekli kılmıştır. Kentlere yönelen hızlı nüfus akınlarının yarattığı ekonomik, toplumsal ve çevresel sorunlar insan haklarına yönelik ciddi tehditlerin ortaya çıkmasına sebep olurken diğer taraftan sorunun, tam da merkezinde çözülmesine yönelik yeni bir bakış açısı kentlerin gerek insan haklarının korunması ve geliştirilmesi gerekse de sosyal adaletin sağlanması için önemli birer aktör olarak görülmesine neden olmuştur (Van Lindert ve Lettinga, 2014, s. 8). İnsan hakları yalnızca kentleri etkilemekle kalmayıp aynı zamanda kentlerde insan haklarına karşılıklı etkide bulunmaktadır. 20. yüzyılın sonlarında başlayan insan hakları söylemlerinin etkisinde yerel yönetimlerdeki “vatandaş odaklı” yönetim

perspektifini genişleterek “insan hakları” yönünde gelişmesini sağlamıştır. Aynı zamanda 1990’lı yıllardan itibaren popülerlik kazanan yönetim kavramı katılım, sivil toplum, yerel topluluk söylemlerini ön plana çıkarmış ve insan haklarına dönük bu yaklaşımın benimsenmesi için uygun ideolojik koşulları oluşturmuştur (Grigolo, 2017, s. 76).

Bir yerel yönetim insan haklarına dayalı bir yaklaşım izleme noktasında adımlar atmaya başlayarak kent sakinlerinin ihtiyaçlarını anlamak üzere bireylere, gruplara ve topluluklara danıştığında atılacak adımlar net bir şekilde belirlenebilir ve tespit edilen sorunlara gerçek çözümler üretilebilir. Ayrıca bireylere politika oluşturma sürecinde katılım için söz hakkı verilmesi hak odaklı daha iyi politikalar tasarlanmasını sağlayabilir. Bir bütün olarak insan hakları yerelleştirildiğinde, bireylerin haklara erişimi güçlendirildiğinde ve daha iyi politikalar uygulandığında, daha kapsayıcı ve sürdürülebilir toplumlar oluşur. Bu sürdürülebilirlik, şeffaflık, hesap verebilirlik, eşitlik ve 2030 SDG Gündeminde yer alan tüm hedeflerde iyileşmeler anlamına gelmektedir (Kjaerum vd., 2018, s. 10-12).

İnsan hakları kent yaklaşımının ortaya çıktığı 90’lı yıllardan günümüze kadar pek çok kent kendini insan hakları kenti olarak ilan etmiştir. Yapılan uygulamalar incelendiğinde her kentin temel göstergeler haricinde kendilerine özgü uygulamaları benimsediği ve farklı öncelikli alanlara yoğunlaştığı görülmektedir. Bununla beraber süreçte insan haklarına saygı beyanı, bütünsel ve sürdürülebilir bir politika ile izleme denetleme faaliyetlerinin oluşturulması süreçlerin ortak temasını oluşturmaktadır. Buna karşılık sürecin lineer olarak gerçekleşmediği çalışmanın ulusal ve uluslararası insan hakları kent örneklerinin tartışıldığı kısımda detaylı olarak ele alınmıştır.

2.2. İnsan Haklarına Dayalı Kentler Yaklaşımının Kurumsallaşması: Temel Politika Belgeleri

Fransız Devrimi’nin ulus-devlete dayalı, aydınlanma ideolojisi içinde anlam kazanan yurttaşlık olgusu aynı zamanda tarih dışı, evrensel, hukuka dayalı bir insan hakları ideolojisinin de gelişmesi için uygun koşulları oluşturmuştur (Kaymaz, 2021, s. 768). Modern anlamda 17. yüzyılın sonlarında gelişmeye başlayan insan hakları ideali, farklı hak taleplerinin öne çıkmasıyla çeşitlenerek kuşaklara ayrılmıştır. Kentli

hakları ise üçüncü kuşak haklar içinde yer aldığı kabul edilmektedir. İlk defa 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile kentsel mekân-insan hakları ilişkisine dikkat çekilmiştir. Bildirgenin 25. Maddesinde yer alan “herkesin sağlıklı ve refahını temin edecek uygun bir hayat kurabilme hakkı” insan haklarının talep ve gerçekleştirilmesi noktasında kentsel mekânın önemine dikkat çekmiştir (Kaymaz, 2021, s. 771).

1950’li yıllardan itibaren kuramsal düzlemde yürütülen kent hakkı tartışmaları 1980’li yıllarla beraber uluslararası düzlemde sistematik biçimde ele alınma imkânı bulmuştur. Bu nedenle kentli haklarının kendine yer bulduğu ilk önemli anlaşma Avrupa Kentsel Şartı olarak kabul edilmektedir (Yalçın ve Negiz, 2022, s. 133). “Yaşanabilir kentler” oluşturma amacına yönelik olarak Şart, eğitimden, barınmaya, güvenli ve sağlıklı bir çevreden, ulaşım, kültürel hayata katılım ve kültürel mirasın korunmasından, kültürler arası etkileşim, kalkınma ve sürdürülebilirliğe kadar birçok alt başlığa yer verilmektedir (Savaş Yavuzçehre ve Altıntaş, 2021, s. 569; Akkoyunlu Ertan, 2014, s. 105).

Tekeli, Avrupa Kentsel Şartı’nda kentli haklarına doğrudan bir referans verilememesine karşılık şartta yer alan hakların insan haklarının kent özelinde yeniden tanımlanması anlamına geldiğini belirtmektedir (Art. Yıldırım, 2020, s. 54). Kenti, insan haklarının gerçekleştiği somut mekânlar olarak değerlendiren Tekeli, bu hakların kent özelinde hayata geçmesi ise kentli haklarıyla mümkün olabildiğini belirtmektedir. İnsan haklarına dayalı bir kentin ise kentte yaşama hakkı, güvenli ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, çoğulcu kent kültürüne erişebilme hakkı, konut, ulaşım ve eğitim gibi birçok hak kategorisini tanımlamaktadır (Akt. Yıldırım, 2020, s. 54). 2000’li yılların başından itibaren kent hakkına ilişkin kabul edilen birçok küresel, yerel, bölgesel belge bulunmaktadır. Bu belgeler arasında Kentte İnsan Haklarının Korunması İçin Avrupa Şartı (2000), Dünya Kent Hakkı Şartı (2001), Barcelona Dünya Kentsel Forumu (2004), Montreal Haklar ve Sorumluluklar Bildirgesi (2006) ve Mexico City Kent Hakkı Şartı’nı (2010) saymak mümkündür (Savaş Yavuzçehre ve Altıntaş, 2021, s. 569).

Tablo 8. İnsan Hakları Kentleri Önemli Politika Belgeleri

Küresel Belgeler	Kent Hakkı Dünya Şartı (World Charter for the Right to the City), 2001-2004-2005
	Kentte İnsan Hakları İçin Küresel Şart-Gündem (Global Charter-Agenda for Human Rights in the City UCLG), Aralık 201
	BM-HABITAT Desantralizasyon ve Herkesin Temel Hizmetlere Erişimi Üstüne Uluslararası Temel İlkeler (UN-HABITAT International Guidelines on Decentralization and Access to Basic Services for All), 2007-2009
Uluslararası-Bölgesel Düzeydeki Belgeler	Avrupa Kentsel Şartı: Avrupa Kent Hakları Bildirgesi (European Urban Charter I: European Declaration of Urban Right
	Avrupa Kentte Kadınlar Şartı (European Charter for Women in the City), 1994
	Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı (European Charter for the Safeguarding Human Rights in the City), 2000
	Avrupa Kentsel Şartı II: Yeni Bir Kentsellik için Manifesto (European Urban Charter II: Manifesto for a New Urbanity), 200
Ulusal Düzeydeki Belgeler	Brezilya Kent Statüsü/Yasası (O Estatuto da Cidade), 2001
	ABD “Kent Hakkı İttifakı” Temel Haklar Bildirgesi (US “The Right to the City Alliance”, The Statement of Principles),
Yerel/Kentsel Düzeydeki Belgeler	Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı (Montreal Charter for Rights and Responsibilities), 2006
	Meksiko Kenti Kent Hakkı Şartı (Ciudad de Mexico, La Carta por el Derecho a la Ciudad), 2010
	Gwangju İnsan Hakları Şartı (Gwangju Human Rights Charter), 2012

Kaynak: (Yıldırım, 2020, s. 58)

Yerel yönetimler temiz su temini, barınma, sağlıklı çevre, kültürel hayata katılım ve ulaşım gibi kent sakinlerinin insan haklarıyla dolaylı ya da direkt ilişkili olan birçok kamusal hizmetin sunumu ile ilgilidir. Ancak kentlerin insan haklarıyla olan bu ilişkisi ancak 1990’lı yıllarda açık bir biçimde kabul edilebilmiştir. 1993 yılında düzenlenen Dünya İnsan Hakları Konferansı’nda kabul edilen Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı ile devletlerin insan haklarının korunması ve geliştirilmesi noktasındaki politik, ekonomik ve kültürel farklılıkları ayırt etmeksizin sorumlulukları bulunduğunu bir kez daha teyit etmiş ve bu konuda yerel yönetimlerin

rolüne değinmiştir. Bu gelişmenin ardından 1997 yılında Arjantin’de bulunan Rosario kenti dünyada ilk kez kendini “insan hakları kenti” olarak tanımlamıştır (Rayfield vd., 2021, s. 9).

2011 yılında Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Ağı (UCLG), Kentte İnsan Hakları Küresel Şartı’nı kabul ederek tüm kent sakinlerinin insan haklarını koruma ve geliştirme amacını beyan etmiştir (Rayfield vd., 2021, 2021, s. 9). Yine BM İnsan Hakları Konseyi’nin “İnsan Haklarının Desteklenmesi ve Korunmasında Yerel Yönetimlerin Rolü Hakkındaki Araştırma Temelli Raporu”nda yerel yönetimler hem merkezi yönetimin bir uzantısı olarak devletlerin uluslararası anlaşmalarda taraf olduğu insan hakları sözleşmelerini yerine getirmek hem de görevleri gereği her gün insan haklarını etkileyecek kararlar alıyor olmaları nedeniyle yerel yönetimlerin insan hakları konusundaki kilit rolüne dikkat çekmektedir (BM, 2015).

İnsan hakları kentleri politika belgeleri arasında kabul edilen en önemli yerel belgelerden biri ise Gwangju Prensipleri (2004) olarak kabul edilmektedir. 2011 yılında Güney Kore’nin Gwangju kentinde ilk kez düzenlenen Dünya İnsan Hakları Kentler Forumu’nda BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’nin ve Yeni Kentsel Gündem prensiplerinin gerçekleştirilmesinde yerel yönetimlerin önemine vurgu yapılmıştır (Rayfield vd., 2021, 2021, s. 10). Gwangju Prensipleri, insan hakları kentini “sosyal adalet, eşitlik, dayanışma, demokrasi ve sürdürülebilirlik ilkeleri temelinde, başta İHEB olmak üzere ulusal-uluslararası yasal belgelerle tanınmış insan hakları normlarını kabul ederek uygulamalarına yansıtan kentler” olarak tanımlamaktadır (Gwangju Principles, 2014, 1. İlke). İnsan haklarının evrensel, bölünemez ve birbiriyle ilişkili olduğunu kabul etmektedir (Md.1). Gwangju Prensipleriyle beraber ilk kez insan hakları kenti kavramı için net somut bir tanıma ulaşılabilmektedir. 2014 yılında Dünya İnsan Hakları Kentler Forumu tarafları insan odaklı akıllı kent uygulamaları için Gwangju Prensiplerini onaylamıştır (Davis, 2020, s. 978). İnsan hakları kentlerinin temel prensiplerinin tanımlandığı deklarasyonda 10 temel prensipten bahsedilmektedir. Bu prensipler kent hakkı, ayrımcılığın engellenmesi ve olumlu eylem, toplumsal kapsayıcılık ve kültürel çeşitlilik, katılımcı demokrasi ve hesap verebilir yönetim, sosyal adalet, dayanışma ve sürdürülebilirlik, siyasi liderlik ve kurumsallaşma, insan haklarının ana-akımlaştırılması, etkili kurumlar

ve politikaların koordinasyonu, insan hakları eğitimi ve etkili başvuru hakkıdır (Gwangju Prensipleri, 2014).

1990'lı yıllardan günümüze kadar pek çok yerel yönetim, insan hakları prensiplerini yerel yönetim standardı olarak benimsemiştir. Kentler tarafından geliştirilen bu ilkeler aynı zamanda akıllı kentleşme içinde temel standartlar haline getirilmiştir (Davis, 2020, s. 976-978).

Kent ve insan hakları ilişkisinin kabul edilerek kurumsallaşmaya başlama süreci Rosario kentinin ilk insan hakları kenti olmasıyla somut bir gerçeklik kazanabilmiştir. 90'lı yılların sonunda gerçekleşen bu ilk girişim, kısa bir süre sonra birçok kentin insan hakları kenti olarak ilan edilmesiyle genişlemiştir. Kent ve insan haklarının nasıl kurumsal bir yapı kazandığı ve yerel yönetimlerin kentte insan haklarının ana-akımlaştırılmasına yönelik ne gibi süreçlerden geçtikleri insan hakları kenti örnekleri içinde ele alınmaktadır.

3. İNSAN HAKLARI KENTİ ÖRNEKLERİ

Günümüzde pek çok kent insan hakları kenti olarak kabul edilse de süreçler, motivasyonlar ve uygulamalar konusunda farklılıklar olduğu görülmektedir. Örneğin Amerika'da bulunan kentlerde insan hakları hareketi büyük ölçüde sivil toplum kuruluşları, aktivizm ve toplumsal hareketler ekseninde şekillenmişken, Avrupa'da kentlerdeki insan hakları yaklaşımının yerel yönetimlerin etkin yönlendirmesi, ulusal insan hakları kurumları ve uluslararası işbirlikleri çerçevesinde gelişim göstermiştir ve değim yerindeyse sivil toplum kuruluşları bu süreç içine "çekilmişlerdir". Avrupa kentlerinde görülen bu durum insan haklarına dayalı kent sözleşmeleriyle desteklenmiş ve Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler (UCLG) gibi örgütlerin şemsiyesi altında gelişim göstermiştir (Grigolo, 2017, s. 76-77).

Bununla beraber her kent insan hakları kenti olma sürecine farklı motivasyonlarla bağlayabilmektedir. Örneğin bazı kentler benimsenen ulusal politikalardan daha insani politikalar uygulamayı seçerek kendi özerkliklerini güçlendirme arzusuyla hareket ederken bazı kentler ise insan haklarına dayalı uygulamaları benimseyerek diğer kentler arasında ayırıcı ve tercih edilebilir bir unsur olarak ön plana çıkmayı arzulamaktadır. Dolayısıyla her ne sebepten tercih ediliyorsa

olsun kentlerin büyük bir çoğunluğu bu süreci farklı bir politika oluşturma aracı veya politik çıkarları için bir ortak bir şemsiye olarak görmektedirler (Berg ve Oomen, 2014, s. 14).

Kentlerin öznel motivasyonlar, öncelikler ve kapasite farklılıkları her kentin farklı süreçlere sahip olmasına neden olabilmektedir (Grigolo, 2017; Oomen ve Berg, 2014). Örneğin insan hakları kentlerinin birçoğunda İHEB ve/veya AIHS gibi temel uluslararası metinlerdeki insan hakları standartlarına kentin tüm yönetsel süreçlerinde bağlı kalınacağı niyetinin resmi bir şekilde beyan edilmesinin yanı sıra belediye bünyesinde oluşturulan bir insan hakları konseyinin bulundurulması, belediye bütçesi ve eylem planlarında insan haklarına bağlılık ilkesine açıkça yer verilmesi gibi eylemler de bu süreç içinde tercih edilen yöntemler arasında yer alabilmektedir. Bunun yanı sıra bazı kentler ayrımcılıkla mücadeleyi temel alarak ırkçılıkla mücadele, kadın hakları veya çocuk hakları gibi özelleştirilmiş alanlarda çalışmalarını yoğunlaştırabilmektedirler. Örneğin Avrupa'daki ilk insan hakları kentlerinden biri olan Barselona ırkçılıkla mücadeleye odaklanırken, CEDAW'ı kabul eden ilk Amerika kenti olarak San Francisco toplumsal cinsiyet eşitliğine odaklanmaktadır (Oomen ve Berg, 2014, s. 14).

Özetle insan hakları kentleri uluslararası insan hakları sözleşmelerinde belirtilen standartların kentlerinde nasıl uygulanacağına ilişkin farklı süreçler tercih etmektedirler. Bu süreçler kentlerin öncelikli ihtiyaçları doğrultusunda şekillenebilmektedir. Dahası insan hakları kentleri yönetsel etkinliklerini güçlendirmek ve dünyada tercih edilebilir kentler arasındaki marka değerlerini güçlendirmek açısından da insan hakları kenti olmayı tercih edebilmektedirler. Bu genel çerçeve kapsamında örneklem içinde yer alan insan hakları kentleri incelenerek bu farklılıklar daha detaylı şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır.

3.1. Graz

Avusturya'nın en büyük kentlerinden biri olan Graz 2001 yılında insan hakları kenti olduğunu ilan ederek Avrupa'da yer alan ilk insan hakları kenti olmuştur (rm.coe.int). 2022 yılı itibari ile toplam nüfusu yaklaşık olarak 336 bindir. Sahip olduğu üniversitelerle yoğun bir öğrenci popülasyonuna sahip olan kentte 160'tan

fazla farklı uyruğa sahip kent sakini bulunmaktadır. Kadın ve erkek nüfusu birbirine yakınken 44 bin kişi AB üyesi olmayan ülke vatandaşlarından oluşmaktadır (www.graz.at).

2001 yılında kent konseyi ve belediye meclisinin oybirliği ile aldıkları kararla insan hakları kenti ilan ederek kentte alınacak tüm karar ve uygulamalarda insan haklarının gözetileceği beyan edilmiştir. Bu tarihten itibaren kentte insan haklarıyla ilgili olarak farklı birimler kurulmuştur. Bu birimlerden ilki 2005 yılında kurulan Entegrasyon Dairesidir. Çeşitli tematik konseylerden oluşan bu yapı ülke vatandaşı olan ya da olmayan tüm kent sakinleri arasında eşitliğin sağlanması amacıyla siyasi, hukuki ve sosyal politikaları üretmekle görevlidir. İnsan hakları konseyi de dahil olmak üzere Entegrasyon Dairesi, belediye başkanına tavsiyelerde bulunabilmektedir (Rayfield vd., 2021, s. 20).

Graz İnsan Hakları Konseyi, 2007 yılından itibaren her yıl düzenli olarak kentteki insan haklarının izlenmesi, değerlendirilmesi ve belediye başkanına öneriler sunması amacıyla insan hakları raporu hazırlamaktadır. İnsan hakları farkındalığının artırılması ve kentteki insan hakları standartlarının iyileştirilmesi için oldukça önemli olan bu raporlar, bölgesel ve eyalet düzeyindeki yetkililere sunulmaktadır (Rayfield vd., 2021, s. 21). Raporda yer alan bilgiler 150'den fazla kent paydaşının katılımıyla hazırlanmaktadır. Rapor kapsamında kentteki mevcut sorunların ana hatlarıyla ortaya konmasının ardından geçmiş öneriler de değerlendirilerek yeni önerilere yer verilmektedir. Örneğin bu faaliyetler arasında seçim kampanyalarının izlenerek kullanılan tüm materyallerin, seçim konuşmalarının ve röportajların insan hakları açısından değerlendirilmesini içerebilmektedir (FRA, 2022, s. 22).

Kentin insan hakları kenti olma yönünde geliştirdiği kurumsal yapı incelendiğinde Graz kentinde insan haklarıyla ilgili 7 adet ofisi bulunduğu görülmektedir. Söz konusu kurumsal yapılar içinde yer alan Göçmen Konseyi, Dinlerarası Konsey gibi yapılar kentteki yabancı uyruklu nüfusa ilişkin politikaların öncelikli alan olarak tercih edildiğini ortaya koymaktadır. Söz konusu kurumsal yapı ve ait işlevleri şu şekilde özetlemek mümkündür (www.graz.at):

- *İnsan Hakları Konseyi*: İdare, yargı, kolluk kuvvetleri, sivil toplum ve medya içinden belediye başkanı tarafından aday gösterilen 30 üyeden

oluşmaktadır. Konsey belediye meclisine ve belediye başkanına insan hakları alanında tavsiyelerde bulunmaktadır.

- *Göçmen Konseyi*: Belediye meclisi ile aynı zamanda seçilen bu konsey siyasi ve sosyal açıdan dezavantajlı kesimler başta olmak üzere barınma ve eğitim konularındaki sorunlara ilişkin çözüm önerileri sunar.
- *Dinlerarası Konsey*: Kentte yasal olarak kabul edilen tüm dini topluluklara ait temsilcilerden oluşur ve alanlarına giren sorunlar hakkında belediye başkanına tavsiyelerde bulunurlar.
- *Graz Belediyesi Entegrasyon Dairesi*: Kentin kentsel hakkında kültürel çoğulculuk anlayışını teşvik edecek politika ve proje önerileri geliştirmekle sorumludurlar.
- *Graz Barış ve Kalkınma Ofisi*: Amacı kentte çatışmasız bir yaşam tahsis etmektir. Kentte şiddetin önlenmesi, şiddet yönetimi gibi konularda okullar, mahalle ve bölgelerde ilgili çalışmaları yürütmektedir.
- *Avrupa İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitim ve Araştırma Merkezi–ETC Graz*: Merkez, insan hakları ve demokrasi eğitimleri için araştırma ve danışma hizmeti vermektedir. Kentteki insan hakları süreçlerinin koordinasyonu ve Graz'ın ECCaR kapsamındaki yükümlülüklerinin yerine getirilmesine katkı sunar.
- *Irkçılığa Karşı Avrupa Kentler Koalisyonu – ECCaR*: UNESCO'nun ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılıkla mücadele biriminin ofisidir. 2006 yılından itibaren 3 yıllık periyotlarda on maddelik eylem planının uygulanmasına destek vermektedir.

İnsan Hakları Konseyinin çok paydaşlı bir yönetim yapısı bulunması dikkat çekicidir. Konseylerin belediye başkanı ve belediye konseyine tavsiye verme yönündeki sorumluluğu yerel yönetim süreçlerinde konseylerin etkinliğini güçlendirmektedir. Ayrıca uluslararası bir kuruluşa ait ofisin ketin kurumsal yapısı içinde yer verilmesi ve eylem planlarının oluşturulmasında katkı sunması da önemli bir özelliktir. Kurumsal yapılanma haricinde kentte topluluğun güçlendirilmesine

insan haklarına dayalı belediyecilik anlayışının şekillenmesindeki temel etkenlerden biri olduğu görülmektedir.

Barselona'nın bir insan hakları kentine dönüşme süreci büyük ölçüde belediye başkanı Pasqual Maragall öncülüğünde gerçekleşmiştir. 1990'lı yıllarda başlayan çalışmalar kapsamında kentte göçle ilgili sorunların araştırılmasına yönelik olarak Sivil Haklar Komiseri atanmış ve 1995 yılında insan hakları konusunda uzmanlaşmış bir Sivil Haklar Departmanı (SHD) kurulmuştur (UCLG Committee, 2021, s. 4). Bu tarihlerden itibaren kent, kendini bir insan hakları kenti olarak tanımlamış ve bu girişime istinaden Sivil Haklar Departmanı içinde Ayrımcılık Yasağı Ofisi ve Diyanet İşleri Ofisini kurmuştur. İnsan haklarını yerel yönetimin her aşamasında ana-akım haline getirmeye yönelik olarak sırasıyla LGBTİ ve Romanlara yönelik iki kapsamlı planı hayata geçirmiştir. Bu kapsamda LGBTİ Belediye Konseyi ve Romanlar Belediye Meclisi kurulmuş ve 2000'li yıllardan itibaren SHD, başka kentler ve Katalan Enstitüsü ile işbirliği içinde insan hakları komisyonu taslak hazırlığında destek vermiş ve Kentte İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Avrupa Şartı'nı imzalamıştır (Grigolo, 2017, s. 78).

Uluslararası belgelere dayanan ve daha kapsamlı bir perspektife sahip insan hakları yaklaşımının 2011-2015 yılları arasında belediye başkanının değişmesiyle beraber yerele odaklı bir anlayış benimsenerek yeni bir Vatandaşlık Şartı hazırlandığı görülmektedir. Bu belge, daha önceden var olan Vatandaşların Kamusal Alanda Bir Arada Yaşamalarını Teşvik ve Garanti Etmeye Yönelik Tedbirler Yönetmeliği ile beraber kullanılmıştır (Grigolo, 2017, s. 79). 2018 yılında hayata geçirilen “Barselona, Hakların Kenti” uygulaması ile belediye hizmetlerinin insan haklarına uygunluğunun ölçülmesine ve tüm belediyecilik hizmetlerinin odağının insan haklarına dayalı hale getirilmesi amaçlanmıştır. Belediye açısından insan haklarına saygılı bir tutumun garanti altına alınmasına yönelik önemli bir girişim olan “Hakların Kenti” girişimi öncelikli alanları başında nefret söylemi ve ayrımcılıkla mücadele, sivil hakların ve kamusal özgürlüklerin güçlendirilmesi, eşit vatandaşlık kavramının hayata geçirilmesi gelmektedir (UCLG Committee, 2021, s. 5).

2017 yılında belediyenin insan hakları ve kültürel çeşitlilikle ilişkili daha kapsamlı bir birim haline getirilen doğrudan belediye başkan yardımcısının

sorumluluğunda bulunan Yurttaş Hakları ve Çeşitlilik Departmanı kurulmuştur. Kuruluş amacında İnsan haklarının kentte uygulanması kapsamında kent hakkına ve AHİS'in 1. Maddesine atıf yapan bu yeni yapılanma kent sakinlerini kentin idaresinde merkeze alan bir anlayış çerçevesinde kurulmuştur (Grigolo, 2017, s. 80).

Barselona'nın ayrımcılıkla mücadeleyle yönelik olarak tahsis edilmiş bir diğer kurumu olan "Ayrımcılığı Önleme Ofisi" (AÖO) Sanfransisko İnsan Hakları Komisyonuna benzer şekilde yapılanmıştır. Amerika'da İnsan Hakları Kent Komisyonlarının yerel yasalara dayalı ayrımcılık şikayetlerini alan ve bu yasal sınırlar dahilinde yetkilerini kullanan bir yapılanmadan farklı olarak "Ayrımcılığı Önleme Ofisi" bir yaptırım amacından çok bölgesel olarak meydana gelen ayrımcılık şikayetlerinde bir arabulucu mekanizma olarak işlev görmektedir. Bu açıdan kurum, çağdaş kentsel bir zorluk olarak sosyal içermenin sağlanması için insan haklarının nasıl araçsallaştığına ilişkin önemli bir örnek sunmaktadır (Grigolo, 2017, s. 83). AÖO'nun çalışma prensibi yasalarla belirlenmiş ayrımcılık ihlallerinden yola çıkarak somut olayların değerlendirilmesinden ziyade bölgede yaşanan ayrımcılık uygulamalarından yola çıkarak analizler ortaya koymak ve toplumsal cinsiyet ana-akımlaştırmasına yönelik bir eylem planı ortaya koymaktır. Bu açıdan ayrımcılığın önlenmesine ilişkin daha tümevarımsal bir yöntem benimsemektedir (Grigolo, 2017, s. 84). Ofisin temel görevi, ayrımcılığı önleme ve kent sakinlerinin haklarını garanti altına alınmasıdır. Bu kapsamda Ofis, ayrımcılık mağdurlarına psiko-sosyal ve yasal destek sağlarken yerel topluluklar ve sivil toplum arasında insan hakları yaklaşımının gelişmesini desteklemek için bünyesinde insan hakları merkezini barındırmaktadır. Ayrımcılık ofisi tarafından yayımlanan deklarasyonda 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi başta olmak üzere, Kentlerde İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Avrupa Şartı ile UCLG Kentte İnsan Hakları Küresel Şartı'nda yer alan inanış, ideoloji, dil, ırk, cinsiyet, gelir, cinsel yönelim ayrımı olmaksızın herkese eşit muamele ile özgürlük, demokratik katılımının sağlanmasına ilişkin maddelerine atıfta bulunulduğu görülmektedir (UCLG Committe, 2021, s. 2).

2017 yılında hayata geçirilen Barselona Haklar Kenti Hükümet Programı'nın temel amaçları arasında kamu politikalarında insan haklarına dayalı bir yaklaşımın benimsenmesi ve insan haklarına ilişkin kamu politikalarında hak temelli yaklaşımın hayata geçirilmesidir. Böylece ana hedef olan belediye tarafından kaynaklara etkili ve

eşit bir erişimin sağlandığı, çok-kültürlü bir kent hayatını etkin kılmaktır (Ajuntament de Barcelona, 2017, s. 5). 2018 yılında Barselona Kent Konseyi tarafından yayımlanan İnsan Hakları Kenti Barselona Modeli Uygulama Rehberi’nde sürecin dayandırıldığı dört temel dayanaktan bahsedilmektedir. Bunlar (Barcesola City Council, 2018, s. 11-12):

- *Kent Hakkı*: Uluslararası aktörler olarak kentlerin ön plana çıktığı günümüzde yerel yönetimlerin insan haklarını koruma konusunda da önemini arttırmaktadır. Kentte İnsan Haklarının Korunması Avrupa Şartı’na atıfla insanların sosyal, ekonomik, kültürel ve ekolojik haklarını kullandıkları kolektif bir mekan olan kentlerde bu haklara saygı gösterilmesi, korunması ve garanti altına alınması Barselona İnsan Hakları Kenti Yaklaşımının temel amacını oluşturmaktadır şeklinde ifade edilmektedir.
- *İnsan Hakları Temelli Yaklaşım*: Kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde insan haklarının merkeze alınmasını ifade etmektedir. Bu, her türlü belediye uygulama, politika ve kararlarının insan haklarıyla uyumlu hale getirilmesi anlamına gelmektedir.
- *Kültürlerarası Bakış Açısı*: Bu kapsamda kültürel çeşitliliğe saygı, eşit hak ve fırsatlar ile ayrımcılık yasağı, kültürler arası pozitif diyalog belediye tarafından teşvik edilir. Böylece kent sakinlerinin farklılıklar üzerinden değil, “biz” duygusunu paylaşımları için gerekli şartların teminine öncelik verilir. Bu amaçla kent sakinleri arasında birlik, saygı ve işbirliğinin gelişmesine yönelik önemli girişimler olanaklı hale getirilir.
- *Feminist Bakış Açısı*: İnsan Hakları Kenti Barselona Modeli kadınların toplumsal, ekonomik ve kültürel alandaki feminist yaklaşımını benimser ve kadınların bu çabalarını destekler. Böylece Model, cinsiyet eşitsizliği ve cinsiyetçiliğe karşı uygulamaları benimser. Kadınların karar alma süreçlerine katılım kapasitelerinin gelişmesine olanak sağlayacak yaklaşımları desteklemektedir.

Görüldüğü gibi İnsan Hakları Kenti Barselona Modeli Uygulama Rehberi’nde bölgesel insan hakları belgesine atıfla kentte insan haklarının yerel yönetimlere ilişkin

tüm süreçlerinde içkin hale getirileceği taahhüdüne yer verilmektedir. Kentin bünyesinde yer alan yabancı uyruklu kent sakini oranı dikkate alınarak Barselona kentinin çok kültürlü yapısı kentin, insan hakları yaklaşımının benimsenmesinde önemli bir şekillendirici faktör olarak kabul edilmiştir. Feminist bakış açısı, cinsiyet eşitliğine odaklı bir yaklaşımın esas alındığını ortaya koymaktadır.

2010 yılında Barselona belediye meclisi, Avrupa Kültürlerarası Diyalog Yılı (2008) kapsamında Barselona Kültürlerarasılık Planı'nı hayata geçirmiştir. Kültürler arası stratejilerin geliştirilmesi amacıyla oluşturulan Kültürlerarası Kentler Endeksi, kentlerin kültürler arası stratejilerin geliştirilmesi amacına yönelik projelerinin etkinliğinin ölçülmesini sağlayan 17 farklı gösterge bulunmaktadır. 2022 yılında Avrupa Konseyi tarafından yayımlanan raporda Barselona kentinin endeks değeri %77 olarak hesaplanmıştır (European Counsile, 2022, s. 54)¹⁷.

Bunların dışında İnsan Hakları Kenti Barselona Modeli insan haklarının alt unsurlarının birbiriyle ilişkili olduğunu dikkate almaktadır. Yaklaşım, küresel değişkenlerle yerel dinamikleri dikkate alır, küresel düzlemde insan hakları kent deneyimlerinin paylaşımına olanak sağlayacak işbirlikleri kurulmasına özen göstermektedir (Barcesola City Counsil, 2018, s. 13).

¹⁷ Bkz.: European Council, Intercultural Cities Index Analysis 2022, Erişim Adresi: <https://rm.coe.int/icc-index-analysis-2022-barcelona-spain-may-2022-/1680a672cd>, Erişim Tarihi: 01.11.2023.

Şekil 5. Barcelona Hakları Kenti Hükümet Programı Çalışma Prensipleri

Kaynak: (Ajuntament de Barcelona, 2017, s. 15)

1990'lı yıllardan beri Barcelona'da insan hakları kenti yaklaşımının benimsenmesine yönelik sistematik çalışmaların günümüze kadar devam ettirildiği görülmektedir. Yapılan çalışmalarda kenti sosyo-kültürel yapısının temel alındığı dikkat çekmektedir. Bununla beraber insan haklarının kamu politikasının merkezine yerleştirilmesine yönelik çalışmalar için stratejilerin net olarak belirlendiği, hedeflerin tanımlandığı ve sürecin ölçülebilir hale getirilmesine yönelik metodolojilerin oluşturulduğu görülmektedir. 1998 yılından bu yana gerçekleştirilen diğer çalışmaları tablodaki gibi özetlemek mümkündür (University of Essex, 2021, s. 24-26, Council of Europe, 2023):

Tablo 9. Barselona Kenti İnsan Hakları Ana-akımlaştırılması Kronolojik Gelişmeler

Yıl	Eylem	Amaç
1998	İnsan Hakları Kenti Konferansı Ev Sahipliği	
2001	Kentte İnsan Hakları Avrupa Şartı'nın Kabulü.	
2017	Ayrımcılıkla Mücadele Ofisinin Kurulması	Belediye bünyesi içinde faaliyet gösteren birimin görevleri arasında ayrımcılığın önlenmesi, ayrımcılık mağduru kişilere destek verilmesi, ayrımcılığın önlenmesine ilişkin önlemlerin geliştirilmesi yer almaktadır. Ofis, gerekli durumlarda taraflara ceza verme yetkisine sahiptir.
2017	Ayrımcılık Mağdurlarına Yardım Kuruluşları Kurulu	Ayrımcılıkla Mücadele Ofisinin ve bu alanda çalışan STK'ların faaliyetlerinin koordine edilmesi amacıyla kurulmuştur.
2017	İslamofobi ile Mücadele Belediye Planı	İslamofobiyi ayrımcılık biçimi olarak görünür kılmak, önyargıların giderilmesini sağlayarak inanç çeşitliliğini güçlendirmek.
2017	Din İşleri Ofisi	Tüm vicdani ve dini seçimlerin özgürce yaşanmasını sağlamak amacı taşımaktadır.
2015	Barselona'daki Yerel Roman Stratejisi	Roman halkı için farklı alanlarda fırsatları teşvik etmek; kişisel ve aile refahını pekiştirmek ve teşvik etmek; kent içinde ve diğer belediyelerle eylemleri koordine etmek ve Roman kültürünün değerini artırmak.
2016 - 2020	Cinsel ve Toplumsal Cinsiyet Çeşitliliği için Belediye Planı	Cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin önlenmesine yönelik eylem planı.
2015	Barselona'nın "Sığınmacı Kenti" olarak ilan edilmesi.	Göçmen statüsünde olup olmamasına bakılmaksızın tüm yabancı uyruklu kent sakinlerinin sosyal yardım, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlerden faydalanmasını sağlamaktadır.
2017	Barselona Haklar Kenti Hükümet Tedbiri (Programı)	Belirlenen 10 eylem alanında ve kamu politikalarına insan hakları yaklaşımını dâhil etmeyi amaçlar. Nefret ve ayrımcılığın önlenmesi, Sivil hakların ve kamusal özgürlüklerin genişletilmesi, Yabancı uyruklu kent sakinleri ile "tam vatandaşlığın" sağlanması programının öncelikli alanları arasında yer almaktadır.
2021	Katılımcı Bütçe Programı	Belediye Bütçesinin oluşturulmasında 14 yaş ve üstü kent sakinlerinin katılımına olanak sağlanmıştır.
2021-2030	Barselona Kültürlerarası Plan	Daha kapsayıcı bir kent ve ayrımcılıkla mücadeleye yönelik çalışmaların yürütülmesi amacıyla hayata geçirilmiştir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Avrupa'nın ilk insan hakları kentlerinden biri olan Barselona'da barındırdığı göçmen nüfus göz önüne alındığında sürecin kentin demografik yapısına uygun şekilde biçimlendiğini söylemek mümkündür. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması başta olmak üzere diğer kurumsal yapılanmaların yine bu demografik özelliklere göre şekillendiği görülmektedir. Sürecin başlatılmasındaki kilit unsur belediye yönetiminin kendisi olmuş ve 90'lı yıllarda başlayan çalışmalar hızla kurumsallaşma sürecine girmiştir. Ayrımcılıkla Mücadele Ofisinin kurulması ve yerel bir ombudsmanlık gibi faaliyette bulunması dikkat çekici gelişmeler arasında yer almaktadır. Günümüze gelindiğinde Barselona kenti için insan hakları kenti olma yönündeki süreçlerin büyük oranda olgunlaştığı görülmektedir.

3.3. Lund

2022 yılı itibarıyla yaklaşık 129 bin kişilik nüfusa sahip kentin yaklaşık %12'si (15 bin kişi) yabancı uyruklu kent sakinlerinden oluşmaktadır. Nüfusun %51'i 35 yaş ve üstü bireylerden oluşurken %17'si 65 yaş ve üstü kent sakinlerinden oluşmaktadır. İsveç, yerelde insan haklarının gelişiminin desteklenmesine yönelik çalışmalarda en etkili kuruluşlardan biri, İsveç Yerel Yönetimler ve Bölgeler Birliği'dir (SALAR). İsveç Parlamentosu, hükümet, kamu kurumları ile Avrupa Birliği ve diğer önemli kuruluşlarla işbirliği içinde olan kuruluşun amacı bölgesel özyönetim ve yerel demokrasinin gelişmesine katkı sunmaktır (The Swedish Association of Local Authorities and Regions SALAR)¹⁸. SALAR'ın 2014 yılında yerel düzeyde insan haklarının geliştirilmesi ve farkındalığının güçlendirilmesine yönelik olarak yürüttüğü çalışmalar sonucunda ülkede 3 yıllık bir eylem planının başlatılmasını sağlamıştır. Bu program kapsamında belirlenen başlıklar şu şekildedir (Kjaerum vd., 2017, s. 93):

- Ulusal ve uluslararası kurumlarla sivil toplum kuruluşları ile işbirlikleri oluşturularak araştırmalar yapılması ve bu yollar bilgi edinilmesi,
- İnsan hakları eğitimi ile bu alandaki toplumsal bilincin geliştirilmesi,
- İyi uygulama örnekleriyle bilgi ve deneyim alışverişi,

¹⁸ Bkz.: The Swedish Association of Local Authorities and Regions, Erişim Adresi: [5519.pdf \(skr.se\)](#), Erişim Tarihi: 03.11.2023.

- İnsan hakları bilincinin liderlik süreçlerinin bir parçası haline getirilerek yönetişimin güçlendirilmesi,
- İnsan haklarının bölgesel gelişimini güçlendirmeye yönelik kriterlerin oluşturulması ve vatandaşlara yönelik bir politika platformunun oluşturulması.

İsviçre'nin insan haklarının yerel düzeyde gerçekleştirilmesine yönelik çabaları 1993 yılında gerçekleştirilen Dünya İnsan Hakları Konferansı ile başlamış ve günümüze kadar sistematik olarak sürdürmüştür. SALAR tarafından geliştirilen proje, temel olarak dezavantajlı gruplar, ayrımcılığı önleme ve insan hakları bilinci oluşturmaya dayanmaktadır. Sürecin ölçülebilir sonuçlar ışığında yürütülmesi, sistematik değerlendirme ile sonuçların izlenerek sürecin iyileştirilmesi programının yöntemini oluşturmaktadır. Proje kapsamında 11 belediye 3 bölge belirlenmiş, belediyelerin başta yönetici kademesi olmak üzere tüm personelde insan hakları bilincinin geliştirilmesi, her belediye için başarı faktörlerinin ve zorlukların belirlenmesi ile belediyelerin hayata geçirdikleri uygulamalara yönelik deneyim alışverişine olanak sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesine odaklanılmıştır (Kjaerum vd., 2017, s. 95). Program sürecinin başlatılmasıyla beraber 2023 ve 2027 olmak üzere iki dönem için ara raporlamaların yapılması sürecin izlenmesine karar verilmiştir (Rayfield ve Koldo, 2021, s. 27).

SALAR tarafından yerelde insan haklarının geliştirilmesine yönelik kapasite geliştirme çalışmaları özellikle Lund kentinin 2018 yılında belediye meclis kararı ile insan hakları kenti olarak ilan edilmesini sağlamıştır (FRA, 2021, s. 23). Böylelikle Lund, hem İsveç'in hem de İskandinavya'nın ilk insan hakları kenti olmuştur.

Kentin meclis kararı ile insan hakları kenti olarak ilan edilmesinden hemen önce Raoul Wallenberg İnsan Hakları Enstitüsü (RWI) öncülüğünde 2 yıllık bir hazırlık süreci geçirdiği, bu süreçte sivil toplum kuruluşları, Lund Üniversitesi ve yerel yönetime ait birimler ile işbirliği içinde olduğu görülmektedir. Söz konusu hazırlık sürecinde kentte insan hakları ve halk sağlığına ilişkin genel durumun bir analizi çıkarılmıştır. Analiz sonuçlarına dayanılarak kent için öncelikli alanlar stratejinin başlangıç noktası olarak belirlenmiştir. BM Kalkınma Hedefleri ekseninde Lund Sosyal Sürdürülebilirlik Programı hayata geçirilmiştir. Söz konusu program 10 yıllık süreç içine yayılmış 6 temel başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklar şu şekildedir:

- Demokrasi - Katılım ve etki için eşit olanaklar yaratmak
- Eğitim - Yaşam boyu eğitim için eşit fırsatlar yaratmak
- Sağlıklı Alışkanlıklar - Yaşam boyunca sağlıklı alışkanlıklar yaratmak
- İş ve İstihdam - Herkes için işgücü piyasasına daha iyi erişim
- Konut ve Çevre Çevresi - Kentin tüm alanları geliştirilmelidir
- Eşitlik— Kadınlar, erkekler ve ikili olmayan bireyler, toplumu ve yaşamlarını şekillendirmek için eşit fırsatlar yaratmak

2020-2030 yıllarını kapsayan program özellikle çocuk ve engelli hakları konusundaki BM sözleşmelerindeki yükümlülüklerin yerine getirilmesine odaklanmaktadır. Program kapsamında Lund kentindeki insan hakları durumu, belirlenen alanlar kapsamında düzenli olarak izlenmektedir (FRA, 2021, s. 17).

Programın hayata geçirilmesinden kısa bir süre sonra Covid-19 salgının küresel hale gelmesiyle yaşlı nüfusun sosyal yaşamına getirilen kısıtlamaların yarattığı dezavantajlarla mücadele için başlatılan “Gönüllü Güç” adlı kampanya ile sivil toplum kuruluşları işbirliği içinde yaşlılar için alışveriş yapma, eczaneden ilaç alma, kütüphaneden kitap ödünç alma gibi gönüllü faaliyetlerin yerine getirilmesi sağlanmıştır. Yine pandemi sürecinde yürütülen çalışmalarla Lund kentinde psikolojik sorun yaşayan insanların, intihar vakalarının ve aile içi şiddet olayları ile madde kullanımının arttığı tespit edilmiş ve süreç izlemeye alınmıştır (Roul Wallenberg Institute, 202).

Aynı program kapsamında hayata geçirilen bir diğer uygulama ise Gençlik Konseyleridir. Her dönem iki kez olmak üzere toplanan konsey, kentte insan hakları durumunu yerel STK’ların da hazır bulunduğu toplantılarda karşılıklı etkileşim imkânı bulurken kentteki insan hakları sorunlarının izleme ve değerlendirme faaliyetlerine katkı sunar. Gençlik merkezlerinde alınan kararlar ve sorunların çözümüne ilişkin geliştirilen projeler ile yerel otoritelerin alacağı kararlara da etkiye bulunur. Bununla beraber Lund’da yer alan her belediye kararının çocuk haklarına potansiyel etkileri bakımından değerlendirildiği düzenli raporlar sunulmaktadır (Rayfield ve Koldo, 2021, s. 27).

Kentte etkin bir şekilde faaliyet gösteren bir diğerk organizasyon ise Yerel Engelli Konseyleridir. Yılda dört sefer toplanan bu konsey, yerel yönetim ve sivil toplum temsilcilerinden oluşmaktadır. Konsey, toplantı sonuçlarını yerel yönetimlere bildirmekle sorumludur. Konsey aynı zamanda Lund kentinde engelli kişilerin katılımı ve toplumsal eşitliğin sağlanmasına yönelik yerel planın gelişesine katkı sunmaktadır (Rayfield ve Koldo, 2021, s. 28).

Lund kentindeki insan hakları kenti süreci ulusal bir örgüt olan SALAR'ın öncülüğünde şekillenmiştir. Söz konusu kuruluş, ülke genelinde başlatılan çalışmalar sonucunda seçilen pilot kentlerdeki uygulamalar için öncü olduğu görülmektedir. Bu kapsamdan Lund kentinin, BM insan hakları sözleşmelerinde bir taraf gibi hareket ederek düzenli raporlama ve iyileştirme faaliyetlerinde bulunduğu görülmektedir. Yine sürecin dikkat çekici unsurları arasında geniş çaplı bir yönetim imkânının yaratılmış olması ve kent genelinde insan haklarına ilişkin gelişmelerin düzenli olarak takibine ilişkin mekanizmaların kurulmuş olmasıdır.

3.4. Viyana

Avusturya'nın başkenti olan Viyana kentinin güncel nüfusu yaklaşık olarak 2 milyondur ve kentteki göçmen nüfusu son dönemde yaşanan Rusya-Ukrayna Savaşı ile beraber yoğun bir göç hareketliliğine maruz kalmıştır. Güncel olarak göçmenlerin bu nüfus içindeki oranı yaklaşık olarak %30'dur (Rayfield ve Koldo, 2021, s. 32).

Viyana kenti sivil toplum, akademi ve ulusal hükümeti ile 2 yıl boyunca yürütölen çalışmalar sonucunda 2014 yılında İnsan Hakları Konseyinin Yerel Yönetim ve İnsan Haklarına İlişkin 39/7 Sayılı Kararı ile "insan hakları kenti" olarak ilan edilmiştir (Human Rights Office of the City Vienna, 2019). Ancak Viyana kentinin insan hakları kenti olma yolunda sürdürdüğü çalışmaların gelişimi daha eski tarihlere dayanmaktadır. 2001 yılında Viyana Yerel Gündem başlığı altında sürdürülebilir bir kentsel kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla başlattığı girişimle kent sakinlerine yaşam alanlarının daha yaşanabilir hale getirilmesine yönelik söz sahibi olma imkânı sunmuştur (www.la21wien.at). Yerel Gündem 21 Derneği, kentte Yerel Gündem 21 kararlarının uygulanmasından sorumludur (www.la21wien.at). 2014 yılında çocuklar ve gençler arasında demokrasi, insan hakları ve sosyal uyum kültürünün teşvik

edilmesi, ayrımcılığa maruz kalma tehdidi altındaki toplumsal gruplarla bütünleşme, anti-ırkçılık eğilimlerinin önlenmesine yönelik olarak Viyana Demokrasi ve Önleme Kültürü Ağı (WNED) kurulmuştur (kija-wien.at). Aynı zamanda Viyana kenti Barselona, Graz, Lund, Newcastle, Nürnberg kentleri gibi Irkçılığa Karşı Avrupa Kentler Koalisyonunun da (ECCAR) üyesidir (University of Essex, 2021, s. 16). Çocuk ve gençlerin hakların korunması içinse belediye bünyesinde “Viyana Çocuk ve Gençlik Ombudsmanlığı” bulunmaktadır (www.wien.gv.at).

Bir diğer önemli gelişme ise 2015 yılında Viyana İnsan Hakları Ofisinin kurulmasıdır. Büronun görev, yetki ve sorumlulukları “Viyana İnsan Hakları Kenti Deklarasyonu” çerçevesinde belirlenmektedir (www.wien.gv.at). Ofisin temel görevi tüm belediyecilik faaliyetlerinde kesişimsel bir alan olarak insan hakları konusunda koordinasyon sağlamaktır. Aynı zamanda kentte ve kent yönetimde insan hakları konusunda tavsiye ve rehberlik etme, insan hakları farkındalığını artırma görevlerini de yerine getirmektedir (www.wien.gv.at; FRA, 2021, s. 23). Ofisin insan hakları alanındaki temel odak noktaları ise şu şekildedir (www.wien.gv.at):

- İnsan hakları konusunda farkındalık yaratmak
- Çocuk hakları, refakatsiz mülteci çocuklar, yoksulluk ve şiddetle mücadele
- Kent düzeyinde güvenlik politikaları ve insan hakları
- İnsan ticaretiyle mücadele, Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Uzmanlar Grubunun (GRETA) tavsiyelerinin uygulanmasıdır.

Viyana İnsan Hakları Ofisinin yürüttüğü çalışmalar sonucunda 2019 yılında Viyana İnsan Hakları Deklarasyonu kabul edilmiş ve kentin, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi sürecindeki stratejisi belirlenmiştir. Deklarasyonun girişinde Viyana kentinin belediyecilik kapsamında yürüttüğü tüm faaliyetlerde “...insan haklarına saygı duymaya, korumaya, yerine getirmeye ve bunlardan sorumlu olmaya çalışarak insan haklarının koruyucusu ve savunucusu olarak hareket etmeyi taahhüt” ettiği belirtilmektedir (Vienna-City of Human Rights, 2019). İnsan Hakları Ofisinin temel görevlerini şu şekilde özetlemek mümkündür (Vienna-City of Human Rights, 2019, s. 2-4):

- *İnsan hakları yaklaşımının siyaset ve yönetimde kesişen bir ilke olarak yerleştirilmesi:* Viyana İnsan Hakları Bürosu, Viyana Belediyesinin şeffaflık, katılımcılık, çeşitlilik, engelsiz bir kent ve her alanda eşitliğin sağlanmasına yönelik taahhüdü kapsamında tüm yerel aktörler, sivil toplum kuruluşları, yönetimin her kademesi ve ulusal insan hakları kurumu ile işbirliği çerçevesinde süreçlerin koordine edilmesi görevini yerine getirmektedir.
- *Uluslararası İşbirliği ve Ağ Oluşturma:* Ofis, aynı zamanda federal bir eyalet olan Viyana kentinin ulusal, yerel ve uluslararası ağlar arasında karşılıklı deneyim paylaşımına olanak sağlayan aktiviteleri yürütmektedir.
- *İnsan haklarının öğrenilmesi ve kentte ve toplumun her kesiminde insan hakları eğitiminin desteklenmesi:* Tüm kentte insan hakları bilincinin geliştirilerek kent sakinlerini haklarını talep etme konusunda aktif birer vatandaş haline getirme amacıyla bilinçlendirme faaliyetleri yürütmektedir.
- *Sivil toplumun katılımı:* İnsan hakları konusunda uzman STK'ların katılımları teşvik edilerek temel stratejik alanların gelişmesine yönelik görüş ve katkılarının alınması sağlanarak bu alandaki projelerin etkinliğinin artırılmasını sağlar. Yine kent meclisleri de Ofisin imkânlarından yararlanmakta ve insan hakları konusunda düzenlenen eğitim faaliyetlerinin paydaşları olarak yer almaktadır.
- *Kurumsallaşma, Eylem Planı ve Raporlama, Bağımsız İzleme:* İnsan Hakları Ofisi'nin yıllık olarak faaliyetlerinin değerlendirilmesi, izleme ve geliştirme girişimleri ile gelecek hedeflerinin belirlenmesi kapsamında yılda dört kez toplanan "yönlendirme kurulu" yerel yönetim, ulusal insan hakları kurumu ve belediye temsilcilerinden oluşmaktadır. Kurul, 2018 yılından bu yana stratejik hedeflerin değerlendirilmesi ve izlenmesine yönelik bağımsız bir denetim yapısı kurulmasına yönelik olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

Viyana İnsan Hakları Ofisinin bir diğer önemli misyonu SKH ve Gündem 2030 Hedefleri'nin gerçekleştirilmesine yönelik destekleyici faaliyetleri yürütmektir. Bu görev kapsamında 2018 yılında BM işbirliği ile SKH'lerin yerel düzeyde sağlanmasına ilişkin konferans düzenlenmiştir (www.wien.gv.at). Kent, 2018-2019

yıllarında akıllı ve sürdürülebilir kentsel kalkınma çerçevesini belirlemiş, SKH’de yer alan amaçlara stratejik olarak entegre edilmiştir. 2020-2021 yıllarında revize edilen çerçeve kapsamında 2040 Karbon Nötr Kent olma hedefi akıllı kent stratejisine eklenmiştir (www.wien.gv.at).

Viyana İnsan Hakları Ofisi UPR, CEDAW, CAT, CPT, ECRI, vb. gibi raporların BM’ye sunulması görevini de yürütmektedir. Bu kapsamda ofis, düzenli olarak kentte insan haklarına ilişkin periyodik raporlamaları da yerine getirmektedir. Aynı zamanda 2006 yılından bu yana cinsiyet eşitliğine dayalı bütçeleme çalışmaları yapılmaktadır (European Union Agency for Fundamental Rights, 2021, s. 36).

Kent sakinleri arasında hak bilincinin oluşturulmasına yönelik girişimlere de önem verilmiş ve bu kapsamda Bu kapsamda Viyana Federal Okul Birliği ile tahsis ettiği işbirliği kapsamında her kesimden öğrenciye eğitim vermekte ve bu alandaki bilimsel çalışmalara katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı (FRA) İşbirliği ile "connect.reflect.act" projesi ile insan hakları konulu görsel sanatlar yarışması düzenlenmiştir. 2017 yılından beri de Avusturya Film Enstitüsü, “EINBLICK Unfiltered” ajansı ve İnsan Hakları Ofisinin desteğiyle “Gençlik sinema yapar” projesi ile özellikle “göçmen kadınlara” yönelik film projelerine destek sunmaktadır. 10 Aralık insan hakları günü kapsamında çeşitli ulusal ve uluslararası kuruluşların işbirliği ile halk buluşmaları ve idari personel farkındalık eğitimleri düzenlenmiştir.

Viyana kentinin insan hakları kenti olma süreci kent bünyesinde yer alan Yerel Gündem 21 Derneği tarafından yürütülen çalışmalarla başlamıştır. Öncesinde incelenen iki kentten farklı olarak burada sürecin katalizörü bir sivil toplum kuruluşu olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra belediye bünyesinde kurulun İnsan Hakları Ofisi bünyesinde kent genelindeki insan hakları faaliyetlerinin bütüncül hale getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Dikkat çekici bir diğer husus ise Ofisin BM insan hakları sözleşmelerinin yerine getirilme ve izleme süreçlerindeki aktif rolüdür.

3.5. York

İngiltere’nin kuzeyinde yer alan York kentinin nüfusu yaklaşık olarak 200 bindir. Kentte yer alan iki üniversite nedeniyle nüfusun büyük bir bölümünü öğrenciler

oluşturmaktadır (University of Essex, 2021, s. 33). York kenti, 6 yıl süren çalışmaların sonucunda 2017 yılında İngiltere'nin ilk insan hakları kenti olarak ilan edilmiştir. Sürecin yönetilmesinde yetkili olan kuruluş olan York İnsan Hakları Kent Ağı (YHRCN) yerel yönetim temsilcileri, belediye konseyi, gönüllü hizmet konseyi, vatandaş danışma bürosu, York Üniversitesi İnsan Hakları Uygulama Merkezi, kolluk kuvveti temsilcilerinden oluşmaktadır. YHRCN, yöntemsel olarak aşağıdan yukarıya, yerelden özele giden bir insan hakları yaklaşımını benimser. Böylece insan hakları makro boyuta ulaşmadan önce yerelde, günlük hayatta ve mikro ölçekte önlenmesi gereken bir alan olarak görülür. Bununla birlikte insan haklarının her alanda gerçekleştirilmesi hedefinden ziyade kentin sosyo-ekonomik, demografik ve kültürel özelliklerinden hareketle bazı öncelikli alanlarına odaklanarak dezavantajlı kesimlerin korunmasını amaçlar (Gredy vd., 2017, s. 74).

İnsan hakları kenti olarak York, odaklanılacak temel stratejik alanları geniş bir halk katılımı ile belirlemiştir (Rayfield ve Koldo, 2021, s. 34). Bu temel alanlar ayrımcılık yapmama ve eşitlik, sağlık ve sosyal bakım, konut, eğitim ve yeterli yaşam standardıdır. Belirlenen bu beş alandaki gelişmelerin izlenebilmesine yönelik göstergelerin oluşturulması sivil toplum kuruluşlarının katılımı ile sağlanmıştır. 2016 yılından bu yana, söz konusu raporlar her yıl yayımlanmaktadır. Örneğin 2022 yılı raporunda “nefret suçları” başlığı altında yapılan değerlendirmelerde nefret suçlarının bir önceki yıla göre seyri, nefret suçlarının dağılımı, bu suç oranlarının hangi saat diliminde yoğunlaştığı ve nefret suçlarındaki artışın nedenlerine kadar ayrıntılı verilere ulaşılabilmektedir (York Human Rights City Network Indicator Report, 2022, s. 6).

York Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi ve York Belediyesi ile işbirliği çerçevesinde yeni veya gözden geçirilmiş politikaların veya uygulamaların hem eşitlik hem de insan hakları üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi ve izlenmesini sağlayan Eşitlikler ve İnsan Hakları Etki Değerlendirmeleri (EHRIA) rehberini hazırlamışlardır (scottishhumanrights.com). Söz konusu etki değerlendirme süreci aynı zamanda uygulanması planlanan ya da hali hazırda uygulamada olan politikaların Birleşik Krallık 1998 tarihli İnsan Hakları Kanunu ve 2010 tarihli Eşitlik Yasası'na uyumunu da gözetmektedir (University of York, 2021, s. 2).

İnsan hakları kenti deneyiminde York örneği, insan hakları ideolojisinde ulusaldan yerele doğru gerçekleşen eksen kaymasının etkisini kabul ederek sürecini bu farkındalık üzerine inşa etmiştir. Bu nedenle kente ait özelliklerden yola çıkarak belirli insan hakları alanlarında gelişmeyi öngörür. Bu açıdan temel çıkış noktası sosyal, ekonomik ve kültürel hakların gerçekleştirilmesine odaklanmaktadır. Yerel ve bölgesel aktörlerin sürece dahil edilmesi, şeffaflık, katılımcılık ve yönetişime dayalı bir insan hakları perspektifi benimsenmeye çalışılmıştır. Pek çok Avrupa örneğinde olduğu üzere York deneyiminde de sürecin etki değerlendirmesine yönelik uygulamaların geliştirilerek işlerlik kazandırıldığı görülmektedir.

Günümüzde akıllı kentlerin hızla ortaya çıkışı kentlerde insan haklarının dijital haklar bağlamında da tartışılmaya başlanmasına neden olmuştur. Teknolojinin etik ve insan hakları boyutuna ilişkin bu tartışmalar, teknolojinin en çok kullanıldığı yerler olan akıllı kentlerde nasıl korunması gerektiği, insan odaklı bir dijital dönüşümün nasıl mümkün hale getirilebileceğine ilişkin soruların cevapları insan odaklı akıllı kent yaklaşımı içinde aranmaya başlanmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde insan odaklı akıllı kent yaklaşımının ne olduğuna ilişkin bir çerçeve sunulduktan sonra bu alandaki standartlarını akıllı kent dönüşümlerine entegre edebilmiş önemli kentlerdeki örnek süreçler ele alınacaktır.

4. DİJİTAL HAKLAR VE KENTLİ HAKLARI BAĞLAMINDA AKILLI KENTLERİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: İNSAN ODAKLI AKILLI KENTLER

Tüm dünya için geniş çaplı etkiler yaratan Covid-19 pandemisi özellikle dijital teknolojilerin kullanımı konusunda bir kırılma yaşanmasına neden olmuştur. Süreç, bir yandan gerçek hayatın hızla dijital ortama taşınmasını sağlarken diğer yandan salgının kontrol edilmesi gerekçe gösterilerek birçok takip ve izleme teknolojisinin yaygın olarak kullanılmaya başlanması için ideal ortamı yaratmıştır. Özellikle kentler, dijital teknolojilerin en çok ihtiyaç duyulduğu, kullanıldığı ve yaygınlaştığı yerler haline gelmiştir. Bir yandan teknolojinin kolaylaştırıcı ve geliştirici yönü ön plana çıkarken diğer yandan beraberinde getirdiği riskler de aynı şekilde tartışılır hale gelmiştir. Dijital haklar bağlamında artan hak talepleri, teknoloji yoğun akıllı kentlerde yoğunlaşmıştır.

İnsan odaklı akıllı kent kavramının ne olduğunu açıklamak teknolojinin insan hakları üzerindeki etkilerinin bağlamsal olarak farklılaşması özelliği nedeniyle zordur. Bu açıdan çalışmanın bu kısmında kentlerin dijital haklar açısından önemi ve dijitalleşmenin kentler özelinde dijital haklara etkisi açısından literatürde öne çıkan tartışmalar ekseninde aktarılmaya çalışılmıştır.

Modernleşme süreciyle beraber küresel çapta artan kentleşme eğiliminin beraberinde getirdiği sorunlara ilişkin çözüm bulma arayışı, takip eden süreçte BİT’lerdeki gelişmeler, “akıllı kent” teknolojilerinin hayata geçirilmesini mümkün kılmıştır. Ortaya çıktığı 90’lı yıllarda akademi, kamu, özel sektör çevrelerinin ilgisini çekmiş ve kavram hızla farklı bakış açılarıyla tanımlanmaya başlanmıştır. Ancak asıl kırılma noktası 2008 yılında IBM tarafından başlatılan “Daha Akıllı Bir Gezegen” projesi ile akıllı kent kavramı büyümeye ve gelişmeye devam etmiştir (Yin C T vd. 2015, s. 2). Akıllı kent kavramının literatürde ele alınışı genellikle olumlama yönünde bir eğilim sergilemektedir. Bununla birlikte tanımlamalardaki ortak noktaların başında teknoloji kullanımı ve veri odaklılığın olduğu görülmektedir (Flak ve Hofmann, 2020, s. 166-167).

Kamusal ve özel alana giderek hızlı şekilde entegre olan BİT’ler, özellikle Covid-19 pandemisiyle birlikte birçok farklı BİT ve yapay zekâ teknolojisinin hızla kullanıma açılmasını sağlamıştır. Ancak kentsel alanın hızla verileştirilmesi beraberinde teknolojik gözetim, veri yönetimi, veri sahipliği, dijital yönetim gibi tartışmaların da artmasına neden olmuştur (Calzada vd., 2023, s. 1562). Vatandaşların karar vericiler olmaktan çıkarak birer veri sağlayıcıya dönüşmesi, kentin giderek teknoloji şirketleri için arz merkezi haline dönüşmesi, vatandaşları ilgilendiren konularda giderek “verilerin” önemli hale gelmesi kentsel yönetişimin dağılmasına neden olarak demokrasi üzerinde aşındırıcı bir etkiye sahip olmaktadır (Calzada vd., 2021, s. 27).

Kitchin (2014) kenti ölçülebilir, teknik olarak izlenebilir ve kentsel sorunlara algoritmalar temelinde yanıt aranan teknik sorunlar olarak ele alınmasını teknokratik yönetim olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan şimdiye kadar akıllı kent kavramsallaştırmalarında sıklıkla vurgulanan bu özellik akıllı kentlerin yalnızca teknokratik bir çerçeveye ele alınması sakıncasını doğurmaktadır (Akt. Calzada,

2020, s. 1145). İnsan odaklı akıllı kentler, teknokratik eğilimlerle kentte sivil haklarından mahrum bırakılan “veri sağlayıcıların”, sivil haklara sahip karar vericiler olarak yeniden “vatandaş” olabilmeleri adına dijital haklarını talep etme haklarıyla ilişkilidir (Calzada, 2021, s. 4). Dolayısıyla literatürdeki akıllı kent söylemlerinin tüm olumlama eğilimine karşılık eleştirel yaklaşımlar öncelikle veriye dayalı karar almanın ilk olarak kent sakinlerinin vatandaşlık hakkına açık bir tehdit olduğuna dikkat çekmektedirler.

Calzada’ya göre (2023) dijital haklar, özel sektörün giderek metalaşan kişisel veriler üzerindeki çıkarlarına karşılık vatandaşların kendi ürettikleri veri üzerinde hak talebidir. Söz konusu talepler bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde tekno-politikaya ilişkin tartışmaları gündeme getirmiştir. 2020 yılında Af Örgütü tarafından yayınlanan “Access Now”, Avrupa Birliği Temel Dijital Haklar Şartı (CFDREU); 2021 yılında kurulan Dijital Haklar İzleme Örgütü Dijital Haklar Arşivi²⁹; Barselona Kentler İçin Teknolojik Egemenlik ve Dijital Haklar Manifestosu bu tartışmalar sonucunda ortaya çıkan gelişmelerden bazıları olarak sayılabilir (Calzada, 2023, s. 1540).

Morozov ve Bria (2018), sosyal ve politik sorunlara ucuz ve etkili çözümler bulabilmenin etkili bir yolu olan akıllı kentlerin sürdürülebilir, adil ve katılımcı olmaktan ziyade işlevsel, optimize edilmiş ve güvenilir politikalar oluşturmanın bir yolu olduğunu ve bu açıdan akıllı kentlerin neo-liberalizmin etkilerini dikkate almadan anlaşılamayacağını belirtmektedir. Neo-liberalizmin toplumsal eşitsizlikleri derinleştirme etkisi söz konusu eşitsizliklerin en derinden hissedildiği kentlerde sorunlarla başa çıkabilmenin bir yolu olarak kentsel altyapı ve hizmetlerin hızla özel şirketlere devredildiğine dikkat çekmektedir (Morozov ve Bria, 2018). Bu açıdan kentte dijital hakların teknoloji, veri, altyapı ve kamusal hizmetler üzerindeki artan özel sektör egemenliğinin yeniden vatandaşlara dönüşümü olarak tanımlamaktadır. Bria (2023), akıllı kent stratejilerinin aşağıdan yukarıya doğru tasarlanması gerektiğini belirtmekte ve bu çerçevede önce vatandaşa ilişkin sorunlar hakkında net bir görüş elde edilmesi ve teknolojilerin bu sorunların çözümünün merkezinde yer alması gerektiğini belirtmektedir³⁰.

²⁹ Bkz.: [Centre for Digital Rights — Home](https://www.centre-for-digital-rights.org/)

³⁰Bkz.: Erişim Adresi: [Akıllı Şehirlerde Dijital Haklar: Vatandaşlar için Dijitalleşmeye Doğru \(unit.la\)](https://unit.la/), Erişim Tarihi: 09.05.2024.

Günümüzde özel şirketlerin çoğu dijital alt yapıların sağlayıcısı konumundadır ve kişilerin bu araçlar vasıtasıyla oluşturduğu her türlü veriyi metalaştırarak değer elde etmektedir. Bu durum akıllı kentler özelinde ele alındığında vatandaşlardan toplanan veriler için de geçerlidir. Veri kontrolünün veri sahiplerinden alınması demokrasi ve dijital haklar için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Akıllı kentlerde sensörler aracılığıyla toplanan büyük miktarda veriler biyometrik ve kişisel veri barındırır ve çoğu zaman kente ilişkin kararların alınmasında YZ teknolojilerinden yararlanılır. Ayrımcılık ve mahremiyet riski taşıyan bu uygulamaların ana kullanıcısı olan kentlerde dijital hakların korunmasında asli sorumluluğu olan yerel yönetimlerdir (Pierri ve Wiltshire, 2021, s. 33). Yerel yönetimler dijitalleşme eğilimlerini tek başlarına belirleyecek güçten yoksun olsalar da yetki alanları dahilinde dijital haklarla temel hak ve hürriyetlerin korunması duyarlı bir yaklaşım geliştirerek toplum üzerindeki etkisini yönetebilirler (Pierri ve Wiltshire, 2021, 34).

Kentlerde dijital hakların ihlal edilmesi yalnızca mahremiyetle sınırlı değildir ve farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Dijital Haklar İçin Vatandaşların Sesi Projesi'nin sonuçlarına göre kentlerdeki dijital hak ihlalleri yalnızca mahremiyetle sınırlı değildir ve dijital uçurumun kentte çok farklı derecelerde ve farklı bağlamlarda ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin kentte dijital uçurum internete, teknolojik araçlara veya dijital becerilere sahip olup olmamaya ilgili olduğu kadar temsille de ilgili olabilmektedir. Söz konusu bu unsurlar bakımından avantajlı konumda olan kişiler daha çok veri ürettiklerinden dezavantajlı toplumsal kesimlerin veri temsillerinde ciddi farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Diğer taraftan kullanıcılar da daha fazla veri üretmeleri nedeniyle daha fazla mahremiyet riskine maruz kalmaktadır. Eşitsizliğin diğer bir boyutuysa özel şirketlerin bir kentin dijitalleşme ve veri yönetimi alanında daha ileri kentleri tercih etme eğilimlerinin kentler arasında oluşturduğu eşitsizliklerdir (Pierri ve Wiltshire, 2021, s. 35-36).

COVID-19 pandemisiyle beraber gözetim teknolojilerinin artan kullanımı ve algoritmik karar alma süreçlerinde ortaya çıkan önyargılı kararlar kamunun bu alandaki insan hakları ihlallerine artan bir dikkati beraberinde getirmiştir. Kentsel alanda toplanan büyük miktarda veri beraberinde gözetim, ayrımcılık, veri güvenliği ve siber güvenlik gibi konuların küresel diyalogda tartışılmasına neden olmuştur (UN HABITAT, 2021, s. 14-16). Aynı dönemde kamusal hizmetlerin hızla çevrimiçi hale

gelişi bazı dezavantajlı gruplar için hizmetlere erişememe ve karar alma süreçlerine katılamama konusunda önemli bir sorun haline gelmiştir (UN HABITAT, 2021, s. 16).

Akıllı kent teknolojilerinin insan haklarına etkisini yalnızca dijital haklarla sınırlı görmeyen yaklaşımlar da bulunmaktadır. Vercher ve Perez'in (2024) çalışması kentlerde hızla yayılan algoritmaların çevresel maliyetlerine dikkat çekilmektedir. Akıllı kent yaklaşımları büyük oranda sürdürülebilir bir çevre için akıllı çevre, akıllı enerji gibi kavramları ön plana çıkarmaktadır. Bu kavramlar esasen YZ'nin sürdürülebilir bir çevre için enerji sistemlerinin verimliliğinin artırılmasında YZ'nin rolüne dikkat çekmektedir. YZ'nin sürdürülebilirlik açısından bu şekilde ele alınışı "Sürdürülebilirlik için YZ" kavramı ile açıklanmaktadır. Sürdürülebilir YZ kavramı ise algoritmaların geliştirilmesi ve kullanımının sosyal, ekonomik ve çevresel olumsuz etkilere dikkat çekmektedir. YZ sistemlerinin yaşam döngüsü içindeki her bir durağı yoğun enerji tüketimi olmak üzere çevre üzerinde birçok olumsuz etkiye sahiptir. Ne yazık ki YZ'nin toplumsal etkileri, siyasi ve sosyal etkileri kadar kolay değerlendirilebilir ya da öne çıkmış değildir (cidob.org).

Özetle, insan odaklı akıllı kentler literatürde kavramın ele alınması yönündeki genel eğilimlerden farklı olarak akıllı kent kavramını dijital haklar ekseninde değerlendirmektedir. Dijital haklar teknolojinin getirdiği ayrımcılık ve mahremiyet riski başta olmak üzere verileştirme ve veriye dayalı karar alma sürecinde aşınan vatandaşlık haklarının yeniden talep edilmesiyle ilişkilidir. Denebilir ki akıllı kentler, kentli hakları ve dijital hakların kesişimi, insan odaklı akıllı kent yaklaşımının ortaya çıktığı noktadır. Bu açıdan genel kabul gören akıllı kent yaklaşımlarını tersine çevirir. Dijital yönetim sürecine vatandaşları, ana unsur olarak teknoloji yerine insanı, temel amaç olarak da demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesini savunur. Aksi bir bakış açısının kentleri özel sektör için bir pazar, insanları da veri üreticileri olarak metalaştırarak bir ürün haline getirilmesi sonucunu doğuracağını ileri sürmektedir. Böylesine bir sürecin vatandaşlık hakları, demokrasi, sürdürülebilirlik, toplumsal eşitsizlikler üzerine derin etkiler bırakması kaçınılmazdır. Bu açıdan başta BM olmak üzere dijital hakların kentte geri alınmasına ilişkin çağrılarının desteklenmesi sonucunu doğurmuştur.

4.1. Birleşmiş Milletler İnsan Odaklı Akıllı Kentler Programı

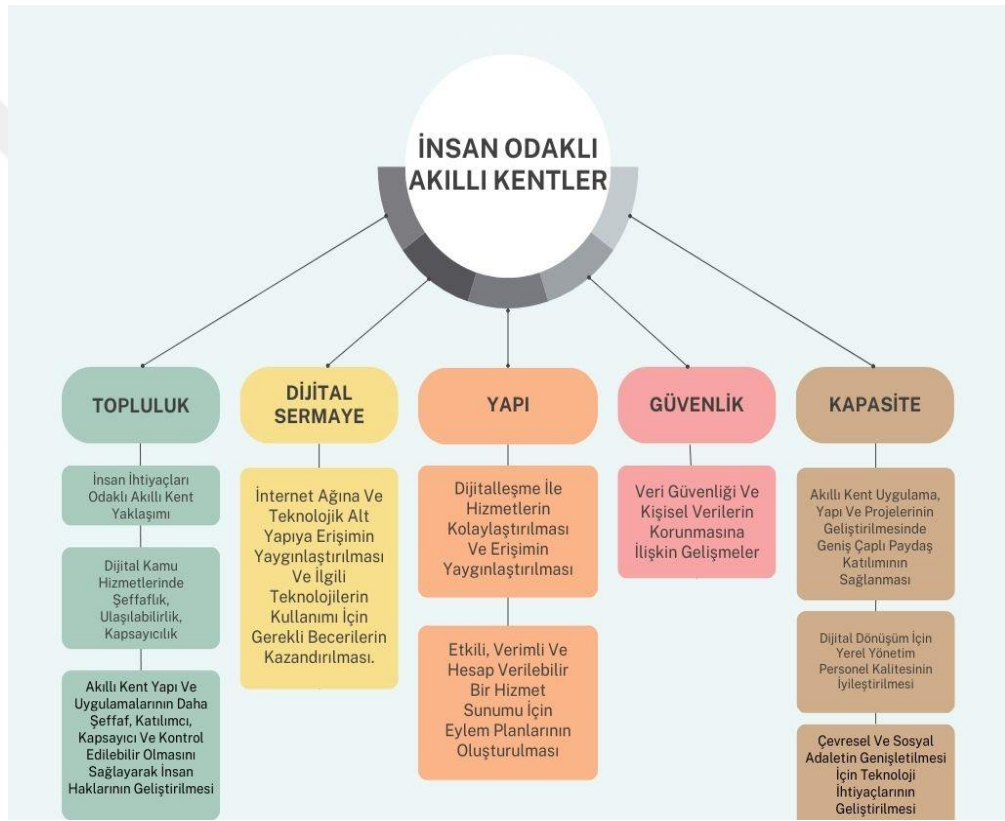
Kentlerde hızla yayılan bu tekno-politik kaygılar, 2018 yılında BM tarafından başlatılan “İnsan Odaklı Akıllı Kentler” (PCSC) stratejik programıyla kentlerin bu alandaki ilgilerinin artmasını ve akıllı kent stratejilerini bu minvalde yeniden gözden geçirmelerini sağlamıştır (Calzada, vd., 2023, s. 1563). Program, dijital teknolojilerin kentsel sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesindeki potansiyelini olumlamakla birlikte veri egemenliğinin giderek özel şirketler tekeline geçme tehlikesine, kamu hizmetlerindeki dijital altyapının giderek özelleşmesine, sürecin şekillenmesinde vatandaş katılımının eksikliğine ve veri sahipliğiyle verilerin şeffaf yönetiminde yaşanmakta olan sorunların dijital hakları üzerindeki aşındırıcı etkisine dikkat çekmektedir (UN-HABITAT, 2021, s. 16). Tüm riskleri göz önüne alındığında insan odaklı bir dijital dönüşümün öneminin vurgulandığı projede insan hakları temelinde bir dijital dönüşümün çerçevesini oluşturan temel bileşenler şu şekilde belirtilmiştir (UN HABITAT, 2021, s. 16):

- **Topluluğu Güçlendirmek:** Akıllı kentler insan ihtiyaçlarını dikkate alarak kurgulanmalı, insan hakları ve katılımı ön plana çıkaran, şeffaflık, eşit temsil ve geniş katılımı önceleyen insan haklarına saygılı bir strateji belirlemelidir.
- **Teknolojiye Eşit Erişim (Dijital Ayrım):** İnternete ve teknolojik araçlara eşit erişim, dijital okur-yazarlık becerilerinin artırılması yoluyla dijital uçurumun azaltılması.
- **Verilerin ve Teknolojik Altyapının Sorumlu Şekilde Yönetilmesi (Altyapı):** Dijital hizmetlerin yaygın ve erişilebilir kılınarak etkililik, hesap verebilirlik ve kapsayıcılık temelinde hizmet standartlarının belirlenmesi.
- **Dijital Varlıkların Güvence Altına Alınması (Güvenlik):** Kullanıcıların verilerinin güvenliğinin sağlandığı uygun altyapının oluşturulması.
- **Çok Paydaşlı Kapasite Oluşturma (Kapasite):** Akıllı kent projelerinin, altyapılarının ve servislerinin oluşturulmasında paydaş katılımının geniş ve kapsamlı şekilde sağlanması. Etkili bir dijital dönüşüm için hizmet sağlayıcının personel kapasitesinin geliştirilmesi

ve teknoloji ihtiyacının belirlenerek çevresel ve sosyal adalet temelinde eşit erişiminin sağlanması.

BM tarafından yürütülmekte olan İnsan Odaklı Akıllı Kentler Programı yönetimin tüm kademelerinde sürdürülebilir, kapsayıcı ve eşitlikçi bir dijital dönüşüm için ulusal ve yerel yönetimler için destekleyici bir çerçeve oluşturabilmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla kentlerde insan odaklı bir dijital dönüşüm stratejisi için genel bir çerçeve ortaya koymaktadır (UN HABITAT, 2021):

Tablo 10. İnsan Odaklı Akıllı Kentler İçin Genel Çerçeve

Kaynak: (UN HABİTAT, 2021), [Yazar tarafından İngilizceden çevrilmiştir.]

2000’li yıllardan itibaren pek çok ulusal ve yerel yönetim kapsayıcılık, dijital eşitlik, veri politikası, yapay zekâ gibi alanlarda politika belgeleri ürettiği görülmektedir. Örneğin İngiltere Gelişen Teknolojiler Sözleşmesi, İspanya Dijital Haklar Sözleşmesi, Los Angeles Dijital Haklar Bildirgesi, Barselona Teknolojik Hümanizm Kurumsal Bildirgesi, Kanada Dijital Altyapı Planı bu örnekler arasında yer almaktadır (UN HABITAT, 2022, s. 13).

BM'nin insan odaklı akıllı kentler yaklaşımı özetle akıllı kentlerde yaşanan teknoloji odaklı bakış açısının yarattığı kriz karşısında insanı odak noktasına alan, teknolojinin herkes için eşit fırsatlar yaratmasını ve kentlerdeki teknokratik eğilimlerin vatandaşlar lehine gelişmesini desteklemektedir. Bu minvalde BM, insan odaklı bir akıllı kentleşme modelinin oluşturulmasında kentleri stratejik bir konumda görmekte ve dijital hakların korunduğu akıllı kent birliklerini desteklemektedir (Calzada, 2021, s. 5). Bunlar arasında en dikkat çekici koalisyon 2018 yılında kurulan Dijital Haklar İçin Kentler Koalisyonudur. Dünya çapında yaklaşık 50 üyesi bulunan Koalisyon, dijital hakların kentlerde geliştirilmesine yönelik önemli girişimlerde bulunan en önemli birliklerden biridir. Bu sebeple bir sonraki başlıkta söz konusu Koalisyonun amaç ve faaliyetlerine yer verilmiştir.

4.2. Dijital Haklar İçin Kentler Koalisyonu

Birleşmiş Milletler projesine paralel olarak 2018 yılında Barselona, Amsterdam ve New York öncülüğünde kurulan uluslararası bir girişim olan Dijital Haklar İçin Kentler Koalisyonu (Cities Coalition for Digital Rights-CCDR) 2023 yılı itibariyle dünya çapında 50 üyesi bulunan bir organizasyona dönüşmüştür. Türkiye'den sadece Balıkesir Belediyesi'nin yer aldığı koalisyon, kentleri topluluklara en yakın demokratik kurumlar olarak tanımlarken vatandaşların dijital haklarının küresel ölçekte desteklendiği bir girişimdir (citiesfordigitalrights.org, 2024). Koalisyon tarafından açıklanan manifestoda dijital kapsayıcılık, şeffaflık, hesap verebilirlik, etik standartlar ve ayrımcılığa dikkat çekilmektedir (citiesfordigitalrights.org).

Şekil 6. Kentler İçin Dijital Haklar Koalisyonu Manifestosu

Kaynak: (citiesfordigitalrights.org, 2024), [Yazar tarafından İngilizceden çevrilmiştir.]

Koalisyonun beş temel amacı bulunmaktadır. Bu amaçlar kentlerde dijital haklara ilişkin manifestoda yer alan beş hakkı desteklemek, iyi uygulama örnekleri, deneyim ve teknik bilgi alışverişini sağlamak, üyeler arasındaki ortak girişimleri desteklemek ve yeni girişimler oluşmasını sağlamak, dijital hakların güçlendirilmesine yönelik politikaları savunmak ve kentleri, dijital hakların korunmasında teşvik etmeye yönelik toplulukların oluşmasına destek sağlamaktır (citiesfordigitalrights.org, 2020).

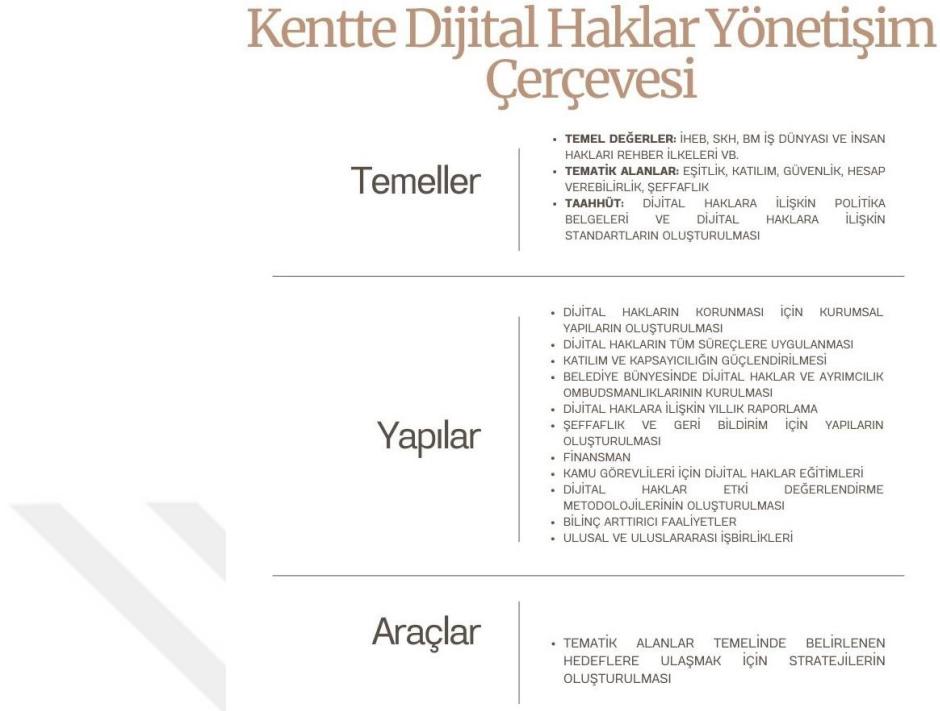
Pandemi döneminde hızla artan başta gözetim teknolojilerinin mahremiyet ve ayrımcılık bağlamında getirdiği riskler dijital hak taleplerinin oluşmasını hızlandırmıştır. Bu dönemde salgınla mücadelede toplumsal riskler öne sürülerek hastalık, aşı ve karantina takibi olmak pek çok gözetim teknolojisinin devreye sokulduğu görülmüştür. Bu süreçte CCDR, kurum ve kuruluşların dijital haklara saygı çerçevesinde sorumlu davranma çağrısı kapsamında belirlenen on ilkeye uyma çağrısında bulunmuştur. Bu ilkeler arasında veri toplama sürecinde yöntem ve amaçlar arasında orantılılık, kullanılan teknolojilerin pandemi dönemi ile sınırlandırılması, kullanılacak teknolojilerin rıza ve güvene dayandırılması, mahremiyet ve gizliliğe

saygı, açıklık ve şeffaflık, veri sahiplerinin verileri üzerindeki egemenliklerinin sağlanması gibi tavsiyelere yer verilmiştir (Calzada, 2021, s. 27).

Koalisyon kurulduğu yıllardan günümüze kadar iki büyük ana projeye öncülük etmiştir. Bunlardan ilki BM HABITAT ve Barselona, Amsterdam ve Londra kentleriyle işbirliği içinde gerçekleştirilen Küresel Kentsel Yapay Zekâ Gözlemevi Projesi'dir. Proje, sürdürülebilir, adil, demokratik, hesap verebilir, adil, şeffaf, güvenli ve dijital hakların korunmasına yönelik etik standartların oluşturulmasında kentleri desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda 6 temel alan belirlenmiş (adil olma ve ayrımcılık yapmama, şeffaflık ve açıklık, güvenlik, gizlilik, sürdürülebilirlik ve hesap verebilirlik) ve her bir başlık için ayrı ayrı öz değerlendirme kriterleri oluşturulmuştur. Projenin en önemli çıktıları arasında Kentsel Yapay Zekâ Atlası'nın oluşturulmasıdır. Söz konusu atlas, proje kapsamında belirlenen etik standartlar çerçevesinde kentlerde yer verilen uygulama örneklerine ve bunlara ilişkin etik standart uygunluk değerlendirmelerine ulaşılmasını sağlamaktadır (gouai.cidob.org). Atlas içinde 74 kentten 212 girişime ilişkin bilgilere ulaşılabilmektedir.

Koalisyonun bir diğer önemli girişimi Dijital Haklar Yönetim Çerçeve Taslağı'nın oluşturulmasıdır. Öz değerlendirme ve olgunluk modeli olarak geliştirilmesi öngörülen çerçevede temeller, yapılar ve araçlar ana başlıkları altında kentte dijital hakların güçlendirilmesine yönelik bir süreç önerisine yer verilmektedir.

Tablo 11. Kentte Dijital Haklar Yönetişim Çerçevesi

Kaynak: (CCDR, 2021), [Yazar tarafından İngilizceden çevrilmiştir.]

Çerçevede tanımlanan 3 ana unsur kentte dijital hakların anaakımlaştırılmasına ilişkindir. İlk aşama kentte dijital haklara ilişkin uluslararası çerçevenin dayanağı, kentin belirlediği ana temalar ve dijital haklara dayalı kent standartlarının belirlenmesidir. İkinci aşamada kentlerin kurumsal ve yönetsel yapılarıyla, insan kaynağı ve topluluklarının dijital haklar bakımından güçlendirilmesine ilişkin önerilere yer verilmiştir. Son olarak belirlenen tematik alanlardaki hedeflerin tanımlanması ve hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik araçların belirlenmesi yer almaktadır. Bu açıdan BM İnsan Odaklı Akıllı Kentler Programı dahilinde belirlenen çerçeve ile uyumlu görülmektedir.

Dijital hak talepleri ve teknoloji karşısında insan haklarının korunmasına ilişkin talepler yalnızca uluslararası kuruluşlar ve kent koalisyonlarıyla sınırlı değildir. Dijital haklar aynı zamanda tabandan gelen bir talep olmuş ve birçok sivil girişim dijital haklara ilişkin manifestolarını yayınlamıştır. Bunlar arasında ilk defa 2019 yılında düzenlenen Dijital Hümanizm Çalıştayı sonucunda deklare edilen Viyana Dijital Haklar Manifestosu bir sonraki bölümde ele alınmaktadır.

4.3. Dijital Hümanizm zerine Viyana Manifestosu

Çağımızda yaşıadıımız dijital dönüşümün yaygın ve çok boyutlu etkileri onu ancak sanayi devrimine benzer bir etki yaratması bakımından toplumları kökten değiştirecek bir potansiyel olarak kabul edilmesine neden olmaktadır. 21. yüzyıl, insan ve makine arasındaki ayrımın giderek bulanıklaştığı bir dönemeç olarak şekillenmeye devam etmektedir. Saf araçsal bir mühendislik projesi olmasının ötesinde dijital teknolojiler algoritmalar, veriye dayalı karar alma süreçleri, otonom makineler gibi sonuçlarıyla teknik, ekonomik, askeri ve siyasi alanda tekelleşme ve kontrole neden olmaktadır. Dolayısıyla dijital teknolojiler, yalnız sunduğu fırsatlarla değil beraberinde çoğulculuğa, demokrasiye, katılımcılığa, insani değerlere ve insan haklarına etkileri bakımından da ele alınması gereken bir değişim olarak karşıımızda durmaktadır (Werthner, vd., 2023, s. 139).

2019 yılında insanın teknoloji tarafından belirlenimine karşı teknolojinin insan odaklı belirlenimi çağrısıyla düzenlenen ve dünyadaki ilk uluslararası Dijital Hümanizm alıştayı sonucunda “Dijital Hümanizm zerine Viyana Manifestosu” yayınlanmıştır (Caiml.org):

- Dijital teknolojiler demokrasiyi ve katılımı teşvik edecek şekilde tasarlanmalıdır.
- Gizlilik ve ifade özgürlüğü demokrasiin vazgeçilmez unsurlarıdır ve teknolojik faaliyetlerin merkezinde yer almalıdır.
- Yazılı programlarının ve algoritmaların tahmin doğruluğu, adilliği, eştilliği, şeffaflığı ve hesap verebilirliği sağlanmalıdır.
- Düzenleyici ve denetleyici kurumlar teknoloji tekellerine müdahale etmelidir.
- Bireysel ve kolektif insan haklarını etkileme potansiyeline sahip kararlar insanlar tarafından alınmaya devam edilmelidir. Otomatik karar verme sistemleri kararlar için bir yönlendirici olmalı ancak insani kararların yerine geçmemelidir. Karar vericilerin kararları açık, şeffaf ve hesap verebilir olmalıdır.

- Bilgisayar bilimi/enformatik gibi teknolojik disiplinler sosyal, beşeri bilimler ile diğer disiplinler arasında işbirlikleri tahsis edilmeli, bilimsel silolar kırılmalıdır.
- Üniversiteler yeni ve eleştirel düşüncenin üretildiği yerler olarak özel bir sorumluluğa sahiptir ve bu sorumlulukla hareket etmelidir.
- Akademik ve endüstriyel araştırmacılar daha geniş bir toplumsal yelpaze ile etkileşim halinde olmalıdır. Bu yaklaşım yeni bir bilgi ve teknoloji üretme pratiğine dönüştürülmelidir.
- Dünyanın her yerindeki uygulayıcılar ortak sorumluluklarını kabul etmelidir.

Sivil girişimler tarafından oluşturulan dijital hak talepleri teknolojinin etik boyutunu dikkate alan uygulamaların ve yapıların geliştirilmesine etki etmektedir. Örnekleme yer alan bir diğer kent olan Barselona’da daha detaylı olarak ele alınacağı gibi toplumsal hareketlerin ve tabandan gelen dijital hak taleplerinin kentte dijital haklara ilişkin girişimlerin olgunlaşmasında oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bir sonraki bölümde insan odaklı akıllı kent örnekleriyle süreç ve yapılara ilişkin uygulamada daha detaylı bir bakış açısı sunulmaktadır.

5. İNSAN ODAKLI AKILLI KENT ÖRNEKLERİ

90’lı yıllardan itibaren insan hakları kentlerinin ortaya çıkışına paralel diğer bir gelişme kent yönetiminde teknolojinin artan etkisiyle akıllı kentlerin ilk örneklerinin hayata geçmesidir. Geçişin ilk aşaması “teknolojinin nasıl daha verimli ve yaygın şekilde” kullanılabileceğine yönelik tartışmalar daha sonra dijital teknolojilerin beraberinde getirdiği risklerle beraber “teknolojinin insan yararına kullanımı için nasıl bir yol izlenmelidir” sorusuna yerini bırakmaya başlamıştır. Özellikle Covid-19 pandemisiyle beraber dijital teknoloji kullanımında yaşanan kırılma, daha büyük veri daha çok gözetim sistemi ve beraberinde gelen mahremiyet ve ayrımcılık eğilimleri dijital hak taleplerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tartışmaların odak noktasındaki bu değişim, odağı “insan” olan bir akıllı kent stratejisi oluşturulmasına yönelik girişimlerin başlamasını sağlamış ve “insan odaklı” ilk akıllı kentler ortaya çıkmaya başlamıştır. Çalışmanın bu kısmında seçilen örneklem üzerinden insan odaklı akıllı

kent örnekleri incelenerek süreç, yapı ve uygulama noktasındaki gelişmeler ortaya konmaya çalışılmıştır.

5.1. Portland

Portland’de 2014 yılında başlayan Dijital Katılım Ağı Projesi kentin, akıllı kent stratejisini insan odaklı hale getirmesi yönündeki ilk adımı olmuştur. Projenin çıktıları daha sonra Portland Dijital Eşitlik Eylem Planı’nın oluşturulmasını sağlamıştır. İnsan odaklı akıllı kent stratejisinin oluşturulması yönündeki girişimlerin kent bünyesinde yer alan insan hakları ofisiyle beraber yürütüldüğü görülmektedir.

5.1.1. Dijital Katılım Ağı Projesi (DIN)

2014 yılında hazırlanan Portland “Dijital Katılım Ağı”nda (DIN) kentteki hanelerin %15’nin internete erişimi olmadığı belirtilmektedir. Odak grup çalışmaları sonucunda dijital eşitliğe neden olan sebepler arasında internete ve ona bağlı cihazlara erişimde hane geliri yetersizliği, dijital göçmenler gibi gruplar tarafından teknolojinin anlamlı bir şekilde benimsenmemesi yer almadığı görülmüştür (DEAP, 2014, s. 4). 2014 yılında tamamlanan 2014 Portland Bölgesi İnternet Benimseme Araştırması (PBAS) sonuçları temel alınarak yaklaşık elli farklı kamu-sivil-özel sektör temsilcisi ile birlikte geliştirilen Portland Dijital Eşitlik Eylem Planında (Digital Equity Action City Plan – DEAP) tanımlanan beş temel hedef ve 17 farklı eylem bulunmaktadır (DEAP, 2014, s. 5):

Tablo 12. “Portland Dijital Eşitlik Eylem Planı (2014-2016)” Portland Kenti Dijital Katılım Ağı Planı Kapsamında Belirlenen Hedefler ve İhtiyaçlar

HEDEFLER	İHTİYAÇLAR	AKSİYONLAR
1. Erişim: Uygun fiyatlı ve yüksek hızlı internetle teknolojik cihazlara erişim.	PBAS (2014) araştırması sonuçlarına göre bölgedeki hanelerin %15’inde internet bulunmama ve yetişkinlerin %10’u hiç internet kullanmamaktadır.	1.1. Düşük gelirli bölgelerde ücretsiz kablosuz internet erişimi için kamu kurumları ağlarından faydalanılması, 1.2. Düşük bütçeli internet erişiminin genişletilmesi için yerel, bölgesel ve ulusal düzenleyici otoritelerle işbirlikleri, 1.3. Bölge sakinlerinin erişimi için düşük maliyetli geniş ağ seçeneklerinin web tabanlı envanterinin oluşturulması, 1.4. İnternete erişim araçlarına erişim maliyetlerini düşürmek için geri dönüşümlü donanım projeleri için işbirliklerinin oluşturulması, 1.5. Dijital sermayenin gelişimi için düşük maliyetli pilot bölgelerin oluşturulması, 1.6. Evsizler için dijital eşitlik projelerinin geliştirilmesi,
2. Eğitim-Destek: dijital göçmenler ve dezavantajlı gruplara teknoloji okur-yazarlığının kazandırılması için eğitim ve destek sağlanması.	Araştırma sonuçları dijital araçları kullanamayan kişilerin %42’sinin çevrimiçi olabilmek için ikinci bir kişinin desteğine ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.	1.7. Toplum kuruluşların kullanımına yönelik olarak dijital katılım programları, hizmetler, faaliyetler ve eğitim araçlarından oluşan web tabanlı bir veri tabanının oluşturularak hizmete sokulması, 2.2. Düşük maliyetli bağlantı kaynaklarına ilişkin verilerin derlenmesi, 2.3. Kültürel farklılıkları dikkate alan bir dijital okuryazarlık müfredatının oluşturulması,
3. Kapasite Geliştirme ve Liderlik: Paydaşların finansman, koordinasyon, insan kaynakları ve eğitim yoluyla dijital uçurumun kapatılması için güçlendirilmesi.	Bölge için dijital eşitliğe yönelik projelerin yer alması ancak genel bir stratejiye sahip olunamaması.	1.8. DEAP’ın uygulanabilirliğini ve etkinliğini arttırmak için yerel ve ulusal nitelikli bir “Dijital Katılım Ağı”nın oluşturulması, 3.2. DEAP’ın uygulanmasında deneyim paylaşımını ve sinerjiyi arttırmak, iyi uygulama örneklerini ödüllendirmek için yıllık dijital katılım zirvelerinin düzenlenmesi, 3.3. Kamu ve özel sektör kaynaklı dijital eşitlik projelerinin finans kaynaklarının güçlendirilmesi,
4. Dijital Ekonomiye Erişim: Dezavantajlı gruplar için dijital ekonomide iş fırsatları yaratılması.	Göçmenler ve kadınların teknoloji endüstrisinde temsillerinin artırılması.	4.1.Yeterli temsilden yoksun kesimlerin dijital ekonomide istihdamına ve girişimciliğine yardımcı olacak projelerin desteklenmesi, 4.2. Öğrencilerin STEAM girişimlerinin desteklenmesi,
5. Politika: dijital eşitliğin sağlanması ve dijital teknolojilerin anlamlı bir şekilde benimsenmesine yönelik politika çerçevesi oluşturulması.	Eşitsizlikleri gidermede etkili politika araçlarının oluşturulması.	5.1. Toplu konut projelerinde internet hizmeti, teknik gereçler ve dijital okuryazarlık eğitimi için projeler geliştirilmesi, 5.2. DEAP’ın uygulanabilirliğini arttırmak için özel sektör ve kamu temsilcileri ile halk katılımını teşvik edilmesi, 5.3. Kamu politikalarının geliştirilmesinde dijital eşitlik yaklaşımının ana-akımlaştırılması,

Kaynak: (Portland City Digital Equity Action Plan, 2014, s. 5), [Yazar tarafından derlenmiş ve İngilizceden çevrilmiştir.]

Dijital Katılım Ağı Projesi, kentin dijital kapsayıcılık konusunda durumu hakkında gerçekçi bir perspektif elde edilmesi açısından etkili olmuştur. Proje verileri daha sonra kente ilişkin Dijital Eşitlik Eylem Planı oluşturulmasında amaç ve hedeflerin belirlenmesi sürecin ölçülebilir ve gerçekçi hedeflerinin tanımlanmasını sağlamıştır.

5.1.2. Portland Dijital Eşitlik Eylem Planı

2014 yılında dijital eşitsizliklerin giderilmesine yönelik olarak başlatılan “Dijital Katılım Ağı” (DIN) ağının olgunlaşma aşaması olan “Dijital Eşitlik Eylem Planı” 6 Nisan 2016 tarihli 37199 sayılı Belediye Meclisi kararıyla ilan edilerek bağlayıcı bir kent politikası haline getirilmiştir. Planın ana hedefleri (1) Yüksek hızlı ve uygun fiyatlı internet erişimi ve cihaz sağlamak, (2) Kültürel farklılıklara duyarlı bir dijital eğitim programı oluşturmak, (3) Kent paydaşlarının güçlendirilmesi ve (4) Dijital ekonominin geliştirilmesini sağlamaktır (Gallardo, 2020, s. 4). Söz konusu plan, 2022 yılında tekrar revize edilerek güncellenmiştir. Plan, Portland Topluluk Teknolojisi Ofisi (The Office for Community Technology), topluluk odaklı bir anlayışla ilçe, eyalet ve federal paydaşları, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını dijital eşitliğin sağlanmasına yönelik girişimlerin bir araya getirilmesi ve yatırım stratejilerinin belirlenmesi için işbirlikleri kurulmasına öncülük etmiştir. Portland Belediye Meclisi tarafından onaylanan planda Topluluk Teknolojisi Ofisi il ve ilçe büroları, sivil toplum kuruluşları, internet sağlayıcıları, kamu ve özel sektör temsilcileri ve eğitim kurumlarıyla ilişki kurarak söz konusu eylem planının yürütülmesini sağlamak ve belediye meclisini yıllık raporlar aracılığı ile bilgilendirmek üzere görevlendirilmiştir.

Planın hayata geçirilmesinden iki sene sonra 2016 yılında yayımlanan ilerleme raporundaki gelişmeler şu şekilde olmuştur:

- Özel sektör desteği ile düşük gelirli bireylere yönelik konut alanlarında ücretsiz ya da düşük ücretli internet paketlerinin geliştirilmesi ve internet hızlarının artırılması, evde internet erişimi olmayan öğrenciler için ücretsiz Wi-Fi noktalarının oluşturulması projesi başlatılmıştır.

- **Free Geek Projesi:** Kamu ve özel sektör işbirliği ile geliştirilen elektronik geri dönüşüm kampanyası ile elektronik geri dönüşümlü atıklardan elde edilen 1400 dizüstü bilgisayar düşük gelirli okullara ve STK'lara dağıtılmıştır.
- **Portland YouthBuilders (PYB) Projesi:** Toplu konut sakinleri, yaşlılar ve üniversite öğrencilerini bir araya getiren Portland YouthBuilders (PYB) Projesi ile dijital okuryazarlık eğitimleri verilmeye başlanmıştır.
- **Earn-A-Computer Programı:** Proje ile beş temel alanda ve beş farklı dilde temel dijital becerilere ilişkin derslerin verildiği projede, programı tamamlayan öğrencilere ücretsiz olarak geri dönüştürülmüş bilgisayar ve 1 senelik teknik destek sağlanmaktadır. İlk yılında 88 katılımcı eğitimi tamamlarken DEAP'ın 3. yılında da devam eden proje kapsamında 150 kişi daha eğitimi tamamlayarak ücretsiz bilgisayar kazanmıştır.

Projeler haricinde özel sektörle kurulan işbirlikleri sayesinde internet erişim ağının genişletilmesi ve erişim maliyetlerinin düşürülmesine yönelik girişimler olduğu görülmektedir. Örneğin Oregonlive 14 Haziran 2016 tarihli ve “Portland, Google Fiber’den Dijital Eşitlik Ücreti Alacak” (Portland will levy 'digital equity' fee on Google Fiber) haberinde Portland Belediye Meclisi kararı ile Google Fiber ile 2026 yılına kadar uzatılacak olan yeni hizmet sağlayıcı sözleşmesinin onaylanması için “Dijital Eşitlik Eylem Planı”nda yer alan hedeflere uyumlu olarak şirketin brüt gelirinin %3’ünün vergi olarak verilmesini, kentin belirli bölgelerinde ücretsiz wi-fi noktalarının kurulmasını ve bazı STK’lar için ücretsiz internet hizmeti sunmasını zorunlu kıldığı belirtilmiştir. 2016 Mayıs ayında yenilenen sözleşme kapsamında kentte 3 farklı ücretsiz wi-fi alanının kurulması, STK’lar için 10 yıl ücretsiz internet desteği sağlanması, okullar ve kütüphaneler gibi kamu kurumlarına fiber optik altyapı sistemlerinin kurulması sağlanmıştır (Portland.gov).

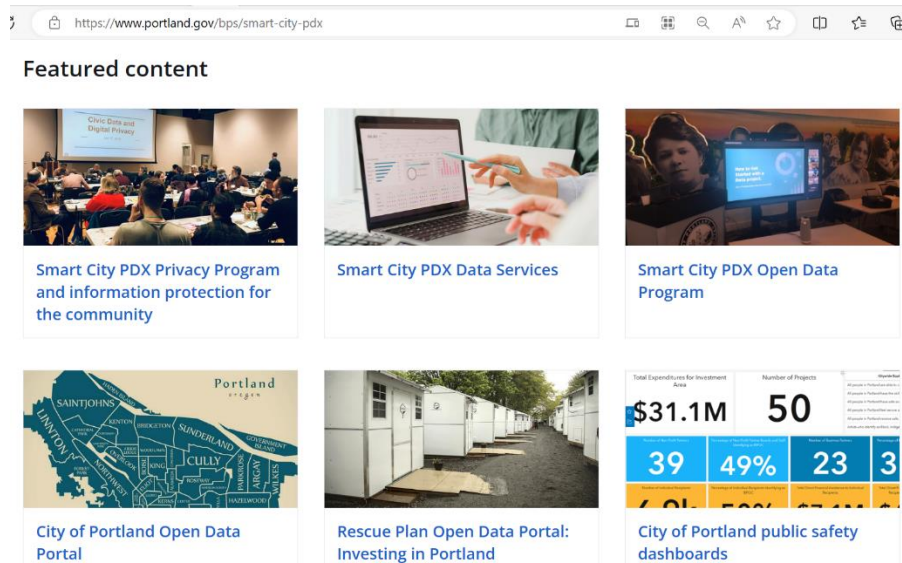
Dijital Eşitlik Eylem Planı’nın oluşturulması ve uygulanmasında çok katılımlı bir yönetim eko-sistemi kurulduğu görülmektedir. Dijital uçurumun giderilmesi amacıyla yürütülmekte olan projeler, sorununun çözümünde kentin ekonomik, beşeri,

teknik kaynaklarından en iyi şekilde yararlanılmaya çalışıldığı görülmektedir. Aynı zamanda Planın uygulanmasını desteleyecek projelerin de geliştirildiği görülmektedir. Port Land Dijital Kapsayıcılık Ağı bu kapsamda hayata geçirilen big girişim olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.1.3. Dijital Kapsayıcılık Ağı

Portland'da 2014 yılında dijital eşitliğin sağlanmasına yönelik kent girişimlerinin bir sonucu olarak kamu kurumları, özel sektör ve STK'ların bir araya gelerek kurdukları bir girişim olarak "Digital Inclusion Netwok" ağı Dijital Eşitlik Eylem Planı'nın uygulanmasında destekleyici bir girişim olarak yer almıştır. 2023 yılı itibarıyla 45'ten fazla üyesi ve 8 tane kuruluştan (Mt. Hood Cable Düzenleme Komisyonu, OCT, Citizens Utility Board, Free Geek, Home Forward, Multnomah County Library, Worksystems ve Portland Public School District) meydana gelen girişim, DEAP'ın uygulanmasına öncülük etmekle beraber aynı zamanda gelişmelerin rapor edilmesi, denetlenmesi ve halk katılımının sağlanması görevlerine de sahiptir.

Portland Smart City PDX, 2019 yılında veri ve teknolojiye dayalı politikalarla özellikle dezavantajlı toplumsal kesimlerin yaşamlarının iyileştirilmesiyle daha eşitlikçi bir toplum ve "dijital adalet" amacına yönelik bir girişim olarak kurulmuştur (Portland.gov).

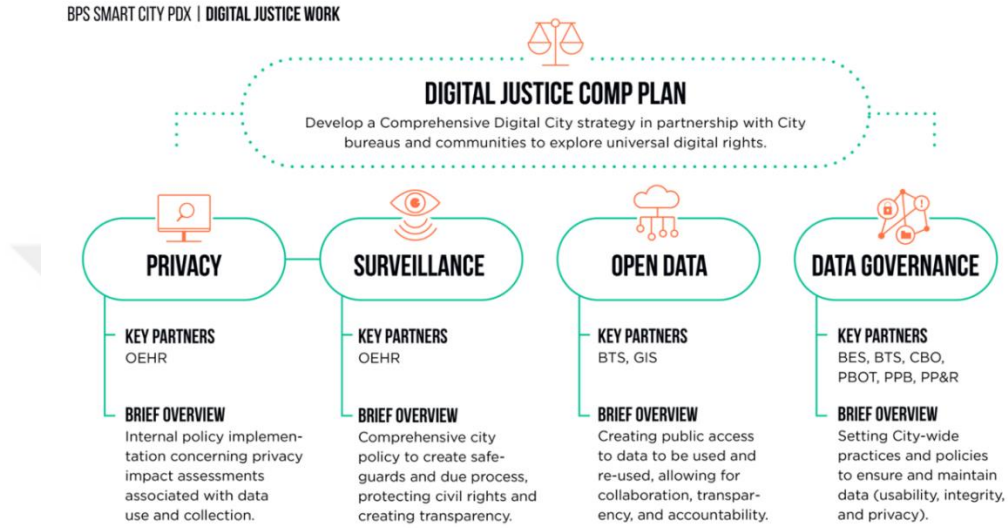

Görsel 1. Portland Akıllı Kent Adalet Ağı PDX

Kaynak: ([Smart City PDX | Portland.gov](https://www.portland.gov/bps/smart-city-pdx), Erişim Tarihi: 28.12.2023)

Program yürütücüleri Planlama ve Sürdürülebilirlik Bürosu ile Eşitlik ve İnsan Hakları Bürosu yakın ilişki içinde çalışmaktadır. Söz konusu ekibin yürüttüğü çalışmalar sonucunda Port Land kenti için kapsamlı bir “dijital adalet planı” çerçevesi oluşturulmuştur:

Tablo 13. Portland Dijital Adalet Planının Unsurları

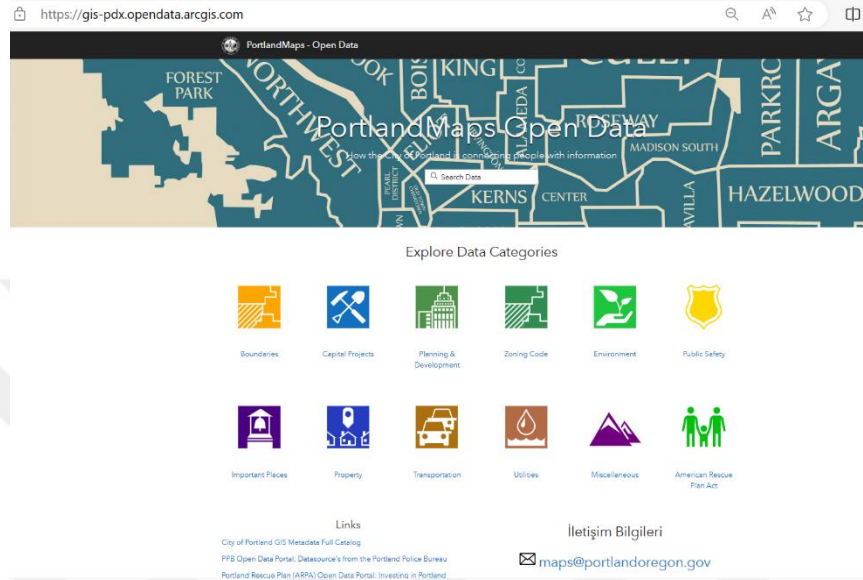

Kaynak: (Smart City PDX & Office of Equity and Human Rights, Haziran 2021)

Portland Dijital Adalet Planı Kent Planlama ve Sürdürülebilirlik Ofisi (BPS) ve İnsan Hakları Ofisi'nin (OEHR) ortak projesidir. Dijital Adalet Kapsamlı Planı, Mahremiyet, Gözetim, Açık Veri ve Veri Yönetimi olmak üzere dört temel alan üzerinde dijital haklarına yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Veri toplama ve işlemede uluslararası politika çerçevelerinin uygulanması (Mahremiyet); kamu güvenliğine yönelik olarak kullanılan veri toplama sistemlerinde sivil haklara saygı ve şeffaflığın esas alınması (Gözetim); işbirliği, şeffaflık ve hesap verebilirliğe izin verecek şekilde verilerin kullanıma uygun biçimde kamuya açık hale getirilmesi (Açık Veri); Verileri yönetiminin (veri bütünlüğü, gizliliği ve kullanılabilirliği çerçevesinde) kent çapında sağlanabileceği politikalar ve uygulamaları hayata geçirmek (Veri Yönetimi) Planın ana hedefleri arasında yer almaktadır (portland.gov).

Portland Belediye Meclisi, 2019 yılı ve 37437 sayılı kararıyla kentteki verilerin nasıl toplanacağına, kullanılacağına, yönetileceğine ve imha edileceğine ilişkin Gizlilik ve Bilgi Koruma İlkelerini oluşturmuştur (Portlandoregon.gov). 2020 yılında kabul ettiği “Gizlilik ve Bilgi Koruma İlkeleri” kararıyla kamusal alanlarda özel

teknoloji şirketlerine ait olan yüz tanıma teknolojileri tamamen yasaklanmıştır³⁶ (Portland.gov, 2020). Bu kararın ardından kamusal alandaki veri toplama teknolojilerine (özellikle de yüz tanıma teknolojileri) ilişkin halk katılımını öngören yeni bir kent planına ihtiyaç duyulmuştur (Smart City PDX & Office of Equity and Human Rights, Eylül 2021).

Görsel 2. Portland Açık Veri Ağı

Kaynak: ([City of Portland, Oregon \(arcgis.com\)](https://gis-pdx.opendata.arcgis.com), Erişim Tarihi: 28.12.2023)

Belirlenen bu temel alana yönelik olarak Portland İnsan Hakları Bürosu ve Portland Planlama ve Sürdürülebilirlik Bürosunun beraber gerçekleştirdiği “Gözetim ve Dijital Adalet Katılım Projesi” (Surveillance & Digital Justice Engagement: Community Engagement Plan) kapsamında 4 farklı odak grup çalışması yürütülmüştür. Çalışma gruplarına “dijital adalet, dijital haklar, gözetim” gibi kavramları nasıl anlamlandırdıkları, dijitalleşme sürecinde kimin ve ne şekilde yetkili olması gerektiği, şeffaflık ve hesap verebilirliğin nasıl sağlanabileceği ve mevcut teknolojilerden insanların/grupların nasıl etkilenebileceğini düşündükleri sorulmuştur³⁷. Plan, belirli aralıklarla tekrarlanarak güncellenmeye devam etmektedir (Smart City PDX & Office of Equity and Human Rights, Haziran 2021, Eylül 2021).

³⁶ Bkz.: [Efiles - 190113 Yüz Tanıma Teknolojilerinin Belediye büroları tarafından edinilmesi ve kullanılması](https://efiles-190113-yuz-tanima-teknolojilerinin-belediye-burolari-tarafindan-edinilmesi-ve-kullanilmasinin-yasaklanmasi-yonetmeliği) (D/84841) (efiles-portlandoregon-gov.translate.goog), Erişim Tarihi: 28.12.2023.

³⁷ Bkz.: [SCPDX Community Kick Off - All Groups - Google Jamboard](https://scpdx-community-kick-off-all-groups-google-jamboard)

Son olarak Şubat 2023 tarihinde Belediye Meclisi tarafından 37608 sayılı “Gözetim Teknolojilerinin Kent Genelinde Kullanılması ve Gizliliğine İlişkin Envanter ve Prosedürlerinin Oluşturulması” kararı alınmıştır (Portland.gov). Karar kapsamında hassas bilgilere erişimin sınırlandırılan prosedürlerin hazırlanması; Konsey tarafından, kent ofislerinin gözetim teknolojileri konusunda yetkilendirmek ve gizlilik komisyonunun tavsiye içeren direktiflerini kabul etme; kent büroları tarafından gözetim teknolojileri kullanımına ilişkin periyodik raporların hazırlanmasına karar verilmiştir³⁸ (Portland City Council, 37608 Sayılı Kararı, 2023).

Portland Dijital Adalet Eylem Planı esas olarak kentte akıllı teknolojilerin kullanımından sağlanan faydayla insanların temel haklarının korunması konusunda bir denge yaratarak teknolojinin sağladığı olanaklardan maksimum düzeyde faydalanmaya odaklanmaktadır. Sistem, bir yandan hizmet sunumunu dijital teknolojiler aracılığıyla iyileştirmeye çalışırken diğer yandan kişilerin veri güvenliği ve mahremiyetini sağlayarak güvenilir teknolojilerle halk katılımını sağlamaya çalışmaktadır.

5.2. Viyana

Temelleri 2014 yılındaki çalışmalara dayanan Viyana Dijital Gündem 2025 belgesi, Viyana Akıllı Kentler Stratejik hedeflerinin gerçekleştirilmesi için mevcut teknolojik gelişmeler karşısında sürekli olarak kendini yenileyebilen, “Technology follows people, not the other way around.”³⁹ prensibi doğrultusunda belirlenmiş temel ilkeler üzerine kurulu bir eylem planı olarak karşımıza çıkmaktadır. Strateji, dijital dönüşümün toplumun tüm kesimleri için “kapsamlı bir zorunluluk” olduğunun altını çizen Dijital Gündemi 2025 Stratejisi Belgesi hem bir strateji hem de sürmekte olan bir plan olarak karşımıza çıkmaktadır. Viyana kentinin sadece yönetimi için değil vatandaşlar için yeni fırsatlar sunan bir süreç olarak dijitalleşmenin vazgeçilmez bir unsur haline geldiğine vurgu yapılan belgede temel hedefler şu şekilde sıralanmaktadır (Digital Agenda Vienna 2025, 2019, s. 4):

³⁸ Bkz.: [Efiles - 37608 Kent Genelinde Gözetim Teknolojisi envanteri oluşturmak ve Gözetim Teknolojisinin gizliliği, kullanımı ve edinilmesine ilişkin prosedürler kararı \(D/87457\) \(efiles-portlandoregon-gov.translate.google\)](#), Erişim Tarihi: 28.12.2023.

³⁹ “Teknoloji insanı takip eder, insanlar teknolojiyi değil.” Yazar tarafından çevrilmiştir.

- Kentin olgunlaşan dijital dönüşüm sürecinin, Viyana kentini “Dijitalleşmenin Başkenti” haline getirmek için uzun vadeli bir stratejisini ortaya koymak,
- Viyana Akıllı Kent Stratejisi 2050 hedeflerinin gerçekleştirilmesi için yeni teknolojilerden en iyi şekilde faydalanılması,
- Hızla büyüyen BİT teknolojisinin güçlendirilmesiyle paralel olarak sosyal adaletin de güvence altına alınmasını sağlamak,
- Kent hizmetlerinin dijitalleşmesinde Viyana halkının katılımı ile gelişmenin bir parçası haline getirilmesini sağlamak,
- Dijital kent yönetiminin sağladığı fırsatlardan en üst seviyede yararlanmak,
- Son teknolojik yeniliklere sahip altyapı donanımlarını kurarken bir yandan toplumsal güvenlik ve güvenilirliği sağlayacak önlemleri almak.

Viyana kentinin dijitalleşme süreçlerinin planlanması, uygulanması ve yönlendirilmesi amacıyla yönetim birimleri oluşturulmuştur. Bu süreç Süreç Yönetimi ve BİT Strateji Grubu (Process Management and ICT Strategy Group of the Chief Executive Office) tarafından yürütülmektedir. Yine Viyana Kenti CIO Departmanı, Belediye Dairesi 01 (MA 01 – WienDigital) gibi birimler bu görevin yerine getirilmesi için tahsis edilmiştir. 2014 yılından itibaren üçüncü kez güncellenen plan birbiriyle ilişkili yedi temel başlık (güvenlik, hizmet, bilgi, iş dünyası 4.0, işletme, yapılar, kontrol) altında tanımlanmış farklı hedeflerden oluşmaktadır. Öne çıkan başlıkla şu şekildedir (Digital Agenda Vienna 2025, 2019, s. 5-8):

- **Güvenlik:** Vatandaşların BİT teknolojilerine ve dijital belediyecilik hizmetlerine olan güvenlerinin artırılmasına ilişkindir. Bu nedenle veri güvenliği bu başlığın en önemli bileşenidir. Güvenilir ve emniyetli bir BİT altyapısı oluşturmak ve vatandaşlarının güvenliğini sağlamak, iş dünyasını veri güvenliği konusunda güçlendirmek, BİT risklerine karşı savunmak geliştirmek ve bunlara karşı önlemler almak temel hedefler arasında yer almaktadır.

- Bilgi güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak **WienCERT** (Computer Emergency Response Team)⁴⁰ ofisleri kurulmuştur. **Security Hub Wien** (Viyana Güvenlik Merkezi) ofisleri aracılığıyla Viyana sakinleri için blok zincir, veri koruma ve şifreleme konusunda kişisel veri güvenliği becerilerinin artırılmasına yönelik e-egitimlerinin verilmektedir.
- **Hizmet:** Viyana dijitalleşme stratejisi kenti bir “hizmet kenti” olarak kurgulamaktadır. “Akıllı Kent Viyana” planı kapsamında kent kapsamlı bir dijital hizmet ağına sahiptir. Bu nedenle dijital hizmetlerin sürekli olarak iyileştirilebilmesi için vatandaş geri bildirimleri ile sürekli olarak iyileştirilmektedir. Kamu ofislerinde verilen tüm hizmetler için geliştirilen **GovTech** uygulaması, bir dijital hizmet merkezi olarak işlev gören **mein.wien** uygulaması, kamu çalışanlarının dijital saha denetimlerine imkan sağlayan **GrätzlMap** uygulaması hizmet başlığı altında öne çıkan temel dijital uygulamalar arasında yer almaktadır.
- **Bilgi:** Eğitim seviyesi ile vatandaşların kendi kararlarını verebilmeleri arasındaki yüksek korelasyon dikkate alındığında dijitalleşme süreçlerinde de katılım ve ekonomik potansiyellerin değerlendirilmesi için bilgi düzeyinin yükseltilmesi ön koşul olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda dijital becerilerin geliştirilmesi ve dijital dünyanın kurallarının öğrenilebilmesi için erken çocukluk döneminden itibaren eğitimler verilmektedir. Yine dijital ayrımcılığın en büyük kurbanlarından olan dijital göçmenler ve dezavantajlı grupların dijital dünyanın gerekliliklerine göre eğitilmeleri sağlanmaktadır. **DigitalCity.Wien** uzantısı olarak “dijital okul” ile eğitim kurumları ve öğretmenler başta olmak üzere öğrenciler bu temelde eğitilmektedirler. Yine aynı proje kapsamında okullara güçlü bir wi-fi altyapısı sağlanması için “**Viyana Dijital Erişim Noktası**” projesinin güçlendirilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir.

DigitalCity.Wien, 2013 yılında Viyana’da BİT uzman eksikliğinin giderilmesine yönelik çözüm önerilerinin tartışıldığı bir hareketin çıktısı olarak

⁴⁰ “Bilgisayar Acil Durum Müdahale Ekibi” yazar tarafından çevrilmiştir.

kurulan ve 2015 yılında bir dernek olarak tescil edilen yapılanma Viyana Belediyesi, 2 binden fazla bilişim şirketi ve kurumla işbirliği içinde Viyana'daki tüm vatandaşlar için dijital dünyaya adaptasyon ve dijitalleşme hedeflerinin gerçekleştirilmesi için faaliyetler yürütmektedir (DigitalCity.Wien, 2023)

Viyana 60 binden fazla BİT çalışanı, 6 binden fazla teknoloji geliştirme şirketine ev sahipliği yapmaktadır ve bu durum kent ekonomisinin %8'ine tekabül etmektedir. Viyana, gelecekte çok daha fazla –özellikle oyun endüstrisi içinde- BİT şirketi için önemli bir cazibe merkezi haline gelerek kent ekonomisi içindeki BİT payını arttırmayı hedeflemektedir. Viyana kentinin dijitalleşme stratejisinin ana amacı kentin BİT alanındaki ekonomik etkinliğinin güçlendirilerek Avrupa kentleri arasında rekabet avantajı yaratmaya odaklıdır. Bu amaç doğrultusunda teknoloji girişimleri için kenti cazibe merkezi haline getirmeye odaklanılırken diğer yandan kentteki insan kaynağının dijital becerilerinin artırılmasına yönelik girişimlerin olduğu görülmektedir. Bu kapsamda dijital eşitsizliklerin azaltılması, BİT alanında cinsiyet eşitliğinin sağlanması gibi başlıkların yer aldığı Viyana Dijital İlkeleri, stratejinin dijital haklar boyutunda ele alınan başlıkları olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.2.1. Viyana Dijital İlkeleri

Viyana dijitalleşme stratejisi ilkelere dayalı eylem prensibini benimsemektedir. Bu anlayışla Viyana için dijitalleşmenin rehber ilkeleri şu şekilde belirtilmektedir (digitales.wien.gv.at)⁴²:

- ***Yaş Eşitliği, Eşitlik ve Dijital Erişilebilirlik:*** Viyana Belediyesi eğitim, köken, gelir durumu fark etmeksizin kentteki tüm insanlar için dijital dönüşümü erişebilir kılınmasını öncelemektedir. Çünkü dijital fırsat eşitliği ve kapsayıcılık sürecin devamlılığı açısından kritik öneme sahiptir. Bu süreçlerde engelli vatandaşların ihtiyaçları özel olarak dikkate almaktadır.

⁴² Orijinal dili olan Almandan GoogleTranslate yardımıyla çevrilmiştir.

- ***Vatandaşların İstek ve Beklentilerinin Dikkate Alınması:*** Viyana Belediyesi dijital uygulamaları ve süreçleri vatandaşların istek ve beklentileri doğrultusunda şekillendirme taahhüdünde bulunmaktadır.
- ***Esneklik ve Öğrenme:*** Dijital dönüşüm sürecinin sahip olduğu zorluklar yüksek derece esnek, uyum sağlayabilen, hata kültürünü değişim isteği sergileyen, sürekli öğrenerek gelişen bir organizasyonu zorunlu kılar. Bu aynı zamanda Viyana kentinde inovasyon kültürünü destekleyen yeni yönetim yöntemlerinin kullanılması, süreçlerin değişmesi ve dijital çağın yenilikçi teknolojilerinin kullanılması anlamına da gelmektedir.
- ***Bağımsızlık:*** Kentin bilgi hizmetlerinin mümkün olduğu kadar bağımsız bir şekilde geliştirilmesi, eğer teknik ve organizasyonel gerekliliklere uygunsa, iş dünyası, vatandaşlar ve çalışanlar için yüksek düzeyde bireyselleştirme ve hizmet odaklılık sağlanmaktadır.
- ***Cinsiyet Eşitliği:*** Viyana Belediyesi dijital hizmet sunumunda cinsiyete dayalı ayrımı gözetmeyen ve cinsiyete özel ihtiyaçların dikkate almakta ve uygulamalarını bu yönde geliştirmektedir. Bununla birlikte dijital mesleklerde ve dijitalleştirilmiş yaşam ortamlarında kadınlara ve kız çocuklarına özel önem göstermektedir.

Ekonomik ve sosyal hayatta toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesi Viyana kenti için önemli bir kılavuzdur. Bu açıdan kadınlar, gerek dijitalleşme süreçlerinden gerekse de bilişim teknolojileri alanında özel olarak teşvik edilmektedir. Kadınların teknik alanda kariyer yapmalarını teşvik edici ve farkındalık yaratıcı girişimlerde bulunmaktadır.

- ***Yenilik:*** Yeni fikirlerin ve çok disiplinliliğin karakterize ettiği son derece dinamik değişim zamanlarında, bilgi ve iletişim teknolojileri daha da büyük bir stratejik öneme sahiptir ve her zaman dikkate alınmalıdır.
- ***Konsolidasyon:*** Viyana kent yönetimi ve şirketler kentin dijitalleşme süreçlerinde koordineli bir şekilde çalışmaktadır. Bütünsel yaklaşım, etkili ve verimli bir dijital dönüşüm için temel gereksinimlerden biri olarak kabul edilmektedir.

- **Sürdürülebilirlik:** Viyana kenti dijitalleşmeyi ekolojik kalkınma için bir araç olarak kullanmaktadır. Örneğin dijitalleşmeyle sağlanan sürdürülebilir tedarik zinciri, hammaddelerin çevre dostu kullanımı, kaynak tasarrufu gibi yenilikler sürdürülebilirlik için teşvik edilmektedir.
- **Açıklık, Şeffaflık ve Katılım:** Açık bir yönetim tarzının benimsendiği kentte şeffaflık ve açıklığın idari eylemlerde benimsenen ana ilkeler arasında yer almaktadır. Bu açıdan halkın yönetimden gelen bilgi ve verilere serbestçe ulaşabilmesi, şeffaflığın YZ çağına da yansması önem taşır. Böylelikle Viyana kenti, açık veri politikasını desteklemesiyle vatandaşların akıllı BİT platformlarına aktif katılımı Viyana kentinde standart haline getirilmiş ve yaratıcı, yenilikçi çözümlerin ortaklık halinde geliştirilmesine olanak sağlamıştır.
- **BİT Ekonomisinin Güçlendirilmesi:** BİT endüstrisi Viyana için lokomotif bir sektör haline gelmiştir ve bu avantajı geliştirmek temel hedeflerden biridir.
- **Bağımsızlık:** Kentin dijital hizmet sunumunda bilgi hizmetleri, teknik ve organizasyonel açıdan uygun olması koşuluyla, mümkün olduğunca bağımsız çalışması önceliklendirilmektedir.
- **Güven ve Güvenlik:** Bu ilkeyle kentin dijitalleşme süreci içinde veri güvenliğinin sağlanması ve bu yolla dijital teknolojilere ilişkin güvenilirliğin artırılması amaçlanmaktadır.

Viyana Dijital İlkeleri kenti dijitalleşmenin sağladığı ekonomik ve toplumsal rekabetçi gücünün hangi hedefler ekseninde gerçekleştirileceğine ilişkin bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu kapsamda kentteki dijital teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanmasında özel sektör-kamu işbirliklerinin kurulması, yenilikçilik ve sürdürülebilirliğe odaklı bir dijital dönüşüm amacının var olduğu görülmektedir. Vatandaşlar açısından güvenli ve güvenilir bir dijitalleşme, dijital eşitsizliklerin azaltılması, şeffaf ve hesap verebilir ve kapsayıcı bir dijital dönüşüm hedefi dikkat çekicidir.

5.3. Barselona

Kentleşme hareketinin 1980’li yıllarda başladığı Barselona, konut, çevre, enerji, ulaşım ve su konusuna ciddi sıkıntılar yaşamış olmasına karşın 1990’lı yılların sonundan itibaren kentleşmeye bağlı sorunlarına bütüncül bir yaklaşım geliştirmeyi başarmıştır. Belediye Meclisinin çabalarıyla kentin ortaya koyduğu bu vizyon aynı zamanda Barselona’nın küresel bilgi kenti olma hedefini de içermektedir (Bıçakcı, 2014, s. 59). Kapsamlı bir akıllı kent stratejisine sahip olan kent enerji, ulaşım ve sosyal inovasyon alanları başta olmak üzere sürdürülebilir kentsel gelişmeyi esas almaktadır. Sürdürülebilir kentsel gelişim için kapsayıcılık, teknolojik yenilik, kaynakların verimli kullanımı ve bilgi ekonomisi akıllı kent stratejisinin temel hedefleri arasında yer almaktadır (Bakıcı vd., 2013, s. 139). Toplumsal kapsayıcılığın arttırılmasına yönelik olarak başlatılan “Topluluklar için Sosyal İnovasyon” projesi kapsamında katılımcı bütçe, geribildirim, karar alma süreçlerine katılım, sosyal uyumun güçlendirilmesine yönelik akıllı kent çözümlerini hayata geçirmiştir (Kadiri, Vd., 2023, s. 241-242).

Barselona akıllı kent dalgasının ilk dönemi (Barcelona Smart City 1.0 - 2011-2015) Barselona’nın akıllı kentler küresel lideri olma hedefine odaklanmaktadır. Akıllı kentleşmede yukarıdan aşağıya bir gelişimin benimsendiği bu dönem daha çok büyük teknoloji firmalarıyla işbirliklerine dayalı bir anlayış temelinde gelişim göstermiştir. Ancak bu durum bir süre sonra kent yönetiminin küresel teknoloji firmalarına devredilmesine ve kentin yalnızca veriye dayalı şekilde yönetilebileceğine dair tartışmaların doğmasını neden olmuştur. 2015-2019 yıllarını kapsayan dönemde ise Barselona dijitalleşme stratejisi, teknolojinin katılımcı demokrasiyi sağlamada bir araç haline getirilmesi ve akıllı kent paradigmasının aşağıdan-yukarıya şekillenmesine dayanmaktadır. 2015-2019 yılları arasında teknolojik egemenlik, demokratik dijital katılım ve kapsayıcılığın arttırılmasını temel alan üç temel politika belgesi⁴³ kabul edilmiştir (Monge vd., 2022, s. 4-5).

Dijital dönüşümde insan merkezli ve dijital haklar odağında bir yaklaşım belirleyen Barselona, bu açıdan küresel anlamda en başarılı kentlerden biri olarak

⁴³ Bkz.: Dijital Hizmet Standartları (2017), Özgür Yazılım ve Kamu Yönetimi Hizmetlerinin Esnek Geliştirilmesine İlişkin Hükümet Tedbiri (2017) ve Etik ve Sorumlu Veri Yönetimine İlişkin Hükümet Tedbiri (2018).

kabul edilmektedir. Bu çerçevede kentteki sensörler aracılığıyla toplanan anlık verilerin paylaşıldığı Sentilo⁴⁴, dijital içerimin desteklenmesine yönelik STEAM BCN⁴⁵, katılıma yönelik uygulamalar arasında yer alan decidim.barcelona, DECODE, açık veri portalı örnek öne çıkan örnek uygulamalar arasında yer almaktadır (Ebadi, 2023, s. 37). Uygulamaların detaylı incelemesine geçmeden önce Barselona dijitalleşme stratejisinin etik standartlarının nasıl oluşturulduğu ele alınacaktır.

5.3.1. Barselona’da Dijital Dönüşüm İçin Etik Standartlar

2016 yılında İspanya hükümeti tarafından alınan “Teknolojik Egemenliğe Geçiş” kararıyla 2020 yılına kadar İspanya’da kamu hizmetlerin sağlanmasında dijital kanalların öncelikli hale getirilmesi hedeflenmiştir. Barselona Dijital Dönüşüm Planı’nın bir parçası olan belge, veri stratejisinin sorumlu ve etik kullanımını içeren tüm eylem ve görevlerde temel belirleyici unsur haline getirilmiştir. 2017’de kabul edilen “Özgür Yazılım ve Esnek Hizmet” programıyla desteklenmiştir. Barselona, bu gelişmelerle belediye bünyesinde veri ofisi kuran ilk İspanyol kenti haline gelmiştir (ajuntament.barcelona.cat). Veri sahipliği ve veri yönetimi için Belediye Başkanlığı Veri Analitiği Birimi kurularak Beş Veri Sorumlusu atanması ileri istatistik uygulamaları, veri bilimi, makine öğrenimi gibi akıllı kent teknolojilerinin kullanımında etik standartların uygulanması ve denetlenmesi sağlanmıştır (Bria, 2019, s. 88).

2016 yılında Barselona Teknoloji ve Dijital İnovasyon Komisyonu tarafından duyurulan 2017-2020 Dijital Barselona Planı’nın amacı “kentin ve kent sakinlerinin karşılaştıkları zorlukların çözümünde teknolojinin daha demokratik şekilde kullanımını sağlamaktır. Böylece sosyal, ekonomik ve çevresel dönüşüm için, vatandaş katılımının güçlendirilmesini esas alarak daha çoğulcu bir ekonomik gelişmenin aracı olarak teknolojik ve dijital inovasyonun desteklenmesidir” (Barcelona City Council, 2016, s. 4). Esnek dijital servislerin tasarlanması; Teknolojik egemenliğe dayalı açık standartların kullanımı ve özgür ve açık kaynak yazılımı; Etik ve güvenli açık veri ve açık veri yönetimi olmak üzere üç temel amaca odaklanan

⁴⁴ Bkz.: City of Barcelona, Erişim Adresi: [Sentilo, the Barcelona Sensors Network | Barcelona Digital City | Barcelona City Council](#), Erişim Tarihi: 24.01.2024.

⁴⁵ Bkz.: City of Barcelona, Erişim Adresi: [The STEAM BCN plan | Barcelona Digital City | Barcelona City Council](#), Erişim Tarihi: 24.01.2024.

planının uygulanmasına yönelik olarak veri yönetimi, dijital hizmet standartları, katılım, şeffaflık gibi alanlar başta olmak üzere sekiz farklı alanda söz konusu planın uygulama çerçevesini belirlemiştir (September 2017 Barcelona Ciutat Digital).

Barselona belediyesi plan kapsamında teknolojik davranış kuralları, özgür yazılımı zorunlu kılan bir teknolojik egemenlik politikası, açık mimariler, dijital altyapı ve verilerin demokratik kullanımına ilişkin bir dijital hizmet standardı da oluşturmuştur (ajuntament.barcelona.cat):

- Dijital hizmetlerin sağlanmasında, uygulanmasında ve oluşturulmasında disiplinler arası bir yaklaşım benimsemek,
- Kullanıcıların ihtiyaçlarına dayalı, kolay kullanımlı dijital hizmetler geliştirmek,
- Sürekli değişen ihtiyaçlara, durumlara ve geri bildirimlere duyarlı, esnek bir dijital hizmet sunumu sağlamak,
- Bürokrasinin azaltılmasını sağlayan, kamusal iş yükünü azaltan bir dijitalleşme,
- Mümkün olduğunca açık kodlu ve yeniden kullanılabilir kaynak kodlu lisanslardan yararlanmak,
- Güvenlik, gizlilik, yasal sorumluluklar ve risklere duyarlı bir veri politikası benimsemek,
- Dijital hizmetlere erişimin mümkün olamayacağı durumlar için riskleri gözeterek 365 gün 7/24 kesintisiz hizmet sağlamak,
- Görsel tasarım ve erişilebilirlik yönergelerini temel alarak Barselona Kent Konseyi'ndeki kullanıcı deneyimiyle tutarlı bir hizmet oluşturmak.
- Dijital becerilerin geliştirilmesinde, teknolojik cihazlara erişimde fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik çalışmalar yaparak dijital eşitsizliği gidermek,
- Araçlar, sistemler ve hizmetlerin teknik ve etik boyutlarını izlemek ve değerlendirmek,
- Tutarlı bir hizmet deneyimi ve kaynak tasarrufu için mevcut hizmet altyapılarının değerlendirilmesi

- Olası bir risk karşısında hizmet kesintilerini önlemek için düzenli risk kontrolü yapmak,
- Hizmet performansının ölçümü ve iyileştirilmesi için açık, anlaşılır, erişilebilir şekilde geri bildirim toplamak,
- Dijital hizmetlerde istenilen belgelerin ve resmi işlemlerin olabildiğince çevrimiçi hale getirilmesini sağlamak,
- Çevrimdışı hizmetlerden çevrimiçi hizmetlere geçişi yönetmek, geçişlerin bir plan dahilinde olabildiğince kesintisiz olabilmesini sağlamak ve yeni hizmetlerin kullanılmasını teşvik edecek girişimlerde bulunmak.

2019 yılında yayınlanan “Barselona Kentler İçin Teknolojik Egemenlik ve Dijital Haklar Manifestosu” Barselona’daki veri ekosisteminin oluşmasında ana itici güç olmuştur (Calzada ve Almirall, 2020, s. 140). Barselona Kentler İçin Teknolojik Egemenlik ve Dijital Haklar Manifestosu’nda öne çıkan başlıklar şu şekildedir (Barcelona.cat, 2024):

- Veri ve Teknoloji Egemenliği
- Vatandaşlar için dijital haklara dayalı bir dijitalleşme
- Katılım, işbirliği ve erişilebilirlik
- Kaynakların paylaşımı ve kaynak havuzu yoluyla işbirlikçi gelişim
- Dijital hizmetlerin güvenliğine, doğrulanmasına ve iyileştirilmesine katılım için
- Teknoloji tasarımı ve yönetimine vatandaşların ve BİT endüstrisinin katılımı
- Şeffaflık, denetlenebilirlik, güvenlik ve gizlilik.

2021 yılında oluşturduğu Yapay Zekâ Belediye Stratejisi ile hem kamu hem de özel sektör tarafından kamusal hizmetlerde kullanılacak YZ teknolojileri için etik standartlar getirmeyi hedeflemiştir. Bu standartlar arasında YZ destekli karar verme sistemleri yerine “öneri” sistemlerinin kullanılması, teknoloji kullanımı sonucunda doğabilecek riskler için sorumluluk tanımlanması, algoritmik modeller ve veri tabanlarının halk erişimine açık olması ve özel sektöre bağlı YZ uygulamalarının kentteki kontrolünün belediyenin kontrolü altına alınmasına ilişkin bir dizi yaptırımı

içermektedir (citiesfordigitalrights.org). Barselona aynı zamanda Küresel Kentsel Yapay Zekâ Gözlevi'nin (GOUAI) kurulmasına öncülük eden kentler arasında yer almaktadır (gouai-cidob-org).

Barselona dijital haklar kapsamında çoğulcu ve katılımcı bir anlayışa sahip örnek kentler arasında yer almaktadır. Decidim.Barcelona ve Bustia Etica gibi dijital uygulamalar bir yandan karar alma süreçlerinde halk katılımını güçlendirirken diğer yandan hizmet sunumunun vatandaşlar tarafından denetlenebilmesine olanak sağlamaktadır. Bir sonraki başlık altında söz konusu uygulamalar detaylı şekilde ele alınmaktadır.

5.3.2. Dijital Vatandaş Katılımı: Decidim.Barcelona

İspanya hükümetinin tüm tepkilere rağmen Irak'ın işgal edilmesine yönelik aldığı karardan tam bir yıl sonra 11 Mart 2004 tarihinde, 200 sivilin öldürülmesi ile sonuçlanan El-Kaide saldırısına maruz kalmıştır. Söz konusu bu gelişme, daha sonra “İspanya Öfkeli Hareketi” olarak adlandırılan bir toplumsal hareketin başlamasına neden olmuştur. 2004-2011 yılları arası dönemde yaşanan terör olayının etkileri ile artan işsizlik ve konut sorunu, ekonomik kriz ve sosyal politika eksikliği temsili demokrasinin geleneksel kurumlarının (sendikalar, STKlar, medya vb.) meşruiyetinin halk tarafından sorgulanmasına neden olmuş, sokaklara yayılan halk hareketi ilerleyen dönemlerde kent yönetimi içinde kendine yer bulmuştur.

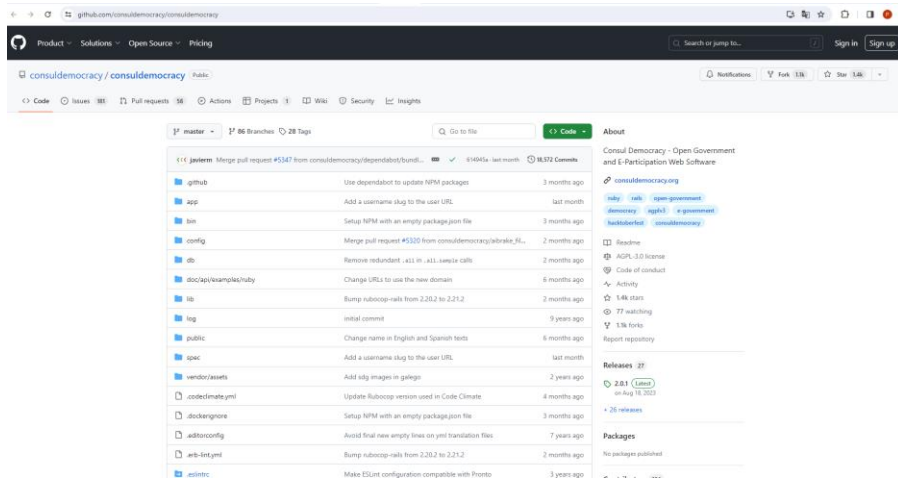
Doğrudan ve müzakereci demokrasi tartışmalarının yükseldiği bu dönemde demokratik süreç ve kurumların iyileştirilmesi, şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılım taleplerini arttırmış ve BİT destekli karar alma platformlarının hayata geçirilmesi için önemli bir ivme yaratmıştır (Pena Lopez, 2019, s. 18). 2015 yılında ilk kez İspanya'nın Madrid kentinde katılımcı bütçe uygulamasını hayata geçirmek için kullanıma sunulan decide.madrid⁴⁹ den sonra 2016 yılında Barselona Belediyesi de katılımcı demokrasi projesi olarak decidim.barcelona⁵⁰ (Türkçe olarak Biz Karar Veriyoruz) programını hayata geçirmiştir (Pena Lopez, 2019, s. 28).

⁴⁹ Bkz.: <https://decide.madrid.es/>

⁵⁰ Bkz.: <https://www.decidim.barcelona/>

Her iki platform, teknoloji tabanlı doğrudan demokrasi uygulaması olarak kullanılan sistemler açık kodlu CONSUL adlı çekirdek bir web yazılımı üzerine inşa edilmektedir ve yüksek derecede kişisel veri korunmasına sahiptir (Pena Lopez, 2019: 30; Bria, 2019, s. 86). Yazılım, 31 kent, 13 bölge ve 23 kuruluş tarafından kullanılmaktadır (Smith ve Martin, 2022, s. 281). Adres doğrulamasının zorunlu olduğu platformda vatandaşlar kendileri için önemli olarak gördükleri konular hakkında tartışma başlatabilir ve diğer kullanıcılar yorumlar, beğeni ve ret butonlarıyla konuya iştirak edebilirler. Vatandaşlar toplu ya da bireysel olarak kent politikası önerebilirler. Belirli bir talep ve fizibilite çalışmasına uygun görülen teklifler kent konseyi tarafından uygulamaya alınabilir. Platform üzerinden belediye bütçesinin hangi projelerde değerlendirileceğine karar verilebilirken vatandaşlar, il ve ilçe planlamalarına katkı sunabilirler (Smith ve Martin, 2022, s. 286).

İlk olarak vatandaş geri bildirimi, öneriler ve katılımcı bütçe uygulamalarının hayata geçirilmesinde önemli bir araç olarak kullanılan sistem daha sonra Barselona 2016-2019 belediye stratejik planının hazırlanmasında da önemli bir rol oynamıştır (Pena Lopez, 2019, s.30). Belediye Eylem Planı (PAM), Barselona'nın bir haklar ve fırsatlar kenti olarak tanımlandığı, sosyo-ekonomik kalkınma, teknolojik gelişme, cinsiyet eşitliği, demokratik katılım ve çevresel tahribatın önlenmesi gibi temel konularda orta ve uzun vadeli bir strateji ortaya koyan temel politika belgelerinden biridir (www.decidim.barcelona).

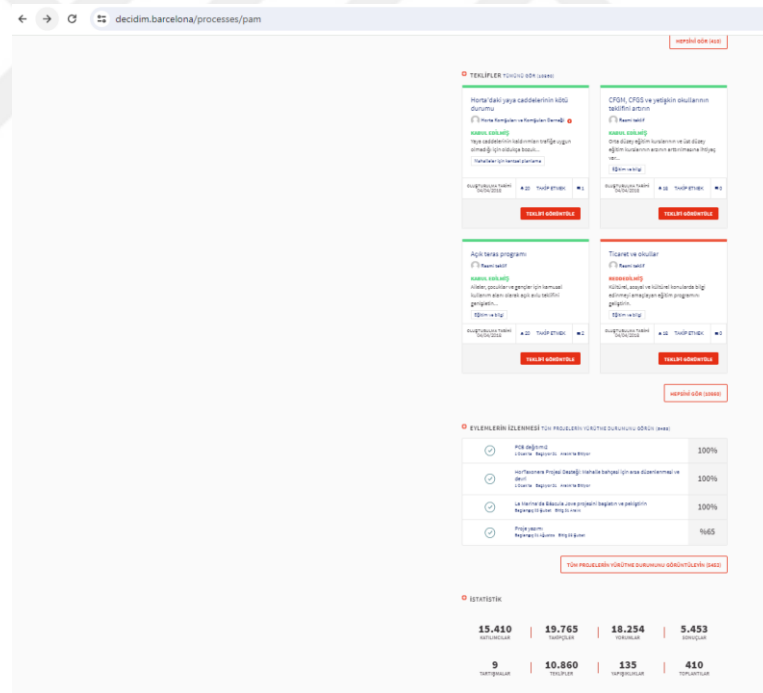

Görsel 3. Barselona Açık Veri Portalı

Kaynak: (github.com, Erişim Adresi: <https://github.com/consuldemocracy/consuldemocracy>, Erişim Tarihi: 09.01.2024)

Barselona Kent Konseyi tarafından decidim.barcelona'nın katılımcı demokrasinin geliştirilmesi için açık hedefleri şu şekilde ifade edilmektedir (ajuntament.barcelona.cat):

- 2016-2019 Belediye ve ilçe stratejik planları (PAM ve PAD olarak kısaltılıyor) vatandaşların ağ bağlantılı bir çözümle açık ve şeffaf katılımını sağlamak,
- Barselona kent sakinlerinin seslerini duyurabileceği bir platform oluşturmak,
- Kent planlamasında kent ve mahallelilerdeki sakinlerin düşüncelerini almak,
- Çoğulculuk ve farklılık temelinde kent sakinlerinden gelen önerileri değerlendirmek,
- Dezavantajlı grupların aktif vatandaş katılımını teşvik etmek,
- Aktif katılım kültürünü geliştirerek kolektif kent demokrasisini güçlendirmek,
- Gelecekte vatandaş katılımını güçlendirecek altyapıları sağlamlaştırmak.

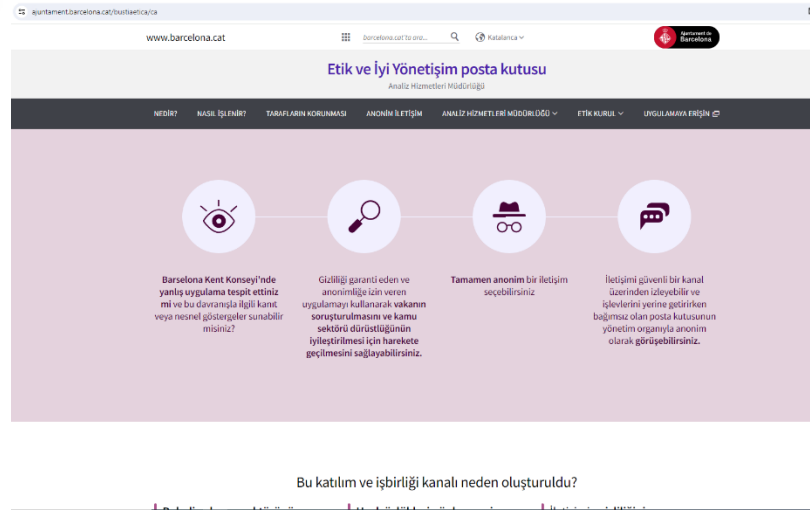
Görsel 4. Decidim.barcelona Arayüzü

Kaynak: (decidim.barcelona, Erişim Adresi: <https://www.decidim.barcelona/processes/pam>, Erişim Tarihi: 09.01.2024)

2024 yılı itibariyle decidim.barcelona girişimi üzerinde 15 binden fazla katılımcı, 20 bine yakın takipçi ve 18 binden fazla yorum bulunmaktadır. Sistem

üzerinden kullanıcılar bugüne kadar 10 binden fazla teklifte bulunmuş ve 5 binden fazla teklif kabul edilmiştir. Ayrıca sistem üzerinden kabul edilen tekliflere ait ilerleme durumu takip edilebilmektedir (Decidim.Barcelona, 2024). Platform, belediye gündeminin oluşmasında büyük ölçüde etkili olurken akıllı kentleşmede teknolojinin odak noktasında olduğu bir anlayıştan vatandaşların ihtiyaçları doğrultusunda teknolojinin araçsallaştırıldığı bir anlayışa geçişte önemli bir girişim olarak görülmektedir (Bria, 2019, s. 86).

Katılımın güçlendirilmesine yönelik bir diğer dikkat çeken proje ise Bustia Etica'dır. Barselona Kent Konseyi tarafından 2017 yılında hayata geçirilen Bustia Etica Projesi, Xnet adlı sivil bir dijital haklar savunuculuğu üstlenen girişimle birlikte oluşturulmuştur (Bria, 2019, s. 87). Proje, kamuda iyi yönetim ilkelerinin uygulanması, daha şeffaf, demokratik ve hesap verebilir hale getirilmesini teşvik etmek için uygulamaya konmuştur (Bria, 2019, s. 87). Platform aracılığıyla vatandaşlar, kamu hizmetlerinin sağlanmasında karşılaştıkları yanlış uygulamaları kanıtlarıyla beraber tamamen anonim şekilde raporlayabilmekte ve yine anonim şekilde süreci takip edebilmektedir (ajuntament.barcelona.cat).

Görsel 5. Bustia Etica Arayüzü

Kaynak: Barcelona.cat, 2024. [Google Translate yardımıyla çevrilmiştir.]

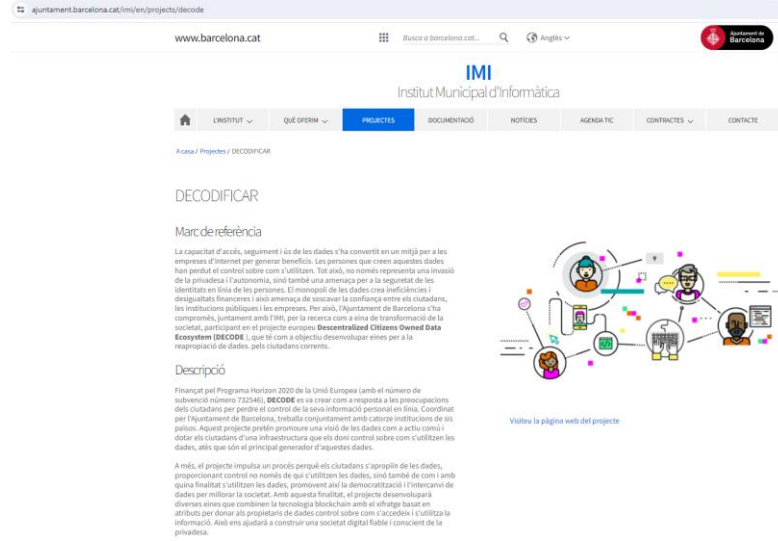
Barselona'da dijital dönüşüm için belirlenen etik standartlar kapsamında yer alan katılımcılık, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri kapsamında Decidim.Barcelona ve Bustia Etica uygulamaları öne çıkan katılımcı platformlar

olarak dikkat çekmektedir. Xnet gibi sivil girişimlerin uygulamaların hayata geçirilmesinde belediyeyle işbirliği kurulması uygulamanın önemli yönlerinden biridir.

5.3.3. Vatandaş Kaynaklı Adem-i Merkezi Veri Ekosistemi (DECODE)

Teknoloji ve verinin giderek artan toplumsal ve ekonomik değeri başta Amerika menşeli teknoloji şirketleri olmak üzere yeni nesil bir tekno-oligark sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Teknolojinin insanlığa hizmet eden bir araç olmaktan çıkarak bir veri üreticisi olarak insanın metalaştırıldığı hızla veriye dayalı karar alma süreçlerine adapte olan kamu yönetimi, dijital haklar bağlamında önemli bir tartışma unsuru haline gelmiştir. Veri kontrolünün vatandaşlara geçmesi ve hizmete yönelik bir teknolojik dönüşüm, daha şeffaf, demokratik ve hesap verilebilir bir kamu yönetimi dijitalleşme sürecinde önemli bir toplumsal talep haline gelmektedir.

Teknolojik egemenliğin sağlanması ve veri kontrolünün gerçek sahipleri olan halka devrinin sağlanması amacıyla 2017-2019 yılları arasında Avrupa Birliği Harizon 2020 Programı'ndan sağlanan hibe ile başlatılan DECODE Projesi Katalonya Tekno-politika Açık Üniversitesi tarafından yürütülmüştür. Projenin yürütücüleri arasında yer alan Bria, projenin amacını “*kentin dijital altyapısının, küresel teknoloji şirketlerinin 'feodal efendileri' yerine 'dayanışma, sosyal işbirliği ve kolektif haklar' mantığıyla yeniden düzenlenmesi*” olarak ifade etmektedir. Söz konusu projeye entegre olarak hayata geçirilen ilk uygulama ise decidim.barcelona uygulaması olmuştur (Monge, vd., 2022, s. 12-13).

Görsel 6. DECODE Arayüzü

Kaynak: (ajuntament.barcelona.cat, Erişim Adresi: <https://ajuntament.barcelona.cat/imi/en/projects/decode>, Erişim Tarihi: 19.01.2024)

Kentten toplanan verinin gerçek sahipleri olan kent sakinleriyle paylaşılmasına olanak sağlayan bir diğer önemli proje ise Sentilo Barcelona⁵⁴’dır. Proje kapsamında kente yerleştirilmiş sensörler tarafından toplanan verinin anlık olarak paylaşılmasına imkân sağlayan bir platformdur. En yenilikçi açık kaynaklı yazılım programı olarak 2016 Açık Ödülleri’ni kazanmış olan proje, diğer kentler tarafından da uyarlanabilmektedir (City of Barcelona, 2024).

Dijital haklar içinde veri sahipliği önemle tartışılan konulardan biri arasında yer almaktadır. Başlı başına bir değer olarak verinin gerçek sahiplerinin kullanımına açılması hem veri mülkiyetinin topluma yayılması hem de veriden değer üretmenin getireceği toplumsal fayda açısından değerlendirilirken diğer yandan sürecin açıklık, şeffaflık, demokratiklik ve hesap verebilirlik açısından değerlendirildiği görülmektedir.

5.3.4. Dijital Kapsayıcılık: STEAM BCN ve Connectem Barcelona

2020 yılında Barselona’da gerçekleştirilen dijital içerim araştırmasının sonuçlarına göre kent nüfusunun ekonomik nedenlere bağlı olarak %1’lik kısmının (6-

⁵⁴ Bkz.: City of Barcelona, Erişim Adresi: [Sentilo, the Barcelona Sensors Network | Barcelona Digital City | Barcelona City Council](https://sentilo.barcelona.cat/), Erişim Tarihi: 24.01.2024.

10 bin hane) internet erişimi olmadığı, yüksek ve düşük gelirli ailelerde teknolojik cihazlara erişimde yaşanan eşitsizliklerden dolayı uzaktan çalışma ve eğitimin sınırlı kaldığı ve yaşlı nüfusun çevrimiçi hayata katılmakta sıkıntı yaşadığını ortaya koymuştur (citiesfordigitalrights.org). Dijital uçuruma ilişkin bir başka araştırma ise Barselona’da BİT eğitimlerinden faydalanan kişilerin yalnızca %13’ünün kadın olduğu ve bilim/teknoloji sektöründe çalışan kişilerin yalnızca %26’sının kadın olduğu ortaya konmuştur (Connecting Barcelona, 2024)

Dijital kapsayıcılığın geliştirilmesine yönelik kent girişimleri üç ana tema üzerinden yürütülmektedir (Cities Coalitions of Digital Rights, 2024):

- *Dijital uçurumun nedenleri:* Kent yönetimi dijital uçurumun yalnızca internete erişimle sınırlı olan geleneksel yaklaşımlara karşılık kent yönetimi, uygun cihaza erişememenin ve aktif katılım gösterememenin yarattığı olumsuz etkileri de dikkate almaktadır.
- *Dijital uçurumun ölçülebilir hale getirilmesi:* Kent yönetimi dijital uçuruma neden olan etkilerin sistemli ve düzenli bir şekilde takip edilebilmesiyle etkili ve verimli politikaların geliştirilebileceğini kabul etmektedir.
- *Dijital katılım politikasının uygulanması:* Dijital içerimin kamu ve özel sektör işbirliği içinde ele alınması gereken bir sorun olduğunu kabul etmektedirler.

Bu politik bakış açısıyla oluşturulmuş bir proje olarak Connectem Barcelona projesi kaliteli bir internet bağlantısını mümkün olan herkes için sağlamakla beraber kullanıcıların ihtiyaçlarına uygun bir teknolojik cihaza erişimle beraber toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde dijital bilgi, beceri ve kazanımların arttırılmasını hedeflemektedir (Ebadi, 2023, s. 38). Connectem Barcelona ile dijital uçurumun giderilmesine ilişkin farklı projelere yer verilmektedir. Örneğin 2023 yılında Barselona’nın dezavantajlı bir bölgesi olan Sant Andreu bölgesindeki Trinitat Vella semtinde başlatılan “Dijital İhtiyaç Destek Hizmeti⁵⁵” projesiyle ücretsiz olarak teknolojik alet kiralama hizmeti sunulmaya başlanmıştır (Connecting Barcelona,

⁵⁵ Bkz.: Connecting Barcelona, Erişim Adresi: [Connecting Barcelona | Barcelona Digital City | Barcelona City Council](#), Erişim, Erişim Tarihi: 24.01.2024.

2024). Bir diğerk önemli proje olan STEAM BCN⁵⁶ ile bilim ve teknoloji alanında oluşan cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesine yönelik olarak okul öncesinden ortaokul çağına kadar olan kız çocuklarının bu alandaki kariyerlerinin desteklenmesine yönelik çalışmalar yürütölmektedir (Connecting Barcelona, 2024).

İspanya’da dijital haklar talebi toplumsal bir hareket olarak tabandan gelen taleplerle şekillenmiştir. Bu durum Barselona kentindeki insan odaklı akıllı kent stratejilerinin belirlenmesinde de etkili olmuştur ve bu özelliğıyle incelenen diğerk kentlerden farklılaşmaktadır. Tabandan gelen bir toplumsal hareketin yarattığı bir diğerk etkiyse süreçte aktivistler, sivil girişimler ve sivil toplum kuruluşlarıyla ortak projelerin geliştirilmesinde daha yoğun işbirliklerinin kurulmasıdır. Tabandan gelen talep daha etkili, şeffaf, hesap verebilir bir yönetim ve katılımcı kanalların etkinleştirilmesini sağlamıştır.

6. BÖLÜM ÖZETİ

Kentlerde insan haklarına yönelik tartışmalar yüksek kentleşme hızıyla beraber artan sorunların merkezi hale gelmesi ve Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin ardından uluslar insan hakları reşiminin dikeyde genişlemesiyle beraber yerel yönetimlerin insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde sorumlu birer aktör olarak kabul edilmesiyle beraber başlamıştır. 21. yüzyılda hızlanan küresel bir eğilim olarak kentleşme, kentlerin küresel iklim krizi, sosyal adaletsizlikler, toplumsal eşitsizlikler ve insani krizlerin odak noktası haline gelmiştir.

Son yıllarda kentler, artan bir biçimde insan haklarının korunması konusunda ön plana çıkmaktadır ve bu eğilim 90’lı yıllardan itibaren insan hakları kentlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. En kısa tanımıyla insan hakları kentleri, kentteki tüm yönetsel süreçlerde evrensel insan hakları normlarının bir standart olarak kabul edilerek ana-akımlaştırıldığı kentler olarak tanımlanmaktadır. Covid19 pandemisiyle beraber özellikle kentlerde artan gözetim teknolojileri kullanımına yönelik eleştiriler ve akıllı kent eğilimleri bu sefer de dijital teknolojilerin yoğun olarak kullanıldığı kentleri yeni tartışmaların odağına taşımıştır. Gelişmekte olan bir yaklaşım olarak

⁵⁶ Bkz.: Connecting Barcelona, Erişim Adresi: [The STEAM BCN plan | Barcelona Digital City | Barcelona City Council](#), Erişim Tarihi: 24.01.2024.

insan hakları kentleri, dijital teknolojilerin yerel yönetimsel süreçlere hızla entegrasyonu ile ortaya çıkan akıllı kentlerde dijital hak taleplerinin de gündeme gelmesini sağlamış ve akıllı kentlerde “insan odaklı” bir dijital dönüşüm girişimlerini hızlandırmıştır.

2000’li yıllarda kendini “insan hakları kenti” olarak ilan eden birçok belediyenin akıllı kent stratejilerini de “insan odaklı” hale getirilmesine yönelik değişimleri gerçekleştirmeye çalışıldığı görülmektedir. Her kentin farklı dinamikleri, kırılganlıkları ve amaçları göz önüne alındığında incelenen kentlerdeki süreç, uygulama ve kurumsal yapılanmaların farklılık gösterdiği görülmektedir.

4. BÖLÜM

İNSAN ODAKLI AKILLI KENTLEŞME: TÜRKİYE İÇİN BİR ÇERÇEVE ÖNERİSİ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Sanayi Devrimi'nden beri hızla gelişen kentler, bugün dünya nüfusunun yarısını bünyesinde barındırmaktadır ve kentleşme özelindeki bu eğilimin artarak devam edeceği öngörülmektedir. Yetmişli yıllardan itibaren kentler artan nüfus, sanayileşme ve kentleşmeye bağlı olarak hem yerel hem de küresel düzlemde toplumsal, ekonomik ve çevresel sorunların merkezi olarak çözüm arayışlarının odağı haline gelmiştir. Günümüzde ise teknoloji, sürdürülebilir bir kalkınma temelinde sorunların çözümüne, hizmet ve yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik politikaların kilit unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentsel sorunlara teknoloji temelinde aranan çözümler, “akıllı kent” yaklaşımlarının dünyada hızla benimsenmesini sağlamıştır.

Dijitalleşmenin sağladığı imkânlar üzerinde gelişen büyük veri, yapay zekâ, nesnelerin interneti gibi pek çok teknoloji akıllı kentlerde kentsel sorunların çözümü için etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Ancak dijital teknolojilerin bireysel, ekonomik ve toplumsal fayda üretme potansiyeli kadar insan haklarına yönelik tehditleri de etik tartışmaların merkezinde yer almaktadır. İnsan odaklı akıllı kentler, dijital haklar çerçevesinde teknolojiye bağlı toplumsal riskleri önleme, azaltma ve telafiye dayalı bir anlayışı yerel hizmet sunumunun tüm aşamaları için bir etik çerçeve olarak sunan ve günümüzde AB, BM gibi uluslararası kurumlar tarafından desteklenen bir yaklaşımı ifade etmektedir.

Türkiye’de akıllı kentler girişimlerinin ilki 2000’li yılların başında gerçekleşmiş ve akıllı kentlere yönelik ilk strateji belgesi 2019 yılında oluşturulmuştur. Bu yıllar aynı zamanda ulusal bilgi toplumuna geçiş, e-devlet ve yapay zekâyâ ilişkin kapsamlı stratejilerin de oluşturulmaya başlandığı yıllar olarak görülmektedir. Türkiye de, dünyayla paralel şekilde hem ulusal hem de yerel düzeyde dijitalleşmenin getirdiği olanaklardan faydalanmak ve ekonomik kalkınma temelinde

küresel rekabet edebilirliğini güçlendirmek istemektedir. Buna karşılık ne yazık ki ülkemizde dijitalleşme, akıllı kentleşme ve yapay zekâ stratejileri arasında etik bir yaklaşımın yeterli olgunluk seviyesine ulaştığını söylemek mümkün değildir.

Etik bir perspektife dayalı olmayan ve yalnızca ekonomik büyüme üzerine kurulu kalkınma hedeflerinin toplumdaki eşitsizlikleri derinleştirdiği görülmektedir. Bu çalışmada uluslararası insan hakları normları, bu etik çerçeve için temel bir değer olarak kabul edilmektedir. Yine, bu değerler sisteminin dijital teknolojilerin başta mahremiyet ve ayrımcılık olmak üzere insan onuruna yönelttiği tehditlerin önlenmesinde geliştirilecek etik stratejiler için bir dayanak olduğu kabul edilmektedir. Dijital teknoloji kullanımına dayalı olarak gelişen akıllı kentlerde söz konusu bu tehditlerin önlenmesi için etik standartlar oluşturulması gerektiği, insan haklarına dayalı bu etik standartların ulusal düzlemde de etkili kılınması gerektiği bu çalışmanın temel kabulleri arasında yer almaktadır.

Dijitalleşmenin etik boyutuna yönelik tartışmaların hız kazandığı bir dönemde insan haklarına dayalı bir akıllı kent yaklaşımı için çerçeve oluşturulmasının yerel ve ulusal akıllı kent stratejilerinin etik boyutuna katkı sunacağı düşünülmektedir. Çalışma, Türkiye özelinde etik açıdan insan hakları odaklı bir kentsel dijital dönüşüm nasıl mümkün olabilir? sorusuna yanıt aramaktadır. Her bir kent, farklı demografik, toplumsal ve ekonomik kırılganlıklara sahiptir. Kentlere ait olan bu özellik, riskin bağlamsal olan doğası da göz önüne alındığında etik standartların hangi yöntemle sağlanabileceğine ilişkin farklı yanıtlar verilmesi gerekliliğini doğurur. Dolayısıyla bu çalışma, insan haklarına dayalı bir akıllı kent yaklaşımının geliştirilmesi için kentlerin “ne yapması gerektiğine” ilişkin bir yol haritası ortaya koyma amacındadır. Kentlerin bu amaca “nasıl” ulaşacakları, her bir kentin sahip olduğu riskler, imkanlar ve hedefler dahilinde verilmesi gereken bir cevaptır. Çalışmadan elde edilen sonuçların Türkiye’deki her bir kente, kendine özgü bir insan odaklı akıllı kent stratejisi oluşturmasına kaynaklık etmesi beklenmektedir.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından 2023 yılında yayımlanan 2024-2030 Ulusal Akıllı Şehirler Strateji ve Eylem Planı tasladığında Türkiye için yeni dönemin akıllı kent stratejilerinin oluşturulmasında teknolojinin, sosyolojik ve felsefi açıdan ele alınması gerekliliğine ilişkin görüşlere yer verildiği

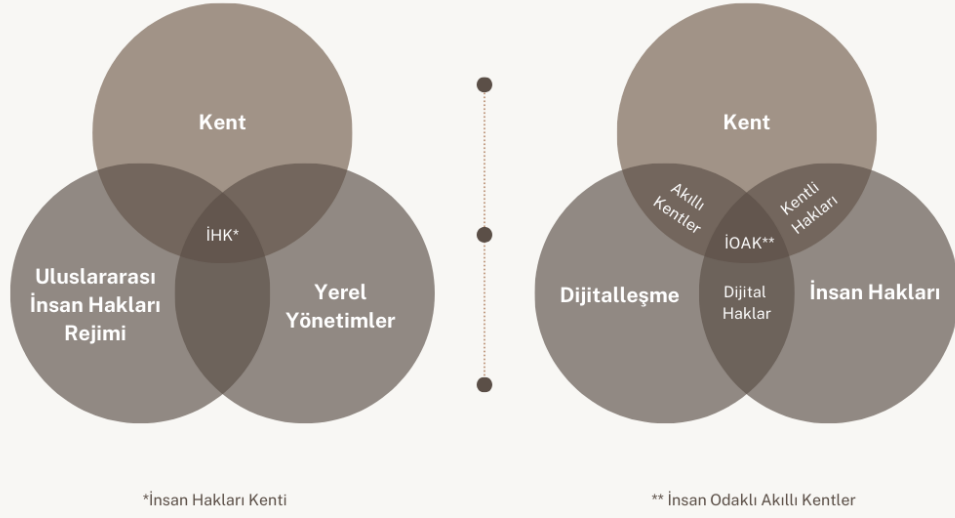
görülmektedir. Kentsel sürdürülebilirlik için akıllı kent stratejilerinin “insan odaklı” hale getirilmesiyle toplumsal adaletin sağlanabileceğine ilişkin vurgu ve hedefler ileriki dönemlerde insan odaklı akıllı kent tartışmalarının önem kazanacağını göstermektedir. Bu açıdan çalışmada oluşturulacak çerçeve önerisinin orta vadede Türkiye için insan odaklı akıllı kent stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çizilen bu çerçeve içinde çalışmanın amacı Türkiye için dijital hakların korunmasına dayalı bir akıllı kentleşme için bir yol haritası oluşturmaktır. YÖKTez üzerinden “insan hakları” anahtar kelimesiyle yapılan arama sonuçlarına göre Türkiye’de bu alanda yazılmış toplam 1115 akademik tez bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmalar içinde kentleri insan hakları açısından ele alan tek çalışma 2023 yılında Erdal BAYRAKTAR tarafından yapılmış olan doktora tez çalışmasıdır. Çalışma, Türkiye’de akıllı kentleri insan hakları ve özelde de dijital haklar temelinde ele alan ilk çalışma olması açısından özgün değer taşımaktadır. Çalışma aynı zamanda hem dijitalleşme hem de akıllı kentlere ilişkin literatürün etik boyutuna sunacağı katkı açısından özgün değer taşımaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE TEKNİĞİ

Yöntem, kavramı en basit tanımıyla bir amaca ulaşmaya yönelik olarak belli bir sistematik dahilinde seçilen araç ve tutumlardır (Aziz, 2017, s. 18). Bilimsel araştırma yöntemi de araştırmanın belirlenen olgular arasındaki ilişkilerin nasıl ortaya konacağına ilişkin seçilen yöntemi ifade etmektedir. Araştırma, seçili örneklemin uygulamalarına ilişkin belge, uygulama ve süreçlerin izlenmesi suretiyle elde edilen verilere dayanmaktadır. Bu açıdan nitel araştırma desenine sahip, doküman analizi deseniyle verilerin toplandığı betimleyici bir araştırmadır. Nitel araştırmalar, olay ve olguların sayılabilir niceliksel özelliklerinden ziyade “nasıl ve ne için?” sorularına odaklanan daha detaylı bir incelemeye olanak sağlayan bir araştırma yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Kıral, 2020, s. 172).

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Şekil 7. Kavramsal Çerçeve

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tez, insan hakları, dijitalleşme ve akıllı kentler olmak üzere üç ana kavram üzerine inşa edilmiştir. İnsan hakları kentleri ve insan odaklı akıllı kentler bu üç temel kavramla ilişkili olan kentli hakları, dijital haklar ve uluslararası insan hakları rejimiyle ilişkili olan yaklaşımları ifade etmektedir. İnsan hakları kenti kavramı yerel yönetimler tarafından uygulanan iyi yönetim ilkelerinden daha kapsamlı olarak uluslararası insan hakları rejiminin yerel yönetimler düzeyinde uygulanmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla insan hakları kenti kavramı, kent, uluslararası insan hakları rejimi ve yerel yönetimlerin kesişiminde yer alan bir kavramdır. Uluslararası insan hakları standartlarının yerel yönetimlerin tüm süreçlerinde ana-akımlaştırılmasına yönelik bir yaklaşımı ifade eden insan hakları kenti kavramı dolayısıyla kentli hakları ve dijital haklardan daha temel ve genel bir çerçeve sunması açısından önemlidir.

İnsan odaklı akıllı kent kavramı ise dijitalleşme, kent ve insan haklarının bir kesişimi olarak akıllı kentler, kentli hakları ve dijital haklar kavramlarının kesişimde yer almaktadır. Kentli hakları ve dijital haklar, uluslararası insan hakları rejimi çerçevesinde koruma altına alınan temel haklar ile ekonomik, sosyal ve kültürel

haklarla doğrudan ilişki içindedir. Bu hakların mekânsal olarak kent düzleminde korunmasına ilişkin talepler kentli hakları olarak ifade edilirken dijital teknolojilerin meydana getirdiği riskler karşısında korunmasına ilişkin talepler ise dijital hakları ifade etmektedir. İnsan odaklı akıllı kent kavramı, akıllı kentleşme eğilimi içinde bir yönüyle kentli haklarına ilişkin taleplerle ilişkiliyken diğer yandan dijital hakların kent özelinde korunması taleplerini de kapsamaktadır. Bu açıdan tezin kavramsal çerçevesine ait önemli bir unsur olan akıllı kent kavramı, belirtilen hususlarla ilişkisi içinde ele alınmıştır.

Kavramlar arasındaki bu ilişkisellik dikkate alındığında öncelikle dijitalleşme ve dijitalleşmenin beraberinde getirdiği toplumsal, ekonomik ve yönetsel değişimleri açıklama gereği hâsıl olmuştur. Bununla beraber dijitalleşme kapsamında geliştirilerek yaygın biçimde kullanım alanı bulan teknolojilerin ne olduğuna ilişkin bir bakış açısı ortaya koyabilmek çalışmanın ikinci bölümünde ele alındığı biçimiyle söz konusu teknolojilerin insan haklarına etkisinin tartışılması bakımından önemli görülmüştür. Diğer taraftan, bir diğer önemli kavram olan uluslararası insan hakları rejiminin çerçevesini belirlemek ve bu kapsamda dijitalleşmeye bağlı risklerin azaltılmasına ilişkin yasal çerçevenin ortaya konması çalışma için daha makro bir perspektif kazandırılması açısından önemli görülmüştür.

İnsan hakları kent yaklaşımı ve insan odaklı akıllı kent yaklaşımı oldukça yeni ve gelişmekte olan kavramlardır. Çalışmanın üçüncü bölümünde kavramlara ilişkin farklı yaklaşımlara yer verilmiştir. Daha sonra çalışmanın örnekleme kapsamında belirlenen kent örnekleri politika, süreç ve uygulamaları yönünden incelenerek benzerlikler ve farklılıkları ortaya konmaya çalışılmıştır. Örneklem kapsamında incelenen kentlerden elde edilen bulgular ve yapılan literatür taramasının sonuçları ışığında çalışmanın son bölümünde Türkiye için geliştirilen insan odaklı akıllı çerçeve önerisine yer verilmiştir.

Çalışmanın örnekleme belirli kriterler dikkate alınarak seçilmiş ve belirlenen kapsam dahilinde ilgili literatür taramaları gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle sürece ilişkin daha detaylı açıklamalar ilgili başlıklar altında yer almaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Teziin evreni, insan hakları kentleri ve insan odaklı akıllı kentlerin incelendiği bir araştırma çerçevesinde şekillenmektedir. Bu kapsamda, dünya genelindeki çeşitli kentler, insan hakları ve insan odaklı akıllı kent ilkeleri doğrultusunda incelenmiştir. Evreni oluşturan kentlerin seçimi, belirli kriterler doğrultusunda yapılmıştır. Bu kriterler, insan haklarına saygı, kent yönetimi tarafından insan odaklı politikaların uygulanması, teknolojinin kent yaşamına entegrasyonu gibi unsurları içermektedir. Örneklem kapsamında yer alan kentler, bu kriterleri karşılayan ve literatürde öne çıkan örneklerdir.

Tez kapsamında ele alınan kentlerin seçimi, literatür taraması ve mevcut veri kaynaklarının incelenmesi sonucunda yapılmıştır. Bu kentler, insan hakları ve insan odaklı akıllı kentler konusundaki çalışmalarda sıkça referans gösterilen ve örnek alınan kentlerdir. İnsan odaklı akıllı kent yaklaşımı henüz yeni bir olgudur. Literatür taraması aşamasında kentlerdeki gelişmelere ait sınırlı sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle örneklem olarak seçilen kentler, literatüre kolay erişilebilir kentler arasından çalışmanın örneklemine dahil edilmiştir. Aynı zamanda örneklem, kendi web siteleri üzerinden politika belgeleri ve uygulama örneklerine rahat erişim sağlanabilecek kentlerden oluşturulmasına dikkat edilmiştir.

Bu kapsamda insan hakları kentleri başlığı altında beş farklı kent örneklem olarak belirlenmiş ve incelenmiştir. Bu kentler Graz, Lund, Viyana, York ve Barselona'dır. 2021 yılında İsveç Lund Üniversitesi Hukuk Fakültesine bağlı Raoul Wallenberg Uluslararası İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuku Enstitüsü ile Türk Dünyası Belediyeler Birliği işbirliğiyle gerçekleştirilen proje kapsamında Türkiye'de İnsan Haklarına Dayalı Kentler Projesi başlatılmış ve bu kapsamda yedi farklı belediye pilot belediye olarak seçilmiştir. Projede yer alan belediyelerin tümü çalışmanın örneklemine dahil edilmiş ve web siteleri üzerinden temel politika belgeleri, son yayınlanan yıllık raporları ve faaliyet raporları incelenmiştir. Bu belediyeler şunlardır:

- Ankara Altındağ Belediyesi
- Ankara Çankaya Belediyesi
- Antalya Muratpaşa Belediyesi
- Gaziantep Şahinbey Belediyesi

- İstanbul Maltepe Belediyesi
- İstanbul Zeytinburnu Belediyesi
- Mersin Büyükşehir Belediyesi

Son olarak insan odaklı akıllı kent kapsamında Portland, Barselona ve Viyana olmak üzere üç farklı kent temel politika belgeleri, süreçleri ve uygulamaları bakımından incelenmiştir. Söz konusu kentlerin dünyadaki akıllı kent olgunlaşma seviyeleri dikkate alındığında akıllı kentleşmede ön plana çıkan kentler oldukları görülürken diğer yandan insan hakları kentleri arasında da yer aldıkları görülmektedir. Aynı zamanda söz konusu kentler, insan odaklı akıllı kent yaklaşımının da ilk örneklerinin yer aldığı kentlerdir.

Tezin evreni ve örnekleme, insan hakları kentleri ve insan odaklı akıllı kentlerin küresel ölçekteki durumunu ve bu alandaki başarılı uygulamaları anlamak amacıyla belirlenmiştir. Bu çerçevede, seçilen kentlerin politikaları, uygulamaları ve teknoloji kullanımı incelenerek, insan haklarına ve kent sakinlerinin refahına yönelik iyileştirmelerin nasıl yapılabileceği üzerine bir analiz sunulmaktadır. Elde edilen bulgular ve literatür taramasına dayanılarak Türkiye'nin gelecekteki akıllı kent stratejilerinin etik boyutuna katkı sunması beklentisiyle insan odaklı akıllı kent çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN VERİ KAPSAMI VE KISITLARI

- **Örneklem Kısıtı:** İnsan odaklı akıllı kent yaklaşımı dünyada yeni gelişmekte olan bir alandır ve bu açıdan literatür ve örneklem bakımından da sınırlıdır. Ne yazık ki Türkiye'de insan odaklı akıllı kentleşme stratejisini bütüncül bir şekilde gerçekleştirebilmiş bir yerel yönetim örneği yer almadığından çalışmada karşılaştırma yapma olanağı bulunmamaktadır. Ayrıca Türkiye özelinde akıllı kentlerin etik boyutuna ilişkin çalışmalar da henüz yeterli olgunluk düzeyinde değildir. Benzer bir kısıt insan hakları kentlerine ilişkin literatür için de geçerlidir. İlgili literatür ve örnekleme ilişkin bu kısıtlar şu şekilde giderilmeye çalışılmıştır: (i) 2018 yılında Türkiye'de gerçekleştirilen İnsan Haklarına Dayalı Kentler Projesi kapsamında yer alan pilot belediyeler tarafından

elektronik ortamda yayınlanmış son strateji ve eylem planları, insan hakları kent yaklaşımında BM ve AB tarafından oluşturulan çerçeve kapsamında belirlenen sorular ışığında incelenmiştir. (ii) Türkiye’deki akıllı kentlere ilişkin yürütülen bilimsel çalışmalar ve politika belgeleri incelenerek belediyelerin akıllı kentleşme sürecindeki genel eğilim, politika ve uygulamalarına ilişkin genel bir çerçeveye erişilmeye çalışılmıştır. (iii) Çalışmanın örnekleme çerçevesinde belirlenen kentlere ilişkin politika, uygulama ve süreçler incelenerek benzerlikle ve farklılıklar belirlenmiştir.

- **Veri Kaynakları ve Analiz Kısıtı:** Araştırma, seçilen kentlerin insan hakları kenti ve insan odaklı akıllı kent stratejilerine ilişkin literatür taraması, dijital ortamlarda erişilebilir olan temel politika belgeleri ile uygulamalarının incelenmesiyle sınırlandırılmıştır. Bu açıdan incelenen kentlerdeki söz konusu uygulamaların etkinliği konusunda geniş çaplı bir bakış açısı ortaya konamamıştır.

5. ARAŞTIRMANIN SORULARI

Problem: Etik açıdan insan hakları odaklı bir kentsel dijital dönüşüm nasıl mümkün olabilir?

Ana probleme dayalı olarak tezin alt problemleri ise şu şekildedir:

- İnsan odaklı akıllı kent dönüşümü için gerekli etik çerçeve nasıl oluşturulmalıdır?
- İnsan odaklı akıllı kentleşme için ideal süreçler nelerdir?
- İnsan odaklı akıllı kent dönüşümü için kurumsal yapılanma nasıl olmalıdır?
- İnsan odaklı akıllı kent dönüşümü için yönetim modeli nasıl olmalıdır?
- İnsan odaklı akıllı kent dönüşümü için yönetişimin unsurları nelerdir?
- İnsan odaklı akıllı kentlerde teknolojiye bağlı risklerin önlenmesi için gerekli metodolojik çerçeve nasıl oluşturulmalıdır?

6. İNSAN ODAKLI AKILLI KENTLEŞME: TÜRKİYE İÇİN BİR ÇERÇEVE ÖNERİSİ

Çalışmanın bu kısmında öncelikle Türkiye İnsan Haklarına Dayalı Kentler Projesi (2018-2020) kapsamında pilot belediye olarak seçilen belediyelere ilişkin genel bir çerçeve sunulmaya çalışılmıştır. Daha sonra tez kapsamında incelenen kent örneklerinde yer alan uygulamalar, politikalar, süreçler dikkate alınarak Türkiye için insan odaklı akıllı kentleşmeye yönelik bir çerçeve ortaya konmaktadır. Son olarak oluşturulan çerçeve ve bulgulara ilişkin genel bir değerlendirme yapılmış olup literatür taraması sonucunda belirlenen tartışmalara yer verilmiştir.

6.1. Türkiye’de İnsan Hakları Kenti Örneklerinin Genel Görünümü

2000’li yıllardan itibaren Türkiye’de yerel yönetimler düzeyinde insan haklarının korunması ve ana-akımlaştırılmasına yönelik çeşitli proje örneklerinin bulunduğu görülmektedir. Bu projeler arasında Türkiye Avrupa Vakfı’nın 2015 yılı sonbaharında Atakent Belediyesi ile ortaklaşa olarak Hollanda Başkonsolosluğu Matra Programı’nın mali katkısı ile yürütmeye başladığı “Yerel Yönetimler için Dezavantajlı Grupların Katılımıyla İnsan Hakları Temelli Programlama” başlıklı proje, yerel yönetimler ile yurttaşlar arasında somut çıktılar kapsamında bir ortaklık platformu kurmayı hedeflemiştir. Yine 2018-2020 periyodunda İsveç Lund Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde yer alan Raoul Wallenberg Uluslararası İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuku Enstitüsü’nün, Türk Dünyası Belediyeler Birliği ve yedi pilot belediye ile başlattığı, sonrasında Türkiye Belediyeler Birliği ve Avrupa Konseyi’nin de katkılarıyla gelişen “İnsan Hakları Kentleri” projesi ile önemli bir gelişme kaydedildiği görülmektedir. Söz konusu proje kapsamında engelli, kadın, çocuk, yaşlı ve sığınmacı kategorileri; güvenlik, erişilebilirlik ve katılım açısından incelenmiş ve ilk kez Türkiye’ye özgü bir insan hakları kent göstergeleri oluşturulabilmiştir. Bu gelişme, belediyelerin belirlemiş oldukları alanlardaki gelişimlerini değerlendirme, hedef belirleme, izleme-iyileştirme gibi süreçlerin somut bir değerlendirmesini yapabilmelerine olanak tanınması açısından önemli bir gelişmedir (Şeneşen vd., 2021, s. 8). Projede yer alan pilot belediyeler ve ilgili alanları şu şekildedir (rwistanbul.org):

- Ankara Altındağ Belediyesi: Çocuk/ Kadın

- Ankara Çankaya Belediyesi: Çocuk/Engelli/ Kadın/Yaşlı
- Antalya Muratpaşa Belediyesi: Çocuk/ Kadın/ Yaşlı
- Gaziantep Şahinbey Belediyesi: Çocuk/ Sığınmacı
- İstanbul Maltepe Belediyesi: Çocuk/ Kadın
- İstanbul Zeytinburnu Belediyesi: Çocuk/ Kadın/ Sığınmacı
- Mersin Büyükşehir Belediyesi: Çocuk/ Engelli/ Sığınmacı/ Kadın/ Yaşlı

Proje kapsamında belirlenen dezavantajlı grupların (kadın, çocuk, yaşlı, engelli ve mülteci) kent ve belediye hizmetleriyle ilişkisinin katılımcılık, erişilebilirlik ve güvenlik boyutuyla ele alındığı çalışmada belediye ihtiyaçları, kapasiteleri, öncelikleri ve uygulanabilirliğinin temel alındığı insan hakları kent göstergeleri oluşturulmuştur (Şeneşen vd., 2021, s. 17). Bu açıdan proje, yerel düzeyde Türkiye’ye özgü bir insan hakları yaklaşımı için önemli bir çerçeve niteliğindedir.

Bununla beraber Türkiye özelinde bakıldığında insan hakları kent yaklaşımının yerelde ana-akımlaştırmasına yönelik başka örneklerle de rastlamak mümkündür. Ancak çalışmanın bu kısmında bu alanda elde edilebilecek örneklemeler söz konusu proje kapsamında belirlenmiş olan belediyelerle sınırlandırılmıştır. Projenin paydaşları arasında yer alan yedi belediyenin kurumsal web siteleri, son yıla ait faaliyet raporlarının ve stratejik planlarının incelenmesi sonucunda elde edilen tablo ile belediyelerin insan hakları kenti olma yolundaki çalışmalarına yönelik ufak bir kesit sunulması amaçlanmıştır. Toplanan veriler insan hakları, eşitlik ve ayrımcılık kapsamında yer alan belediye faaliyetleri ile sınırlandırılmış olup, sürecin belediyeler özelindeki farklılık ve benzerliklere yönelik bir görünüm ortaya koyması amaçlanmıştır. İncelenen başlıklar, BM ve AB tarafından oluşturulan insan hakları kentlerine yönelik çerçeveye uyumlu olarak hazırlanmıştır. Bu açıdan insan hakları yaklaşımının kurumsal kimlikte ne derece benimsendiği, belediyelerin bu süreçte belirlediği yöntem ve araçların ne olduğu ele alınan başlıklar çerçevesinde ortaya konmaya çalışılmıştır

Tablo 14. İnsan Hakları Kenti Türkiye Projesi Pilot Belediye Uygulamaları

İNSAN HAKLARI KENTİ TÜRKİYE PROJESİ PİLOT BELEDİYE UYGULAMALARI									
	Belediyenin misyon ve vizyonunda hak temelli bir yaklaşım benimsenmiş mi?	Temel insan hakları uluslararası belgelerine uyum taahhüdü var mı?	Belediye birimleri içinde ayrımcılıkla mücadele ve insan haklarının geliştirilmesi için bağımsız organlar var mı?	İnsan Hakları ve Ayrımcılık konularında hizmet içi eğitimler verilmiş mi?	Karar alma süreçlerine kent paydaşlarının katılımını artırıcı mekanizmalar var mı?	Belediyenin insan hakları temelindeki uygulamalarının etkinliğinin ölçülebileceği parametreler geliştirilebilmiş mi?	İnsan hakları temelinde yıllık raporlara yer verilmiş mi?	Ayrımcılığın önlenmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği ve dezavantajlı gruplara yönelik projeler geliştirilmiş mi?	İnsan Hakları alanında ulusal/uluslararası işbirlikleri var mı?
Altındağ Belediyesi (Ankara)	Belediye ilkeleri içinde “Adalet ve Eşitlik”, “Katılımcılık” prensibine yer verilmiştir.	-	-	-	-	-	-	-	-
Çankaya Belediyesi (Ankara)	“Pozitif Ayrımcılık”, “Eşitlik” ve “Katılımcılık” ilkelerine yer verilmiştir. 2020-2024 Stratejik Planında toplumsal cinsiyet eşitliği, pozitif ayrımcılık ile ilgili hedeflere yer verilmiştir.	Avrupa Yerel Yaşamda Kadın-Erkek Eşitlik Şartı (2013)	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Çalışma Grubu Kadın Danışma Merkezi Çankaya Belediyesi Kadın Sığınmaevi Çocuk Birimi	Kentsel Hizmetlerin Sunumunda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği” ve “Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme” eğitimleri	Kent Konseyleri	Yerel Eşitlik Eylem Planı (2023)	-	Mor Bayrak Projesi Engelsiz İşyeri Kılavuzu Ve Engelsiz İşyeri Sertifikalandırması Icd Symbiocity Projesi (2015) Icd-Eşitlik Projesi (2015) Avrupa Dayanışma Programı Yerel Eşitlik Eylem Planı	+
Muratpaşa Belediyesi (Antalya)	“Katılımcılık” ve “Eşit Hizmet” ilkelerine yer verilmiştir. 2023 Faaliyet Raporun insan hakları temel değerler arasında yer almıştır. 2020-2024 Stratejik Planında kadın, genç ve engellilere odaklanıldığı ifade edilmiştir.	-	Kadın Danışma Merkezleri Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürlüğü	Çocuk İstismarıyla Mücadele eğitimi İşaret dili e-Kamu Hizmetlerinde Ayrımcılığın ve İnsan Hakkı İhlallerinin Önlenmesi Eğitimi	Komşu Meclisi Kent Meclisi	-	-	-	İnsan Hakları kentleri ve sağlıklı kentler kapsamında paydaşlarla proje çalışmaları 2024 strateji planında yer almıştır.

Şahinbey Belediyesi (Gaziantep)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Maltepe Belediyesi (İstanbul)	2020-2024 Stratejik Planında insan haklarının ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesine yönelik hedefler belirlenmiştir. Göç ve sosyal uyuma ilişkin hedeflere yer verilmiştir. Çocuk dostu kent uygulamaların yaygınlaştırılması hedef olarak yer almıştır..	-	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Komisyonu Engelliler Komisyonu Toplu konut ve Gecekondu Komisyonu Sosyal Politika ve Eşitlik Birimi	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Eğitimleri Ayrımcılıkla Mücadele Atölyesi	Kent Konseyleri	Yerel Eşitlik Eylem Planı (2023) Sivil Katılımı Güçlendirme Eylem Planı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Araştırma Raporu	-	Bütçeleme Yoluyla Toplumsal Cinsiyet+ Eşitliği oluşturma projesi Nefret Suçu ve Ayrımcılığa Yönelik Kampanyalar Toplumsal Cinsiyet Kapsamında Farklı alanlarda düzenlenen eğitimler Ayrımcılıkla Mücadele ve İnsan Hakları Etkinlikleri	+
Zeytinburnu Belediyesi (İstanbul)	“Şeffaflık” ve “Hesap verebilirlik” ilkelerine yer verilmiştir	-	-	-	-	-	-	-	-
Mersin Büyükşehir Belediyesi	Sosyal adalet, sürdürülebilirlik ve verimlilik ilkelerine yer verilmiştir. Belediyece kabul edilen etik ilkeler arasında toplumsal cinsiyet eşitliğine yer verilmiştir.	-	Kadın ve Aile Hizmetleri Daire Başkanlığı Kadın Şube Müdürlüğü Aile ve Çocuk Şube Müdürlüğü	Mersin Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi işbirliği ile personele “Cinsiyete Dayalı Taciz ve Şiddet” eğitimi verilmiştir.	Kent Konseyleri ve Kent konseyleri içinde Engelli, Genç ve Kadın Meclisleri	-	-	Kadın üreticilerin desteklenmesi ve erişilebilirlikle ilgili projeler hayata geçirilmiştir. Kadın Danışma Merkezi faaliyete geçirilmiştir.	-

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İncelenen belediyelerin pek çoğunda insan haklarına bağlılık açık bir biçimde deklare edilmemiş ve herhangi bir uluslararası insan hakları belgesine uyma taahhüdünde bulunulmadığı görülmüştür. Buna karşılık birçok belediyenin misyon, vizyon ve etik ilkelerinde insan haklarıyla ilişki ilkelere yer verdiği görülmektedir. Yerel eşitlik eylem planı başta olmak üzere insan haklarıyla ilişkili farklı alanlarda eylem planları ve araştırmaların yer aldığı görülse de hiçbir belediyenin faaliyetlerinin insan hakları açısından değerlendirildiği bütüncül ve sistematik bir yaklaşıma sahip olmadığı görülmektedir.

Yerel katılımın sağlanmasına yönelik oluşumların hayata geçirildiğini söylemek mümkündür. Ancak bu oluşumların yerel paydaşların ne derece karar alma süreçlerine etki ettiği daha kapsamlı olarak incelenmesi gereken bir konudur. Belediye faaliyetleri incelendiğinde kadın, engelli ve çocuklara yönelik faaliyetlerin yoğun olduğu görülmekle beraber dezavantajlı gruplara sunulan hizmetlerin veya hayata geçirilen projelerin hak temelli bir yaklaşım çerçevesinde yürütüldüğünü söylemek için daha detaylı çalışmalara ihtiyaç vardır. İnsan hakları kentleri kent sakinlerini bir hak öznesi olarak tanımlarken kendini bu hakları yerine getirmekle yükümlü taraf olarak tanımlar. Dolayısıyla verilecek hizmetlerin muhatabının hizmet verenle ilişkisi bir muhtaçlık üzerinden değil, hak sahipliği üzerinden kurgulanmalıdır (Gönül Şeneşen vd. 2021, s. 12). Örneğin Altındağ Belediyesinin 2022 Faaliyet raporunda engelli, bakıma muhtaç ve gelir düzeyi düşük gruplara ilişkin faaliyetlerde tanımlanan amaçlar arasında “*Yaşlı ve bakıma muhtaç vatandaşlarımızın ihtiyaçlarını gidermek, gönülleri kazanmak*” şeklinde ifadeler yer verilmiş olması hak temelli bakış açısına ilişkin kurumsal kültürün henüz yeterli seviyeye ulaşmadığını düşündürmektedir (Altındağ Belediyesi, 2022, s. 49). Bununla beraber farklı dezavantaja sahip grupların farklılaşan istek, beklenti ve ihtiyaçlarının olabileceğinin dikkate alındığını da söylemek güçtür. Bazı belediyelerde kadın, aile ve çocuklara ilişkin belediye amaçlarının aynı başlık altında toplanması toplumsal cinsiyet eşitliğinin de dikkate alınmadığını göstermektedir (Altındağ Belediyesi, 2022, s. 48).

Belediye tarafından son yayınlanan faaliyet raporunda insan hakları, ayrımcılık, cinsiyet eşitliği gibi kavramlarınsa raporda yer almadığı görülmektedir. Bununla beraber örneğin kadınları ekonomik ve sosyal yönden güçlendirmeye yönelik okuma-yazma kursları ve meslek edindirme kurslarının belediye faaliyetleri içinde yer

aldığı görülmektedir (Altındağ Belediyesi, 2022, s. 99). Muratpaşa Belediyesi 2020-2024 yılı Stratejik Planı'na bakıldığında pilot belediyelerden biri olarak kadın ve çocuk gruplarına özel olarak odaklanıldığı ifade edilmiştir (Muratpaşa Belediyesi, 2024, s. 11). İncelemeler kapsamında çıkarılacak bir diğer sonuçsa belediye bünyesinde insan haklarının belirli dezavantajlı gruplarla sınırlı kaldığıdır. Oysaki insan hakları daha geniş bir perspektiften ele alınması gereken, farklı bağlamların farklı dezavantajlı kesimler yaratabileceği bilincine dayalı olması gerekmektedir.

İlgili belediyeler bu kıstaslar ölçeğinde incelendiğinde çok büyük bir kısmının temel insan hakları belgelerine uyum taahhüdünün olmadığı, dolayısıyla politika, uygulama ve yönergelerin bu temelde gözden geçirilmesine yönelik bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Yine birçok belediyenin personel eğitimlerine yönelik olarak insan hakları eğitimlerinin verildiği görülse de bu eğitimlerin periyodik olarak tekrarlandığını söylemek mümkün görülmemektedir. Bir diğer büyük eksiklik ise uygulanan politikaların dezavantajlı gruplar üzerindeki etkilerinin denetleme ve izlenmesine ilişkin mekanizmaların hayata geçirilmemiş olmasıdır. Uluslararası örneklerde de görüldüğü gibi yerel yönetimlerde insan hakları yaklaşımının benimsenmesi ülkelerin yasal sınırlılıklar, yönetsel kültür ve kentlerin sahip oldukları farklı hassasiyetler temelinde süreçsel farklılıklara sahiptir.

6.2. Çerçevenin Oluşturulma Gerekçesi

Küresel anlamda kentleşme eğiliminin hızlanması kentlerin başta barınma, sağlık, gıda, güvenlik ve çevresel sorunların merkezi haline gelmesine neden olmuş ve bu sorunların araştırılarak çözüm üretilmesi amacıyla 1978 yılında BM bünyesinde İnsan Yerleşimleri Merkezi (UN-HABİTAT) kurulmuştur. 1990'lı yıllarda ilk defa kentler, şimdi ve gelecek kuşaklar için sürdürülebilir bir kalkınmanın odağı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu yılların sonunda daha yaşanabilir, sağlıklı, güvenli ve insan haklarına dayalı bir kentleşme için yerel yönetimlerin rolüne dikkat çekilirken şeffaflık, demokratiklik, hesap verebilirlik ve insan hakları gibi unsurlar yönetim modelinin ana çerçevesini oluşturmuştur.

Uluslararası düzlemde kentlere ilişkin bu gelişmeler yerelde kentli hakları olarak tanımlanan taleplerde karşılık bulmuştur. Üçüncü kuşak haklar içinde

sınıflandırılan kentli hakları, kent sakinlerinin daha sağlıklı ve güvenli bir kentsel alanda yaşama, yeterli barınma ve beslenme imkânlarına sahip olma, sosyal ve ekonomik hayata katılma ve hatta eşit işe eşit ücret gibi talepleriyle karakterize olmuştur. Bu açıdan kentli hakları, temel insan haklarıyla ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kent mekânı üzerinde somutlaşmış halidir. Böylece uluslararası düzlemde soyut bir kavram olarak kalan insan hakları yerelde kentsel düzlemde somutlaşmış ve kentler, insan haklarının korunması ve gerçekleştirilmesinde ana aktörler haline gelmiştir. Kent ve insan haklarının giderek yakınlaşması 1990’lı yılların sonundan itibaren “insan hakları kentlerinin” ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2000 yılında Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konferansı ve ardından 2015 tarihli BM raporunda yerel yönetimler ve insan hakları arasındaki ilişkinin net bir biçimde tanımlandığı görülmektedir. Buna göre yerel yönetimler, merkezi yönetimlerin etkili bir parçası ve uzantısı olarak en az onlar kadar haklara saygı duyma, koruma ve hakların kullanılmasını sağlamakla mükelleftirler. Bu açıdan insan hakları kentleri, evrensel insan hakları norm, ilke ve standartlarını yerel yönetimin tüm politika, uygulama, karar ve planlarında temel referans noktası olarak insan haklarını tüm süreçlerinde ana-akım hale getiren kentler olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde kentler, insan hakları ilkelerinin belirlediği normlar çerçevesinde yasal sorumluluklarını yerine getirirken katılımcılık, ayırım gözetmeme, eşitlik, kapsayıcılık ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda kapasitelerini geliştirerek kent yaşamını iyileştirmektedirler. Bu açıdan bakıldığında insan hakları kenti yaklaşımını, 1990’lı yıllarda kentlerde başlayan “vatandaş odaklı” yönetim perspektifinin “insan hakları” yönünde genişletilmesi olarak tanımlamak mümkündür.

Teknoloji alanındaki hızlı gelişmeler günümüz kentlerinin hızla artan sorunlarına yeni çözümler üretmek için önemli bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Akıllı kentler olarak kavramsallaştırılan bu gelişmeler, kentsel verilerin dijitalleştirilerek sorunlara çözüm üretme ve daha yaşanılabilir bir kent, sürdürülebilir kalkınma ve daha rekabetçi kentler yaratabilmenin karşılığı olarak tanımlanmaktadır. Bununla beraber akıllı kentler yerel yönetimsel süreçleri dönüştürürken fiziksel alanlardan kültürel faaliyetlere, yaşam tarzından yönetim-vatandaş arası ilişkilere kadar pek çok unsuru etkileyen bir olgu haline gelmiştir.

Akıllı kent vizyonu sürdürülebilir, çevreye saygılı ve kapsayıcı bir kent anlayışı olarak öne çıkarken insan odaklı akıllı kentler, verimlilik, sürdürülebilir kalkınma, insan haklarına saygı ve katılımcı bir yönetim anlayışıyla bilişim teknolojilerini etkili bir şekilde kullanarak daha yaşanılabilir bir kent ve dünya yaratmak gibi bir amaca hizmet ettiği iddiasındadır. Akıllı kentler, kent sakinlerinin yaşam standartlarını yükseltmeyi amaçlayan akıllı yaşam ve bilgi iletişim teknolojilerinden faydalanarak şeffaf ve katılımcı karar alma süreçlerini destekleyen akıllı yönetim ilkelerine dayanmaktadır. Günümüzde kentler, bir yandan sürdürülebilir bir geleceğin kilit noktasıyken diğer yandan ekonomik kalkınmanın lokomotif, ülkelerin rekabetçi gücü, uluslararası sistemlerin uygulanmasında aktif ve etkili birer aktör olarak konumlanmaktadır.

Yerel yönetimlerin güçlenen rolü, beraberinde kentlerin idari ve yönetsel anlamda âdemi merkeziyetçi bir anlayışla güçlendirilmesine ilişkin talepleri doğurmuştur. 2000’li yıllar artık küresel iklim krizi, neo-liberal politikalar ve küreselleşmenin arttırdığı toplumsal eşitsizliklerin yarattığı olumsuz sonuçların çözümüne yine yerel yönetimler üzerinden yanıt aranmaya başlandığı yıllar olmuştur. Böylelikle BM tarafından 2015 yılında açıklanan “Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin” dolaylı ya da dolaysız olarak birçok boyutu kentlerle ilişkili hale gelmiştir.

2000’li yılların ilk çeyreğine yaklaştığımız bu dönemlerdeyse kentler, akıllı kent uygulamalarıyla teknolojinin beraberinde getirdiği riskler için yürütülen tartışmaların merkezini oluşturmaktadır. Akıllı kent yaklaşımı giderek “Teknoloji, kentler için nasıl daha verimli kullanılabilir?” tartışmalarından “Akıllı kent teknolojileri, insan refahının artırılması için nasıl daha etkili kullanılabilir?” tartışmalarına kaymaktadır. Teknolojinin tek başına bir çözüm olmasının ötesinde insanlığın gelişimi için bir araç olarak kabul edilmesi gerekliliğine dayalı yaklaşımların gelişimi teknolojiye bağlı riskler karşısında bireyin haklarının korunmasının öncelendiği bir bakış açısını gerekli kılmaktadır.

İnsan odaklı akıllı kentler için Birleşmiş Milletler, Avrupa Komisyonu ve sivil koalisyonlar tarafından oluşturulmuş farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar kentler için keskin sınırlarla belirlenmiş yol haritaları olmaktan ziyade

kentlerin farklı risk profilleri, sınırlılıkları, beklentileri ve odak noktalarını göz önüne alan esnek yol haritaları olduğu görülmektedir. Bu açıdan yaklaşımlar genellikle ne yapılması gerektiğine ilişkin genel bir çerçeve sunarak nasıl yapılması gerektiğine ilişkin yalnızca ilkesel önerilere yer vermektedir. Bu çalışmada çerçeve önerisini oluştururken karşılaşılan temel güçlüklerden biri bu durumdur.

Önerilen çerçevede insan hakları kenti yaklaşımı kentler için insan odaklı bir yönetim modeli için ilkesel bir çerçeve olarak kabul edilmiştir. Akıllı kentler için insan odaklı bir model “dijital haklar” çerçevesinde tamamlayıcı bir unsur olarak yer almaktadır. Zira insan odaklı akıllı kent yaklaşımının temelinde dördüncü kuşak haklar altında kategorize edilen dijital haklara referans ettiği görülmektedir. Dijital haklar, dijitalleşmiş bir çağda meydana çıkan yeni bir insan hakları nosyonu değil teknolojinin temel insan haklarına yönelik potansiyel tehditlerine ilişkin bir durumu ifade etmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla çalışmada, bir kentin “insan hakları kenti” olarak kurumsal yapısını oluşturmada ve kurum kültürünü bu açıdan geliştirmeden “insan odaklı akıllı kent” yaklaşımının temelsiz kalacağı değerlendirilmiştir.

Akıllı kentler dünyanın birçok ülkesinde gelişim göstermesine karşın halen tüm kentlerin tam bir olgunluk seviyesine ulaşabildiğini söyleme imkânı yoktur. Odağını dijital haklardan alan insan odaklı akıllı kent yaklaşımı da dünyada yeni gelişmekte olan bir yaklaşımdır. Diğer yandan teknolojiye ileriye adımlar, yeni teknolojilerin akıllı kentlere entegrasyonu, teknoloji kullanımında farklı yaklaşımlar her an kent özelinde yeni tehditlerin oluşabilmesine imkân sağlamaktadır. Bu dinamik süreç sürecin esnek biçimde tasarlanmasını gerektiren durumlar arasında yer almaktadır.

Türkiye de dünyadaki gelişmelere paralel olarak teknoloji yatırımlarını arttırmakta ve akıllı kentlere ilişkin ulusal stratejisini oluşturmaktadır. Akıllı kentler üzerinden insan haklarının ele alınması yine dünyayla paralel biçimde Türkiye’nin de gelecekteki ulusal akıllı kent stratejisi içinde önemli bir yer edineceği düşünülmektedir. Türkiye’deki kentler özelinde “insan odaklı akıllı kent” örneğini inceleme imkânı henüz bulunmamaktadır. Benzer biçimde sistematik ve yerleşik bir “insan hakları kent” örneğini de ülkemizde inceleme imkânı yoktur. Bu sınırlılıklar Türkiye’de akıllı kentler üzerine yapılmış çalışmalara ait literatür taramaları ile 2018 yılında gerçekleştirilen Türkiye’de insna hakları kentleri projesi kapsamında yer alan

pilot belediyelere ait faaliyetlerin incelenmesiyle aşılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte örneklem kapsamında incelenen kentlerin kamu yönetimi içinde merkezi yönetime karşı konumları bakımından yasal-yönetimsel farklılıklar bulunmaktadır. İncelenen kentler Türkiye örneklemine göre daha özerk bir yerel yönetim yapısına sahipken söz konusu farklılıklar ve buna ilişkin değerlendirmelerle önerilere çalışmanın son kısmında değinilmektedir.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'deki kentler de kendi öznel dinamiklerine sahiptir. Bu açıdan her kent için standart bir süreç önerebilme imkânı seçili bir kent üzerinde gerçekleştirilecek detaylı çalışmalara ve bu çalışmalardan çıkan sonuçlar neticesinde oluşturulacak detaylı planlamalara bağlıdır. Çalışmada ortaya konmaya çalışılan çerçevenin Türkiye'de kendi akıllı kent stratejisini “insan odaklı” hale getirebilme çabasına girişen her kent için bir “yol haritası” oluşturarak hedefe varmalarını kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Önerilen çerçeveye, süreç içinde izlenmesi gereken ilkeleri, süreçleri ve kurumsal yapıları ortaya koymaktadır. Çalışmada ortaya konan çerçeve önerisiyle ileride akıllı kent tartışmaları içinde etik boyutun önem kazanacağı kabulünden yola çıkarak gelecek süreçlerde akıllı kent stratejisini insan odaklı hale getirmek isteyen kentler için yol gösterici olması amaçlanmıştır.

6.3. İnsan Odaklı Akıllı Kentlerin Tanımlanması ve Temel Değerler

İnsan odaklı akıllı kentlerin sahip olması beklenen temel değerler, akıllı kent bileşenleriyle ilk bakışta oldukça benzerdir. Buna karşılık akıllı kent bileşeni olarak kabul edilen insan unsuru daha çok faydalanılması için etkin hale getirilmesi konusunda dijital becerilerin kazandırılması gerektiği aktif bir yurttaş kümesine atıfta bulunurken insan odaklı akıllı kentlerde “insan odaklılık” insanı temel bir değer olarak kabul etmektedir. Böylece akıllı kent içinde ele alınan “insan” unsuru akıllı kentlerin bir bileşeni olarak kabul edilirken, insan odaklı akıllı kentlerde “insan” unsuru bizzatıhi akıllı kent stratejisinin etrafında şekillendirildiği temel bir değerdir.

Akıllı kentler teknoloji aracılığıyla kentsel sorunların yönetilmesine odaklanır. Örneğin trafik sensörlerinden elde edilen veriler trafik ışıklarını düzenleyerek trafiği daha akıcı hale getirebilir. Kamusal hizmetleri dijital uygulamalar aracılığıyla 7/24

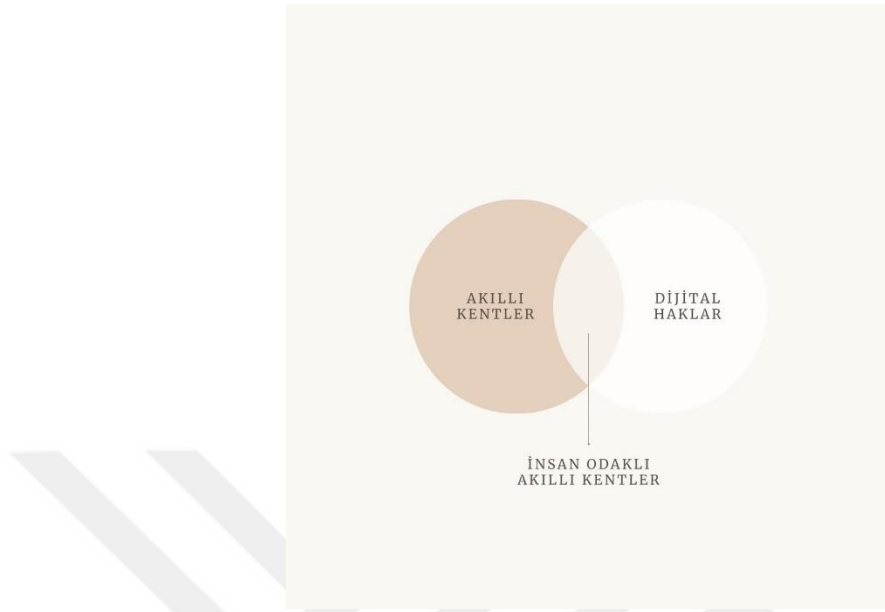
ulaşılabilir hale getirebilir. Yüz tanıma sistemleri suçluların daha hızlı yakalanmasını sağlayarak kent güvenliğini güçlendirebilir. Buna karşılık akıllı kentler her yıl daha da artan trafik yoğunluğunu çözemez, kentteki suç oranlarının nedenleri hakkında bilgi veremez ve aslında dijital uçurumu ortadan kaldırmadan gerçekten hiçbir hizmeti 7/24 ulaşılabilir hale getiremez. İnsan odaklı akıllı kentler sürecin ne olması gerektiğı kadar nasıl olması gerektiğine ilişkin bir bakış açısı geliştirmeyi zorunlu kılmaktadır. Teknoloji, yalnız kentsel sorunlara ilişkin süreçlerin yönetilmesi için değıl sorunların çözülmesi için de bir araç olarak kabul edilmelidir.

Akıllı kent yaklaşımı çoğunlukla teknolojiyi olumlama eğilimi içindedir. Oysaki teknoloji ve veri kullanımının kentsel sorunları yönetilebilir hale getirirse bile beraberinde getirdiğı riskler toplumsal refah üzerinde ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. İnsan odaklı akıllı kentler teknolojinin getirdiğı risklerin yönetilebilir hale getirilerek teknolojinin insan refahına katkısını maksimize etmeye odaklanmalıdır.

Bununla beraber evrensel insan hakları rejiminin Soğuk Savaş sonrası dönemden sonra şekillenen yeni kurumsallaşma süreci içinde kentler, koruma mekanizmaları içinde aktif birer paydaş olarak kabul edilmektedir (Kjaerum vd., 2018; Grigolo, 2017; Oomen ve Berg, 2014). İnsan odaklı akıllı kentler, akıllı kentleşme sürecinin inşasında çağımızın dijital dünyasında insan haklarının korunması ve geliştirilmesi yoluyla uluslararası insan hakları rejiminin gerçekteştirilmesinde sorumlu davranmalıdırlar.

Sonuç olarak insan odaklı akıllı kentler, insan refahının sağılanması, sürdürülebilir bir ekonomik, çevresel ve toplumsal kalkınmayla toplumsal eşitsizliğin azaltılması için teknolojiyi bir araç olarak benimseyen, bu amacın gerçekteştirilmesinde evrensel insan hakları normlarını genel bir ilke olarak benimseyerek vatandaşlarını dijitalleşmenin getirdiğı riskler karşısında koruyan kentler olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak insan odaklı akıllı kentlerin temel misyonu kentte insan haklarını korumak ve geliştirmek, vatandaşları dijital teknolojilerin getirdiğı risklere karşı koruyarak insan haklarının kent ölçeğinde gerçekteştirilmesini sağılayacak bir akıllı kent stratejisi oluşturmaktır. Bu misyon çerçevesinde yerel yönetimlerin tüm kademesinde insan haklarına dayalı, sürdürülebilir, kapsayıcı ve eşitlikçi bir kentsel yönetim ve dijital hakların korunmasını

esas alan bir dijital dönüşümün gerçekleştirilmesi insan odaklı kentlerin vizyonunu oluşturmaktadır.

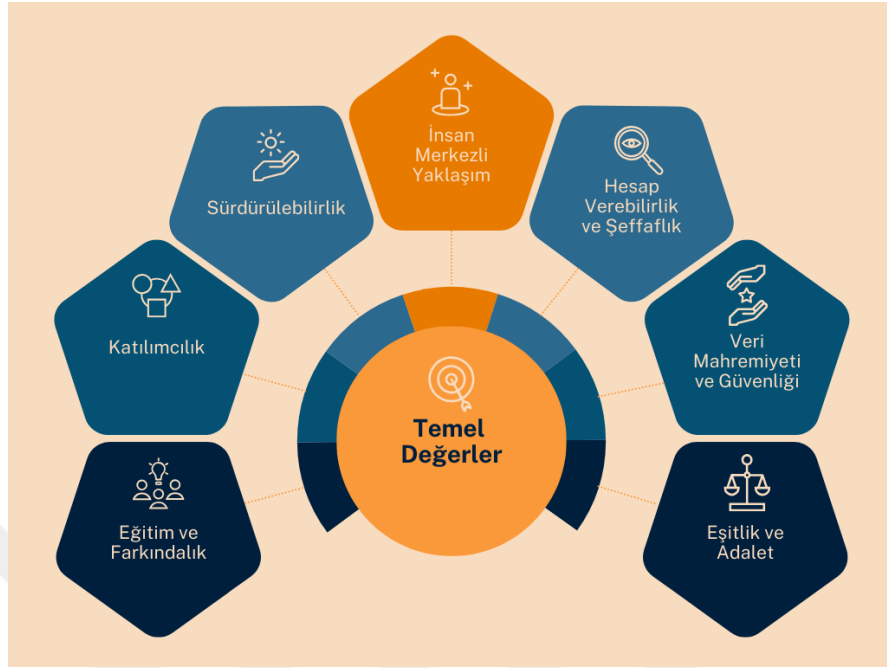

Şekil 8. İnsan Odaklı Akıllı Kentler

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Günümüzde ekonomik ve yönetsel zorluklar nedeniyle dijital teknolojilerin en büyük kullanıcıları arasında yerel yönetimler yer almaktadır. Aynı zamanda yerel yönetimler, kamusal hizmetlerin büyük bir çoğunluğunun halka direkt olarak sunulduğu hizmet birimleri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu konum, insan haklarının korunması veya ihlali açısından da yerel yönetimleri anahtar bir konuma getirmektedir. Kamu hizmetlerinin sunumunda dijital teknoloji kullanımı mahremiyet ve ayrımcılık olmak üzere eğitim, ifade özgürlüğü, kamu hizmetlerinden yararlanma gibi pek çok hakkın ihlal edilme riskini ortaya çıkarmaktadır. Yerel yönetimlerin dijital dönüşümlerinin insan odaklı bir perspektif geliştirmeleri risklerin önlenebilirlik düzeyi üzerinde etkilidir. Bu açıdan yerel yönetimlerin dijital dönüşüm açısından insan haklarını öncelikli alan haline getirmeleri, gerek kaynakların bu alana yönltilmesi gerekse de etkin stratejilerin oluşturulması açısından oldukça önemlidir. Bu öneme binaen Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi gibi kuruluşların yerel yönetimlerde insan odaklı akıllı kentleşme stratejilerinde tavsiye edilen ilk adım kentlerin, insan odaklı bir dijital dönüşümün benimsendiğine dair beyanları olmaktadır. İnsan odaklı akıllı

kentlerin tasarımında ve uygulanmasında dikkate alınması gereken temel değerler aşağıdaki gibi olmalıdır:

Şekil 9. İnsan Odaklı Akıllı Kentlerde Temel Değerler

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

- **İnsan Merkezli Yaklaşım:** Bir akıllı kent olsun ya da olmasın insan haklarını temel değer olarak benimseyen kentler, yerel yönetimlerin tüm süreçlerinde ilke olarak uluslararası insan hakları norm ve standartlarını kabul etmiş olurlar. Buna göre kentler ayrımcılık ve mahremiyet ihlalinde bulunmama, sivil alanı güçlendirici tedbirler alma, dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının öncelikli olarak karşılanması, kültürel ve sosyal yaşamın desteklenmesi, eşit ve adil muamele ile sosyal adaletin sağlanmasına yönelik önlemleri almak durumundadır. İnsan odaklı akıllı kentler, söz konusu bu ihtiyaçların karşılanmasında teknolojiyi etkin bir araç olarak kullanırken insanların refahını, ihtiyaçlarını ve haklarını önceleyen kentler olarak tanımlanmaktadır. Bu önceliklendirme teknolojinin ana tüketicileri olarak kentleri BİT üreticilerinin arzı altında biçimlenen bir pazara dönüştürmekten ziyade kent sakinlerinin istek, beklenti ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen bir akıllı kent olmayla ilişkilidir. Böylece kent sakinleri teknolojinin tüketicileri değil yararlanıcıları konumuna getirilmektedir. Diğer yandan insan odaklı akıllı

kentlerde teknolojinin insan öncelikle kullanımı teknolojiye bağı toplumsal risklerin yönetilebilmesiyle de ilişkilidir.

- **Hesap Verebilirlik ve Şeffaflık:** Akıllı kentlerin tasarımı ve işleyişi, topluma karşı hesap verebilir olmalı ve karar alma süreçlerinde şeffaflık sağlanmalıdır. İnsanlar, alınan kararları anlayabilmeli, katılım sağlayabilmeli ve kararlara etki edebilmelidir.
- **Veri Mahremiyeti ve Güvenliği:** Dördüncü kuşak haklar içinde sınıflandırılan dijital haklar temelde veri mahremiyeti ve ayrımcılıkla ilgilidir. Kent sakinleri bir yandan akıllı kent teknolojilerinin getirdiği imkânların faydalanıcısı konumundayken aynı zamanda veri üreticisi konumundadırlar. Fiziksel olarak kentin muhtelif alanlarına yerleştirilen sensörler, kamusal hizmetlerin yürütülmesi için kullanılan uygulamalar, kent güvenlik sistemleri gibi teknolojiler vatandaşlara ait kişisel verileri toplama, saklama ve işleme süreçlerine tabi tutmaktadır.
İnsan odaklı bir akıllı kent yaklaşımı çerçevesinde kent sakinleri bu süreçler hakkında bilgilendirilmeli, verilerin toplanması bireylerin iznine tabi olmalı, veri toplama süreçlerinde mahremiyet ve veri güvenliğine en üst düzeyde ehemmiyet gösterilmelidir.
- **Eşitlik ve Adalet:** Akıllı kentlerde teknolojinin sağladığı tüm fırsatlar tüm toplumsal gruplar için eşit derecede erişilebilir olmalıdır. Bu açıdan insan odaklı akıllı kentler için teknolojiye erişim sosyal, ekonomik ve kültürel olarak farklı grupların ihtiyaç ve imkânları göz önüne alınarak eşitlik ve adalet ilkesi gözetilmelidir. Teknolojinin toplumsal eşitlik ve adaleti sağlamadaki potansiyelinden faydalanılırken diğer yandan ayrımcılığı derinleştirici etkisi göz ardı edilmemelidir.
- **Sürdürülebilirlik:** Sürdürülebilirlik insan odaklı akıllı kentler için temel unsurlardan biridir. Kentler bugün ve gelecek kuşaklar için potansiyel bir tehlike kaynağıdır ve hakların gerçekleştirilebilmesi her şeyden önce sürdürülebilir bir çevrede yaşam hakkının korunmasına bağlıdır. Bu açıdan kaynakların etkin ve verimli kullanımına yönelik enerji tasarrufu, atık yönetimi gibi alanlar öncelikli hale getirilmelidir.

- **Katılımcılık:** İnsan odaklı akıllı kentlerde yönetim anlayışı dikey değil yatay şekilde kurgulanmalıdır. Kent sakinleri birer hak öznesi olarak yönetim süreçlerinin aktif birer parçasıdır. Toplumsal gruplar, sivil toplum örgütleri ve kent sakinleri insan odaklı bir akıllı kent dönüşümü için beklenti, istek ve taleplerini iletecek kanallara sahip olmalıdır. Böylece haklara saygılı etkili politikaların üretilmesi daha sürdürülebilir ve kapsayıcı bir yönetim modeli sağlarken diğer yandan şeffaflık, hesap verebilirlik, eşitlik gibi ilişkili diğer ilkelerin gerçekleştirilmesine katkı sağlamaktadır (Grigolo, 2017; Kjaerum, 2018).
- **Eğitim ve Farkındalık:** Eğitim ve farkındalık yaratma bir yandan kent sakinlerinin dijitalleşmenin sağladığı olanaklardan faydalanma becerilerinin artırılmasıyla ilgiliyken diğer yandan teknolojiye bağlı riskler konusunda bilinçlendirilmesiyle ilişkilidir. Kurumsal açıdan değerlendirildiğinde ise personelin proje, eylem ve planlamalarında insan haklarına dayalı bir bakış açısı geliştirmeleri için bu konuda düzenli olarak bilinçlendirilmeye ihtiyaçları bulunmaktadır.

Temel değerlerin de ortaya koyduğu gibi insan odaklı akıllı kentler sürdürülebilir kentler için akıllı kentleşme sürecini teknoloji odağında değil insan odağında ele almaktadır. Bu noktada insan odaklı kent yaklaşımı içinde teknoloji bir amaç olarak değil araç olarak kabul edilmektedir. Kentlerde artan teknoloji kullanımında vatandaşların verileştirilmesi yerine karar vericiler olarak yeniden sisteme dahil edilmesine dikkat çekilmektedir. Dijital hakların merkeze alındığı bu yaklaşım içinde verilerin tekrardan veri sahiplerinin egemenliğine dayandırıldığı, kentlerdeki teknolojik egemenliğin yeniden vatandaşlara yönlendirildiği bir anlayış çerçevesinde veri güvenliği, mahremiyet, katılımcılık gibi temel değerlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu anlayışla akıllı kent yönetişimine de yöneltlen eleştiriler çerçevesinde daha sosyo-teknik bir yönetişim modeli arayışları yer almaktadır.

6.4. İnsan Odaklı Akıllı Kentlerde Yönetişim Modeli

İçinde bulunduğumuz yüzyılda yaşanan ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal ve teknolojik gelişmelerin etkisine bağlı olarak kamu yönetimi anlayışında değişmiştir. Neoliberal yaklaşımların etkisiyle 1980’li yıllardan itibaren özel sektörde başlayarak

kamuyu etkisi altına alan görüşler “yeni kamu işletmeciliği” yaklaşımını ön plana çıkarmıştır. Buna bağlı olarak gelişen “yönetişim” akımı, özellikle yerel yönetimlerin hizmet anlayışında köklü değişimlere neden olmuştur. Kamu hizmet sunumunda daha etkin, verimli, şeffaf, katılımcı bir yönetim anlayışına dayanan bu yaklaşım akıllı yönetim ile teknolojinin sunduğu imkânlarla güçlendirilmiş yerel katılım olanaklarına vurgu yapar (Bimay, 2021, s. 214).

Akıllı kent yaklaşımında temel amaç kentin sorunlarına ilişkin teknoloji temelli çözüm üretilmesidir. Bu amaca yönelik olarak akıllı kentler, sensörler ve nesnelerin interneti aracılığı ile oluşturulan büyük veriden yararlanmaktadırlar (Babaoğlu ve Memiş, 2019, s. 24). Dolayısıyla akıllı kentler için teknoloji, sorunların tespiti ve çözümü için araçsallaştırılmış durumdadır.

Akıllı kentlerin gelişimiyle beraber teknoloji tedarikçisi olarak konumlarını güçlendiren özel şirketlerin yarattığı dikey hiyerarşiye karşı yatay bir yönetim modelini sağlama amacına yönelik olarak ortaya çıkan “akıllı yönetim” modelinin bir sonucu yaşam laboratuvarları (YL) ve benzeri eko-sistemlerin hayata geçirilmesini önemli hale getirmiştir. Bu durum, akıllı kentlerin ortaya çıktığı ilk zamanlarda “teknoloji” odaklı bir yaklaşımdan daha “vatandaş-kullanıcı” odaklı bir yaklaşıma geçişin önemli bir unsurudur.

Babaoğlu ve Memiş’e (2020) göre yaşam laboratuvarları, kent sorunlarının çözümünde yenilikçi uygulamaların geliştirilmesi ve uygulanması amacıyla kent unsurlarının teknoloji odağında bir araya gelmesine olanak sağlayan yapılanmalardır (Babaoğlu ve Memiş, 2020, s. 218). Avrupa’da yer alan yaşam laboratuvarları için çatı bir kuruluş olan Avrupa Yaşam Laboratuvarları Ağı (European Network of Living Labs – EnoLL) ise yaşam laboratuvarlarını, “sürdürülebilir bir etki sağlama amacıyla gerçek yaşam alanlarındaki geri bildirim süreçlerini kullanarak yenilik üreten çok paydaşlı ekosistemler” olarak tanımlamaktadır (enoll.org).

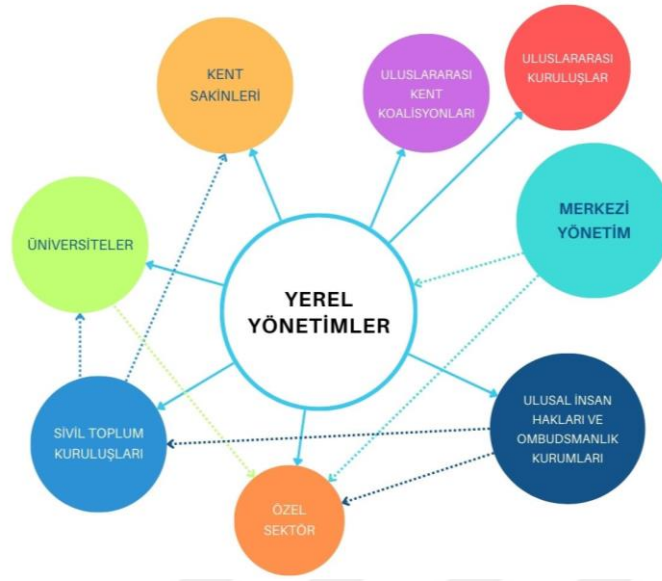
YL, bu sorunların çözümüne ve ihtiyaçların giderilmesine yönelik yeni teknolojilerin/politikaların üretilmesi, test edilmesi, doğrulanması ve iyileştirilmesi amacıyla kamu-özel sektör, akademi ve kişilerin bir araya gelerek işbirliğinde bulunduğu fiziki veya sanal alanlar olarak tanımlanabilmektedir. Buna göre YL, literatürde farklı yönlerden tanımlanmasına karşılık bazı temel unsurlardan oluşmaktadır. Bu temel unsurlar YL’nin yenilik ihtiyacına dayalı, kullanıcı odaklı,

gerçek uygulama alanlarına dayanan, çok paydaşlı ve işbirliğine dayalı olmalarıdır (Memiş ve Bayraktar, 2020, s. 958-959).

Özetle yaşam laboratuvarları (YL), sürdürülebilir bir kentsel kalkınmanın gerçekleştirilmesi amacıyla kentin karmaşık sorunlarının çözümünde işbirliği, yenilik, birlikte üretim, katılım gibi anahtar kavramlar ekseninde bir araya gelen yapılardır. Bu bağlamda YL vatandaşlar, araştırma kuruluşları, şirketler ve devlet kurumları/düzeyleri arasında aracı/düzenleyici olarak faaliyet göstermektedir. YL'nin amacı, yenilikçi bir yaşam döngüsü içinde katılımcı bir işbirliği içinde yenilik üretmek, test etmek, geri bildirim toplamak ve iyileştirmektir (enoll.org).

İnsan odaklı akıllı kent yaklaşımı, klasik akıllı kent yönetim modelini “sosyal” boyutun göz ardı edilmesi gerekçesiyle eleştirilmektedir. YL tanımlarında da anlaşılabacağı üzere bir yönetim modeli olarak yaşam laboratuvarları daha teknokratik bir bakış açısına sahiptir. Teknokratik bakış açısının teknolojiyi amaçsallaştırdığı ve kentsel sorunları çözümünde teknolojinin tek başına yanıt olamayacağı çünkü riskin bağlamsal yapısının göz ardı edildiğini ileri sürmektedir (Jiang vd., 2020). Bu açıdan insan odaklı akıllı kentler için önerilen yönetim modelinin sosyo-teknolojik bir anlayışla dizayn edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Jiang vd., 2020, s. 123).

İnsan odaklı akıllı kentlerin temel değerleri arasında yer alan eşitlik, kapsayıcılık, hesap verebilirlik ve insan odaklılık gibi ilkeler geniş bir paydaş katılımının sağlandığı işlevsel bir yönetim çerçevesine ihtiyaç duymaktadır. İnsan odaklı akıllı kentlerde yönetim, başta kırılgan grupların ihtiyaç ve beklentilerini öngörebilmek olmak üzere kentteki insan haklarıyla ilişkili faaliyetlerin bütüncül hale getirilmesi, “insan odaklı” hizmetlerin geliştirilmesi, stratejilerin uygulanması ve süreç iyileştirmeleri gibi süreçlerde etkilidir. Bu kapsamda önerilen çerçeve özelindeki yönetim modeli şu şekildedir:

Şekil 10. İnsan Odaklı Kentlerde Yönetişim Modeli

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şemada görüldüğü üzere insan odaklı akıllı kentler geniş ve katılımcı bir işbirliği ağına ihtiyaç duymaktadır. Yönetişim ağının merkezinde yer alan yerel yönetimler diğer aktörlerle daimi bir ilişki içindedir. Şema üzerinde gösterilen diğer unsurlar da insan odaklı akıllı kentlerin yönetim süreçlerinde hem direkt yerel yönetimlerle ilişkileri için de hem de diğer unsurlarla etkileşim içindedir. Öncelikle bu unsurlar insan hakları ve teknoloji gibi inter-disipliner bir alan için teorik bilgi birikimi oluşturma, kentin toplumsal yapısına ilişkin risk haritaları oluşturma, bilgi ve deneyimleri üzerinden projelerin geliştirilmesine katkı sağlama, daha kapsayıcı politikaların üretilmesinde rol alma ve hatta belirlenen stratejilerin uygulanmasında yerel yönetimler için oldukça işlevseldirler. Önerilen çerçeve kapsamında yönetim ekosisteminde yer alan unsurların işlevlerini daha kapsamlı olarak ele almak gerekmektedir.

6.4.1. Merkezi Yönetim

Merkezi yönetim, yerel yönetimlerle ilişkisi içinde hiyerarşik bir pozisyonda yer almaktadır. Yani yerel yönetimler merkezi hükümetçe alınan kararların uygulayıcı durumundadır. Türkiye özelinde akıllı kent gelişimine bakıldığında da yerelde akıllı kent gelişimlerinin üst politika belgeleriyle paralel şekilde ilerlediği görülmektedir.

Dolayısıyla kentlerdeki akıllı kent gelişimlerinin insan odaklı ilkeler çerçevesinde belirlenmesinde üst politika belgelerinde insan haklarının ilkesel bir çerçeve olarak kabul edilmesi durumunun kentlerin bu yöndeki çabaları için teşvik edici olacağı düşünülmektedir. Buna karşılık merkezi yönetimlerin kentte insan haklarının gelişmesi adına nispeten daha özerk bir alan açmasının kentlerin bu alanda daha aktif bir gelişme gösterebilmesi adına gerekli olduğu düşünülmektedir.

AB Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR) çerçevesindeki gelişmeler Avrupa kentlerindeki veri güvenliği politikalarının oluşturulmasında etkilidir. Dolayısıyla veri koruma alanında oluşturulacak daha sorumlu bir teknoloji politikasının akıllı kentler üzerindeki etkileri göz önüne alınarak bu alandaki hukuki düzenlemelerin güncel riskleri kapsayacak şekilde şekillendirmesi konusunda merkezi yönetimlerin katkısı önemlidir.

Özel sektör teknoloji arzı konusunda temel unsurdur. 2019 yılında açıklana Dijital Hümanizm Üzerine Viyana Manifestosunda BİT alanında tekelleşme eğilime dikkat çekilmiş, düzenleyici ve denetleyici kurumların teknolojik tekelleşmeyi önleyici önlemler almasına yer vermiştir.

Merkezi yönetimlerle yerel yönetimler arasında sıkı işbirlikleri kurulmasının uzun vadede insan haklarının korunması konusundaki çalışmaların daha sistematik yürütülmesi ve politikaların etkinliğinin artırılması konusunda olumlu yönde etkisi bulunmaktadır (BM, 2015).

6.4.2. Ulusal İnsan Hakları ve Ombudsmanlık Kurumları

Ulusal insan hakları ve ombudsmanlık kurumları uluslararası insan hakları rejiminin ulusal boyuttaki paydaşları olarak ulusal düzeyde insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde çalışmalar yapmak, izleme, değerlendirme, bilinçlendirme ve önleme faaliyetlerinde bulunmak konusunda yetkilidirler. Bunun yanı sıra bu kurumlar, idarinin faaliyetlerinin insan haklarına ve hukuka uygunluğu konusunda tavsiyelerde bulunabilmektedirler.

Söz konusu kurumlar insan hakları alanında bilgi ve tecrübeye sahip olmanın yanı sıra nitelikli bir insan kaynağına da sahiptirler. Bu açıdan yerel yönetimler bünyesinde insan haklarına dayalı kent olma sürecinde kurumsal yapıların oluşturulması, düzenli eğitimlerin planlanması, izleme, değerlendirme ve iyileştirme

süreçlerinin oluşturulması, raporlama ve bilinçlendirme faaliyetlerinde yerel yönetimlerin en önemli paydaşlarından biri olma konumundadır. Bununla beraber bu kurumlar yapılanmaları gereği üniversite ve sivil toplum kuruluşları arasında yakın ilişkiler kurabilmektedirler.

Türkiye’de başta Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) olmak üzere Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) ve yerel yönetimlerle daha işbirlikçi yapılar kurulmasının kentlerde insan haklarının korunması ve geliştirilmesiyle hak temelli hizmet sunumunun geliştirilmesi açısından etkili olduğu değerlendirilmektedir.

6.4.3. Üniversiteler

Üniversiteler yapıları gereği insan hakları ve teknoloji alanında kurumsal bilgi birikimiyle kentlerin insan hakları alanında yürüttükleri projelerin geliştirilmesinde, kurumsal yapının güçlendirilmesinde, etki değerlendirme süreçlerinin yürütülmesinde katkı sunma potansiyeline sahiptirler.

York Belediyesinin York Üniversitesi ile işbirliği çerçevesinde kent gelinde insan hakları ve eşitlik politikalarının gözden geçirilerek iyileştirilmesine imkân sağlayan “Eşitlik ve İnsan Hakları Etki Değerlendirmesine İlişkin Rehber” hazırlayarak sürecin değerlendirilebilir olmasına katkı sundukları görülmektedir. Yine Lund kentinin insan hakları kenti olma sürecine ait ön çalışmaların Lund Üniversitesiyle beraber yürütüldüğü incelenen örneklerde görülmektedir. Bir başka iyi uygulama örneği de Portland belediyesinin Dijital Eşitlik Eylem Planı çerçevesinde hayata geçirdiği projeler arasında yer alan Portland YouthBuilders Projesi’nde üniversite öğrencileriyle dijital açıdan dezavantajlı durumdaki kişilerin bir araya getirilmesiyle dijital becerilerin artırılması sağlanmıştır.

Üniversitelerle yerel yönetimler arasında kurulacak işbirlikleri çerçevesinde dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının belirlenmesine yönelik saha çalışmalarının yapılması, Bilgi İletişim Teknolojilerine yönelik projelerin geliştirilmesi, eylem planlarının oluşturulması konusunda üniversiteler etkili birer yönetim unsuru olarak kabul edilmektedir. Türkiye yoğun bir nüfus ve geniş bir coğrafyaya sahip olmakla beraber oldukça geniş bir üniversite ağına sahiptir. Özellikle büyük kentlerde yoğunlaşan öğrenci nüfusunun Portland kent örneğinde olduğu üzere dijital uçurumun azaltılmasına yönelik projeler için önemli bir insan kaynağı sağlayabilme

potansiyeline sahip olduğu düşünölmektedir. Bunun haricinde üniversiteler bünyesinde yer alan İnsan Hakları Enstitöleri işbirlikleriyle yerel yönetimlerin insan hakları kurumsal yapılanmasının oluşturulmasına yönelik destekler, eğitim ve farkındalık artırıcı çalışmaların hayata geçirilmesi desteklenmelidir.

Dijital Hümanizm Üzerine Viyana Manifestosu'nda dikkat çekildiğı üzere üniversiteler bilimsel ve eleştirel düşüncenin üretildiğı yerler olarak BİT'lerin geliştirilmesinde teknik destek kadar etik standartların belirlenmesinde de sorumluluk üstlenmelidir. Aynı zamanda üniversiteler BİT'lerinde disiplinler arası bir yaklaşım geliştirilmesi konusunda sorumluluk almalıdırlar. Üniversiteler bu süreçte geniş bir toplumsal katılım yelpazesinin oluşturulmasına öncülük etmelidirler.

6.4.4. Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşları yönetim çerçevesi içinde yer alan önemli unsurlardan biridir. Söz konusu kuruluşlar faaliyet gösterdikleri alanı yakından tanıma, etkileme, yönlendirme ve erişim açısında avantajlı konumdadırlar. Hukuki, politik, kültürel ve sosyal değişimi etkileyecek potansiyele sahiptirler.

Örneklem çerçevesinde incelenen kentlerde özellikle dijital hakların gerçekleştirilmesi konusunda başlattıkları girişimlerin kent yönetimdeki hak temelli anlayışın yerleşmesinde etkili olan kuruluşların bulunduğu görölmektedir. Bu anlamda en dikkat çekici örneklerin başında Barselona kenti bulunmaktadır. Dijital hak taleplerinin tabanda yükseldiğı bir süreç yaşayan kentte halkın daha etkili yönetim kanallarının kurulmasına yönelik talepleri decidim.barcelona gibi katılımcı platformların kurulması konusunda etkili olmuştur. Xnet adlı bir sivil girişim kentte iyi yönetim ilkelerinin uygulanabilirliğini denetlemeye yönelik olarak başlattığı girişim daha sonra belediyeyle işbirliği çerçevesinde Bustia Etica adlı bir dijital uygulamaya dönüşmüştür. İspanya'da açık telekomünikasyon ağlarının paylaşımı prensibine dayanan bir sivil girişim olan guifi.net⁵⁷ projesi kırsal kesimler gibi erişim sorunu yaşayan bölgelere internet erişiminin desteklenmesini sağlamıştır. Girişim günümüzde özel sektör, kamu ve gönüllüler desteğıyle başka bölgelerde de hizmet vermeye başlamıştır.

⁵⁷ Bkz.: <https://guifi.net/>

Tabandan yayılan değişimler kentlerde dijital hakların korunmasına ilişkin etkin denetim mekanizmalarının kurulması, süreçlerin ve kurumsal yapıların kurulması açısından etkilidir. Aynı zamanda dijital eşitsizliklerin azaltılması konusunda yeni projeler üretme, eylem planlarının oluşturulması ve uygulanması yönünde de olumlu bir etkiye sahip olabilmektedirler.

6.4.5. Uluslararası Kent Koalisyonları

Uluslararası kent koalisyonları bilgi, deneyim ve ortak projelerin geliştirilmesi konusunda işlevseldirler. İnsan Hakları Kentler Ağı, Dijital Haklar İçin Kentler Koalisyonu gibi sivil oluşumlar öne çıkan koalisyon örnekleri arasında yer almaktadır.

Yerel yönetimler her zaman teknolojilerin kamusallaştırılması konusunda ya da yeni girişimlerin olumsuz maliyetlerini karşılayacak maddi, teknik ve beşeri yeterli sermayeye sahip olmayabilirler. Bu alandaki koalisyonlarla kurulacak işbirlikleri ve deneyim alış verişi olumlu çıktı ve ürünlerin paylaşılmasını sağlayarak karşılıklı olarak kentleri güçlendirme konusunda ekili olacaktır (Pierri ve Wiltshire, 2021, s. 39).

Örneğin Barselona kentinde açık kaynak kodlarının paylaşımına yönelik olarak hayata geçirilen DECODE ve kentsel katılımın artırılmasına yönelik olarak geliştirilen decidim.barcelona yazılımları başka birçok kent tarafından kullanılabilir. Yine Dijital Haklar İçin Kentler Koalisyonunun geliştirdiği Küresel Kentsel Gözlemevi Projesi kapsamında kentler tarafından paylaşılan iyi uygulama örnekleri başka kentler için ilham verici olabilmektedir.

6.4.6. Özel Sektör

İnsan haklarının korunması hususunda sorumluluk sahibi olan ana aktörler devletlerdir. Buna karşılık özel şirketlerin yaygın olarak kullanılan dijital teknolojiler üzerindeki güçlü egemenliği son yıllarda onların da sorumluluk altına alınması yönünde düzenlemelere gitmektedir. Özellikle son dönemde BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından yürütülen çalışmalar kapsamında özel şirketlerin insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunması konusunda yönlendirici ilkelerin belirlendiği görülmektedir (Bellasio vd., 2022, s. 5).

Dijital haklar bağlamında ele alındığında özellikle ağ bağlantısının organizasyonu, donanım ve işletim sistemlerinin geliştirilmesi ve çalıştırılması, web alanlarının tahsisi, veri toplama, işleme, saklama gibi süreçlerde özel sektörün yoğun etkisi bulunmaktadır (Bellasio vd., 2022). Bu egemenlik, internete erişimden veri mahremiyetine, ayrımcılıktan ifade özgürlüğünün kontrol edilmesine kadar pek çok alanda özel sektörü temel aktör konumuna getirmektedir.

Bu nedenle yerel yönetimlerin özel sektörün faaliyet gösterdiği kentlere karşı hakların gerçekleştirilmesi ve korunması konusunda sorumluluklarını artırıcı işbirliklerinin oluşturulması yönünde yönetim süreçlerini güçlendirmelidirler. İncelenen kent örneklerinde de dijital eşitsizliklerin azaltılmasına yönelik projelerin geliştirilmesinde belediyelerin özel sektörle işbirlikleri kurduğu görülmektedir. İyi uygulama örnekleri arasında yer alan Portland kentinde ekonomik anlamda dezavantajlı grupların teknolojik erişebilirliklerini arttırmaya yönelik olarak Free Geek Projesini geliştirdikleri görülmektedir. Yine Portland'da Google şirketiyle yapılan anlaşma neticesinde dezavantajlı bölgelere internet altyapısının düşük maliyetle sağlanmasına yönelik anlaşmalar karşılığında fiber optik altyapı işlemlerinin firmaya verildiği görülmektedir.

Esasen yerel yönetim ve özel sektör arasında kurulan işbirlikleri özel sektörün kentteki faaliyetlerini “sorumluluk” olarak yürütmesine yöneliktir. Dolayısıyla amaç, iki unsur arasındaki ilişkinin fayda-fayda dengesine getirilmesi amacını taşır. Ancak bunun son derece dar bir bakış açısına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Özel sektör yalnızca ürettikleri teknolojisinin ana kullanıcıları olarak değil kentte yürüttükleri her türlü ekonomik faaliyetin ana unsurlarıdır. Bu faaliyetlerin çevresel, toplumsal ve etik maliyetlerini dolaylı olarak kent sakinlerine de yüklemektedirler. Bu açıdan hem güvenli/güvenilir teknolojiler üretmek hem de diğer faaliyetlerinin dışsal maliyetleri açısından kentte insan haklarının korunması konusunda aktif sorumluluk almaya teşvik edilmelidirler.

6.4.7. Kent Sakinleri

Kent sakinleri insan hakları standartlarının uygulandığı her kentte ana aktör konumundadır. Yerel yönetimler kent sakinlerini hak sahipleri olarak tanımlar ve

hizmetlerini bu hakların gerçekleştirilmesi yönünde bir amaç olarak benimserler. Bu durum aynı zamanda kent sakinlerinin haklarını talep eden bireyler olarak güçlendirilmesini, kent sakinlerinin talep ve ihtiyaçlarını iletebilecek işlevsel mekanizmaların tesisini ve ihtiyaçların tespiti için geniş katılımlı süreçlerin inşa edilmesini gerektirmektedir.

Gerek insan hakları kentleri için gerekse de dijital haklar özelinde hakların korunmasına ilişkin pek çok yaklaşımın kent sakinlerinin hak özneleri olarak güçlendirilmesi için süreçlerin inşa edilmesi gerekliliğine dikkat çektiği görülmektedir (AB Temel Haklar Ajansı, 2021; BM, 2021; Bellasio vd., 2022). Bu kapsamda sivil alanın güçlendirilmesi, farkındalık artırıcı faaliyetlerin düzenlenmesi, eğitim faaliyetleriyle farkındalığın güçlendirilmesi tavsiye edilmektedir.

6.5. İnsan Odaklı Akıllı Kentlerde Temel Süreçler

1990'lı yıllardan itibaren gelişmeye başlayan insan hakları kenti yaklaşımı yerel yönetimler için birer yönetim standardı haline gelmiştir. Bununla beraber kentlerin insan haklarıyla olan yakın ilişkisinin süreçlere yansıtılması, hak temelli bir bakış açısının geliştirilmesi, kurumsal kapasitenin bu yönde geliştirilmesi ve kentleri insan hakları rejiminin yereldeki ana aktörleri haline getirilmesi açısından önemli görülmektedir. Stratejinin ikinci amacı olan akıllı kent stratejisinin insan odaklı hale getirilmesi tanımlanan ilk amacın yerleşik değerleri üzerine inşa edilmiştir.

İnsan hakları kent yaklaşımı yerel yönetimlere ilişkin tüm süreçlerde evrensel insan hakları norm ve standartlarının benimsenerek ana-akımlaştırılması olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla insan odaklı akıllı kentler için de benimsenmesi gereken ana ilkelerin temelini oluşturduğu söylenebilir. Örnekleme içinde incelenen kentlerin tamamı kendilerini insan hakları kentleri olarak ilan etmişler ve kurumsal yapılanmalarını bu temelde biçimlendirmişlerdir. İncelenen kentlere ilişkin süreçler ortak noktalar, güçlü ve zayıf yönleri göz önüne alınarak insan hakları kentleri sürecinin ana hatları için ideal aşamalar şu şekilde olmalıdır:

Şekil 11. Kentte İnsan Haklarının Ana-akımlaştırılmasına Yönelik Süreçler

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6.5.1. Niyet Beyanında Bulunma

İncelenen kentlerin birçoğunda insan hakları kenti beyanında bulunmadan önce de insan haklarının korunmasına ilişkin çeşitli girişimler ve birbirinden bağımsız yapılanmaların olduğu görülmektedir. Örneğin 1995 yılında kendini insan hakları kenti olarak ilan eden Barselona Belediyesinin 1990’lı yılların başından itibaren bünyesinde “Sivil Haklar Komiseri” bulunduğu görülmektedir. Yine 2018 yılında insan hakları kenti olduğunu ilan eden Lund’da kentte insan haklarının korunmasına yönelik çalışmaların 1990’lı yıllardan itibaren yürütüldüğü görülmektedir.

Örnekleme içinde incelenen kentlerin tamamının insan hakları kenti ilan edilmesine ilişkin süreci belediye meclis kararıyla gerçekleştiği görülmektedir. Bu kararlar birlikte kentler uluslararası insan hakları rejiminde temel belgeler olan İHEB ve AHİS’e atıfta bulunmakta ve bu belgeler tarafından belirlenen ilkelerin, yerel yönetimlere ilişkin tüm süreçlerde etkin kılınacağı taahhüdünde bulunmaktadır. Türkiye’nin de taraf olduğu bu sözleşmeler, temelinde insan onurunun korunmasına ilişkin üst politika belgeleri olarak kabul edilmektedir. Örnekleme içinde yer alan kentler bahsedilen bu belgelere uyum göstermeyi taahhüt etmektedirler. Uyum taahhüdü bir yandan ilkesel bir duruş ortaya koyarak bütüncül bir yaklaşımın gelişmesini kolaylaştırırken diğer yandan uluslararası insan hakları rejiminin yerelleşmesi için kentleri birer paydaş haline getirmekte ve kurumsal bilincin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bayraktar (2023) tarafından insan hakları kentleri projesi kapsamında Türkiye’deki pilot belediyeler için yürütmüş olduğu çalışmasının sonuçlarına göre de sadece proje kapsamına alınmış olmanın bile belediyelerin insan hakları konusunda bilinç, farkındalık düzeylerinin arttığı ve bu alanda işbirliğine daha yatkın oldukları görülmüştür.

İnsan hakları kentleri tarafından uyum taahhüdünde bulunulan İHEB ve AHİS gibi belgeler yerel yönetim süreçlerinde yönetimin hangi ilkelere dayanarak hareket

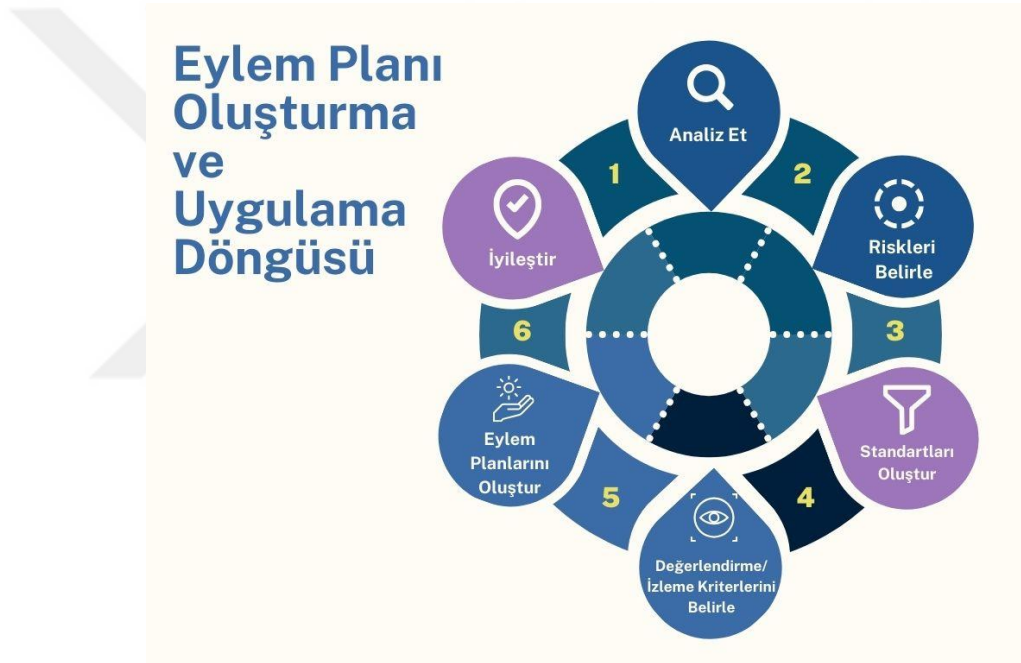
edeceğine ilişkin bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeve aynı zamanda ilgili kentteki yönetsel süreçlerin ve kentteki yaşam koşullarının hangi standartlara dayandırıldığının da bir göstergesi haline gelmektedir. Kentteki yaşam standartlarının belli ölçütlere dayandırılması aynı zamanda kentin öncelikli alanlarda birer marka kent haline gelmesi açısından da değerlidir. Günümüzde kentler yalnızca ulusal değil aynı zamanda uluslararası bir değer taşımaktadır. Buna paralel olarak geçmişte temel altyapı hizmetlerinin sunulmasıyla sınırlı olan yerel yönetim misyonu da genişleyerek kentteki yaşam standardının iyileştirilmesi suretiyle ekonomik ve kültürel olarak daha tercih edilen kentler olma yoluyla uluslararası rekabetçi pozisyonlarını güçlendirmek istemektedirler. Tıpkı yavaş kentler ağının kentin turizm açısında marka değerine olumlu katkı sağlaması gibi insan hakları kentleri de vadettiği yaşam standartları ile hem yatırımcılar hem de kişiler için daha tercih edilebilir hale gelmektedir. Yine kentler, BM ve AB bünyesinde yer alan diğer insan hakları sözleşmelerini kabul ederek taraf olmaktadır. Böylece uluslararası insan hakları rejiminin yereldeki aktörleri olan kentlerin yönetsel ağırlıklarının artmasına katkı sağlar.

Sağlanan diğer bir faydaysa yerel yönetimler bünyesinde insan haklarının korunması, sosyal adalet ve eşitliğe ilişkin dağınık şekilde bulunan kurumsal yapı ve faaliyetlerin bütüncül bir hale getirilmesi yönünde olumlu bir etkisi bulunmasıdır. Girişimlerin bütüncül hale getirilmesi sürecin daha etkili ve verimli hale gelmesini sağlamaktadır. Diğer taraftan planın yürütülmesine ilişkin yeni yapıların nasıl kurulacağı, hangi birimlere ihtiyaç duyulduğu gibi sorunlara da yanıt verilmiş olur.

6.5.2. Eylem Planlarının Oluşturulması

Örnekleme yer alan kentlerdeki ortak süreçlerden biri kente ilişkin eylem planlarının oluşturulmuş olmasıdır. Genellikle insan hakları kenti olma yönünde başlatılan girişimlerin ön hazırlık sürecinin bir çıktısı olan İnsan Hakları Eylem Planının (İHEP) hazırlanma sürecinde York ve Barselona gibi kent örneklerinde olduğu gibi üniversitelerin insan hakları merkezleri, ulusal insan hakları ve eşitlik kurumları gibi yapılardan destek alınmaktadır. Aynı zamanda bu planların yasal çerçevesi genellikle ulusal insan hakları ve eşitlik kanunu gibi yasal metinlerden alınabildiği gibi uluslararası sözleşmeler veya belediye meclisinin insan haklarına yönelik aldığı kararlar temelinde de oluşturulabilmektedir.

İncelenen kentlerde eylem planlarının oluşturulmasında belirli ortak aşamaların olduğu görülmüştür. Öncelikle her kent, eylem planlarını oluşturmadan önce belli bir hazırlık aşaması geçirmektedir. Bu aşama kente ilişkin risklerin belirlenmeye çalışıldığı böylece öncelik alanlarının tespit edildiği aşamadır. Daha sonra kentler, eylem planlarını hangi etik çerçevede yürütüleceğine ilişkin standartları belirlemektedir. Sürecin şeffaf ve hesap verebilir şekilde ilerletilmesi amacıyla izleme, değerlendirme, denetleme mekanizmalarının da ortaya konduğu, bu kapsamda uygulamaya sokulan faaliyetlerde iyileştirmeler yapılarak sürecin geliştirildiği döngüsel bir süreç belirledikleri görülmüştür. Bu kapsamda ilgili sürecin ve aşamalarının şu şekilde olması önerilmektedir:

Şekil 12. Eylem Planı Oluşturma ve Uygulama Döngüsü

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Analiz: Kentte uygulanacak politika ve kararların farklı toplumsal gruplar üzerindeki potansiyel etkilerinin ortaya konmasından önce mevcut duruma ilişkin bir görüş oluşturmak adına kanıt toplanması sürecidir. İncelenen kentler arasında Graz'ın, kentin insan hakları ve yoksullukla ilgili raporları hazırladığı görülmektedir.

Riskin Belirlenmesi: Kentte alınacak kararlar, oluşturulacak politikalar ve uygulamaların özellikle dezavantajlı gruplar üzerindeki muhtemel etkilerinin ortaya konmaya çalışıldığı aşamadır. Bu unsurların hangi insan haklarıyla ilişkili olduğu, hangi insan hakları ihlal edilme riski taşıdığı, önlenmesi adına alınacak önlemlerin neler olduğu, bu süreçte karar alıcı ve uygulayıcıların sorumluluklarının neler olduğuna ilişkin geliştirilen metotlar İnsan Hakları Etki Değerlendirmesi (İHED) olarak adlandırılmaktadır. Örneklem içinde ele alınan Portland kentinde uygulanmakta olan İHED iyi uygulama örnekleri arasında yer almaktadır (Akay, 2015, s. 18-19). Benzer uygulama örneklerine farklı kentlerde rastlanabilmektedir. İHED’ler yalnızca eylem planlarının oluşturulması için değil süreç içinde idarenin karar ve faaliyetlerinin değerlendirilmesi için de kullanılabilmektedir. Teknolojiye bağlı riskler ve dijital haklar kapsamında riskin belirlenmesine ilişkin etki değerlendirme metodolojilerin geliştirilmesine yönelik çalışmalara son yıllarda ağırlık verildiği görülmektedir.

Standartların Oluşturulması: Bu aşama kentlerin, belirledikleri öncelik alanları ve oluşturulacak eylem planlarına ilişkin etik standartlarını, yaklaşımlarını oluşturdukları aşamadır. Standartların hangi tematik alanlara odaklanacağı yine bu aşamada belirlenmelidir. Örneğin Portland kentinde dijital haklar stratejisinin tematik alanlarına bakıldığında gözetim, mahremiyet, açık veri ve veri yönetiminin belirlendiği görülürken Viyana kentinde belirlenen tematik alanların dijital kapsayıcılık, cinsiyet eşitliği, sürdürülebilirlik, şeffaflık ve güvenlik olduğu, Barselona için bu alanların etik ve güvenli açık veri ve açık veri yönetimi olduğu görülmektedir.

Eylem Planlarının Oluşturulması: Belirlenen risk faktörlerinin etki dereceleri, kentlerin öncelik ve imkânları doğrultusunda eylem alanlarının belirlendiği, tematik alanların önceliklendirildiği ve strateji oluşturmaya hazır hale getirildiği aşamadır.

İncelenen kentlerde kentlerin belirlediği tematik alanlar kapsamında farklı eylem planlarının oluşturulduğu görülmektedir. Örneğin Barselona’nın 2015-2019 yılları arasında teknolojik egemenlik, demokratik dijital katılım ve kapsayıcılığın artırılmasını temel alan üç temel politika belgesi oluşturduğu görülmektedir.

Değerlendirme/İzleme Aşaması: Eylem planı kapsamında belirlenen amaç ve hedeflerin etkinliğini, etkisini ve verimliliğini ölçebilecek değerlendirme kriterlerinin ve değerlendirme sürecinin ortaya konduğu aşamadır. Bu aşamada etkin, ulaşılabilir ve kapsayıcı bir geri bildirim süreci ve bağımsız denetim mekanizmaları inşa edilmelidir.

İyileştirme Aşaması: Değerlendirme, izleme ve denetleme sürecinde eksik noktaların giderilmesi, değişen bağlama göre farklılaşan risklere karşı yapılacak düzenlemeler yoluyla planın yeniden düzenlenmesi aşamasıdır.

İHEP, kentlerin öznel kırılganlıklarını dikkate alan ve kente insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde öncelik alanlarının ortaya konduğu planlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Barselona kentinde göçmen nüfusun ağırlıkta olması İHEP'nin kültürel çeşitlilik üzerine yoğunlaşmasını sağlamışken başka kentlerde toplumsal cinsiyet eşitliği gibi alanları da kapsayabilmektedir. Ancak oluşturulan planlar yalnızca öncelikli alanlarla sınırlı değildir. Söz konusu planlar aynı zamanda kentin insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik hangi standartların benimsendiğini de ortaya koymaktadır. Bu açıdan oluşturulan planların temelde şu sorulara yanıt vermesi beklenmektedir:

- Kentte insan haklarının gerçekleştirilmesine ilişkin belediyenin yaklaşımı nedir?
- Bu yaklaşımın temel unsurları nelerdir?
- Hangi alanları öncelikli hale getirmiştir?
- Bu alanları öncelikli alan olarak belirlemesinin nedenleri nelerdir?
- Bu alanların belirlenmesinde hangi toplumsal süreçlerden yararlanılmıştır?
- Belirlenen alanlarda ortaya konan gelişmeler nasıl ölçülecektir?
- Bu gelişmeler nasıl ve kimler tarafından denetlenecektir?

Örneğin Barselona Haklar Kenti Hükümet Programı'nda (2017) “kamu politikalarında insan haklarına dayalı bir yaklaşımın benimsenmesi ve insan haklarına ilişkin kamu politikalarında hak temelli yaklaşımın hayata geçirilmesi, belediye tarafından kaynaklara etkili ve eşit bir erişimin sağlanması, çok-kültürlü bir kent hayatını etkin kılmak” kentin insan haklarına olan yaklaşımını tanımlamaktadır. Aynı

şekilde “Barselona Hakların Kenti” deklarasyonunda başında nefret söylemi ve ayrımcılıkla mücadele, sivil hakların ve kamusal özgürlüklerin güçlendirilmesi, eşit vatandaşlık kavramının hayata geçirilmesi öncelikli alanlar olarak ifade edilmiştir.

Türkiye’de insan hakları kent örneklerine bakıldığında da Maltepe Belediyesi tarafından oluşturulan Yerel Eşitlik Eylem Planı, Sivil Katılımı Güçlendirme Eylem Planı; Çankaya Belediyesi bünyesinde Yerel Eşitlik Eylem Planı gibi planlamaların yapıldığı görülmektedir.

Akıllı kentler açısından bakıldığında örnekleme yer alan kentler arasında Portland Dijital Eşitlik Eylem Planı (2014-2016), Viyana Dijital Gündem 2025 ve Dijital Viyana İlkeleri, Barselona Dijital Dönüşüm İçin Etik Standartlar’ın oluşturularak ilan edildiği görülmektedir. Söz konusu planlar kentlerin, dijital haklar çerçevesinde ortaya koydukları temel etik standartları belirleyerek akıllı kent stratejilerinin etik boyutunu ortaya koymaktadır. Söz konusu planlar incelendiğinde kentlerin insan odaklı akıllı kent olma yolunda yaptıkları analiz çalışmaları neticesinde kente ilişkin bir risk ve potansiyel haritası çıkardıkları, bu kapsamda kentin etik/teknolojik açıdan öncelik alanlarını, amaç, hedef ve projelerini ortaya koyduğu görülmektedir. Eylem planları ve standartların ortaya koyduğu unsurlar gerekli kurumsal yapıların oluşturulmasında da etkilidir.

6.5.3. Kurumsal Yapıların Oluşturulması

İnsan hakları kentlerinde kurumsal yapı, kurum kültürünün ihtiyaç temelli bakış açısından hak temelli bakış açısının yerleştirilmesiyle yakından ilişkilidir. İhtiyaç temelli bakış açısında verilen hizmetler ihtiyaç olarak görülür, ihtiyaçları talepler olarak algılar ve süreci taleplerin karşılanmasıyla sınırlar. Hak temelli bakış açısında hizmet sunumu vatandaşların haklarının gerçekleştirilmesiyle alakalıdır. Hizmetin sunumu kadar hizmetin nasıl sunulduğuyla yakından ilişkilidir. Kurumların görevi bu hakların gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Sorunları çok yönlü bir perspektifle ve kaynağındaki nedenlerle ele alır. Politikaların oluşturulmasında çok paydaşlı bir yaklaşım geliştirir ve yapısal nedenleri dikkate alır (Akay, 2015, s. 14). Benzer bir değerlendirme aracına York kentinde (Equality and Human Rights Impact Assessment) de rastlanmaktadır.

İnsan hakları kentlerinde vatandaşların hak sahibi özneler olarak kabul edildiği hak temelli yaklaşımda sunulan kamusal hizmetlerin, alınan kararların, politikaların, hizmet sunum sürecinin döngüsel olarak insan haklarına uygunluğu açısından denetlenmesi gerekmektedir. Benzer biçimde kamusal hizmetlerin kolaylaştırılması ve sorunların çözülmesi bakımında dijitalleşmeyi ön plana çıkaran akıllı kentlerde de akıllı kent sürecinin insan haklarına etkisi bakımından denetlenmesi ve iyileştirilmesi yoluyla hak temelli anlayışın yerleştirilmesi gerekmektedir. İncelenen kentlerde bu süreçlerin belediye bünyesinde kurulan yapılanmalar aracılığıyla gerçekleştirildiği görülmüştür. Her kent için aynı kurumsal yapının inşa edildiğini görmek mümkün değilse de üstlendikleri görevleri açısından benzer oldukları görülmüştür.

Tablo 15. Örnek Kentlerde Kentte İnsan Hakları Ana-akımlaştırılmasına Yönelik Kurumsal Yapılar

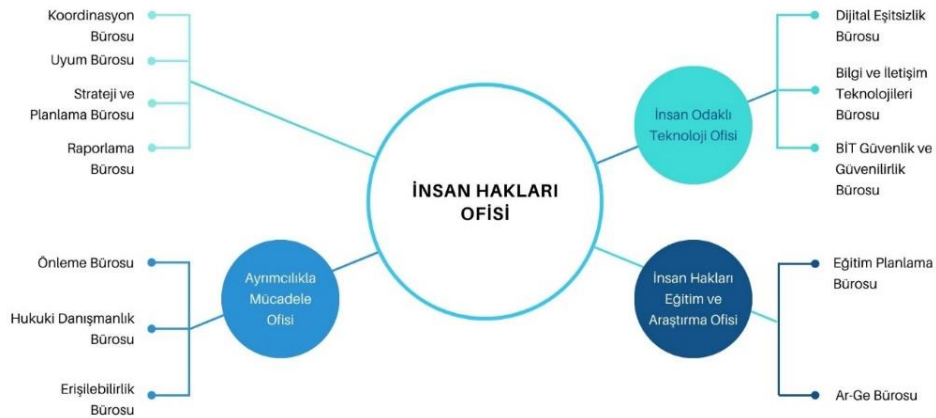
Graz	Entegrasyon dairesi	İnsan Hakları Konseyi
		Göçmen Konseyi
		Dinler Arası Konsey
	Barış ve Kalkınma Ofisi	
Barselona	Kent Konseyi	
	Sivil Haklar Departmanı	Ayrımcılık Yasağı Ofisi
		Din İşleri Ofisi
	Yurttaş Hakları ve Çeşitlilik Departmanı	
	Ayrımcılığı Önleme Ofisi	
	Teknoloji ve Dijital İnovasyon Komisyonu	Veri Analitiği Birimi
Lund	Gençlik Konseyi	
	Yerel Engelli Konseyi	
Viyana	İnsan Hakları Ofisi	
	Süreç Yönetimi ve BİT Strateji Grubu	
	Viyana Kenti CIO Departmanı	
York	Belediye Konseyi	
	Gönüllü Hizmet Konseyi	
	Vatandaş Danışma Bürosu	
Portland	Topluluk Teknoloji Ofisi	
	Planlama ve Sürdürülebilirlik Bürosu	
	Eşitlik ve İnsan Hakları Bürosu	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye örnekleminde ele alınan insan hakları kentlerinde de insan haklarıyla ilişkili benzer yapıların mevcut olduğu görülmektedir. Maltepe Belediyesi Toplumsal

Cinsiyet Eşitliği Komisyonu, Engelliler Komisyonu, Sosyal Politika ve Eşitlik Birimi; Mersin Büyükşehir Belediyesi Kadın Şube Müdürlüğü, Muratpaşa Belediyesi Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürlüğü gibi kurumsal yapılanmalar örnek uygulamalar arasında yer almaktadır.

Çalışma kapsamında önerilen kurumsallaşma modelinde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemin içinde uygulanan ofis yönetim modelinden ilham alınarak belediye bünyesinde benzer bir yapılanmanın oluşturulması önerilmektedir. Söz konusu kurumsal yapılanmanın amacı yerel yönetim bünyesinde ve kentte yürütülen insan haklarına ilişkin tüm çabaların koordine edildiği tek bir mekanizmanın ortaya konmasıdır. Genel çerçeveden bakıldığında önerilen yapının unsurları insan hakları ve özelde dijital hakların gerçekleştirilmesinde önleme, izleme, danışmanlık, uyumlu hale getirme ve yürütme görevlerini, oluşturulan strateji ve standartlar bağlamında yerine getirmekle sorumludur. Kurumsal modele ilişkin grafik aşağıdaki gibidir:

Şekil 13. Kentte İnsan Hakları Ana-akımlaştırılmasına Yönelik Kurumsal Yapılar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Model çerçevesinde İnsan Hakları Ofisine (İHO) bağlı üç ana ofis ve ofislere bağlı farklı işlevleri bulunan bürolar öngörülmektedir. Ofislere ve bürolara ilgili başlıklar altında daha detaylı olarak ele alınmaktadır.

6.5.3.1. İnsan Hakları Ofisi

Kentte dijitalleşme süreci dahi alınan kararlar, uygulamalar ve politikaların insan haklarına uygunluğunu denetleyen, kurduğu ulusal ve uluslararası işbirlikleriyle kentteki insan hakları durumunun raporlama süreçlerini yürüten, kentte insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik girişimlerin koordinasyonu görevini üstelenen, insan hakları konusunda kent yönetimine tavsiyelerde bulunan ve bu alanda kentte bütüncül politikaların geliştirilmesi yönünde inisiyatif alan yapılanmalardır. İncelenen kentlerde İHO ve benzeri yapıların üniversite, STK, yerel yönetim konseyleri gibi farklı alanlardan seçili temsilcilerden oluştuğu görülmektedir.

İncelenen kentlerde bu işlevlerin yürütüldüğü farklı departmanlar olduğu görülmektedir. Söz konusu ofisler koordinasyon, planlama, raporlama, önleme, geliştirme ve uygulamaların insan haklarına uygunluğu açısından denetlenmesi konusunda aktif görev alan, farklı alanlardan seçilmiş temsilcilerin yer aldığı çok paydaşlı yapılardır. Türkiye’de insan hakları kentleri pilot belediye uygulamalarına bakıldığında belediye bünyesinde kent konseyleri ve alt meclislerinin (engelli, kadın, çocuk vb.), çalışma gruplarının veya şube müdürlüklerinin bulunduğu görülmektedir. İnsan Hakları Ofisi belediye bünyesinde insan haklarının farklı alanlarda yürütülen çalışmalarının tek çatı altında toplanmasını ve böylece yürütülen faaliyetlerde bütüncül bir perspektifin oluşturulması amacıyla önerilmektedir.

Koordinasyon Bürosu yerel yönetim ve kent bünyesinde insan haklarına ilişkin faaliyetlerin tek çatı altında koordinasyonunu sağlarken diğer yandan İHO’ya bağlı diğer ofislerde yürütülen ilgili çalışmaların da koordinasyonundan sorumludur.

Uyum Bürosu insan hakları standartlarının yerelleştirilmesi, oluşturulan eylem planlarının uygulanmasına ilişkin süreçleri yürütmekle görevlidir. Örneğin Viyana İnsan Hakları Ofisi benzer görevlerin yanı sıra Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Gündem 2030 Hedefleri’nin gerçekleştirilmesine yönelik destekleyici faaliyetleri yürüttüğü görülmektedir.

Strateji ve Planlama Bürosu kentin kısa, orta ve uzun vadede insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik stratejilerinin belirlenmesi ve yürütülmesiyle ilişkilidir. Örneğin Viyana İHO’sunun cinsiyet eşitliğine dayalı bütçeleme çalışmalarını yürüttüğü görülmektedir.

Raporlama Bürosu kentte insan haklarına ilişkin durum analizinin yapılarak periyodik olarak belediye meclisi ve uluslararası insan hakları kurumlarına raporlanmasına ilişkin faaliyetleri yürütmektedir. Örneğin Viyana İnsan Hakları Ofisi, Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW) kapsamında BM'ye, Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu'na (ECRI), İşkenceye Karşı BM Komisyonu'na düzenli raporlama faaliyetleri gerçekleştirebilmektedir. Diğer bir örnek olarak Graz kentinde 2007 yılında ilk defa kentte yürütülen yerel yönetim seçimlerinin insan hakları açısından izlenerek raporlandığı görülmektedir.

İnsan hakları ofisine bağlı üç ayrı ofis dijital haklara dayalı dijital dönüşüm sürecinin sağlanması, kent genelinde ayrımcılığın önlenmesi ve iyi yönetim ilkelerinin uygulanmasıyla kentte insan hakları bilincinin geliştirilmesi görevini üstlenmektedir. İnsan Hakları Ofisine bağlı ofisler, ilgili başlıklar altında daha detaylı ele alınmaktadır.

6.5.3.2. Ayrımcılıkla Mücadele Ofisi

Türkiye insan hakları kent örneklerinin kurumsal yapıları incelendiğinde toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın, çocuk, engelli haklarına ilişkin farklı meclisler, konseyler ve çalışma grupları olduğu görülmektedir. Ayrımcılıkla Mücadele Ofisi, belediye bünyesinde faaliyette bulunan dağınık haldeki yapıların bir araya toplandığı yapılar olarak önerilmektedir. Böylece kentteki insan haklarına ilişkin girişimlerin yalnızca belli alanlara odaklı, sınırlı bir perspektif yerine ayrımcılık temelinde daha kapsayıcı, hak temelli geniş bir perspektife sahip olan bir yapı ortaya konması öngörülmektedir. Ayrımcılık ofisleri Graz, Barselona kentlerinde görüldüğü gibi yerel bir ombudsmanlık işlevi de görebilmektedir.

Ofisin temel işlevi kentte ayrımcılık temelinde ortaya çıkabilecek hak ihlallerinin önlenmesi, yaşanan hak ihlallerinin telafisine yönelik hukuki danışmanlık hizmeti ve yerel yönetim bünyesinde sunulan her türlü hizmetin erişilebilir hale getirilmesidir. Tanımlanan bu üç farklı görev ofis bünyesinde yer alan üç farklı büronun görevlerini oluşturmaktadır.

6.5.3.3. İnsan Hakları Eğitim ve Araştırma Ofisi

İnsan haklarını hizmet standartlarının etik çerçevesi olarak benimseyen kentlerin vatandaşları birer hak sahibi olarak tanımlaması ve hak temelli bakış açısını tüm karar, eylem ve faaliyetlerde ana-akımlaştırması gerekmektedir. Bu durum bir yandan kurum kültürüne hak temelli bakış açısının yerleştirilmesine yönelik faaliyetleri gerektirirken diğer yandan vatandaşları da kendi haklarını bilen, talep eden yurttaşlar olarak güçlendirilmesini gerektirmektedir. İnsan Hakları Eğitim ve Araştırma Ofisi bünyesinde yer verilen Eğitim Planlama Bürosu insan hakları alanında ilgili kurum içi eğitimlerin oluşturulması ve gerçekleştirilmesinden sorumluyken diğer yandan vatandaşların insan hakları, dijital haklar ve ilgili diğer hakları konusunda bilinçlendirilmesine ilişkin eğitim faaliyetlerini yürütmek, gerekli eğitim materyallerini oluşturmak ve buna yönelik işbirliklerini oluşturmakla görevlidir.

Ofise bağlı Ar-ge Bürosu ise kentte insan hakları standartlarının uygulanabilirliğini güçlendiren, kentte insan haklarının korunması, geliştirilmesine, hak bilincinin gelişmesine yönelik projelerin tasarlanması görevini yürütmektedir.

6.5.3.4. İnsan Odaklı Teknoloji Ofisi

İnsan Odaklı Teknoloji Ofisi esas olarak insan odaklı dijitalleşme stratejisinin oluşturulması, uygulanması ve yönlendirilmesinden sorumludur. İncelenen kentler arasında Viyana, Barselona ve Portland kentlerinin hepsinde benzer yapılanmaların olduğu görülmektedir. Söz konusu ofisler belirlenen dijital hizmet standartlarının gerçekleştirilmesi için çalışmalar yürütmektedir. İnsan odaklı akıllı kent yaklaşımında teknolojinin insan odaklı hale getirilmesi temel amaçtır ve bu amaca yönelik hedefler ortaya konmuştur. Bunlar arasında dijital altayapının ucuz ve yaygın hale getirilmesi, teknolojilerin güvenli ve güvenilir hale getirilmesi, tasarım ve geliştirme sürecinde insan ihtiyaçlarının dikkate alınması, hizmetlerde hesap verebilirlik, şeffaflık, ulaşılabilirlik ve kapsayıcılığın ön plana alınması, kamusal hizmetlerin dijital ortamlara taşınmasıyla hizmet sürekliliğinin artırılması, açık kodlu yazılıma geçiş, açık veri politikasının güçlendirilmesi, teknolojik altyapının güçlendirilmesi, özel-kamu işbirliklerinin kurulması gibi birçok başlık bu ofislerin görev alanları içine girmektedir.

Ofise bağı üç ayrı büro yapılanması öngörölmüştür. Bürolardan ilki olan Dijital Eşitsizlik Bürosunun, toplumun dijital okuryazarlık seviyesinin yükseltilmesi, dijital uygulamaların geliştirilmesinde dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının gözetilmesi, dijital fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik politika ve projelerin hayata geçirilmesinde rol alması gerekmektedir.

Bilgi ve İletişim Teknolojileri Bürosu açık veri politikalarının genişletilmesi, hizmet sunumunun iyileştirilmesi, açık kodlu yazılıma geçiş, ucuz ve yaygın internet altyapısının oluşturulması, hizmetlerin dijital ortama aktarılmasına yönelik çalışmaların yürütölmesidir.

BİT Güvenlik ve Güvenilirlik Bürosu şeffaf, güvenilir, hesap verebilir bir dijital dönüşümün gerçekleştirilmesi, güvenilir veri politikasının oluşturulması, açık, anlaşılır ve düzenli risk kontrolü ve ilgili standartların oluşturulması, çevrimiçi hizmetlerin kullanımının teşvik edilmesi büronun başlıca görevleri arasında yer almaktadır. Ofis ve bağı büroların dijitalleşme stratejilerinde teknik ve etik boyuta eşit derecede önem vermeli ve disiplinler arası çalışma prensibini benimsemelidirler.

Benzer yapılanmalara Viyana kentinde de rastlanmaktadır. Örneğin bilgi güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak **WienCERT** (Computer Emergency Response Team)⁵⁸ ofisleri bu kapsamda faaliyet gösterirken, **Security Hub Wien** (Viyana Güvenlik Merkezi) ofisleri aracılığıyla Viyana sakinleri için blok zincir, veri koruma ve şifreleme konusunda kişisel veri güvenliğı becerilerinin arttırılmasına yönelik e-eğitimlerinin verilmektedir.

İspanya'da belediye bünyesinde kurulan ilk veri ofisine sahip Barselona kentinde aynı zamanda Veri Analitiğı Birimine Baş Veri sorumlusu atanmış ve ileri istatistik uygulamaları, veri bilimi, makine öğrenimi gibi akıllı kent teknolojilerinin kullanımında etik standartların uygulanması ve denetlenmesi sağlanmıştır

⁵⁸ "Bilgisayar Acil Durum Müdahale Ekibi" yazar tarafından çevrilmiştir.

6.5.4. İzleme, Değerlendirme ve İyileştirme

Önceki başlıklarda da belirtildiği üzere insan haklarını önceleyen kentlerde şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılım temel değerler arasında yer almaktadır. Bu değerler aynı zamanda kentte insan haklarına yönelik olarak oluşturulmuş eylem planlarının gerçekleştirilmesi, sürecin izlenmesi ve değerlendirilerek iyileştirilmesini gerektirmektedir. İncelenen kentlerde buna yönelik faaliyetlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Örneğin Viyana İnsan Hakları Ofisi'nin yıllık olarak faaliyetlerinin değerlendirilmesi, izleme ve geliştirme girişimleri ile gelecek hedeflerinin belirlenmesi kapsamında yılda dört kez toplanan bir “yönlendirme kurulu” ihdas edilmiştir. Yerel yönetim, ulusal insan hakları kurumu ve belediye temsilcilerinden oluşan Kurul, 2018 yılından itibaren stratejik hedeflerin değerlendirilmesi ve izlenmesine yönelik bağımsız bir denetim organı olarak faaliyet göstermektedir.

İzleme, değerlendirme ve iyileştirme faaliyetleri yalnızca eylem planlarıyla sınırlı değildir. Dijital teknolojiler aynı zamanda katılımcılığı güçlendirerek idarenin faaliyetleri ve kararlarının sürekli olarak iyileştirilmesi yönünde olumlu bir potansiyele sahiptir. Örneğin Barselona kentinde yer alan iyi uygulama örnekleri arasında sivil inisiyatiflerin desteklenmesiyle geliştirilen Bustia.Etica uygulaması kamu görevlilerinin faaliyetlerinin vatandaşlar tarafından iyi yönetim ilkeleri çerçevesinde sürekli olarak değerlendirilerek geri bildirimde bulunabildiği bir araç olarak ön plana çıkmaktadır.

İzleme, değerlendirme ve iyileştirme süreçleri bir yandan kabul edilen eylem planlarının düzenli ve bağımsız olarak izlenerek değerlendirilmesiyle ilgiliyken diğer yandan yönetimin aldığı karar ve uygulamalarının vatandaşlar tarafından değerlendirilerek iyileştirilmesi sürecini kapsamaktadır. Bu açıdan hem denetleme mekanizmalarının etkin ve bağımsız hale getirilmesi hem denetleme süreçlerinin şeffaf hale getirilmesi hem de dijital teknolojiler aracılığıyla idare üzerindeki denetim süreçlerini güçlendirecek mekanizmaların geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin Viyana kentinde GovTech, mein.wien ve GrätzlMap gibi uygulamalar aracılığıyla geri dönütlerin sağlandığı ve iyileştirmeye yönelik etkili süreçlerin inşa edildiği görülmektedir.

İnsan odaklı akıllı kentler için hedeflerin belirlenebilmesi kentin risk faktörlerinin ortaya konabilmesiyle yakından ilişkilidir. Etkili bir risk analizi paydaş katılımını zorunlu kılar. Farklı bakış açıları bir yandan riskin öngörülebilirliğini arttırırken diğer yandan çözüme yönelik girişimlerinde zenginleşmesine katkı sunar. Dolayısıyla daha kapsayıcı ve katılımcı bir sürecin hayata geçirilmesi mümkün kılınmış olur. Özellikle teknolojinin etkisi baz alındığında risk faktörleri zamana ve mekana göre değişiklik göstermektedir. Bu açıdan etkili bir risk değerlendirmesinin oluşturularak sürecin her aşamasının hem sonuçları hem de etkileri bakımından periyodik olarak izlenmesi gerektiği sonucunu doğurur. Etkili bir izleme-değerlendirme sisteminin oluşturulabilmesi kentte insan hakları alanında faaliyet gösteren paydaşların katılımını sağlayacak mekanizmaların kurulmasını gerektirmektedir. Bu girişim, süreç yönünden şeffaflık, hesap verebilirlik, katılım ve kapsayıcılık kriterleriyle ilişkilidir.

6.6. İnsan Odaklı Dijital Dönüşüm: İnsan Hakları Etki Değerlendirme Sürecinin Oluşturulması

Yapay zekâ uygulamaları medeni ve sosyal haklar olmak üzere ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla uluslararası belgelerce koruma altına alınan pek çok alanda insan hakları için açık ve ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bu tehditlerin başında gizlilik ve mahremiyet hakkı gelmekle beraber eşitlik, ifade özgürlüğü, örgütlenme, toplanma, çalışma ve yaşam hakkı gelmektedir (Raso vd., 2018, s. 4). 2000’li yılların başından itibaren YZ alanında hızla devam eden gelişmeler ve buna bağlı olarak birçok farklı sektörde söz konusu teknolojilerin hızla benimsenerek kullanıma girmesi bu alandaki etik tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Mahremiyet, ayrımcılık, manipülasyon, dezenformasyon ve hesap verilebilir olmayan karar alma başlıkları altında yoğunlaşan bu tartışmalar sorumlu bir yapay zeka geliştirilmesine yönelik etik çerçevenin oluşturulabilmesi için çağrılarının da artmasını sağlamıştır. Bu tartışma dalgası YZ’nın olumsuz etkilerini sınırlama, ortadan kaldırma ya da önlemeye ilişkin düzenlemeler yapılması, ulusal ve uluslararası düzlemde acil başlığı altında düzenlenmeye başlanmıştır (Bakiner, 2023, s. 1).

İnsan hakları, teknolojinin etik boyutuna ilişkin temel bir çerçeve sunmaktadır. Özellikle 1900’lü yılların ortalarından itibaren gelişen uluslararası çabalar insan

haklarına ve korunmasına ilişkin bir yaklaşımın kurumsallaşabilmesini sağlamıştır. Bu açıdan teknolojinin ticari, politik ve yasal etki düzleminde normatif düzenlemelerin kolaylaştırılmasını sağlayabilir. Diğer taraftan insan hakları yaklaşımı belirli bir toplumsal farkındalığın oluşmasını açısından katkı sağlar. Bu potansiyel, etik ve sorumlu bir YZ talebine yönelik toplumsal hareketlerin örgütlenmesi açısından da destekleyicidir (Bakiner, 2023, s. 3-4, Raso vd., 2018, s. 4).

YZ teknolojilerinin gerek tasarım gerekse de uygulama süreçlerinde etkileri konusunda test edilmelidir. AB Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) kapsamında da özellikle kritik sektörler için YZ'nin tüm hak kategorileri için etki değerlendirme çalışmalarının yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca Avrupa Konseyi de özellikle kamu sektöründe kullanılacak YZ teknolojilerinin şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanması amacıyla sosyal etki değerlendirme çalışmalarının yapılmasının önemine dikkat çekmektedir (UNDP, 2023, s. 20). 2019 yılında Avrupa Konseyi tarafından kurulan Yapay Zekâ Komitesi özellikle kamu sektöründe kullanılacak YZ teknolojilerinin hukukun üstünlüğü, demokrasi ve insan haklarına ilişkin etkilerinin değerlendirilebilmesine yönelik bir etki değerlendirme metodolojisi üzerine çalışmaya devam etmektedir. Benzer çalışmalar BM bünyesinde de yürütülmektedir (UNDP, 2023, s. 20).

Raso vd., (2018) özel sektör boyutunda teknoloji üreticileri ve kullanıcılarının insan hakları durum tespiti yapmasının risklerin önlenmesinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Devlet dışı başvuru ve çözüm mekanizmaları YZ'ye bağlı risklerin azaltılmasında etkili olabilir. Hükümetlerin, teknolojinin insan hakları üzerindeki olumsuz etkilerini önleyecek etkili mekanizmalar kurmasına ihtiyaç vardır. YZ'ye bağlı olumsuz sonuçların minimize edilmesinde demokratik süreçler etkilidir ve bunların sağlıklı bir şekilde işletilmesi için hükümetler gerekli önlemleri almalıdır (Raso vd., 2018, s. 5). YZ'ye bağlı algoritmik karar alma sistemlerinin kamu yönetiminde ya da kamu hizmetlerinin sunulmasında kullanılması insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü açısından özel bir hassasiyetle ele alınmalıdır (UNDP, 2023, s. 19). Etkili bir YZ İnsan Hakları Etki Değerlendirmesi (HRIA) için BM önerileri şu şekildedir (UNDP, 2023, s. 20-23):

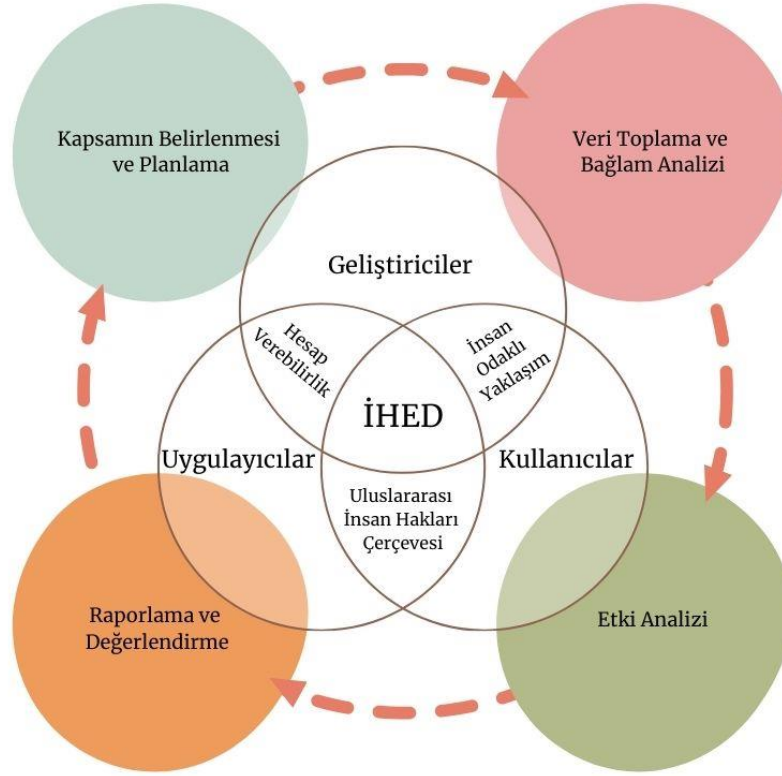
- İnsan hakları üzerinde oluşabilecek olumsuz etkileri yönelik telafi mekanizmaları kurulmalı ve işletilmelidir.

Güçlü bir siyasi irade, etkili bir yasal çerçeve, kurumsal yapılanma, güçlü bir demokratik çerçeve (hesap verebilirlik), gelişmiş bir dijital altyapı ve teknik ortam sürecin sağlıklı biçimde geliştirilmesi ve yürütülmesi için önemli kriterlerdir. Adil ve eşitlikçi bir YZ dönüşümü için sivil toplum kuruluşlarının bu alanda geliştirilen politika ve uygulamalarda yalnızca gözlemci değil aynı zamanda itici bir güç olması gerektiğinin altı çizilmektedir (UNDP, 2023, s. 21). Etkili bir etki değerlendirmesi temel olarak şu sorulara cevap vermelidir (UNDP, 2023, s. 20):

- Otomatik karar alma hangi kullanımları insanlar üzerinde en fazla etkiye sahiptir?
- Karar alma sürecinde hangi veriler kullanılmaktadır?
- Karar verme hangi mantıksal sistemle çalışmaktadır?
- Bu süreç kişisel verilere dayanıyorsa bu verilerin işlenme amacı/amaçları nelerdir?
- Verilen kararların sonuçları nelerdir?
- İstenmeyen potansiyel sonuçlar neler olabilir?

2020 yılında Danimarka İnsan Hakları Kurumu tarafından özel şirketler ve kamu kurumlarına yönelik olarak teknolojinin dijital haklar bağlamında insan hakları etkisinin değerlendirmesine yönelik çalışmaları kapsamında Dijital Uygulamalar İçin

İnsan Hakları Etki Değerlendirmesi oluşturulmuştur. Bu çalışma kapsamında etki değerlendirmenin süreç basamakları, paydaşları ve etik çerçevesi ortaya konulmuştur. BM tarafından 2019 yılında başlatılan Teknoloji Geliştirme Sürecinde İş Dünyası İçin İnsan Hakları Projesi'nden (B-Tech)⁵⁹ etkilenen modelde özel sektörün teknoloji geliştirme, uygulama ve iyileştirilmesinde insan haklarının korunması yönünde sorumlu olduğunun altı çizilmektedir (Danish Institute of Human Rights, 2020). Henüz gelişme aşamasında olan insan hakları etki değerlendirme çalışmalarında öne çıkan unsurlar dikkate alındığında geliştirilmesi için önerilen etki değerlendirme modeli için temel süreçler, paydaşlar ve etik çerçeve şu şekilde şematize edilebilir:

Şekil 14. İnsan Odaklı Teknoloji Etki Değerlendirme Unsurları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Teknolojilerin tasarım, geliştirme ve uygulanması aşamaları için sürekli olarak tekrarlanması gereken süreç, uygulamaların özellikle dezavantajlı toplumsal gruplara etkisi bakımından değerlendirilmelidir. Teknolojiye bağlı risklerin bağlamsal karakteri

⁵⁹Bkz.: UN, Erişim Adresi: <https://www.ohchr.org/en/business-and-human-rights/b-tech-project>, Erişim Tarihi: 26.04.2024.

uygulama süreci boyunca da öngörülemeyen risklerin ortaya çıkması olasılığını barındırmaktadır. Bu nedenle etki değerlendirmesi periyodik olarak tekrarlanmalı ve değerlendirilmelidir. Özellikle veri toplama, işleme, saklama, anonimleştirme ve imha etme süreçlerinin şeffaf ve hesap verebilir şekilde yürütülmesi önem arz etmektedir. Söz konusu süreçlerde şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanması verilerin hangi sebeple, kimler tarafından, ne şekilde ve nasıl işlendiğine ilişkin tüm süreçlerde şeffaflık gerektirmektedir. Böylece bir yandan teknolojinin güvenliği sağlarken diğer yandan toplumsal açıdan söz konusu teknolojilere karşı güvenilirliğin artması sağlarken güvenilirliğin, akıllı kent teknolojilerinin kullanımındaki yaygınlaşmaya da olumlu etki edebileceği değerlendirilmektedir.

Teknolojinin arz edicisi konumunda olan özel şirketlerin insan haklarının korunması noktasında uygulayıcı konumunda olan kamu kurumları kadar sorumlu oldukları ve sürecin insan haklarına dayalı şekilde yürütülebilmesi için daimi ve aktif birer paydaş olarak yönetim ekosistemine dahil edilmesine özen gösterilmelidir. İnsan hakları etki değerlendirme süreci disiplinler arası bir bakış açısı ve geniş bir toplumsal katılımı ve uzmanlığı gerekli kılmaktadır. Danimarka örneğinde görüldüğü gibi ulusal insan hakları kurumları yeni gelişmekte olan bir alan olarak teknolojiye bağlı risklerin değerlendirilmesi, süreçlerin belirlenmesi ve uygulanması konusunda uzmanlaşmış insan kaynağını arttırarak yerel yönetimlerin insan odaklı akıllı kent stratejisi geliştirilmesinde en etkin kurumlar olmasının bu alandaki olumlu gelişmeler sağlanması açısından oldukça önemli olduğu değerlendirilmektedir.

DEĞERLENDİRME

Türkiye, gelişmekte olan bir ülke olarak dünyada kentleşme hızının en yüksek olduğu ülkeler arasındadır. Dolayısıyla hızlı kentleşme, bağlı sorunlar ve kentli haklarının korunmasına yönelik tartışmalar yeni değildir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren planlı kentleşmeye önem verilmiş ve buna uygun yasal çerçeve hayata geçirilmiştir. (Akkoyunlu Ertan, 2014, s. 144). Anayasa haricinde kentli haklarıyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olan birçok yasal düzenleme Türk hukuk sisteminde mevcuttur. Bu yasal düzenlemeler arasında 5393 Belediye Kanunu, 5216 Büyükşehir Belediye Kanunu ve 5302 İl Özel İdaresi Kanunu yer almaktadır. Son olarak 2014’te yürürlüğe giren 6360 Sayılı Kanun da kentli haklarına ilişkin düzenlemeler içermektedir (Negiz ve Yalçın, 2018, s. 333, 338).

Yıldırım (2021) Türkiye’de kent hakkına ilişkin akademik ilginin sınırlı ve Batı merkezli bir perspektifle geliştiğini ifade etmektedir. Buna karşılık Türkiye’de kentli haklarına ilişkin yerel yönetim deneyimlerinin oldukça gelişmiş olduğunun altını çizmektedir. Türkiye, 1970’li yıllardan itibaren yerel yönetimlerde kentli haklarına yönelik yürütülen çalışmalardaki deneyimleri bu birikim için önemli katkılar sunmaktadır. Bu deneyimler içinde Yeni Demokratik ya da Toplumcu Belediyecilik Hareketi’nin birikimi ve bu hareketin Dünya Yerel Yönetim/Belediyecilik Hareketi ile ilişkiler, Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği (IULA), Dünya Kentler Birliği (FMCU/UTA) ve Dünya Büyük Kentler Teşkilatı (METROPOLIS)’e üyelik ve söz konusu kuruluşlarla yürütülen çalışmalarda alınan aktif roller, 1990’lı yıllarda Başbakanlık TOKİ ile IULA-EMME (Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği Doğu Akdeniz ve Ortadoğu Bölge Teşkilatı) arasında yürütülen projeler kentli hakları konusunda önemli bir yerel yönetim birikiminin oluşmasını sağlamıştır (Yıldırım, 2021, s. 69). Söz konusu işbirliği çerçevesinde yürütülen “Türkiye’de Yerel Yönetim Sisteminin Geliştirilmesi Programı” kapsamında kentli haklarında öne çıkarılan katılımcı demokrasi, sosyal adalet, insan haklarına bağlılık gibi ilkeler kapsamında “Anayasaya Yerel Yönetim ile İlgili Madde”, “Belediye Yasası”, “Anakent Yönetimi Yasası”, “Yerel Seçilmiş Görevlilerin Hak ve Ödevleri Bildirgesi”, “Yerel Yönetim Ahlak Şartı”, “Yerel Topluluk Üyelerinin Temel Hakları ve Ödevleri Bildirgesi” gibi önerilere yer verildiği görülmektedir (Yıldırım, 2021, s. 70).

Ancak Negiz ve Özkan (2018) tüm bu fikri ve deneyimsel birikime karşılık Türkiye’de yasal düzenlemelere bakıldığında kentli haklarına yönelik düzenlemelerde yeterlilik olmadığını ortaya koymuştur (Negiz ve Özkan, 2018, s. 332). Savaş Yavuzçehre ve Altıntaş’a göre (2021) Türkiye’nin 1992 yılında kabul ettiği Avrupa Kentsel Şartı’nın ardından yasal düzenlemelerin yapılmaya başladığı görülse de kentli haklarına yönelik olarak yerel yönetimlerce belirlenmiş bütüncül bir yasal düzenleme ya da kentsel yaşam standardı oluşturulabilmiş değildir (Savaş Yavuzçehre ve Altıntaş, 2021, s. 572). BM tarafından belirtildiği üzere güçlü bir yasal yönetsel çerçeve içinde yerel yönetimler ve merkezi yönetim arasındaki iş bölümünün açık bir şekilde belirtilmiş olmasının sürecin daha sağlıklı biçimde yürütülmesi adına bir gereklilik olduğu görülmektedir.

Yerel yönetimlerle insan hakları ilişkisi yeni bir olgu olmamakla beraber kentlerde insan haklarının kurumsallaşması ve etik bir standart olarak kabul edilerek yaygınlaşmaya başlaması yeni bir olgudur. Özellikle yaklaşık son 10 yıldır kentler insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için sorumlu birer paydaş olarak kabul edilmeye başlanmıştır. BM (2015) “İnsan Haklarının Desteklenmesi ve Korunmasında Yerel Yönetimlerin Rolü Hakkındaki Araştırma Temelli Raporu”na göre bir kentte insan hakları yaklaşımının yerleşmiş olması bazı temel göstergelerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesine bağlıdır. Bu bağlamda söz konusu bu temel kriterler şunlardır:

- Katılımcı bir yönetim sağlanması.
- Politika ve uygulamalarda insan haklarını temel alan denetimlerin ve etki analizlerinin yapılmasını sağlayan mekanizmaların oluşturulması.
- Yerel sorunların insan hakları perspektifinden yeniden ele alınması.
- Yerel politika ve yönergelerin insan haklarına uygunluğu açısından yeniden düzenlenmiş olması.
- Temel insan hakları sözleşmelerine uyum konusunda raporlamaların yapılması.
- Yerel yönetim personeline düzenli aralıklarla insan hakları ve farkındalık eğitimlerinin verilmesi.

Bu kriterler kapsamında Türkiye özelinde örneklem içinde incelenen tüm belediyeler için projenin başlatıldığı 2018 yılından bu yana insan hakları kenti olma

sürecinde kapsamlı bir dönüşüm ortaya koyamadıklarını söylemek mümkündür. İncelenen pilot belediyeler arasında görülen mevcut aksaklıkların nedenleri daha kapsamlı bir araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Buna karşın pilot belediye olarak seçilen kentlerde hak bilincinin oluşmasında pozitif yönlü bir etki yarattığı Eryılmaz'ın (2023) Türkiye'de insan hakları kentleri üzerine yaptığı çalışmasında ortaya konmaktadır.

Yerel yönetimler insan haklarının gerçekleştirilmesi noktasında farklı zorluklarla karşı karşıyadır. Bu zorluklar siyasi, idari ve ekonomik olabilmektedir. Her şeyden önce kentte insan haklarının gerçekleştirilebilmesi yerel yönetimlerle merkezi yönetimler arasında güçlü bir işbirliği, demokratik bir yönetim bilinci ve yeterli bir kurumsal kapasite/kaynağa ihtiyaç duymaktadır (BM, 2015, Pr. 31). Akay'ın (2015) çalışmasının sonuçlarına göre insan haklarının yönetsel süreçlerde benimsenmesi açısından önem teşkil eden stratejik planların hazırlanması ve uygulanmasında Türkiye'de karşılaşılan güçler şunlardır (Akay, 2015, s. 6-7):

- Uygulamaların süreksizliği ve katılımcılık düzeyinin siyasi yaklaşımdan etkilenmesi,
- Katılımın kapsayıcı olamaması,
- Dezavantajlı grupların dar ve homojen şekilde ele alınması. Belirli gruplara odaklanması,
- Sivil toplum katılımının yalnızca belediye hizmetlerinin eğitim, kültür ve spor gibi alanlarıyla sınırlandırılması,
- Sivil toplum katılımının tavsiye niteliğinde kalması,
- Sivil toplum katılımının uygulanacak politika yerine projelerle sınırlandırılması,
- Stratejik planların uygulanması sürecinde katılımcılığın dışlanması ve planın izleme ve denetlenme süreçlerinin eksikliği,
- Stratejik planların uygulanmasına yönelik etkinlik değerlendirmesinin yapılabilmesine imkân tanıyan göstergelerin planda yer almamasıdır.

Türkiye'de insan hakları kentleri olarak belirlenen ve örneklem içinde de ele alınan kentlerde uygulama güçlüklerinin neler olduğu, yerel yönetimlerin hangi açıdan desteklenmesi gerektiği, ülke genelinde kentte insan haklarının ana-akımlaştırılmasına

yönelik neler yapılabileceğine ilişkin çalışmaların yapılmasının bu alandaki literatüre katkı sağlayarak insan odaklı akıllı kentleşme sürecinin desteklenmesi için olumlu olabileceği değerlendirilmektedir.

İnsan odaklı akıllı kent yaklaşımı insan hakları kent yaklaşımıyla yakından ilişkilidir. Özellikle son 20 yıldır akıllı kentleşmede yaşanan baş döndürücü ilerlemeler teknolojinin insan haklarına etkisinin de tartışılmaya başlandığı görülmekle beraber söz konusu teknolojilerin kentlerde hızla yaygın hale gelişi dijital haklara ilişkin tartışmaların da kentler üzerinde yoğunlaşmaya başlamasına neden olmuştur. BM, AB ve OECD gibi uluslararası kuruluşların girişimleri, teknolojiden sağlanacak fayda maksimizasyonun etik boyutunun da en az teknik boyutu kadar önemsenmeden mümkün olamayacağını ortaya koymaktadır. Uluslararası, ulusal ve kentsel düzlemde risklerin önlenmesine yönelik girişimlerin hızla gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. İnsan odaklı kent yaklaşımı, kentlerde insan odaklı bir dijital dönüşümün nasıl sağlanabileceğine ilişkin bir çerçeve oluşturulmasına yönelik çabaların bir sonucu olmuştur.

Son yıllarda Türkiye’de de bilgi toplumuna geçiş, yapay zekâ ve dijital teknolojilerin desteklenmesi ve ulusal akıllı kentleşme stratejilerinin belirlenmesine yönelik önemli çabaların olduğu görülmektedir. İlk etapta uluslararası düzeydeki yarışta hızla yerini alma ve entegrasyona yönelik olarak nitelendirilebilecek bu çabaların hızla olgunlaşma sürecine girdiği ve etik boyutunun da buna paralel olarak ön plana çıktığı Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi ve son dönemde ortaya konan 2024-2030 akıllı kentleşme stratejisi içinde görmek mümkündür.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından ortaya konan güncel akıllı kent stratejisi kapsamında orta vadeli dönemde daha insan odaklı bir dönüşümün destekleneceği görülmektedir. Stratejiye ilişkin ana hatların ortaya konduğu taslakta henüz insan odaklı bir akıllı kentleşmeye ilişkin hedeflerin nasıl gerçekleştirileceği konusunda net bir yol henüz ortaya konmamıştır. Kentlerin dijital dönüşümlere sosyolojik ve etik boyutları dikkate alacak bir dönüşümün nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğine ilişkin net hedeflerin, araç ve yöntemlerin ortaya konmasına ihtiyaç vardır. Özellikle insan hakları etki değerlendirmesi gibi ülkemize özgü modellerin geliştirilmesi ortaya çıkabilecek

risklerin öngörülebilir hale getirilebilmesi açısından önemlidir. Bu tür metodolojilerin geliştirilmesinde Üniversiteler, KDK, TİHEK, KVKK ve BTK gibi kurumların ortak olarak yürüteceği çalışmalarla daha verimli çıktıların oluşturulabileceği değerlendirilmektedir. Bu noktada yerel yönetimlerin de bu yönde irade koymaları oldukça önemlidir. İnsan odaklı akıllı kentleşme sürecinin daha şeffaf, güvenilir ve hesap verebilir hale getirilmesi için bağımsız denetim mekanizmaları kurulmalıdır. Riskin bağlamsallığını dikkate alan denetleme mekanizmalarıyla akıllı kent teknolojilerinin her aşamasında dijital haklar açısından denetlenebilir yöntemler ve standartların oluşturulması gerekmektedir. Bu açıdan ulusal insan hakları ve ombudsmanlık kurumları ve üniversitelerle işbirliklerinin kurulmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Türkiye kapsamında yerel yönetimler düzeyinde insan haklarının korunmasına ilişkin iki önemli yapı dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarıdır. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik kapsamında kurulların görevleri “...toplumda ve kamu görevlilerinde insan hakları bilincini geliştirmek, insan haklarını korumak, ihlal iddialarını incelemek ve araştırmak, insan hak ve özgürlüklerinin kullanılmasının önündeki engeller ile hak ihlallerine yol açan sosyal, siyasi, hukuki ve idari nedenleri incelemek, araştırmak ve bunların çözümüne ilişkin önerilerde bulunmak” olarak ifade edilmektedir (mevzuat.gov.tr). TİHEK tarafından da faaliyetleri bakımından desteklenen bu kurulların kentte insan haklarının güçlendirilmesi noktasında da, çerçeve kapsamında sunulan kurumsal yapılanmanın güçlendirilmesinde de etkili olabileceği değerlendirilmektedir. Bu açıdan söz konusu yapıların çağın şartları ve ülke gereksinimleri doğrultusundan güçlendirilmesinin, statüleri konusundaki belirsizliklerin giderilmesinin, kararlarının etkin ve bağlayıcı kılınması ve toplum açısından bilinirliklerinin artırılmasının, üyelerinin alanında uzman kişilerce seçilerek güçlendirilmesinin ve anayasal bir nitelik kazandırılmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir (Erdoğan ve Pank, 2017, s. 97).

Yerel yönetimler düzeyinde kentte insan haklarının korunması konusunda önemli bir misyon üstlenebilecek yapılardan bir diğeri kent konseyleridir. Kent sakinlerinin farklı alanlarda bir araya getirilmesi yoluyla halk katılımının artırılması noktasında önemli bir işleve sahip olan Konseyler, kentte insan hakları bilincinin

geliştirilmesi, insan haklarına ilişkin sorunların tespiti ve önlenmesiyle demokrasi ve katılım bilincinin gelişmesinde önemli bir potansiyele sahiptir. Tez kapsamında incelenen kent örneklerindeki kurumsal yapılar dikkate alındığında kent konseyleri ve bünyelerinde yer alan engelli, çocuk ve kadın gibi özelleşmiş alanlarda faaliyet göstermekte olan çalışma grupları ve meclislerinin yer aldığı görülmektedir. Kent konseylerinin belirli alanlarda faaliyet göstermesi potansiyel insan hakları risklerinin belirlenmesi, raporlanması ve önlenmesinde etkili olabilmektedir. Bu açıdan kent konseylerinin mali özerklik, yaptırım ve bilinirlik açısından güçlendirilmesinin kentte insan haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından da faydalı olacağı değerlendirilmektedir (Akman, 2018, s. 762).

Belediyelerin tüm süreç, karar, eylem ve politikalarında hak temelli bir bakış açısını hâkim kılma yönünde daha kararlı davranmaları gerekmektedir. Bu açıdan kentlerin, yerel yönetimlere ait tüm süreçlerde hak temelli bir yaklaşım benimseyeceklerini ilan etmeleri yönündeki tutumları kurumsal yapılanmanın, maddi ve beşeri kaynakların bu amaca hizmet edecek şekilde odaklanmasını kolaylaştırıcı etkiye sahiptir (AB Temel Haklar Ajansı, 2021; BM, 2021). Ulusal düzlem başta olmak üzere dijital haklara ilişkin bilinç düzeyinin arttırılması, kentlerde hak temelli yönetim anlayışının hızla benimsenmesi ve buna yönelik girişimlerin desteklenmesi önemli görülmektedir. İncelenen örneklerde tabandan gelen hak taleplerinin hak temelli yönetim anlayışının gelişmesinde, kurumsal yapının güçlendirilmesinde etkili olduğu görülmüştür. Bu açıdan ulusal insan hakları ve ombudsmanlık kurumları, yerel yönetimler, STK'lar ve sivil girişimlerin ortaklaşa yürüteceği düzenli farkındalık çalışmalarının büyük önem taşıdığı değerlendirilmektedir. Yerel yönetimler kent sakinlerinin dijital haklarını öğrenmeleri konusunda sorumlu davranmalı ve bunu desteleyecek faaliyetleri düzenli olarak gerçekleştirmelidirler. Belediye bünyesinde insan haklarına ilişkin yürütülen çalışmaların daha bütüncül ve katılımcı bir perspektifle ele alınmasına, hak temelli hizmet sunumunun bir kurum kültürü haline getirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Kestellioğlu'nun (2022) yapmış oldu çalışmasında Türkiye'deki akıllı kentlerin iç politika belgeleriyle paralellik gösterdiğini ortaya koymakta ancak bu durumun her kentin ayrı gereksinimlerinin karşılanmasını temel alan öznel yaklaşımlar üretebilmesinin önüne geçtiğine dikkat çekmektedir (Kestellioğlu, 2022, s. 163).

Benzer şekilde insan odaklı akıllı kent yaklaşımının geliştirilebilmesi için öznel süreçlere ihtiyaç duyulmaktadır. Belediyelerin bu süreci hangi öncelikli alanlar doğrultusunda şekillendirecekleri, kurumsal yapılarının ne şekilde güçlendirmeleri gerektiği, bu alanlarda ortaya konan amaç ve hedeflerin nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin şeffaf ve hesap verebilir planlar oluşturulmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Ünsal ve Avcı (2023) çalışmalarında Türkiye’deki akıllı kentlerde strateji ve eylem planlarının eksik olduğunu tespit etmiş, bu nedenle nesnel değerlendirme kriterlerinin konulamadığını ya da bunların açık bir şekilde kamuoyu ile paylaşılmadığına değinmişlerdir. Paydaş katılımı çerçevesinde yeni ve uyumlu değerlendirme modellerinin inşa edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Bir diğer önemli tespitleri arasında yönetimlerce akıllı kent idrakinin yerel akıllı kentlerin yalnızca teknoloji boyutuyla sınırlı kaldığı yönünde olmuştur (Ünsal ve Avcı, 2023: 100). Mırghaemit (2019) Türkiye’deki akıllı kentler üzerine yürüttüğü alışmasında elde ettiği bulgular önceki araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Mırghaemit (2019) akıllı kent stratejisinin geliştirilmesine ilişkin politika belgelerinde yeni hedeflerin tanımlanması gerektiğine, yönetim ve katılımın desteklenmesi gerektiğine ilişkin sonuçlara yer vermiştir (Mırghaemit, 2019, s. 43). Bu kapsamda yerel yönetimlerin akıllı kent stratejilerinin oluşturulması bir öncelikken bu stratejilerin etik çerçevesinin de insan odaklı hale geliştirilmesi önem arz etmektedir. Böylece teknolojiyle sınırlı olan bu bakış açısının sosyolojik ve etik yönüyle de güçlendirilmesi dijital hakların güçlendirilmesinde etkili olacaktır. Eylem planlarının oluşturulmasında geniş katılımlı bir süreç işletilmesi risklerin öngörülebilirliği, etkili politikaların ortaya konması, işbirliklerinin güçlendirilmesi sağlanmalıdır.

Nohutçu ve Akpınar (2022) tarafından 25 akıllı kent belediyesinin 2020-2024 stratejik planlarına ilişkin yaptıkları araştırmaya göre akıllı kent uygulamalarının temel politika belgeleriyle paralel şekilde gelişmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Yine aynı araştırmaya göre kentlerin, kendi öznel ihtiyaçları doğrultusunda akıllı kent uygulamalarına öncelik verdiğini göstermektedir. Çalışmanın önemli bulguları arasında araştırmaya konu olan kentlerde akıllı yönetim boyutunun yeterli gelişme seviyesine ulaşamamış olmasıdır. Araştırmada, yalnızca her beş belediyeden birinde akıllı kentlere dair bir örgütlenme kurulabildiği tespit edilmiştir (Nohutçu ve Akpınar,

2023, s. 18). Belediyeler akıllı kent stratejilerini ortaya koyarken teknolojik ve etik boyuta eşit derecede önem vermelidirler. Bu temelde kente özgü dijital hizmet standartlarının oluşturulması ve sürecin bu standartlar dahilinde hayata geçirilmesi sağlanmalıdır. Akıllı kent teknolojilerinin geliştirilmesinde kent sakinlerinin ihtiyaç ve beklentileri temel alınmalı, iyileştirme için etkin ve ulaşılabilir geri bildirim mekanizmaları hayata geçirilmelidir. Bu süreçler etkin ve kapsamlı akıllı kent stratejilerinin oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Söz konusu stratejilerin insan odaklı akıllı kentleşme için gerekli kurumsal yapıların oluşturulması konusunda da etkili olacağı değerlendirilmektedir.

Türkiye Bilişim Vakfı (2018) tarafından hazırlanan raporda Türkiye’deki akıllı kentlere ilişkin tavsiyeleri arasında akıllı kent teknolojilerinin geliştirilmesi için sivil toplum-özel sektör ve yerel yönetim işbirliklerinin gelişeceği platformların kurulması, küresel ölçekte deneyim paylaşımının sağlanması için işbirliklerinin geliştirilmesi, milli akıllı kent teknolojilerinin geliştirilerek ihraç edilmesi tavsiyelerine yer verildiği görülmektedir. Akıllı kent yatırımlarının teşviki ve gelişmesi için gerekli idari, mali ve yasal düzenlemelerin yapılması gerekliliğine dikkat çekilmiştir (Türkiye Bilişim Vakfı, 2018, s. 64). Milli akıllı kent teknolojilerinin geliştirilmesi bir yandan teknoloji maliyetlerinin düşürülmesine katkı sağlarken diğer yandan özel sektörün teknoloji egemenliği konusundaki güç asimetrisinin azaltılmasına etki ederken diğer yandan teknolojilerin güvenliği konusunda da pozitif yönlü etki etmesi beklenmektedir.

Bununla beraber akıllı kent teknolojilerinde yalnızca teknik güvenlik değil güvenilirliğin de sağlanmasına özen gösterilmelidir. Kamu güvenilirliğinin sağlanması geliştirilen akıllı kent uygulamalarının da yaygın kullanımını etkileyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan örneklem kapsamında incelenen insan odaklı akıllı kentler içinde “güvenilirlik” konusunun dijital hizmet standartları çerçevesinde önemli bir başlık olarak ön plana çıktığı görülmektedir.

Kent sınırları içinde yerel yönetimlerce kullanılan teknolojilerin ne olduğu, neden kullanıldığı, hangi verileri topladığı, verilerin nasıl ve neden işlendiği, nasıl saklandığı ve nasıl yok edildiğine ilişkin süreçlerde şeffaflık ve hesap verebilirlik sağlanmalı, ayrımcılık ve mahremiyet riskleri minimize edilmelidir. Bu süreçte STK-özel sektör ve kamu işbirlikleri çerçevesinde güçlendirilen yönetim modellerinin

özel sektörün dijital haklar bağlamında sorumluluk yüklenmesini sağlarken diğer yandan STK katılımları daha etkin ve kapsayıcı politikaların gerçekleştirilmesinde etkili olabilecektir.

Alp ve Baycan (2024) çalışmasına göre Türkiye gerek geniş bant internet erişimi gerekse de internet hızı baz alındığında Avrupa ortalamasının gerisinde kalmaktadır. Buna karşılık Türkiye, Avrupa ülkeleri arasında geniş bant ücretlerinin en yüksek olduğu ikinci ülkedir. Sonuç olarak Türkiye’de sosyo-ekonomik nedenlere bağlı olarak hem ekonomik hem de teknolojik erişilebilirlikle ilgili sorunlar olduğu görülmektedir. Dikkat çekici diğer bir sonuç ise Türkiye, BİT teknolojileri temel kullanım becerilerinde iyi bir performans sergiliyor olmasına karşılık programlama becerilerinde ciddi bir performans yakalamıyor oluşudur. Bu açıdan teknoloji kullanımının yaygınlaşmasına karşılık bundan değer üretmeye yönelik gelişimin daha yavaş olduğu sonucuna varılmaktadır (Alp ve Baycan, 2024, s. 16). Alp ve Baycan’ın (2024) çalışmalarının da ortaya koyduğu üzere ekonomik erişilebilirlik ve beceri yoksunluğu Türkiye’nin internet erişim ve dijital değer üretebilme potansiyelini ciddi şekilde etkilemektedir. Yerel yönetimlerin özellikle kırsal kesimler ve dezavantaj yaratan diğer faktörleri dikkate alarak hem internet erişiminin yaygınlaştırılmasına hem de dijital becerilerin arttırılmasına ilişkin daha etkili projeler üretmesine ihtiyaç duyulmaktadır. İnternet erişim ve kullanımı hem dijital hakların gerçekleştirilmesi hem de akıllı kent teknolojilerinin yaygınlaştırılması açısından önemli bir faktördür.

Fidan’ın (2017) Türkiye’de dijital bölünmenin bölgeler arasındaki görünümüne ilişkin yapmış olduğu araştırmanın sonuçlarına göre cinsiyetler arasın dijital bölünmenin en yüksek olduğu iller Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin ve Gümüşhane olurken İstanbul, dijital bölünmenin en az olduğu il görülmüştür (Fidan, 2017, s. 57). Fidan’ın (2017) çalışmasında da görüldüğü üzere erişilebilirlikte bölgesel ve kentsel farklılıklar bulunmaktadır. Bu kapsamda kentler, dijital bölünmeye ilişkin özel stratejiler ortaya koymalıdır.

Diğer taraftan vatandaşların dijital çağın potansiyelinden yararlanabilmeleri adına güçlendirilmesi gerekmektedir. BM (2024) tarafından yayımlanan Türkiye İçin Veri Yönetim Çerçevesi Tavsiye Raporu’nda veri yönetişim çerçevesi kapsamında insan unsuruna dikkat çekilmiş ve veri okuryazarlığı, veriden değer üretme, gizlilik ve

güvenlik gibi konularda beşeri kapasitenin güçlendirilmesine yönelik çabaların artırılması ve bu süreçte STK, özel sektör ve üniversitelerle işbirliklerinin artırılması yönünde tavsiyesinin dikkat çekici olduğu görülmektedir (UNDP, 2024, s. 8). Esasen akıllı kentler iki temel yaklaşım üzerinden ele alınmaktadır. Bunlardan biri teknoloji odaklı yaklaşım diğer ise insan odaklı yaklaşımdır. Bilgi ve iletişim teknolojileri başta olmak üzere ilgili diğer tüm yüksek teknolojiler insan faktörü olmadan amaçlanan başarıyı sağlayamazlar. Bu nedenle hem gelişmiş becerilere sahip bir insan topluluğuna hem de meydana gelen teknolojileri kullanabilecek kadar bilgi ve beceriye sahip insan bileşenine muhtaçtır (Kummitha ve Crutzen, 2017, s. 43). Dijital eşitliğe yönelik olarak yalnızca geniş ağ bağlantısı ve teknolojik kaynaklara ulaşılabilirlik değil aynı zamanda teknoloji alanında cinsiyet eşitliğinin sağlanması, dezavantajlı grupların değişen ihtiyaçlarının dikkate alınması ve bu minvalde dijital eşitsizlikleri önlemeye yönelik projelerin çeşitlendirilmesi sağlanmalıdır.

SONUÇ

Bu çalışma insan odaklı akıllı kentleşme için Türkiye özelinde genel bir çerçeve sunmayı amaçlamıştır. Bu açıdan çalışma, insan odaklı akıllı kentleşme için ne yapılması gerektiğine ilişkin bir yol haritası belirlemeye odaklanmıştır. Dolayısıyla böyle bir stratejinin nasıl yapılacağı sorusu eksik bırakılmıştır. Araştırmanın bu şekilde kurgulanmasının temel nedeni Türkiye’de insan odaklı akıllı kentleşme üzerine herhangi bir çalışma yapılmamış olmasıdır. Bu aşamada konunun genel bir çerçeve üzerinden ele alınması daha uygun bulunmuştur. Bu durum aynı zamanda çalışmanın özgün değerini ortaya koymaktadır. Diğer yandan her kentin kurumsal, yönetsel sınırlılıkları ve özne kırılganlıkları bulunmaktadır. Dolayısıyla kentte insan haklarını ana-akım haline getirme ve insan odaklı bir akıllı kentleşme süreci bu sınırlılıklar ve öncelikler dikkate alınarak özelleştirilmelidir.

Türkiye kapsamında incelenen insan hakları kentlerine bakıldığında kurumsal yapı içinde sınırlı alanlarda faaliyet gösteren yapıların bulunduğu, insan haklarına dayalı kimi faaliyetlerin de yerine getirilmekte olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu süreçler sistematik hale getirilmiş değildir. Kentlerin bu konuda daha net stratejileri oluşturmalarına, gerekli hazırlık çalışmalarının başlatılmasına ve hak temelli bakış açısının kurum kültürü olarak yerleştirilmesine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Akıllı kentleşme açısından değerlendirildiğinde Türkiye’de kentlerin sürece teknoloji odaklı yaklaşıtlarını ve birincil amaçlarının kentsel sorunlara çözüm odaklı olduklarını söylemek mümkündür. Teknoloji odaklılık akıllı kentleşme seyrinin bir aşaması olarak değerlendirilirken günümüzde ön plana çıkan aşama akıllı kentlerin insan odaklı hale getirilmesidir. Orta ve uzun vadede ulusal ve yerel ölçekte bu eğilimi dikkate alan bütüncül ve sistematik planlarının oluşturularak hayata geçirilmesi güvenli ve güvenilir bir akıllı kent dönüşümünü sağladığı gibi küresel düzlemde rekabetçiliğin artmasına olumlu yönde etki edebilecektir.

Dijital hakların göz ardı edildiği bir akıllı kentleşme stratejisi ileriki dönemlerde yalnızca toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesini değil aynı zamanda kentlerimizin özel sektör tarafından domine edildiği pazarlar olma ihtimaliyle yüz yüze kalmasına neden olabilecektir. Bu durum aynı zamanda veri kontrolü üzerindeki

etkinin zayıflamasına neden olma riski taşıırken önemli bir siber güvenlik zafiyeti taşıma potansiyeline sahiptir.

Günümüzde yapay zekâ çağımız için kurgusal bir olgu olmaktan çıkarak hayatın kendisi haline gelmiştir. Hemen hemen her alanda etkili olmaya başlayan yapay zekâ sistemlerine yatırımlar da bu yönde giderek büyümektedir. Peki bugün yaygın olarak kullanılan bir teknoloji olan yapay zekâyı diğer yaygın teknolojilerden ayıran temel özellik nedir? YZ, diğer teknolojilerden farklı olarak tercihlerimiz üzerinde etkilidir. Diğer yandan bu özelliği onu, başka birçok farklı alanda birbiriyle iç içe geçmiş direkt veya dolaylı sonuçlarının bulunmasıdır. Bu alanların başında da insan hakları gelmektedir.

YZ teknolojileri için bir diğer önemli risk unsuru söz konusu teknolojilerin yalnızca ulusal sınırlar dahilinde kalmamasıdır. Küreselleşmiş bir dünyada YZ teknolojisinin küresel sonuçları vardır ve daha geniş perspektifli, bağlayıcı, uluslararası yasaların hayata geçirilmesi hem bir zorunluluk hem de bir güçlük ortaya çıkarmaktadır. Yine, bu teknolojilerin üreticileri ve tüketicileri arasında da bir asimetri bulunmaktadır. Küresel anlamda ABD ve Çin YZ teknolojilerinin temel üretici konumundadırlar ve yalnızca pazarın domine edilmesi açısından değil aynı zamanda yasal mevzuatın şekillendirilmesi açısından da etkilidirler.

Bununla beraber teknolojik risklerin yalnızca gizlilik ve veri koruma gibi teknik risklerle sınırlı kalmayıp insan hakları yönünde de genişletilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Dijital teknolojilerin kullanımının yaratacağı olumsuz etkileri yalnızca şikâyet kapsamında ele almak ne yazık ki yeterli değil. Uygulamaların, insan hakları açısından etkilerinin değerlendirilerek sonuçların optimize edilmesi inter-disipliner bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bu noktada çok paydaşlı bir dijital yönetim hem ihtiyaca yönelik teknolojilerin geliştirilmesi hem de risk parametrelerinin daha iyi belirlenmesi ve önlenmesine yönelik stratejilerin geliştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Çalışmada ele alınan kent örneklerine bakıldığında da başta ulusal insan hakları kurumları olmak üzere kamu, özel sektör, STK ve üniversitelerle işbirliği içinde sürecin ilerletildiği görülmektedir.

TARTIŞMA

Bugün yaşamakta olduğumuz süreci yeni bir sanayi devrimi olarak niteleyen görüşler sanayi devriminin yaşandığı zamanlarla benzer şekilde insan haklarını tehdit eden risklerin de doğmakta olduğuna dikkat çekmektedir. Daha optimist çevreler sürecin büyük bir potansiyel tehlike taşıyor olmasına karşın hala kontrol edilebilir olduğuna ve tıpkı sanayi devriminin ilerleyen zamanların da olduğu gibi yasal düzenlemelerle risklerin minimize edilebileceğine inanmaktadırlar. Buna karşılık yaşamış olduğumuz değişimin sanayi devriminin bir aşaması mı yoksa başka bir devrimin başlangıcı mı olduğunun belirlenebilmesi için henüz çok erken olduğunu savunan ve kontrol edilebilmesine yönelik çabalar için geç kalındığına işaret eden daha karamsar düşünceler de bulunmaktadır. Yaşamakta olduğumuz dönüşümün sanayi devrimi ile arasında bir analogi kurulmasına yönelik bazı temel farklılıklar bulunmaktadır. Bunlardan ilki sanayi devrimindeki makineleşmenin insan performansını arttırması yönünde pozitif etkisidir. Ancak dijital devrim yapay zekâ teknolojileriyle beraber insanın fiziksel kapasitenin arttırılmasına değil “insana ikame” bir potansiyel barındırıyor oluşudur. İnsanla makine arasında doğan bu yeni rekabet makinelerin insansılaşmasına paralel şekilde insanların da giderek mekanikleşmesine yönelik girişimleri de beraberinde getirmektedir. Örneğin 2023 yılında Neuralink şirketinin girişimleri sonucunda ilk defa bir insana “çip” yerleştirilmesi suretiyle zihinsel faaliyetlerinin fiziksel eyleme dönüşebilmesi sağlanmıştır⁶⁰. Söz konusu gelişme projenin asıl amacı olan insan zihniyle yapay zekânın bir araya getirilmesi için önemli bir adım olarak nitelendirilmektedir. Bu gelişmeye yönelik etik tartışmalar ise hala devam etmektedir. Dolayısıyla yaşadığımız dönüşüm yapay zekânın yalnızca insan haklarına etkisi bakımından değil aynı zamanda “insana” etkisi bakımından da eşsizdir. Fiziki evren ve sanal evrenin sınırlarının hızla bulanıklaştığı, insan ve robotların giderek birbirine yaklaştığı bir çağda insan haklarıyla beraber insan kavramını da yeniden düşünmenin önünü açmaktadır. Kanaatimce bu çalışmanın sınırlılıkları nedeniyle değinilmemiş olsa bile dijitalleşme çağında insan kavramının değişen niteliğinin insan haklarına etkisi ne olacaktır? Sorusu daha derinlemesine bir

⁶⁰ Bkz.: Anadolu Ajansı, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/en/americas/neuralink-implants-brain-chip-in-1st-human-says-elon-musk/3122523>, Erişim Tarihi: 27.02.2024.

araştırmayı gerektirmektedir. Bununla beraber, sanayi devrimi ile dijital devrim arasında yaşadığımız gelişmelerle arasındaki kurumsal-yasal asimetrinin sanayi devriminin ilk yıllarıyla bir analogi kurma girişiminde bulunmadan önce hızla güçlenen teknoloji şirketleri karşısında devlet egemenliğinin değişen konumunun da ayrı bir tartışma alanı olarak incelenmesi tavsiye edilmektedir.

Uluslararası insan hakları rejiminin yatay düzlemden dikey düzleme doğru genişlemesiyle kentlerin bu anlamdaki rollerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Hatta incelenen örneklerde bazı kentlerin uluslararası insan hakları mekanizmalarıyla direkt olarak iletişim halinde olduğu, merkezi yönetimin taraf olduğu sözleşmelere ilişkin düzenli raporlama faaliyetlerinde bulundukları görülmektedir. Keza özel sektör de geçmişten farklı olarak insan haklarının korunması konusunda sorumlu bir paydaş olarak sürece dahil edilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla yerel yönetimler açısından düşünüldüğünde gelecekte insan hakları konusundaki rollerinin ne şekilde değişebileceği, gelecekte bir taraf olarak sorumluluk altına alınıp alınamayacağı başka bir tartışma konusudur.

KAYNAKÇA

- Abudureyimu, Y., ve Oğurlu, Y. (2021). Yapay Zekâ Uygulamalarının Kişisel Verilerin Korumasına Dair Doğurabileceği Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(41), 765-782. doi:10.46928/iticusbe.863505
- Açık Veri ve Teknoloji Derneği, (2022). Yerel Yönetimler Açık Veri Endeksi, Erişim Adresi: <https://acikveriendeksi.org/>, Erişim Tarihi: 21.03.2023.
- Akalın, B., ve Verenyurt, Ü. (2020). Sağlıkta Dijitalleşme ve Yapay Zeka. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 2(2), 131-141.
- Akay, H. (2015), Yerel Yönetimler İçin İnsan Hakları Temelli Yaklaşım: Kavramsal Çerçeve ve En İyi Uygulama Örnekleri, Türkiye Avrupa Vakfı, İstanbul.
- Akçay, Z. G. (2022). Dijital Ortamda Çocuk Hakları: No 25 İle İlgili Genel Bir Değerlendirme. In *International Symposium on Child "Child in Interdisciplinary Perspective" Proceedings Book*, s. 70-76.
- Akdağ, H., ve Şiraz, F. (2021). Dijital Vatandaşlığa Dönüşüm (Türkiye Özelinde): Literatür Taraması. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*(1), 77-97.
- Akkan, B. E., Forumu, S. P. A. 2. SOSYAL HAKLAR VE AVRUPA SOSYAL MODELİ. *Üniversite Gençliği ve Sosyal Haklar Raporu'na dair...*, 154.
- Aksu, D. (2023). "Nesnelerin İnternetinden Davranışların İnternetine: Davranışsal Veri Analizinin Rolü", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Isparta.
- Altındağ Belediyesi, (2023). 2022 Yılı Faaliyet Raporu, Erişim Adresi: <https://www.altindag.bel.tr/client/webs/altindag.bel/docs/tree/faaliyet-2023.pdf>, Erişim Tarihi: 22.04.2023.
- Altıparmak, K. (2007). Türkiye’de İnsan Haklarında Kurumsallaş(ama)ma. Türkiye Barolar Birliği (yay. haz.) (2007), Bürokrasi ve İnsan Hakları, TBB Yayınları, Ankara, 54-111.
- Akkoyunlu Ertan, K. (2014). Kent ve Kentli Hakları. TODAİE Yayınları: Ankara. ISBN: 978-975-8918-63-8.
- Akman, Ç. (2018). Kent Konseylerini Yeniden Düşünmek: Kent Konseyleri Birliği’ne Üye Olan Kent Konseyleri Üzerinden Bir Değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(3), 740-764.
- Akyıldız, F. (2011). Binyıl Kalkınma Hedefleri, İnsan Hakları ve Demokrasi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 39-60.

- Akyılmaz, B. (2018). İyi Yönetim ve Avrupa İyi Yönetim Yasası. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2).
- Albayrak, H. (2020). Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun Türk Kamu Yönetiminin Denetimindeki Yeri ve İşlevi. *Sayıştay Dergisi*, 31(119), 129-153.
- Andress, J., ve Winterfeld, S. (2011). *Cyber Warfare Techniques, Tactics and Tools for Security Practitioners*. Elsevier.
- Arabacı, A. (2021). Yerel Yönetimlerde Dijitalleşme: Eskikent Tepebaşı Belediyesi Örneği. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(7), 1-24.
- Arca, D. (2012). Afet Yönetiminde Coğrafi Bilgi Sistemi ve Uzaktan Algılama. *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi*, 2(2), 53-61.
- Aslan, M., A. (2022). *Akıllı Kent: Türkiye’de Kentsel Hizmetlerin Sunumuna İlişkin Bir Model Önerisi*, Konya: Çizgi Kitabevi
- Astawa. I., P., (2023). E-Government: Integrated, Fast, Certain and Easy Public Service Quality Management in Bali. 1(1),29-35. DOI: 10.32795/massiv.v1i1.3892
- Atatanır, H. (2022). Dijitalleşme: İş Yaşamında ve Sosyal Güvenlikte. *Nevkent Hacı Bektaş Veli Üniveristesi SBE Dergisi* (Dijitalleşme Özel Sayısı), 77-92.
- Atmaca, Y., ve Karaçay, F. (2020). Türkiye'deki Kamu Yönetimi Reformlarında Dijitalleşme ve E-Yönetişim. *International Journal of Management and Administration*, 4(8), 260-280.
- Ateş, H., ve Yavuz, Ö. (2019). Elektronik Devletten Mobil Devlete Geçiş: Fırsatlar, Tehditler ve Uygulama Örnekleri. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 14(2), 155-177.
- Avcı, Ö. (2015). Dijital Yaşamın Dijital Özne(l)leri: Herkes ya da Hiç Kimse. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 249-266.
- Avrupa Konseyi, (2021). İdare ve Siz El Kitabı, Erişim Adresi: <https://rm.coe.int/idare-ve-siz-el-kitab-/16809fec2d>, Erişim Tarihi: 15.02.2024.
- Aziz, F., Mayasari, N., Sabhan, S., Zulkifli, Z., ve Yasin, M. F. (2022). The Future of Human Rights in the Digital Age: Indonesian Perspectives and Challenges. *Journal of Digital Law and Policy*, 2(1), 29-40.
- Aziz, A., (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*. Nobel Akademik Yayıncılık, 11. Basım, ISBN: 978-605-133-155-3.

- Avrupa Konseyi. (2018). İdare ve Siz El Kitabı: Bireyler Ve İdari Makamlar Arasındaki İlişkilerle İlgili İdare Hukuku İlkeleri, Erişim Adresi: 16809fec2d (coe.int), Erişim Tarihi: 08.03.2024.
- Babaoğlu, C., ve Karasoy, H. (2022). Kamu Yönetiminde Blokzincir: Kullanım Alanları Ve Örnek Uygulamalar. *Sosyoekonomi*, 30(52), 283-297.
- Babaoğlu, C., ve Kulaç, O. (2021). Salgın Döneminde Dijitalleşme Politikaları ve Yükseköğretim Sistemine Yansımalar. *Eskikent Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 417-425.
- Babaoğlu, C., ve Memiş, L. (2019). Akıllı Kentlerin Politika Üretme Aracı Olarak Yaşam Laboratuvarları (Living Labs). *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28(4), 23-47.
- Bakıcı, T., Almirall, E., ve Wareham, J. (2013). A smart city initiative: the case of Barcelona. *Journal of the knowledge economy*, 4, 135-148.
- Bagaric, D., ve Franca, V. (2021). What will the Future Bring? Work, Digitalization and Social Protection under Society 5.0. *İnsan ve Toplum*, 8(30), 45-55.
- Bakiner, O. (2023). The Promises and Challenges of Addressing Artificial Intelligence With Human Rights. *Big Data & Society*, 10(2). <https://doi.org/10.1177/20539517231205476>
- Baloğlu, A., ve Karademiroğlu, O. (2019). Akıllı Kentlerde Kablosuz Haberleşme Teknolojileri ve Doğru Teknoloji Seçimi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 22-29.
- Barnett, D. J., Sell, T. K., Lord, R. K., Jenkins, C. J., Terbush, J. W., ve Burke, T. A. (2013). Cyber Security Threats to Public Health. *World Medical & Health Policy*, 5(1), 37-46.
- Batty, M. (2018). Digital twins. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 45(5), 817-820. <https://doi.org/10.1177/2399808318796416>
- Bayraktar, E., (2023). “İnsan Haklarının Yerelleştirilmesi: İnsan Hakları Kentlerinin Yapabilirlikler Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi”, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul.
- Bayraktar, H., Bayar, D. Y., Kara, B., Güven, H., Sengör, E. S., ve Eriş, Ö. F. Akıllı Şehirler ve Coğrafi Bilgi Sistemleri. Vııı. Uzaktan Algılama-Cbs Sempozyumu (Uzal-Cbs 2022), 17-19 Kasım 2022, Ankara
- Bellasio, S., Slapakova, L., vd., (2021). Human Rights in the Digital Age, *Published by the RAND Corporation*, Erişim Adresi: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA1152-1.html, Erişim Tarihi: 12.05.2024.

- Biçakcı, H. (2014). “Yeni Kent Tasarımı ve Akıllı kentler: Karşılaştırmalı Bir Analiz ve Samsun İçin Model Önerisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Samsun.
- Bimay, M. (2021). Yerel Yönetimlerin Akıllı kent Adaptasyonu, İç.: Akıllı Kentler: Uygulamalar, Sorunlar, Çözümler, Edi.: Yakup Bulut ve Miraç Aslan, Ekin Yayınevi, Bursa. ISBN: 978-625-8024-29-6, s.207-234.
- Bincan, S. (2022). Nüfus ve Vatandaşlık Hizmetlerinde Yaşanan Dijital Dönüşüm Sürecinin Bürokrasi Üzerindeki Etkisi. *Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(8), 105-122.
- Bria, F. (2019). Building Digital Cities From the Ground up Based Around Data Sovereignty and Participatory Democracy: The Case of Barcelona. *Barcelona Centre for International Affairs*.
- Birinci, G., (2021). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Taslak Yazımlama Süreci ve Türkiye, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(112), Ocak 2021, 107-121 ISSN: 2148-2489 DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.48360>
- BM İnsan Hakları Komitesi, (1988). Genel Yorum No. 16: Özel Hayatın Gizliliği, Erişim Adresi: https://insanhaklariizleme.org/vt/yayin_view.php?editid1=684, Erişim Tarihi: 30.02.2024.
- BM, (2011). “İnsan Hakları ve İş Dünyası Rehberi”, **Erişim Adresi:** https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/202306/bhr_ungp_rehberil_kelerrapor.29.05.23_web.pdf, Erişim Tarihi: 20.01.2024.
- BM, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Erişim Adresi: <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf>, Erişim Tarihi: 22.01.2024
- BM, (1976) “Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi”, Erişim Adresi: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093321bm_05.pdf, Erişim Tarihi: 20.01.2024.
- Boyar, O., ve Sezen, K. (2019). Dördüncü Kuşak Haklar Ve Bilişim Teknolojilerinin Doğuşunda Mahremiyet Kavramına Karşılaştırmalı Bir Bakış. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 602-623.
- Boyalı, H. Türkiye’de Vatandaş Odaklı İdare: E-Devlet Ötesi Dijitalleşen Kamu. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(2), 172-190.
- Boyar, O ve Işık Kama, S. (2019). Dördüncü Kuşak Haklar ve Bilişim Teknolojilerinin Doğuşunda Mahremiyet Kavramına Karşılaştırmalı Bir Bakış, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25(2), ISSN 2146-0590, 602-623, DOI: 10.33433/maruhad.667577

- Bozdoğan R. ve Palancıoğlu, H.M. (2021). “Hayat Kalitesi Yüksek Kentlerde Akıllı Kent Uygulamaları”, s. 17-48. İç. Akıllı Kentler: Uygulamalar, Sorunlar Ve Çözümler. Edi.: Bulut, Y. ve Aslan, M., Ekin Yayınevi, Aralık, 2021. Ankara, ISBN:978-625-8024-29-6.
- Bozkanat, E., ve Başol, O. (2021). Dijital Becerilerin Cinsiyet Eşitliği İndeksine Etkisi: AB Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 587-603.
- Bulut, M. (2020). Özel Bir Hukuksal Koruma ve Veri Kategorisi Alanı: Hassas Kişisel Veriler. *Ankara Barosu Dergisi*, 78(3), 99-150.
- Bussiek, H. (2022). Digital Rights Are Human Rights, An introduction to the state of affairs and challenges in Africa, Erişim Adresi: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/africa-media/19082-20220414.pdf>, Erişim Tarihi: 12.05.2024.
- Calzada, I., Pérez-Batlle, M., ve Batlle-Montserrat, J. (2023). People-Centered Smart Cities: An exploratory action research on the Cities’ Coalition for Digital Rights. *Journal of Urban Affairs*, 45(9), 1537–1562. <https://doi.org/10.1080/07352166.2021>.
- Calzada, I. (2021). The Right to Have Digital Rights in Smart Cities. *Sustainability*, 13, 11438. <https://doi.org/10.3390/su132011438>
- Calzada, I., ve Almirall, E. (2020). Data ecosystems for protecting European citizens’ digital rights. *Transforming Government: People, Process and Policy*, 14(2), 133-147.
- Calzada, I. (2020). Democratising smart cities? Penta-helix multistakeholder social innovation framework. *Smart cities*, 3(4), 1145-1172.
- Caygın, F., ve Yavuz, C. (2020). Yapay zekâ ve çocuk haklarına kısa bir bakış. *İstanbul Barosu Dergisi*, 94(3), 218-229.
- Council of Europe, The Impacts of Digital Technologies on Freedom of Expression, Recommendation CM/Rec(2022)13, Erişim Adresi: https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-cm-rec-2022-13-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-the-impacts-of-digital-technologies-on-freedom-of-expression, Erişim Tarihi: 02.02.2024.
- Çalapkulu, Ç., Yemen, S., ve Doğan, E. (2021). COVID-19 Krizi, Telework ve Dijitalleşme: Çağrı Merkezi Çalışan Deneyimleri. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 2402-2422.
- Çankaya Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, Erişim Adresi: https://www.cankaya.bel.tr/uploads/files/CANKAYA_BELEDIYE_STRATEJIK_PLAN.pdf, Erişim Tarihi: 02.09.2023.

- Çatal, B. (2018). İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Mekanizmalar. *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(2), 69-99.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, (2019). Akıllı Şehirler Beyaz Bülten, Erişim Adresi: <https://www.akillisehirler.gov.tr/2019/01/10/akilli-sehirler-beyaz-bulteni-yayinlandi/>, Erişim Tarihi: 20.04.2023.
- Cohen, B. (2015), The 3 Generations Of Smart Cities: Inside the development of the Technology Driven City. Erişim Adresi: <https://www.fastcompany.com/3047795/the-3-generations-of-smart-cities>, Erişim Tarihi: 20.12.2023.
- Council of Europe, (2022). The Impacts of Digital Technologies on Freedom of Expression, Recommendation CM/Rec(2022)13, Erişim Adresi: https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-cm-rec-2022-13-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-the-impacts-of-digital-technologies-on-freedom-of-expression, Erişim Tarihi: 03.04.2024.
- Çüçen, A. K. (2003). İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi. Kaygı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 2, 27-35.
- Çokluk, N., ve Bal, Z. E. (2021). Küresel Köyün Buhranı Olarak Koronavirüs Sürecinde Dijital Gözetim Üzerine Bir Değerlendirme. *İletişim ve Diplomasi*(6), 93-110.
- Çoşan, B. (2022). Web 1.0'dan Web 3.0'a Mahremiyetin Dönüşümü ve Dezavantajlı Gruplar Açısından Muhtemel Sonuçları. *Çalışma ve Toplum*, 5(75), 2639-2662.
- Coşkun, B. (2017). 'City'and'human Rights' in a Pot: Impacts, Opportunities and Challenges of the Multi-Actor Structure of the Right to the City', Master Thesis.
- Council of Europe, (2016). Recommendation CM/Rec(2022)13 of the Committee of Ministers to member States on the impacts of digital technologies on freedom of expression, CM/Rec(2022)13, Erişim Adresi: https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-cm-rec-2022-13-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-the-impacts-of-digital-technologies-on-freedom-of-expression, Erişim Tarihi: 05.02.2024.
- Çukurçayır, M. A. (2003). Çok Boyutlu Bir Kavram Olarak Yönetişim. M. Acar , & H. Özgür (Dü) içinde, *Çağdaş Kamu Yönetimi I* (s. 259-276). Ankara: Nobel Yayınları.
- Daban, C. (2019). Küresel İlişkiler Çağında İnsan Haklarının Önemi ve Tarihsel Gelişimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 164-186.

- Dalgıç, I. (2023). Katılım Hakkının Temeli: Köy Kanunu. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 6(11), 73-95.
- Dameri, R. P. (2013). Searching for Smart City Definition: A Comprehensive Proposal. *International Journal of Computers & Technology*, 11(5), 2544-2551.
- Darıcı, A. B., ve Çelik, S. (2022). National Security 2.0: The Cyber Security of Critical Infrastructure. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 26(2), 259-276.
- Davis, M. F. (2017). Design Challenges for Human Rights Cities. *Columbia Human Rights Law Review*, 49(1), 27-66.
- De Mauro, A., Greco, M., ve Grimaldi, M. (2015, February). What is Big Data? A Consensual Definition and a Review of Key Research Topics. in AIP Conference Proceedings, 1644(1), pp. 97-104. American Institute of Physics.
- Demirel, D. (2006). E-Devlet ve Dünya Örnekleri. *Sayıştay Dergisi*(61), 83-118.
- Demiral, B. (2018). Türkiye'nin Akıllı Kentler Politikası: Kamu Politika Belgeleri Üzerinden Bir İnceleme, içinde Dijital Çağın Etkisinde Yönetim-Siyaset-Kent, E. *Detay Yayıncılık, İstanbul*.
- Dinov, I. D. (2018). Data Science and Predictive Analytics. *Cham, Switzerland*.
- Dost, S., (2023). Yapay Zekâ ve Uluslararası Hukukun Geleceği, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(2), 1271-1313.
- Dömbekci, H. A., Güzel, Ş., ve Kılıç, F. (2023). Sağlık Hizmetlerinde Dijitalleşme Üzerine İdari Personel Görüşleri: Nitel Bir Araştırma. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 73-84.
- Duman, Y., & Bilgili, A. (2022). Kentlerin İklim Değişikliği Üzerine Etkisi: İklim Değişikliği İle Mücadelede Kentlerin Önemi ve Başarılı Uygulama Örnekleri. *Vizyoner Yönetim*, 119.
- Dupuy, A. C., Nassbaum, D., Butrimas, V., ve Granitas, A. (2021, Ocak 13). *Energy security in the era of hybrid warfare*. Erişim Adresi: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/01/13/energy-security-in-the-era-of-hybrid-warfare/index.html>, Erişim Tarihi: 15.05.2023.
- Ebadi, B. (2023). Beyond Digital Access as a Human Right in Cities: Proposing an Integrated, Multi-Dimensional Approach, Erişim Adresi: https://digitalfuturesociety.com/app/uploads/2023/05/Beyond_digital_access_as_a_human_right_in_cities_low.pdf, Erişim Tarihi: 25.01.2024.
- EC, (2022). Intercultural Cities Index Analysis 2022, Erişim Adresi: <https://rm.coe.int/icc-index-analysis-2022-barcelona-spain-may-2022-/1680a672cd>, Erişim Tarihi: 01.11.2023.

- Eltimur, D. (2022). İnsan Haklarının Korunması Bağlamında Yapay Zekâ Uygulamaları. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(II), 559-594.
- Engin, Z. Ü. (2014). Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 72(1), 201-217.
- Erbay, E. R., ve Özden, M. (2018). Kentler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin Gerçekleştirilmesine Nasıl Yardımcı Olabilirler?. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(4), 255-268.
- Erdoğan, M. (2010). İnsan Hakları Hukuku Teorisi ve Hukuku, Hukuk Yayınları, 7. Baskı, Ankara, ISBN: 9786056799624
- Erdoğan, O. (2020). Akıllı Kent Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 917-937.
- Erdoğan, O. (2020). Avrupa Doğru İdari Davranış Yasası Ve İyi Yönetim İlkeleri Üzerinden Yerel Yönetimlerde Reform. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 221-242.
- Erdoğan, O., ve Pank, Ç. (2017). Kamu Bürokrasisinin Denetiminde “İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 91-98.
- Eroğlu, H. T. (2010). Sürdürülebilir Yerel Kalkınma ve Kent Konseyleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 44-55.
- Ertan, K. A. (2014). Kent ve Kentli Hakları, TODAİE, 1. Baskı, Ankara
- Eryılmaz, B. (2015). *Kamu Yönetimi* (Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 8. b.). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Eryılmaz, H. E. (2023). Yapay Zekâ Çağında Kişisel Veri Mahremiyeti. *UMAY Sanat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 6-25.
- Eşkinat, R. (2016). Binyıl kalkınma hedeflerinden sürdürülebilir kalkınma hedeflerine. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(3), 267-282.
- European Commission, (2019). The Human-Centred City: Opportunities for Citizens Through Research and Innovation, European Commission Publication, Erişim Adresi: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5b85a079-2255-11ea-af81-01aa75ed71a1/language-en>, Erişim Tarihi: 30.05.2023.
- Fazlıoğlu, E. F. (2023). İfade Özgürlüğü Kapsamında İnternete Erişim: AIHM'nin Türkiye Kararları. The International Symposium on Communication and Technology with its Philosophical Dimensions (ISTC_PhD) 14-15 January 2023 Marmara University İstanbul Türkiye, 14, 11-20.

- Ferrer, X., van Nuenen, T., Such, J. M., Coté, M., ve Criado, N. (2021). Bias and Discrimination in AI: a Cross-Disciplinary Perspective. *IEEE Technology and Society Magazine*, 40(2), 72-80.
- Flak, L. S., ve Hofmann, S. (2020). The Impact of Smart City Initiatives on Human Rights, Erişim Adresi: <https://uia.brage.unit.no/uia-xmlui/bitstream/handle/11250/2734306/flak.pdf?sequence=4>, Erişim Tarihi: 12.05.2024.
- Gencer, T. E., ve Aktan, M. C. (2021). Dijitalleşen Çağda ve Toplumda Değişen İhtiyaçlar ve Sorunlar: E-Sosyal Hizmet (Sosyal Hizmet 2.0) Gereksinimi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(3), 1143-1175.
- Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., Pichler-Milanovic, N., & Meijers, E. J. (2007). Smart Cities. Ranking of European Medium-Sized Cities. Final Report. DOI: 10.34726/3565
- Göçoğlu, V. (2020). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Dijital Dönüşüm: Nesnelerin İnterneti Üzerine Bir İnceleme. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 615-628.
- Göregenli, M. (2012). Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık, İç. Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar, Der. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 393 Sosyoloji 15 - Eğitim Çalışmaları 2, s. 17-28. İstanbul.
- Gül, I. İ. (2012). Hukukta Ayrımcılık Yasağı, İç. Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar, Der. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 393 Sosyoloji 15 - Eğitim Çalışmaları 2, 117-134. İstanbul.
- Gül, H., ve Kemeç, A. (2020). Nesnelerin İnterneti ve Kamu Politikaları: Kentsel Politika Uygulamaları. *Teknoloji ve Kamu Politikaları içinde (ss. 139-167)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gündüzöz, İ. (2015). Yeni Kuşak İnsan Hakları Çerçevesinde Türkiye’de Mülki İdare Amirliğine Analitik Bir Yaklaşım, *İnsan Hakları Yıllığı*, 33, 19-33.
- Güneş, Ü. (2018). Türkiye’de İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Ulusal İnsan Hakları Kurumları: Kamu Denetçiliği Kurumu ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 165-186.
- Gürkaynak, M., ve İren, A. A. (2016). Modernizm Öncesi ve Sonrası Batı Toplumlarında İnsan Haklarının Kavramsallaştırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 329-356.
- Gökalp, D. ve Şenal, P. (2022). Akıllı kentlerin Gelişimi ve Kent Planlaması Üzerine Bir Deneme, *Sketch Journal of City and Rgional Planning*, 2(2), 1-20.

- Göktaş, P., ve Baysal, H. (2018). Türkiye’de Dijital İnsan Kaynakları Yönetiminde Bulut Bilişim. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(4), 1409-1424.
- Grigolo, M. (2019). *The Human Rights City: New York, San Francisco, Barcelona*. Routledge.
- Grigolo, M. (2017). Local Government and Human Rights: Some Critical Reflections. *Colum. Hum. Rts. L. Rev.*, 49-67.
- Gündüzöz, İ. (2015). Yeni Kuşak İnsan Hakları Çerçevesinde Türkiye’de Mülki İdare Amirliğine Analitik Bir Yaklaşım. *İnsan Hakları Yıllığı*, 33, 19-33.
- Gürsoy, O. ve Ömürgülşen, U. (2021). “Yönetişimci Bir Kent Yönetiminde Akıllı Kent Uygulamalarının Rolü”, S. 49-70. İç. Akıllı Kentler: Uygulamalar, Sorunlar Ve Çözümler. Edi.: Bulut, Y. ve Aslan, M., Ekin Yayınevi, Aralık, 2021. Ankara, ISBN:978-625-8024-29-6.
- Harvey, D. (2008). *The Right to the City*, Erişim Adresi: <https://www.scribd.com/document/561427408/The-Right-to-the-City-Gdavid-Harvey>, Erişim Tarihi: 20.06.2023.
- Hekimoğlu, M. M. (2003). İnsan Haklarının Tarihsel Perspektif İçerisindeki Gelişimi. *Journal of Management and Economics Research*, 1(1), 73-92.
- İlhan, Ö. A. (2021). Covid-19 Krizi ve Kamusal Alanda Dijitalleşme Eğilimleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 30(2), 309-319.
- İzci, F. ve Sarıtürk, M. (2017). “Değişen Kamu Yönetimi Anlayışı: İyi Yönetişim ve Temel Bileşeni Olarak Hesap Verebilirlik”, 3(13), 178-198, ISSN:2149-8598
- Işıklı, Ş. (2015). Digital Citizenship: An Actual Contribution to Theory of Participatory Democracy. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 6(18), 21-38.
- Jaakkola, H., Mäkinen, T., ve Eteläaho, A. (2014, June). Open Data: Opportunities and Challenges. In *Proceedings of the 15th International Conference on Computer Systems and Technologies*, 25-39.
- Jansen, V. (2018). “Human Rights Cities: Local Governance Or A Way Of Life?”, Master Thesis on Human Rights Cities, *Lund University*, Department Of Sociology.
- Jiang, H., Geertman, S., & Witte, P. (2022). Smart Urban Governance: An Alternative to Technocratic “Smartness”. *GeoJournal*, 87(3), 1639-1655.
- Kadiri, D., Pap, M., & Baletić, B. (2023). Smart Cities: London, Paris, Barcelona, Milan; Definitions and Strategies. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, 31(2 (66)), 236-247.

- Karasoy, H. A., Sezer, Ö., ve Yıldırım, Ö. K. (2018). Vatandaş ve İdare Arasındaki İletişimde Elektronik Kanallar. *Yasama Dergisi*(37), 29-48.
- Karasoy, H. A., ve Babaoğlu, P. (2020). Türkiye’de Elektronik Devletten Dijital Devlete Doğru. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 397-416.
- Karasoy, H. A. (2021). *Kamu güvenliğinde Yeni Paradigmalar: Hibrit Savaş, Asimetrik Savaş, Vekâlet Savaşı, İstihbarat ve Terörle Mücadele*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Karasoy, H. A., ve Kırarç, Z. K. (2021). Türkiye'de Akıllı kent Uygulamaları: Konya İli Örneği. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 5(1), 55-64.
- Karakuzulu, Z. (2010). Sürdürülebilir Kentler ve Kasabalar, Yerel Gündem 21 ve Bursa Örneği. *TÜCAUM VI Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, 3, 397-406.
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK). (2018). İyi Yönetim İlkeleri EL Kitabı. Erişim Adresi: iyi-yonrtim-ilkeleri-turkce.pdf.pdf (ombudsman.gov.tr), Erişim Tarihi: 08.03.2024.
- Karasu, M. A. (2008) “Kentli Haklarının Gelişimi ve Hukuki Boyutları”, *TBB Dergisi*, 78, 37- 52.
- Kaya, B. M., (2020). Kişisel Verilerin Korunmasında Yeni Paradigma: Hesap Verebilirlik İlkesi, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 78 (4), 1859-1897, DOI: 10.26650/mecmua.2020.78.4.0005
- Kaymaz, C. (2021). Henri Lefebvre’in Müdahaleleri: Kentsel Haklara Karşı Kent Hakkı. *Alternatif Politika*, 13(3), 758-789.
- Keleş, R. (1995). Kentleşme ve Türkçe. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 6, 1-5.
- Keleş, R. (2005). Kent ve Kültür Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 29(246), 9-18.
- Keleş, R. (2017). Sürdürülebilir Kent ve Çevre Yönetimi, iç. Sürdürülebilir Kent ve Çevre Yönetimi Üzerine Yazılar I, Edi.Ömürgülşen, U., Öktem, K. ve Sadioğlu, U., Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Kestellioğlu, G. (2022). Turkish Smart Cities’look and Overview in Terms of Sustainability. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 151-165.
- Kılıç, M. (2022). İnsan Haklarının Kurumsallaşması: Ulusal İnsan Hakları Kurumları. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 5(8), 15-60.
- Kılınç, D. (2012). Anayasal Bir Hak Olarak Kişisel Verilerin Korunması. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(3), 1089-1172.

- Kitchin, R., ve McArdle, G. (2016). What makes Big Data, Big Data? Exploring the Ontological Characteristics of 26 Datasets. *Big Data & Society*, 3(1), 2053951716631130.
- Kuçuradi, İ. (2018). İnsan Hakları: Kavramları ve sorunları. Türkiye Felsefe Kurumu, 4. Baskı, Ankara.
- Kjaerum, M., Davis, M. F., Fredriksson, G., ve Sartori Reis, I. (2018). Human Rights Cities and the SDGs, Raoul Wallenberg Human Rights Institute.
- Kummitha, R. K. R., ve Crutzen, N. (2017). How Do We Understand Smart Cities? An Evolutionary Perspective. *Cities*, 67, 43-52.
- Künüçen, H. H., ve Samur, S. (2021). Dijital Çağın Gerçeklikleri: Sanal, Artırılmış, Karma ve Genişletilmiş Gerçeklikler Üzerine Bir Değerlendirme, *Yeni Medya*, 2021 (11), 37-62.
- Law, K. H., ve Lynch, J. P. (2019). Smart City: Technologies and Challenges. *IT Professional*, 21(6), 46-51
- Longo, J., ve McNutt, K. (2018). From Policy Analysis to Policy Analytics. In *Policy analysis in Canada* (pp. 369-392). Policy Press.
- Lütz, F. (2022, May). Gender Equality and Artificial Intelligence in Europe. Addressing Direct and Indirect Impacts of Algorithms on Gender-Based Discrimination. In *ERA forum* (Vol. 23, No. 1, pp. 33-52). Berlin/Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Negiz, N. ve Yalçın, Ö., (2018). Kentli Haklarının Türkiye Eksenindeki Yeri. *Kaysem* 12, Kırıkkale:25-27 Ekim 2018.
- Maltepe Belediyesi, (2022). 2020-2024 Stratejik Plan, Erişim Adresi: https://www.maltepe.bel.tr/upload/strateji/2020_2024_Stratejik_Plan.pdf, Erişim Tarihi: 25.10.2023.
- Manville, C., vd., (2014). Mapping Smart Cities in EU, European Parliament, Erişim Adresi: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/507480/IPOL-ITRE_ET\(2014\)507480_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/507480/IPOL-ITRE_ET(2014)507480_EN.pdf), Erişim Tarihi: 18.05.2023.
- Mathiesen, K. (2014) Human Rights for the Digital Age, *Journal of Mass Media Ethics*, 29(1), 2-18, DOI: 10.1080/08900523.2014.863124
- McCarthy, J. A., Burrow, C., Dion, M., ve Pacheco, O. (2009). Cyberpower and Critical Infrastructure Protection: A Critical Assessment of Federal Efforts. F. D. Kramer, S. H. Starr, & K. L. Wentz (Dü) içinde, *Cyberpower and National Security* (s. 543-556). Virginia: Potomac Books, Inc.

- McKinsey&Company, (2018). Smart Cities: Digital Solutions for a More Livable Future, Erişim Adresi: <https://www.mckinsey.com/capabilities/operations/our-insights/smart-cities-digital-solutions-for-a-more-livable-future>, Erişim Tarihi: 25.07.2022.
- Memiş, L. (2023). “Dijital Dönüşüm ve Açık Veriden Değer Üretimi”, İç.: Dijitalin Yüzyılı, Edi.: Sefa Uslu, Cenay Babaoğlu ve Yavuz Emir Beyribey, Ankara, 99-128.
- Memiş, L. (2021) “Akıllı Ulaşım”, İç.: Akıllı Kentler: Uygulamalar, Sorunlar, Çözümler, Edi.: Yakup Bulut ve Miraç Aslan, Ekin Yayınevi, Bursa. ISBN: 978-625-8024-29-6, 185-205.
- Memiş, L., ve Bayraktar, H. K. (2020). Akıllı şehirler ve Yaşam Laboratuvarları (Living Labs): Başakşehir Yaşam Laboratuvarı Örneğinde Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(4), 954-975.
- Mersin Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, Erişim Adresi: <https://www.mersin.bel.tr/uploads/files/MBB20202024STRATEJKPLANIGNCELLENMVERSION.pdf>, erişim Tarihi: 21.12.2023.
- Metin, Y. (2002). Avrupa Birliği Temel Haklar şartı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(04).
- Metlioğlu, S. Ö. (2021). Kentte İnsan Hakları ve Kent Hakkı. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(40), 2731-2743.
- Mirghaemi, S. A. (2019). Akıllı Kentler Üzerine Bir İnceleme: Türkiye Örneği. *Beyskent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 12(2), 37-46.
- Monge, F., Barns, S., Kattel, R and Bria, F. (2022) A New Data Deal: The Case of Barcelona. *UCL Institute for Innovation and Public Purpose*, Working Paper Series (No. WP 2022/02).
- Morozov, E., ve Bria, F. (2018). Rethinking The Smart City. *Democratizing Urban Technology*, 2., Erişim Adresi: https://onlineopen.org/media/article/583/open_essay_2018_morozov_rethinking.pdf, Erişim Tarihi: 12.05.2024.
- Mua’ad, M., Abu-Faraj., Ra’ed, Masa’deh., Muhammad, Alshurideh. (2023). E-Government Implementation: A Case Study of Jordanian e-Government Program. *Studies in Computational Intelligence*, 1355-1368. DOI: 10.1007/978-3-031-12382-5_74
- Muratpaşa Belediyesi, (2023). 2023 Faaliyet Raporu, Erişim Adresi: <https://muratpasa-bld.gov.tr/Uploads/3b2dc85250a14269a4182d18bbc6db95.pdf>, Erişim Tarihi: 20.09.2023.

- Muratpaşa Belediyesi, (2020), 2020-2024 Stratejik Planı, Erişim Adresi: <https://muratpasa-bld.gov.tr/Uploads/8102019161344119649-sikistirildi.pdf>, Erişim Tarihi: 20.09.2023.
- Nam, T., ve Pardo, T. A. (2011, September). Smart City As Urban İnnovation: Focusing On Management, Policy, And Context. In Proceedings Of The 5th International Conference On Theory And Practice Of Electronic Governance ,185-194.
- Nohutçu, A., ve Akpınar, A. (2022). Türkiye'de Yerel Yönetimler Akıllı Şehirler İçin Ne Kadar Hazır?: Politika Belgeleri Üzerinden Bir İnceleme. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute/Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48).
- Oğuşgil, V. A. (2015). Avrupa Birliği Yolunda Türkiye İnsan Hakları Kurumu'nun Birleşmiş Milletler Paris Prensipleri Işığında Değerlendirilmesi. *Bilig*, (74), 175-198.
- Oğuz, C. U. (2010). İklim değişikliği ile mücadelede yerel yönetimlerin rolü: Seattle örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17(2), 25-41.
- Okcu, M. (2007). Yönetişim Tartışmalarına Katkı: Avrupa Birliği İçin Yönetişim Ne Anlama Geliyor?. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 299-312.
- Okcu, M., Albayrak, M., Topal, K. vd. (2019). Yapay Zekâyla Sosyal Medyadan Kent Verisini “Dinlemek”, Kentcilik ve Mutlu Kent, Kartepe Zirvesi, 25-27 Ekim.
- Okcu, M. ve Akman, E. (2020). Yapay Zekâ ve Kamu Politikası, İç. Teknoloji ve Kamu Politikaları, Edi. Yıldız, M. ve Babaoğlu, C., Ankara.s. 67-110.
- Okuyucu, A. ve Yavuz, N. (2020) Büyük Veri ve Kamu Politikaları, İç. Teknoloji ve Kamu Politikaları, Edi. Yıldız, M. ve Babaoğlu, C., Ankara, s. 39-66.
- Oomen, B., ve Van Den Berg, E. (2014). Human rights cities: urban actors as pragmatic idealistic human rights users. *Human Rights & International Legal Discourse*, 8(2), 160-185.
- Oyedemi, T. (2015) Internet access as citizen's right? Citizenship in the digital age, *Citizenship Studies*, 19:3-4, 450-464, DOI: 10.1080/13621025.2014.970441
- Ökmen, M. ve Görmez, K. (2009) “Türkiye’de Yerel Gündem 21 ve Yerel Yönetişim Uygulamaları”, *Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları* (Edit. K.Görmez, M.Ökmen), Beta Yayını, İstanbul, ss.109- 128.
- Örseli, E. ve Akbay, C. (2019). Teknoloji ve Kent Yaşamında Dönüşüm: Akıllı kentler, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Yıl: 2019, Cilt: 2, Sayı: 1, ss.228-241, <https://doi.org/10.33712/mana.544549>

- Örselli, E. ve Bayrakçı, E. (2021) Kentlerin Rekabet Edilebilirliğinde Akıllı Kentlerin Rolü, İç.: Akıllı Kentler: Uygulamalar, Sorunlar, Çözümler, Edi.: Yakup Bulut ve Miraç Aslan, Ekin Yayınevi, Bursa. ISBN: 978-625-8024-29-6, s. 106-121.
- Özbey, İ. B. (2022). Dijitalleşme, Sosyal Medya ve Risk Toplumu. *İMGELEM*, 6(10), 141-158.
- Özcan, M., ve Keskin, B. (2020). Dijitalizasyon Bağlamında Sosyal Dönüşüm. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29), 2214-2229.
- Özen, A. ve Gürel, F. N. (2020). Kamu denetiminde dijital dönüşüm: Dijital ikiz yöntemi. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 16-23.
- Özgül, N. (2022). İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesinde Yeni Bir Sorun Alanı: Algoritmik Profillemeye. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 5(9), 83-115.
- Özyardımcı, E. E. (2022). Dijitalleşmenin Yerel Yönetimlere Etkisi: Türkiye ve İngiltere Yerel Yönetimleri Örneği. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 35-52.
- Pektaş, E. K. (2021). Akıllı Kentler ve Türkiye’deki Akıllı Kent Uygulamalarında Ana Trendler, İç.: Akıllı Kentler: Uygulamalar, Sorunlar, Çözümler, Edi.: Yakup Bulut ve Miraç Aslan, Ekin Yayınevi, Bursa. ISBN: 978-625-8024-29-6, s.71-105.
- Peña-López, I. (2019). Shifting Participation Into Sovereignty: The Case of Decidim. Barcelona. *Huygens Editorial, Barcelona*. ISBN: 978-84-17580-07-0
- Pustu, Y. (2006). Küreselleşme sürecinde kent “Antik Site’den dünya kentine”. *Sayıştay Dergisi*, (60), 129-151.
- Raso, F.A., vd., (2018). Artificial Intelligence & Human Rights Opportunities & Risks Erişim Adresi: Artificial Intelligence & Human Rights | Berkman Klein Center (harvard.edu), Erişim Tarihi: 24.11.2023.
- Rayfield, A., I. and C., Koldo (2021) *Human Rights & Local Government: Lessons from Human Rights Cities in Europe*. Project Report. Human Rights Centre, University of Essex, Colchester.
- Reis, J., Santo, P. E., ve Melão, N. (2019). Artificial intelligence in government services: A systematic literature review. *New Knowledge in Information Systems and Technologies: Volume 1*, 241-252.
- Rice, L. (2022). "Digital Twins of Smart Cities: Spatial Data Visualization Tools, Monitoring and Sensing Technologies, and Virtual Simulation Modeling." *Geopolitics, History, and International Relations*, vol. V. 14, no. NO. 1, June 2022, pp. 26+. Gale Academic OneFile, link.gale.com/apps/doc/A713879345/AONE?u=cumhurb&sid=bookmark-AONE&xid=1e9f4df6. Accessed 4 Dec. 2023.

- Rojas, L. A. R., Bermúdez, G. M. T., ve Lovelle, J. M. C. (2014). Open Data and Big Data: A Perspective From Colombia. In *Knowledge Management in Organizations: 9th International Conference, KMO 2014, Santiago, Chile, September 2-5, 2014, Proceedings 9* (pp. 35-41). Springer International Publishing.
- Russon, M. A. (2021, Mayıs 10). *ABD'de siber saldırı: Bilgisayar korsanları ülkenin en büyük boru hattını devre dışı bıraktı, akaryakıt karayoluyla taşınacak*. Mart 16, 2023 tarihinde BBC Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57056048> adresinden alındı
- Sarıtürk, M. (2022). Dijital Dönüşüm Döneminde Kamu Yönetimi ve Dijital Hükümet. *Adıyaman üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(42), 555-603.
- Schneider, J. (2022, Ocak/Şubat). *A World Without Trust*. Mart 20, 2023 tarihinde Foreign Affairs: <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2021-12-14/world-without-trust> adresinden alındı
- Sevindik, H. (2019). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Koruma Sistemleri, *İzmir Barosu Dergisi*, Eylül 2019, 259-289.
- Shaheen, S., Cohen, A. ve Susan Shaheen, Adam Cohen, Mark Dowd, Richard Davis A Framework for Integrating Transportation into Smart Cities, Project 1705 October 2019, MINETA TRANSPORTATION INSTITUTE, Erişim Adresi: <https://transweb.sjsu.edu/sites/default/files/1705-Shaheen-Framework-Transportation-Smart-Cities.pdf>
- Singil, N. (2022). Yapay Zekâ ve İnsan Hakları. *Public and Private International Law Bulletin*, 42(1), 121-158.
- Smith, A. ve Martin, P. P. (2022). Going Beyond the Smart City? Implementing Technopolitical Platforms for Urban Democracy in Madrid and Barcelona, İç: Sustainable Smart City Transitions, eBook ISBN: 9781003205722, p. 280-299.
- Sözen, H. (2022). Dijital çağda e-katılım aktivitelerinin siyasi boyutlarına genel bir bakış. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 151-170.
- Şenesen, G., Arun, Ö., Aykara, A., Sunata, U., Thibert, A. A., ve Yücel, Y. (2021). İnsan Hakları Kentleri Göstergeleri, Erişim Adresi: <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1565>, Erişim Tarihi: 05.02.2022.
- Tangör, B. (2001). Avrupa Birliği'nde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 233-248.
- Tanrıverdi, B. (2022). "İnsan Hakları ve Dijital Teknolojiler", *Hukuk ve Bilişim Dergisi*, Erişim Adresi: <https://hukukvebilisim.org/insan-haklari-ve-dijital-teknolojiler/>, Erişim Tarihi: 20.01.2024.
- Tayanç, M. (2021). Çağın Gerisinde Yaşayanlar: Göç, Kent ve Dijital Eşitsizlik. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 133-154.

- Terzi, F. ve Ocakçı, M. (2017). “Kentlerin Geleceği: Akıllı kentler”, İTÜ Vakfı Dergisi, Temmuz-Eylül, 77, 10-13.
- Tillaboev, S. (2023). Digital Human Rights. What are the Main Human Rights in the Digital Environment?. *International Journal of Law And Criminology*, 3(08), 45-49.
- Tuncer, B. B. (2021). Dijital İletişim, Dijital Eşitsizlik Ve Yaşlanma: Kovid-19 Süreci İle Yaşanan Dijital Bölüme Ve Uçurumlar Üzerine. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (6), 1339-1369.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 11. Kalkınma Planı (2019-2023), Erişim Adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf, Erişim Tarihi: 23.03.2023.
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, (2024). 2024 – 2030 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı, Erişim Adresi: https://www.akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/Taslak-Eylem_Plani.pdf, Erişim Tarihi: 28.03.2024.
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, (2019). 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı, Erişim Adresi: <https://akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/EylemPlani.pdf>, Erişim Tarihi: 17.11.2023.
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK). (2024). Kamu İdarecilerine Yönelik İnsan Hakları Rehberi, Ankara. Erişim Adresi: [WCio9jST.pdf](https://www.tih.gov.tr/WCio9jST.pdf) (tihek.gov.tr), Erişim Tarihi: 08.03.2024.
- Tisnanta, H.S., Mulkhan, U., Perez, F., Sitorus, H. vd. (2019). “Implementation Of Human Right Cities And Sdgs In Asia And Pacific Region”. Raoul Wallenberg Institute of Human Rights & Humanitarian Law, ISBN: 978-91-86910-53-2
- Türkiye Bilişim Derneği, (2020). Türkiye’de Yapay Zekâ Gelişimi İçin görüş ve Öneriler, Erişim Adresi: <https://www.tbd.org.tr/tbd-yapay-zeka-raporu-2020/>, Erişim Tarihi: 24.03.2022.
- Türkiye Bilişim Vakfı, (2018). “2017 Değerlendirme Raporu”, Erişim adresi: <https://www.tbd.org.tr/wp-content/uploads/2018/05/2017-degerlendirme-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 18.12.2023
- UCLG Committee, (2021). Local Governments and Human Rights, Erişim Adresi: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/LocalGvt/NGOs/20190219UCLG.pdf>, Erişim Tarihi: 01.11.2023.
- Uğurlu, Ö. (2010). Kentlerin tarihsel gelişimi. Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları, 25-69.

- UNDP, (2024). Veri Yönetişimi Çerçevesi - Türkiye için Tavsiye Raporu, Erişim Adresi: <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/veri-yonetisimi-cercevesi-turkiye-icin-tavsiye-raporu>, Erişim Tarihi: 31.05.2024
- UNDP, (2023). The Impact of Digital Technology on Human Rights in Europe and Central Asia, Erişim Adresi: The Impact of Digital Technology on Human Rights in Europe and Central Asia | United Nations Development Programme (undp.org), Erişim Tarihi: 18.03.2024.
- UN HABITAT, (2021). Centering People in Smart Cities: A Playbook for Local and Regional Governments, United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat) Publications, Erişim Adresi: <https://unhabitat.org/programme/legacy/people-centered-smart-cities/centering-people-in-smart-cities>, Erişim Tarihi: 12.02.2023.
- UN Human Rights Council Advisory Committee, (2021). “Possible Impacts, Opportunities And Challenges of New and Emerging Digital Technologies with Regard to the Promotion and Protection of Human Rights Report of the Human Rights Council Advisory Committee, Forty-seventh session 21 June–9 July 2021 Agenda item 5 Erişim Adresi: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/110/34/PDF/G2111034.pdf?OpenElement> , Erişim Tarihi: 23.02.23.
- UN, (2022). Mainstreaming Human Rights in the Digital Transformation of Cities, Erişim Adresi: <https://unhabitat.org/mainstreaming-human-rights-in-the-digital-transformation-of-cities-a-guide-for-local-governments>, Erişim Tarihi: 25.02.2022.
- UN, (2021). General Comment No. 25 on Children's Rights in Relation to the Digital Environment Erişim Adresi: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11, Erişim Tarihi: 04.06.2024.
- UN Human Rights Council, (2019). Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression, HRC-41-35. Erişim Adresi: https://www.ohchr.org/sites/default/files/english/bodies/hrcouncil/docs/17session/A.HRC.17.27_en.pdf, Erişim Tarihi: 03.06.2024.
- UN, (2016). Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, A/HRC/32/38, General Assembly, Erişim Adresi: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g16/095/12/pdf/g1609512.pdf?token=1rqdnfD9YZuyrgOlt0&fe=true>, Erişim Tarihi: 05.01.2024.
- Uslan, Y. U., ve Değirmenci, S. (2023). Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü Işığında Türkiye’de Kişisel Verileri Koruma Kurumu. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(1), 23-38.

- Uslu, S. ve Aydın, A. (2023). Dijital Türkiye İçin Milli Teknoloji Hamlesi, İç. Türkiye'nin İstikbali: Milli Teknoloji Hamlesi, Edi. Duran, B., Pirinçci, F. Ve Özdemir, G. S.). İstanbul. S129-150.
- European Union Agency for Fundamental Rights, (2022). Human Rights Cities in the European Union - Practical guidance, Erişim Adresi: <https://fra.europa.eu/en/publication/2022/human-rights-cities-booklet>, Erişim Tarihi: 11.18.2022.
- Uygun, O. (2011). Çağımızın İnsan Onuruna Yönelttiği Tehditler Karşısında İnsan Haklarının Önemi, Kamu Hukuku İncelemeleri, Der.: Oktay Uygun, XII Levha Yayınları, İstanbul 2011.
- Ün, L. (2022). Kamu Hizmetinde Yeni Konsept: Akıllı Kamu Hizmeti. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 415-440.
- Van Lindert, T., ve Lettinga, D. (2014). The future of human rights in an urban world: Exploring opportunities, threats and challenges.
- Van Loenen, B., Vancauwenberghe, G., Cromptvoets, J., ve Dalla Corte, L. (2018). Open Data Exposed, 1-10, TMC Asser Press.
- Varona, D., ve Suárez, J. L. (2022). Discrimination, bias, fairness, and trustworthy AI. *Applied Sciences*, 12(12), 5826.
- Ünsal, Ö. ve Avcı, S. (2023). Akıllı Kent Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme Ve Türkiye. *Mavi Atlas*, 11(1), 87-104.
- Yalçın, Ö., ve Negiz, N. (2022). Türkiye'de Kentli Hakları Alanında Yazılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 6(1), 129-143.
- Yankın, M. (2019). Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 7(2), 1-38.
- Yavuz, F. C. ve Yavuz, C., (2020). Yapay Zekâ Ve Çocuk Haklarına Kısa Bir Bakış, *İstanbul Barosu Dergisi*, 94(3), 2018-2029.
- Yaylı, H. Gönültaş Y.C. (2018), Habitat Konferanslarına Tarihsel Bir Bakış, H. Yaylı (Ed.) KAYSEM 12 e-bildiriler Kitabı içinde, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, s.870-893
- Yıkıcı, A. (2023). Dijital İkiz Kent Fenomeni: Dünyadan Örnekler ve Türkiye'deki Yönelimler. *Kent Akademisi*, 16(1), 138-163.
- Yıldız , M. (2003). Elektronik (E) Devlet Kuramı ve Uygulamasına Genel Bir Bakış ve Değerlendirme. M. Acar, & H. Özgür (Dü) içinde, *Çağdaş Kamu Yönetimi I* (s. 305-328). Ankara: Nobel Yayınları.

- Yıldız, M. ve Özçubuk E., İ. (2021). “Akıllı Kentler Ve Kamu Politikaları”, İç. Teknoloji Ve Kamu Politikaları, Ed. Yıldız, M. ve Babaoğlu, C., Gazi Kitabevi, Ankara.
- Yılmaz, T. K. (2020). Dijital Haklar ve Sorumluluklar, October 2020, İç. Dijital Okuryazarlık: Araçlar, Metodolojiler, Uygulamalar ve Öneriler, s. 127-180, BTK, Nobel Yayınları
- Yılmaz, B., ve Özcan, E. (2022). Dördüncü Kuşak İnsan Hakları Bağlamında Sosyal Bilimlerde Büyük Veri Sorunsalı. *Turkish Studies-Social Sciences*, 17(3).
- Yiğitbaşıoğlu, H. (1998). Kentlerin Çevre Sorunları ve HABITAT Konferansları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 38(1-2), 13-30.
- Yiu, C. (2012). The Big Data Opportunity. *Policy exchange*, 8(1).
- Yurdakul, H., & Fferah, N. (2021). Dijital Çağda Kitle Kültürü, Eğlence ve Sanat. *Yeni Medya*(11), 184-189.
- West, S. M., Whittaker, M., & Crawford, K. (2022). Discriminating systems: gender, race and power in AI. AI Now Institute.(2019). Available: Retrieved from <https://ainowinstitute.org/discriminatingystems.html>.
- Winkler, I. T., ve Williams, C. (2017). The Sustainable Development Goals and human rights: a critical early review. *The international journal of human rights*, 21(8), 1023-1028.
- Wirtz, B. W., Weyerer, J. C., ve Geyer, C. (2019). Artificial intelligence and the public sector—applications and challenges. *International Journal of Public Administration*, 42(7), 596-615.
- Zeytinburnu Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, Erişim Adresi: https://zeytinburnu.istanbul/wp-content/uploads/2021/09/Zeytinburnu_2020_2024_StratejikPlani.pdf, Erişim Tarihi: 25.11.2023.
- Zuiderveen Borgesius, F. (2018). Discrimination, artificial intelligence, and algorithmic decision-making. *linea]*, Council of Europe.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- ajuntament.barcelona.cat, “Ajuntament de Barcelona”, Erişim Adresi: <https://ajuntament.barcelona.cat/ca/>, erişim Tarihi: 09.01.2024
- ajuntament.barcelona.cat, Erişim Adresi: <https://ajuntament.barcelona.cat/estadistica/angles/index.htm>, Erişim Tarihi: 09.01.2024.

ajuntament.barcelona.cat, “DECODE”, Erişim Adresi: <https://ajuntament.barcelona.cat/imi/en/projects/decode>, Erişim Tarihi: 19.01.2024.

ajuntament.barcelona.cat, “Bustia Etica”, Erişim Adresi: <https://ajuntament.barcelona.cat/bustiaetica/ca>, Erişim Tarihi: 16.01.2024.

ajuntament.barcelona.cat, “Sentilo, the Barcelona Sensors Network”, Erişim Adresi: Sentilo, the Barcelona Sensors Network | Barcelona Digital City | Barcelona City Council, Erişim Tarihi: 24.01.2024.

ajuntament.barcelona.cat, “The STEAM BCN Plan”, Erişim Adresi: The STEAM BCN plan | Barcelona Digital City | Barcelona City Council, Erişim Tarihi: 24.01.2024.

ajuntament.barcelona.cat, “Barcelona Digital City”, Erişim Adresi: Sentilo, the Barcelona Sensors Network | Barcelona Digital City | Barcelona City Council, Erişim Tarihi: 24.01.2024.

ajuntament.barcelona.cat, “Connectem Barcelona”, Erişim Adresi: Connecting Barcelona | Barcelona Digital City | Barcelona City Council, Erişim Tarihi: 24.01.2024.

Barcelona.cat, “Ethical Digital Standarts”, Erişim Adresi: Resum executiu :: Ethical Digital Standards (barcelona.cat), Erişim Tarihi: 18.01.2024.

Barcelona.cat, Barcelona Dijital Service Standarts V 1.0, Erişim Adresi: <https://www.barcelona.cat/digitalstandards/en/digital-services/0.1/>, Erişim Tarihi: 08.01.2024).

Barcelona.cat, Erişim Adresi: Resum executiu :: Ethical Digital Standards (barcelona.cat), Erişim Tarihi: 18.01.2024.

Barcelona.cat, “Ethical Digital Standarts”, Erişim Adresi: <https://www.barcelona.cat/digitalstandards/en/digital-services/0.1/>, Erişim Tarihi: 08.01.2024

Barcelona.cat, Manifesto in Favour of Technological Sovereignty and Digital Rights for Cities v 0.2, 2024. Erişim Adresi: <https://www.barcelona.cat/digitalstandards/manifesto/0.2/>, Erişim Tarihi: 08.01.2024

Caiml.org, “Vienna Manifesto on Digital Humanism”, Erişim Adresi: <https://caiml.org/dighum/dighum-manifesto/>, Erişim Tarihi: 04.01.2023.

cbddo.gov.tr, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, Erişim Adresi: <https://cbddo.gov.tr/projeler/acik-kaynak/>, Erişim Tarihi: 19.04.2024.

citiesfordigitalrights.org, Erişim Adresi: Barcelona, the capital of technological humanism | Cities for Digital Rights, Erişim Tarihi: 24.01.2024.

citiesfordigitalrights.org, (2021), Digital Rights Governance Framework Concept Draft, Erişim Adresi: https://citiesfordigitalrights.org/sites/default/files/DIGITAL%20RIGHTS%20FRAMEWORK_CONCEPT%20FOR%20FEEDBACK.pdf, Erişim Tarihi: 01.05.2024.

decide.madrid.es, “Madrid Katılımcı Bütçeleme”, Erişim Adresi: <https://decide.madrid.es/>, Erişim Tarihi: 04.06.2024.

digitales.wien.gv.at, “Viyana Dijitalleşme Stratejisi”, Erişim adresi: Strategie - Digitales Wien, Erişim Tarihi: 04.01.2023.

digitales.wien.gv.at, Erişim Adresi: Partner | DigitalCity.Wien, Erişim Tarihi: 04.01.2023.

digitales.wien.gv.at, Erişim adresi: DigitalCity.Wien | Wir machen Wiens digitale Kompetenz sichtbar., Erişim Tarihi: 04.01.2023

digital-strategy.ec.europa.eu, (2018). “Güvenilir Yapay Zekâ Sistemleri İçin Etik İlkeler Rehberi”, Erişim Adresi: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>, Erişim Tarihi: 19.02.2024.

efiles.portlandoregon.gov, “Establish a Citywide Surveillance Technology Inventory and Procedures on Privacy, Use, and Acquisition of Surveillance Technology Resolution”, Erişim Adresi: <https://efiles.portlandoregon.gov/record/15850240>, Erişim Tarihi: 28.12.2023.

Efiles.portlandorengin.gov, “190113 Prohibit the Acquisition and use of Face Recognition Technologies by City Bureaus Ordinance”, Erişim Adresi: <https://efiles.portlandoregon.gov/Record/13945278>, Erişim Tarihi: 28.12.2023.

enoll.org, “About Us”, Erişim Adresi: <https://enoll.org/about-us/>, Erişim tarihi: 30.11.2023

equineteurope.org, “Dutch Childcare Allowance Scandal: The Importance of Investigation Powers”, Erişim Adresi: <https://equineteurope.org/netherlands-institute-for-human-rights-role-in-the-investigation-of-the-childcare-allowance-scandal/>, Erişim Tarihi: 06.03.2024.

graz.at, “City of Graz”, Erişim Adrsi: https://www.graz.at/cms/beitrag/10034466/7772565/Zahlen_Fakten_Bevolkerung_Bezirke_Wirtschaft.html, Erişim Tarihi: 1.10.2023.

graz.at, City of Graz, Erişim Adresi: https://www.graz.at/cms/dokumente/10284058_7771447/2975d1a7/HRC-Folder-eng-web.pdf, Erişim Tarihi: 2.10.2023.

github.com, Erişim Adresi: <https://github.com/consuldemocracy/consuldemocracy> ,
Erişim Tarihi: 09.01.2024

gouai-cidob-org, Erişim Adresi: Küresel Kentsel Yapay Zeka Gözlemevi (GOUAI)
(gouai-cidob-org.translate.goog), Erişim Tarihi: 24.01.2024.

kia-wien.at, “Stadt-Wien”, Erişim Adresi: <https://kija-wien.at/praevention/netzwerk-deradikalisierung-praevention/>, Erişim Tarihi: 10.11.2023.

kia-wien.at, Erişim Adresi: <https://kija-wien.at/praevention/netzwerk-deradikalisierung-praevention/>, Erişim Tarihi: 10.11.2023.

mevzuat.gov.tr, “İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev Ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik”, Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6305&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 03.06.2024.

nvlpubs.nist.gov, Erişim Adresi: <https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/legacy/sp/nistspecialpublication800-145.pdf>,
Erişim Tarihi: 14.09.2022.

portlan.gov, “Smart City PDX”, Erişim Adresi: Smart City PDX | Portland.gov, Erişim Tarihi: 28.12.2023.

portland.gov, “Surveillance and Digital Justice Engagement”, Erişim Adresi: Community Kickoff Meeting - What We Heard (portland.gov), Erişim Tarihi: 28.12.2023

portland.gov.tr, “Digital Equity Action Plan”, Erişim Adresi: <https://www.portland.gov/policies/utilities/strategic-plans/utl-602-digital-equity-action-plan>, Erişim tarihi: 23.12.2023

portland.gov.tr, “Digital Equity Action Plan Resolution”, Erişim Adresi: Efiles - 37199 Digital Equity Action Plan resolution (D/79142) (portlandoregon.gov), Erişim Tarihi: 23.12.2023

rm.coe.int, Session V: Implementing and Measuring Impact – Concrete Results of Human Rights Work Erişim Adresi: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804941ba>, Erişim Tarihi: 2.10.2023.

rm.coe.int, “City of Graz”, Erişim Adresi: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804941ba>, Erişim Tarihi: 2.10.2023.

Roul Wallenberg Institute, Erişim Adresi: Covid-19: Lund Şehri – İnsan Hakları Şehri Olarak İki Yıl - Raoul Wallenberg İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuk Enstitüsü, Erişim Tarihi: 03.11.2023.

scottishhumanrights.com, “Equality and Human Rights Impact Assessment”, Erişim Adresi: EQHRIA Home - SHRC - Eşitlik ve İnsan Hakları Etki Değerlendirmesi (scottishhumanrights.com), Erişim Tarihi: 10.11.2023.

smartcity.wien.gv.at, City of Vienna, Smart Climate City Strategy Vienna, Erişim Adresi: <https://smartcity.wien.gv.at/en/strategy/>, Erişim Tarihi: 10.11.2023

sputniknews.com.tr, “02.06.2023 tarihli “ABD Ordusunun Testinde 'Kan Döküldü': Yapay Zekâ, Komutanı Öldürdü”, Erişim Adresi: <http://sputniknews.com.tr/20230602/abd-ordusunun-testinde-kan-dokuldu-yapay-zeka-komutani-oldurdu-1071918422.html>, Erişim Tarihi: 04.06.2023.

The Swedish Association of Local Authorities and Regions, Erişim Adresi: 5519.pdf (skr.se), Erişim Tarihi: 03.11.2023.

uclg-cisdp.org, “Gwangju Principles”, 2014, Erişim Adresi: <https://www.uclg-cisdp.org/sites/default/files/Gwangju%20Guiding%20Principles%20for%20Human%20Rights%20City%20adopted%20on%2017%20May%202014.pdf>, Erişim Tarihi: 20.12.2022.

Ugeo.urbistat.com, “Municipality of Lund”, Erişim Adresi: <https://ugeo.urbistat.com/AdminStat/en/se/demografia/eta/lund/20299269/4>, Erişim Tarihi: 03.11.2023

ugeo.urbistat.com, “Municipality of Lund”, Erişim Adresi: <https://ugeo.urbistat.com/AdminStat/en/se/demografia/eta/lund/20299269/4>, Erişim Tarihi: 03.11.2023).

www.bbc.com, “Teknoloji sektöründen çağrı: Yapay zeka araştırmalarına, güvenlik önlemleri alınana dek ara verilsin”, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/articles/ck5eerj8d61o>, Erişim Tarihi: 04.06.2023.

www.chip.com.tr, *Hacker'ların Yaptığı Saldırı, Bir İnsanın Ölümü ile Sonuçlandı.* Erişim Adresi: https://www.chip.com.tr/haber/hackerin-yaptigi-saldiri-bir-insanin-olumu-ile-sonuclandi_90559.html, Erişim Tarihi: 15.05.2023.

www.coe.int, Council of Europe, Erişim Adresi: <https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/barcelona>, Erişim Tarihi: 01.11.2023.

www.decidim.barcelona, Decidim.barcelona, “Decidim.Barcelona”, Erişim Adresi: <https://www.decidim.barcelona/processes/pam>, Erişim Tarihi: 09.01.2024.

www.decidim.barcelona, “Pla d'Actuació Municipal 2016-2019”, Erişim Adresi: <https://www.decidim.barcelona/processes/pam>, Erişim Tarihi: 09.01.2024.

www.graz.at, “Zahlen + Fakten: Bevölkerung, Bezirke, Wirtschaft, Geografie”, Erişim Adresi: https://www.graz.at/cms/beitrag/10034466/7772565/Zahlen_Fakten_Bevölkerung_Bezirke_Wirtschaft.html, Erişim Tarihi: 1.10.2023.

www.graz.at, Human Rights Advisory Council of Graz, Erişim Adresi: https://www.graz.at/cms/dokumente/10284058_7771447/2975d1a7/HRC-Folder-eng-web.pdf, Erişim Tarihi: 2.10.2023.

www.hsk.gov.tr, “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, Erişim Adresi: <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf>, Erişim Tarihi: 22.01.2024

www.la21wien.at, Erişim Adresi: <https://www.la21wien.at/was-wir-machen.html>, Erişim Tarihi: 10.11.2023.

www.la21wien.at, “Lokale Agenda 21”, Erişim Adresi: <https://www.la21wien.at/was-wir-machen.html>, Erişim Tarihi: 10.11.2023.

www.mfa.gov.tr, Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, “Yerel Gündem 21”, Erişim Adresi: <https://www.mfa.gov.tr/yerel-gundem-21.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 17.06.2024.

www.oecd.org, “Smart Cities and Inclusive Growth”, Erişim Adresi: https://www.oecd.org/cfe/cities/OECD_Policy_Paper_Smart_Cities_and_Inclusive_Growth.pdf, Erişim Tarihi: 04.06.2023.

www.oecd.org, “Dijital Ortamlarda Çocuk Haklarına İlişkin Tavsiyesi” Erişim Adresi: OECD Legal Instruments, Erişim Tarihi: 06.02.2024.

www.oecd.org, (2019b). “Yapay Zekâya İlişkin Tavsiye Kararı”, Erişim Adresi: <https://oecd.ai/en/dashboards/ai-principles/P6>, Erişim Tarihi: 06.02.2024.

www.researchgate, “The Sustainable Infrastructure Imperative: Financing for Better Growth and Development - Scientific Figure”. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/figure/Sustainable-Infrastructure-and-Sustainable-Development-Goals_fig2_317237776, Erişim Tarihi: 22.08.2023

www.un.org, Erişim Adresi: About Us | United Nations, Erişim Tarihi: 22.01.2024.

www.york.ac.uk, University of York, Embedding Human Rights in Equalities Impact Assessments, Erişim Adresi: [https://www.york.ac.uk/media/cahr/cahr-news/HREIAs%20Policy%20Brief%20No%201_May%202021_FINAL%20\(1\).pdf](https://www.york.ac.uk/media/cahr/cahr-news/HREIAs%20Policy%20Brief%20No%201_May%202021_FINAL%20(1).pdf), Erişim Tarihi: 11.11.2023

www.yorkhumanrights.org, “York Human Rights City Network Indicator Report” , Erişim Adresi: <https://www.yorkhumanrights.org/wp-content/uploads/2023/04/YHRCN-2022-Indicator-Report-Final.pdf>, Erişim Tarihi: 11.11.2023.

www.wien.gv.at, “Vienna Children's and Youth Ombuds-Office”, Erişim Adresi: <https://www.wien.gv.at/english/social/cyoo/>, Erişim Tarihi: 10.11.2023.

www.wien.gv.at, “Human Rights Office”, Erişim Adresi:
<https://www.wien.gv.at/english/social/integration/human-rights/office.html>,
Erişim Tarihi: 10.11.2023.

www.wien.gv.at, City of Vienna, Erişim Adresi:
<https://www.wien.gv.at/english/social/cyoo/>, Erişim Tarihi: 10.11.2023.

www.wien.gv.at, City of Vienna, Erişim Adresi:
<https://www.wien.gv.at/english/social/integration/human-rights/office.html>,
Erişim Tarihi: 10.11.2023.

www.wien.gv.at, City of Vienna, "Smart City Wien" and the UN Agenda 2030, Erişim
Adresi: <https://www.wien.gv.at/english/politics/international/sdgs.html>,
Erişim Tarihi: 10.11.2023.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Pelin BABAOĞLU

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya
Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi

İngilizce - Orta

İş Deneyimi

- Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi – Öğretim Görevlisi
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu – Öğretim Görevlisi

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar

Alanında, uluslararası yayınlanan özgün bilimsel kitapta bölüm ve ünite yazarlığı

- AKMAN Ç., BABAOĞLU P., AKMAN E. (2021). Public Affairs Education and Training in the 21st Century. Hershey, (pp. 312-324). IGI GLOBAL.

Alanında, ulusal yayınlanan özgün bilimsel kitapta bölüm ve ünite yazarlığı

- BABAOĞLU C., BABAOĞLU P. (2020). OMBUDSMANLIK: Dünyada Uygulanan Özel Amaçlı Ombudsmanlık Türleri ve Uygulamaları. ANKARA, (pp. 185-206). Nobel Akademi.
- BABAOĞLU P., AKMAN Ç. (2020). YEREL YÖNETİMLERDE YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR. ANKARA, ORİON.

Ulusal Alan İndeksli Makaleler (TR Dizin)

- BABAOĞLU, P. ve AKMAN, Ç. (2023). İnsan Hakları Bağlamında Kültürel Mirasın Korunması Açısından Dijital Uygulamaların Kullanımı, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.
- KARAGÖZOĞLU, Ö. ve BABAOĞLU, P. (2022). Türkiye'de Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede Kurumsal Yapı, *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*
- KARASOY H. A., BABAOĞLU P. (2020). Türkiye’de Elektronik Devletten Dijital Devlete Doğru. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 115-134.

Uluslararası toplantıda sunulurak tam metin olarak yayımlanan bildiri

- KARASOY, H. ve BABAOĞLU, P. (2022). Social Media and Culture, 1. International Conference on Innovative Academic Studies ICIAS, Konya, Eylül 10-13.
- BABAOĞLU, P. (2021). “Economic, Social and Political Impacts of COVID-19 Pandemic”, FISCAOECONOMIA INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES FSCONGRESS 2021 7-8 May In Virtual Mode
- ARUĞASLAN E., ÇİVRİL H., BABAOĞLU P. (2021). Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim, LMS, Eğitim İşleyişi ve Kurumsal İletişim Hakkındaki Görüşleri. VIIIth International Eurasian Educational Research Congress (EJERCongress 2021), Temmuz 7-10, Aksaray, 401-413.

Editörlükler

- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi – Editör Yrd. (2022-)
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu “İnsan Hakları Makaleleri Seçkisi” (2023)
- TİHEK İnsan Hakları Bağlamında İklim Değişikliği ve Gıda Hakkı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı (2023)
- Hastanede Yatan Çocukların Eğitim Hakkına Erişimi, TİHEK Yayınları (2022)
- TİHEK Kadın Hakları Sempozyumu Bildiriler Kitabı (2022)

Eğitimler

- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), “Teknolojilerin ve Yapay Zekânın Geliştirilmesinde İnsan Hakları Etki Değerlendirmesi (HRIA) için Kapasite Geliştirme Eğitimi” (2024), Ankara, Şubat 1-2
- Türkiye-AB Mali İşbirliği, IPA Temel Haklar Sektör Koordinasyonunun Güçlendirilmesi Projesi (2023). “Dijital Haklar Proje Geliştirme Eğitimi”, Ankara, Haziran 20-21
- Türk Kızılayı, (2022). “Sphere Eğitimi”, Ankara, Ağustos 25-26
- Avrupa Konseyi, (2022). “İnsan Hakları ve Göç Eğitimi”, Ankara, Ağustos 18-19
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), (2022). "İş Dünyası ve İnsan Hakları: Türkiye'de Sorumlu İşletme Davranışlarının Desteklenmesi Projesi", Ankara, Aralık 22
- Türkiye-AB Mali İşbirliği, (2022). IPA Temel Haklar Projesi, “Çocuk Hakları Eğitimi”, Ankara, Kasım 22-23